

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**NURETTİN TOPÇU ve EROL GÜNGÖR'ÜN AHLÂKİ LİDERLİK
HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Doktora Tezi

Ahmet KILIÇ

Çorum - 2022

NURETTİN TOPÇU ve EROL GÜNGÖR'ÜN AHLÂKİ LİDERLİK HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Ahmet KILIÇ

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

Doktora Tezi

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Macid YILMAZ

Çorum 2022

Ahmet KILIÇ tarafından hazırlanan “Nurettin Topçu ve Erol Güngör’ün Ahlâki Liderlik Hakkındaki Görüşlerinin Karşılaştırmalı Analizi” adlı tez çalışması, 22/07/2022 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy çokluğu ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

(Prof. Dr. Macid YILMAZ)

.....

(Prof. Dr. İbrahim TURAN)

.....

(Doç. Dr. İsmail BULUT)

.....

(Doç. Dr. Bayramali NAZIROĞLU)

.....

(Dr. Öğr.Üyesi İrfan Sevinç)

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile Ahmet KILIÇ'ın Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Doktora derecesi alması onanmıştır.

Lisansüstü Eğitim Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Ahmet KILIÇ

NURETTİN TOPÇU ve EROL GÜNGÖR'ÜN AHLÂKİ LİDERLİK HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Ahmet KILIÇ

ORCID: 0000-0001-8900-2624

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Doktora Tezi

Temmuz 2022

ÖZET

Bu araştırma Nurettin Topçu ve Erol Güngör özelinde eğitimde ahlâki liderlik konusu ele alınmıştır. Araştırmanın temel amacı Topçu ve Güngör'ün ahlâki liderlik görüşleri doğrultusunda öğretmen niteliklerini tespit edip, bu niteliklerin günümüz öğretmenlerinin ahlâki lider olmalarındaki yeri ve önemini incelemektir. Araştırma üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde ahlâki liderlik kavramı, ikinci bölümde Topçu ve Güngör'ün ahlâki liderlik görüşü, üçüncü bölümde ise Topçu ve Güngör'e ahlâki lider olarak öğretmen nitelikleri incelenmiştir. Araştırma nitel araştırma olup doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Alanyazın çalışması süresince yurt içi ve yurt dışı kapsamlı bir literatür taraması yapılmış olup Topçu ve Güngör'ün eserlerinin tamamından yararlanılarak veriler elde edilmiştir. Bu verilerin analizinde ise içerik analizi kullanılmış, temalar/başlıklar ve alt temalar belirlenmiştir.

Çalışmada Topçu ve Güngör'ün ahlâki liderlik görüşleri "ahlâki liderlik kavramsal çerçevesi"yle analiz edilmiştir. Bu analizde: Liderlik, ahlâk, eğitim ve kültür-medeniyet temaları/başlıkları belirlenmiştir. Çalışmanın son başlığında ise Topçu ve Güngör'ün eğitim kurumlarındaki tecrübelerinde, sosyal hayattaki yaşayışlarında ve eserlerindeki görüşlerinden hareketle "eğitimde ahlâki lider olarak öğretmenin sekiz niteliği" tespit edilmiş olup sırasıyla: Meslek ahlâkına sahip olmak, liyakat sahibi olmak, âlimlere saygı duymak, itidalli (ölçülü) olmak, vatan sevgisine sahip olmak, hoşgörülü olmak, öğretmenlikte kadının değerini bilmek ve sanatı mesleğe yansıtmak. Bu sekiz unsur derinlemesine incelenerek bilimsel çalışmalarla da desteklenmiştir. Yapılan tez çalışmasının bu özgün yönleriyle din eğitimi bilimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kavramlar: Din Eğitimi, Nurettin Topçu, Erol Güngör, Liderlik, Ahlâki Liderlik.

Bilim Kodu: 60201

**A COMPARATIVE ANALYSIS OF NURETTIN TOPCU AND EROL GUNGOR'S
OPINIONS ON MORAL LEADERSHIP**

Ahmet KILIC

ORCID: 0000-0001-8900-2624

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Doctor of Philosophy Thesis

July 2022

ABSTRACT

This research deals with the issue of moral leadership in education in particular Nurettin Topcu and Erol Gungor. The main purpose of the research is to determine teacher qualifications in line with Topcu and Gungor's views on moral leadership, and to examine the place and importance of these qualifications for today's teachers to be moral leaders. The research consists of three parts: In the first part, the concept of moral leadership, in the second part, Topcu and Gungor's view of moral leadership, and in the third part, teacher qualifications as moral leaders for Topcu and Gungor are examined. During the study of the literature, a comprehensive domestic and international literature review was made and data were obtained by using all the works of Topcu and Gungor. Content analysis was used in the analysis of these data, and themes/titles and sub-themes were determined.

In the study, Topcu and Gungor's views on moral leadership were analyzed with the "moral leadership conceptual framework". In this analysis; leadership, morality, education and culture-civilization themes/titles were determined. In the last title of the study, based on Topcu and Gungor's experiences in educational institutions, their lives in social life and their views on their works, "eight qualities of the teacher as a moral leader in education" were determined, respectively: To have professional ethics, to have merit, to respect scholars, to be moderate, to have patriotism, to be tolerant, to know the value of women in teaching and to reflecting the art to the profession. These eight elements were examined in depth and supported by scientific studies. It is thought that the thesis study will contribute to the science of religious education with these original aspects.

Key Terms: Religious Education, Nurettin Topcu, Erol Gungor, Leadership, Moral Leadership.

Science Code: 60201

TEŞEKKÜR

Doktora tezi alıőmam s¼recinde bana yardımlarını esirgemeyen başta danıőmanım Prof. Dr. Macid YILMAZ hocama, tez izleme komitesi hocalarım Prof.Dr. İbrahim TURAN, Do. Dr. İsmail BULUT, Do.Dr. Bayramali NAZIROĞLU ve Dr. Öğretim Üyesi İrfan SEVİNÇ hocalarıma teőekk¼rlerimi sunuyorum. Mânevi destekleriyle her zaman yanımda olan annem ve babama teőekk¼r ederim.

Ahmet KILIÇ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

AHLÂKİ LİDERLİK

1.1. Kavramsal Açıdan Liderlik	9
1.2. Liderlik Tarzları	15
1.2.1. Demokratik liderlik	15
1.2.2. Otokratik liderlik	16
1.2.3. Serbest bırakıcı liderlik	17
1.3. Liderlik Yaklaşımları	18
1.3.1. Liderin özellikleri yaklaşımı (M.Ö. 450-1950)	18
1.3.2. Liderin davranışları yaklaşımları (1950-1970)	20
1.3.3. Liderin durumsal yaklaşımları (1970-1980)	22
1.3.4. Modern liderlik teorileri (-2000).....	23
1.4. Kavramsal Açıdan Ahlâki Liderlik	23
1.5. Ahlâki Liderlikte Temel Faktörler	30
1.5.1. Eğitim	30
1.5.2. Ahlâk.....	31
1.5.3. Öğretmen.....	34

1.5.4. Müfredat	40
1.5.5. Ahlâki zekâ	46
1.6. Ahlâki Liderlikle İlgili Kavramsal Çerçevelerin Analizi	47

2. BÖLÜM

NURETTİN TOPÇU ve EROL GÜNGÖR'DE AHLÂKİ LİDERLİK KAVRAMI ANALİZİ

2.1. Nurettin Topçu ve Erol Güngör'de Ahlâki Liderlik Kavramsal Çerçevesi	56
2.1.1. Liderlik	56
2.1.2. Ahlâk	61
2.1.3. Eğitim	100
2.1.4. Kültür ve Medeniyet	127

3. BÖLÜM

NURETTİN TOPÇU ve EROL GÜNGÖR'E GÖRE AHLÂKİ LİDER OLARAK ÖĞRETMEN

3.1. Nurettin Topçu ve Erol Güngör'ün Ahlâki Liderlik Yönleri	146
3.2. Nurettin Topçu ve Erol Güngör'e Göre Ahlâki Lider Olarak Öğretmen Nitelikleri	154
3.2.1. Meslek ahlâkına sahip olmak	154
3.2.2. Liyakat sahibi olmak	157
3.2.3. Âlimlere saygı duymak	160
3.2.4. İtidalli (Ölçülü) olmak	164
3.2.5. Vatan sevgisine sahip olmak	166
3.2.6. Hoşgörülü olmak	169
3.2.7. Öğretmenlikte kadının değerini bilmek	173
3.2.8. Sanatı mesleğe yansıtmak	175
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	180
KAYNAKÇA.....	182

TABLolar DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 1. 1. Eski ve yeni lider tanımları.....	12
Tablo 1. 2. Kur'an'ı Kerim'de lider tipleri.....	14
Tablo 1. 3. Astlarına yaklaşımına göre liderlik biçimleri.....	17
Tablo 3. 1. MITB faktörleri ve örnek davranışları.....	172

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
Şekil 1. 1. Ahlâk pusulası.....	48
Şekil 1. 2. İslâmi liderlik modeli.....	49
Şekil 1. 3. İslâm'da manevi seviyeler.....	49
Şekil 1. 4. Ahlâki amacın hayata geçirilmesine ilişkin perspektifler.....	51
Şekil 1. 5. İslâmi okul liderliği kavramsal çerçevesi.....	52
Şekil 1. 6. Sosyo-dini dinamikler ve lider müdür arasındaki ilişkilerin kavramsal çerçevesi.....	53
Şekil 1. 7. Liderlik sürecinde okullardaki sosyo-dini dinamiklerin şekilleri.....	54
Şekil 1. 8. Örgün eğitim kurumlarında ahlâki liderlik kavramsal çerçevesi.....	55

SİMGELER VE KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
ALDÖ	Algılanan Lider Dürüstlüğü Ölçeği
bk.	bakınız
c.	Cilt
çev:	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DKAB	Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
ÖLO	Öğretmen Liderliği Ölçeği
r.a.	Radıyallahu anh
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
s.y.	sayı yok
sy.	sayı
t.y.	tarih yok
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ULAKBİM	Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi

GİRİŞ

Aydınlatma çağı olarak adlandırılan on sekizinci yüzyılda, dünya genelinde akılcı/bilimsel anlayışın yayılmaya başlamasıyla eğitilmiş insan vasıflarıyla beraber *liderlik* kavramı da önem kazanmıştır. Doğru eylemlerin gerçekleşmesinde, kurumların istenilen hedefe en kısa zamanda ulaşmasında liderler önemli rol oynamıştır. Liderler, toplumsal hayatın birçok safhasında insanları etkileyebilme, istedikleri doğrultuda yönlendirebilme kabiliyetine sahip üstün yetenekli insanlardır.¹ Aydınlatma çağı sonrası ise liderlik teorileri geliştirilerek *liderlik* kavramının anlamı ve önemi üzerinde farklı yorumlar yapılmaya başlamıştır. Özellikle iki binli yıllardan sonra birçok modern liderlik teorileri geliştirilmiştir. Bunlardan konumuz olan eğitimde ahlâki liderlik teorisidir. Eğitimde ahlâki liderlik teorisi, eğitimcilerin liderlik vasıflarıyla ahlâki yönlerini birlikte ele alan bir teoridir. Ahlâki liderlik, “liderin mensup olduğu dinin ya da inancın öğelerini taşıyan, millî değerleri de içinde barındıran kendine özgü bir liderlik türüdür.”² Güney’e göre “İyiye kötünden, doğruyu yanlıştan ayıran ve buna göre karar veren liderlik tipine ahlâki liderlik denir.” Ahlâki liderler; okulun değerlerine, davranış normlarına ve belirlenen hedeflere odaklanarak öğretmenlerin ve öğrencilerin yaşamları üzerinde güçlü etki yaratabilecek kişilerdir.³ Bu nedenle ahlâki liderler, okulların hem akademik başarısı hem de öğretmenlerin ahlâki değerlerinin gelişimi için önemli bir etkiye sahiptir.

Türkiye, Endonezya’dan sonra öğretmen kadrosu en genç ikinci ülke⁴ olsa da en önemli meselelerinden biri nitelikli öğretmen meselesidir. Özellikle de öğretmenlerin rol model oluşlarında ve liderlik becerilerini kazanmalarında önemli sorunlar görülmektedir. Bu sorunlar da haliyle öğrencilere yansımaktadır. Ünlü mütefekkir Safa, öğretmenlerde görülen hataların talebelere yansıtacağı kanaatindedir ve hatayı önce talebeleri yetiştirenlerde aramaktadır.⁵ Bundan dolayı genç nesillerin yetiştirilmesinde öğretmenlerin ahlâki örnek model olması önemlidir. Gelecek nesillerin sadece bilgilerin depolandığı insan olmaması aynı zamanda güzel ahlâka sahip bireyler olması için öğretmenlerin ahlâki lider olarak örnek gösterilmesi önem arz etmektedir.

Örnek eğitimciler olarak yurt içinde; Ali Fuad Başgil, Celaleddin Ökten, Cemil Meriç, Halide Nusret Zorlutuna, Hasan Ali Yücel, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mahir İz, Mümtaz Turhan, Nihad Sami Banarlı, Samiha Ayverdi, Tevfik İleri gibi isimlere araştırmalarda sıklıkla

¹ Timoty R. Clark, *Liderlik ve Karakter*, çev: Süreyya Bursa (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2018), 9.

² Ahmet Kılıç, *Bilinmeyen Yönleriyle Türk Filozofu Nurettin Topçu* (İstanbul: Motto Yayınları, 2020), 464.

³ Kam-cheung Wong, “Culture and Moral Leadership in Education”, *Peabody Journal of Education* 73, Issue. 2 (1998): 122.

⁴ Selçuk Şirin, *Bir Türkiye Hayali* (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), 77.

⁵ Peyami Safa, *Sanat Edebiyat Tenkit Objektif 02* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 337.

rastlanmaktadır.⁶ Bu isimler arasında eğitimde *ahlâki lider* olarak Nurettin Topçu ve Erol Güngör isimlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Araştırmamızın konusunu Nurettin Topçu ve Erol Güngör isimlerinin örnek teşkil etmesinin sebepleri:

- ✓ Öğretmenlik mesleğini örgün eğitim kurumlarında aktif olarak icra etmiş olmaları ve sonraki nesillere örnek öğretmen modeli⁷ olarak gösterilmeleri,
- ✓ Günümüzde eğitim konusunda fikirlerinin takipçilerinin olması ve eğitim fikirlerine eserlerinde yer vermeleri,
- ✓ Millî ve manevi değerlere sahip bilim adamı olmaları,
- ✓ Bireysel ve toplumsal ahlâki konular hakkındaki fikirlerinin önem arz etmesi,
- ✓ Yurt içi tez çalışmalarında ahlâki vasıflarını konu edinen çalışmaların ön plana çıkması, ahlâki liderler olarak araştırmamızın konusunu teşkil etmelerinde önemli etkenler olmuştur.

Bu doğrultuda araştırmamızın birinci bölümünde liderlik kavramı, liderlik yaklaşımları, ahlâki liderlik kavramı, ahlâki liderlik kavramının temel unsurları ve ahlâki liderlik kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Araştırmamızın ikinci bölümünde ise Topçu ve Güngör'ün ahlâki liderlik görüşü dört başlık (liderlik, ahlâk, eğitim, kültür-medeniyet) altında analiz edilmiştir. Araştırmamızın üçüncü bölümünde ise Topçu ve Güngör'ün ahlâki liderlik yönleri incelenmiş ve onların görüşleri doğrultusunda öğretmen nitelikleri (meslek ahlâkına sahip olmak, liyakat sahibi olmak, âlimlere saygı duymak, itidalli olmak, vatan sevgisine sahip olmak, hoşgörülü olmak, öğretmenlikte kadının değerini bilmek ve sanatı mesleğe yansıtmak) tespit edilerek öğretmenlerin ahlâki liderlik rollerinin yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın problemi

Eğitimde öğrencilerin derslere bireysel katılımı ve fitrî varlıklarından dolayı öğretmenleriyle ve arkadaşlarıyla sosyal ve duyuşsal paylaşım içinde olmasıyla gerekir. Günlük hayatın önemli bir kısmının okulda geçmesi bu paylaşımı daha da önemli kılmaktadır. Bu sosyal-duygusal paylaşım sağlıklı olmadığında öğrencilerde birtakım istenmeyen davranışlar görülmektedir.⁸ Teknolojinin sosyal hayatın her alanına teması, eğitimde fırsat ve imkân eşitsizliği, kentlere yoğun göç, ailenin öğrenci gelişimi üzerinde etkisinin azalması, yanlış arkadaş edinme, okul güvenliğinin yeterli olmayışı, madde bağımlılıkları, sosyal medyanın

⁶ Mustafa Gündüz, *İstanbul'un 100 Eğitimcisi* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2018), iv-v; Edt. Ali Fuat Arıcı ve Mustafa Başaran, *İdeal Türk Eğitimde İdeal İnsan ve Millîlik Arayışları*, (İstanbul: TEDEV Yayınları, 2019), 5-7; Mehmet Ali Aynî, *Türk Ahlâkçıları* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019), v-ix.

⁷ Beşir Ayvazoğlu, *Erken Kayan Yıldız Erol Güngör* (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2022), 124-127; Yunus Şahbaz, *Akıntıya Karşı Bir Aydın* (Ankara: Kadim Yayınları, 2022): 236; Emin Işık, *Nurettin Topçu Çağdaş Bir Dervişin Dünyası* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 130-136; Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak Nurettin Topçu'nun Sohbetlerinden Kalanlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 101.

⁸ Gülay Özkılınç Nezihoğlu ve Ali Sabancı, "İlköğretim Okul Yöneticilerinin Görüşlerine Göre Öğrencilerin İstenmeyen Davranışları ve Bu Davranışlarla Başa Çıkma Yöntemleri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi II*, sy. 28 (2010): 44-47.

yanlış rol-model sunması vb. sebepler eğitim ortamlarında öğrencilerde istenmeyen davranışlara neden olan önemli etkenlerdir. İstenmeyen davranışların ortadan kaldırılmasında ise öğretmenlere büyük rol düşmektedir. Bazı araştırma sonuçlarında istenmeyen öğrenci davranışlarını engellemede öğretmenlerin farklı yollar denedikleri görülmektedir: Sözel uyarı, davranış düzenleme, model olma, sınıf kurallarını hatırlatma, sorumluluk verme, göz teması kurma, sevdiği şeylerden mahrum bırakma vb.⁹ Bu sonuçlar eğitimde etkili bir ahlâki liderliğin istenmeyen davranışları kontrol altına alınmasında önemini de ortaya koymaktadır. Ahlâki liderler, hedeflenen davranışların kazandırılması için öncelikle öğrencilere örnek model olma sorumluluğunu üstlenmeleri gerekir. Kurtulmuş vd.¹⁰ okulda bulunan öğretmenlerin öğrencilere yeterince model olmamasını öncelikli sorunlardan biri olarak görmektedir. Bu sorunu en asgari düzeye düşürmek için öğretmenlerin ahlâki değerlere sahip aynı zamanda çağa uygun liderlik becerileriyle kendilerini geliştirerek örnek ahlâki liderler olmaları gerekmektedir.

Eğitimin esas gayesi sadece hazır bilgi sahibi öğrenciler yetiştirmek değil aynı zamanda da ahlâklı iyi insanlar yetiştirmektir.¹¹ Hem bilgili hem de ahlâklı öğrencilerin yetiştirilmesi için öğretmenlerin de sıradan bir memur olarak değil ahlâki liderler olarak mesleklerini devam ettirmelidirler. Örnek şahsiyetler olan ahlâki liderlerin yoksunluğu toplumsal ahlâki çöküşü de hızlandıracaktır. Fuat Sezgin'e göre ülkemizde ahlâki bir gerilik başlamış aynı zamanda Müslüman toplumlarda materyalist anlayışla yetiştirilen insanlar bireysel ve toplumsal ahlâk konusunda başarısız olmuştur.¹² Bu gerileyişi ve başarısızlığı irdeleyen Topçu, ahlâki bir örneğe neden lüzum olduğunu belirterek bir toplumun selâmete ermesi için bireylerin mesuliyet duygusuna sahip, davranışlarının da ahlâki olması gerektiğini vurgular.¹³ Öğretmenlerin ahlâki liderler olarak mesuliyet duygusunu sahip olmaları öğrencilerini de ahlâklı bireyler olarak yetiştirilmesi hedefine yönlendirecektir. Öğrencilerin ahlâklı olması ise gelecek nesillerin ahlâklı, şuurlu ve bilgili olması anlamına gelmektedir. Güngör de bugünün insanının kabiliyetini dünden keşfedecek ve onun işlenmesine yardımcı olacak kişi öğretmendir.¹⁴ diyerek öğretmenlik mesleğinde vazgeçilmez bir değer olan *ahlâki*, öğretmenlerin birer lider olarak davranışlarına yansıtması toplumda ahlâki liderler olarak konumlandırılmasını sağlama konusunda fikir birliği oluşturur. Bu düşüncelerin paralelinde Topçu ve Güngör'ün ahlâki liderlikle ilgili görüşleri incelenip eğitimde ahlâki lider olarak öğretmen nitelikleri tespit edilerek günümüz öğretmenlerine rol model gösterilmiştir. Topçu ve Güngör'ün yazılarında, mesleki tecrübelerinde ve sosyal hayattaki yaşayışlarında eğitimde

⁹ Hasan Basri Gündüz ve Sinem Konuk, "İlkokul Öğretmenlerin Karşılaştıkları İstenmeyen Davranışlar ile Baş Etme Stratejileri", *YILDIZ Journal of Educational Research* 1, Issue. 1 (2016): 49; Bayram Özer vd. "İstenmeyen Öğrenci Davranışları ve Öğretmenlerin Kullandıkları Başa Çıkma Stratejileri", *Turkish Journal of Educational Studies* 1, sy. 2 (2014): 152.

¹⁰ Mehmet Kurtulmuş vd., "İlköğretim 1. Kademe Öğretmenlerinin Değerler Eğitimi Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar", *Değerler Eğitimi Dergisi* 12, sy. 27 (2014): 295.

¹¹ Yılmaz Özakpınar, *İnsan Düşüncesinin Boyutları* (Ötüken Yayınları: İstanbul, 2014), 176.

¹² Fuat Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 112.

¹³ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 198.

¹⁴ Erol Güngör, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik* (Ankara: Mayaş Yayınları, 1984), 68.

ahlâki lider olarak öğretmenin sekiz niteliği ön plana çıkmaktadır. Bunlar; meslek ahlâkına sahip olmak, liyakat sahibi olmak, âlimlere saygı duymak, itidalli (ölçülü) olmak, vatan sevgisine sahip olmak, hoşgörülü olmak, öğretmenlikte kadının değerini bilmek ve sanatı mesleğe yansıtmak. Bu bağlamda çalışmanın problem cümlesi; “Nurettin Topçu ve Erol Güngör’ün ahlâki liderlik görüşleri doğrultusunda ahlâki lider olarak öğretmen niteliklerinin önemi nedir?” şeklinde belirlenmiştir.

Alt problemler ise şu şekilde belirlenmiştir:

1. Ahlâki liderlik kavramının tanımlamaları ve örgün eğitim kurumlarında ahlâkî liderlik kavramsal çerçevesinin öğeleri nelerdir?
2. Nurettin Topçu ve Erol Güngör’ün ahlâki liderlik görüşleri nelerdir?
3. Nurettin Topçu ve Erol Güngör’e göre ahlâki lider olarak öğretmen nitelikleri nelerdir?

Araştırmanın temel amacı; Nurettin Topçu ve Erol Güngör’ün ahlâki liderlik görüşleri doğrultusunda öğretmen niteliklerini tespit edip, bu niteliklerin günümüz öğretmenlerinin ahlâki lider olmalarındaki önemini incelemektir. Araştırmada Topçu ve Güngör’ün eserleri ve yaşayışları özelinde *ahlâki liderlik* kavramı derinlemesine incelenmiş ve literatürden faydalanılarak ahlâki liderliğin kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Böylece araştırmacılara farklı ahlâki lider isimlerinin analizinin yapılmasında bilimsel bir yol da sunulmuştur. Ahlâki liderlik teorisini pratik hayata yansıtabilmek için Topçu ve Güngör’ün ahlâki lider olarak öğretmenin sekiz niteliği (meslek ahlâkına sahip olmak, liyakat sahibi olmak, âlimlere saygı duymak, itidalli olmak, vatan sevgisine sahip olmak, hoşgörülü olmak, öğretmenlikte kadının değerini bilmek ve sanatı mesleğe yansıtmak) günümüz öğretmenlerine ışık tutacaktır. Yapılan çalışma bu özgün yönleriyle din eğitimi bilimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma nitel araştırma olup doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi genellikle sayıca çok olan yazılı materyallerin içerikteki ortak yönlerini bulmaya ve sınıflandırılmasına yönelik bir yorumlama biçimidir.¹⁵ Doküman analizi yapılırken bir dizi aşamalar vardır. O’Leary bu aşamaları şu şekilde belirtmiştir: 1. Plan yapma, 2. Dokümanları toplama, 3. Dokümanların güvenilirliğini gözden geçirme ve sorgulama, 4. Verileri analiz etme.¹⁶ Alanyazın çalışması süresince bu aşamalara dikkat edilerek veriler toplanmış ve gerekli analizler yapılmıştır. Yurt içi ve yurt dışı kapsamlı bir literatür taraması yapılmış, Nurettin Topçu ve Erol Güngör’ün eserlerinin tamamından yararlanılarak veriler elde edilmiştir. Bu verilerin analizinde ise içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi tekniği farklı belgelerin detaylı bir şekilde incelenip, tema ve alt temaların oluşturulması sürecidir.¹⁷

¹⁵ Orhan Gökçe, *İçerik Analizi-Kuramsal ve Pratik Bilgiler* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006), 17.

¹⁶ Ramazan Sak vd. “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4, sy. 1 (2021): 233.

¹⁷ Ali Baltacı, Nitel Araştırma Süreci: *Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, sy. 2 (2019): 378; Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008): 227.

Yapılan analizde temalar/başlıklar (liderlik, ahlâk, eğitim, kültür ve medeniyet) ve alt temalar belirlenmiştir. Daha sonra ahlâki liderlik kavramsal çerçevesi oluşturularak Topçu ve Güngör'ün ahlâki liderlik görüşleri analiz edilmiştir.

Bu araştırma ahlâki liderlik alanında yapılan çalışmaların, yaklaşımların ve modellerin derinlemesine incelendiği; ahlâki lider olarak Nurettin Topçu ve Erol Güngör isimleriyle ve onların ahlâki liderlik görüşleriyle sınırlıdır.

Konuyla ilgili araştırmalarda; liderlik konusuyla ilgili literatür tarandığında örgüt-örgütsel davranış konularıyla liderlik kavramının ilişkilendirildiği görülmektedir. Özellikle kurumlarda işçi-işveren, müdür-öğretmenler, öğretmen-öğrenci vb. ilişkilerinde liderliğin etkileri üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Liderlik kavramı birçok bilim alanlarında araştırma konusu olmuşken, *ahlâki liderlik* başlığı adı altında Din Eğitimi alanında ve diğer alanlarda sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Etik Lider/lik başlıkları adı altında çalışmalar ise ilâhiyat bilimleri dışındaki alanlarda daha çok olduğu görülmektedir.

Genel olarak liderlik konusuyla ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde; Özkan, araştırmasının evrenini 2002-2016 yılları arasında Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM)'nde dizinlenen ve Sosyal ve Beşerî Bilimler Veri Tabanında yer alan liderlik konulu 410 makale ile sınırlandırıp incelemiştir. Araştırmada şu bulgulara ulaşılmıştır:

Liderlik konulu araştırmalarının alanlara göre dağılımında; eğitim, 61 makale sayısı ile (yüzde 52) en fazla oranda çalışılan alan olmuştur.¹⁸

Liderlik konulu araştırmalarının liderlik kavramı ile birlikte çalışılan değişkenlere ilişkin bulgularda; sırası ile “örgütsel bağlılık” (6), “örgüt kültürü” (5), “örgütsel vatandaşlık” (4) ve “örgütsel adalet” (3) olduğu tespit edilmiştir.¹⁹

Eğitim alanında yapılan liderlik çalışmalarında seçilen eğitim kademesi ve özne durumunda; toplam 61 çalışmadan en fazla (32) ilköğretim kademesi üzerinde çalışılmıştır.²⁰

Liderliğin aldığı sıfatlar ve sıklığı ise; toplam 117 çalışmada liderlik kavramında, 53 farklı sıfattan (liderlik türü) bahsedilmektedir.²¹

Nurettin Topçu ve Erol Güngör adlarının ayrı ayrı geçtiği yurt içi birçok tez çalışması yapıldığı görülmektedir. Her iki düşünürün de çalışma konusu olduğu YÖK Tez Merkezi'nde doktora tez çalışmasına rastlanmazken yalnızca üç yüksek lisans tez çalışması²² (Aralık 2021'e kadar)

¹⁸ Metin Özkan, “Liderlik Hangi Sıfatları, Nasıl Alıyor? Liderlik Konulu Makalelerin İncelenmesi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 15, sy. 2 (2016): 621.

¹⁹ Metin Özkan, “Liderlik Hangi Sıfatları...”, 624.

²⁰ Metin Özkan, “Liderlik Hangi Sıfatları...”, 625.

²¹ Metin Özkan, “Liderlik Hangi Sıfatları...”, 626.

²² Yasemin Bora, “Nurettin Topçu ve Erol Güngör'ün Eğitim Anlayışları”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007). 3-4; Mehmet Avcı, “Erol Güngör ve Nurettin Topçu'ya Göre İnsan ve İnsanın Eğitimi”, (Yüksek Lisans Tezi,

bulunmaktadır. Bu çalışmalarda da Nurettin Topçu ve Erol Güngör'ün ahlâki liderlik yönlerine temas eden çalışmalara rastlanmadığı için çalışmamızın ahlâki liderlikle ilgili literatüre önemli bir katkısı olacağı kanaatindeyiz.

Yurt içi ve yurt dışı örgün eğitim kurumlarında liderlik konusuyla ilgili Din eğitimi alanında çalışmaların çok az sayıda olduğu görülmektedir. Yurt içinde *Ahlâki Liderlik* başlığı adı altında yüksek lisans çalışmasına rastlanmamışken, doktora çalışmasına konu edinen birkaç çalışma bulunmaktadır. Konumuzla ilgili bazı tez çalışmaları şunlardır:

Yanık, doktora tezinde ahlâki liderliğin, personellerin işten ayrılma, iş tatminine, örgütsel bağlılığa etkisini; personellerin örgütsel adalet ve örgütsel güven algılarını ele almıştır.²³ Çil, nitel çalışmada Hz. Ömer'in kişisel liderlik özelliklerini ele alarak liderlik teorilerine göre incelemiştir.²⁴ Sevinç araştırmasında; Bursa İnegöl ilçesinde İmam Hatip Okullarında görev yapan yöneticilerle yaptığı görüşmelerde yöneticilik vasıfları ile liderlik türleri arasındaki ilişkileri konu edinmiştir.²⁵

Yurt içinde *Ahlâki Liderlik* başlığı adı altında makale çalışmaları incelendiğinde; *Etik liderlik* başlığında yapılan bazı makalelerde *ahlâk* kavramı kullandığı görülmektedir. Bunun sebebini *Ahlâk* kavramı yerine *Etik* kavramının İlahiyat Fakülteleri dışındaki farklı ana bilim dallarında tercih edilmesi ve İlahiyat Fakültelerinde *Liderlik* konusunun din eğitimciler tarafından dikkate değer sayıda araştırma konularına dâhil edilmemesi olarak düşünülebilir.

Din Eğitimi alanında Yılmaz'ın "Okullarda Ahlaki Liderlik" başlıklı makalesi ön plana çıkmaktadır.²⁶ Diğer alanlarda ise Güney'in "Ahlâki Liderliğin Kavramsallaştırılması ve Ahlâki Yönetimde Liderliğin Rolü" başlıklı makalesi²⁷, Yıldırım'ın "Eğitim Örgütlerinde Kültür, Liderlikle Meslek Ahlâk İlişkisi" başlıklı makalesi²⁸, Sayar ve Aysun'un "Ahlâki Bir Lider Olarak Öğretmen" başlıklı makalesi²⁹ Balay'ın "The Applicability of the Moral Virtues Scale in Higher Education" başlıklı makalesi³⁰ ve Yanık ve arkadaşlarının "Ethical Context And Ethical Leadership" başlıklı makalesi³¹ ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmalar genellikle nitel araştırma olup, lider şahsiyetlerin ahlâki yönlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapıldığı görülmektedir.

Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019), 3-4.; Ahmet Yakup Ege, "Erol Güngör ve Nurettin Topçu'nun Milliyetçilik Anlayışları", (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2021), 3-4.

²³ Oktay Yanık, "Ahlâki Liderliğin Çalışanların İş Tatminine, Örgütsel Bağlılığına ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Örgütsel Güven ve Örgütsel Adalet Algısının Aracı Rolü", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014), 3.

²⁴ Halit Çil, "Hz. Ömer'in Liderliği", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019), 3.

²⁵ Şengül Sevinç, "İmam Hatip Okul Müdürlerinin Liderlik Anlayışları", (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018), 3.

²⁶ Macid Yılmaz, "Okullarda Ahlâki Liderlik", *İlahiyat Akademi*, sy. 9 (2019): 129.

²⁷ Sema Güney, "Ahlâki Liderliğin Kavramsallaştırılması ve Ahlâki Yönetimde Liderliğin Rolü", *Yönetim ve Ekonomi* 13, sy. 1 (2006): 135.

²⁸ Bilal Yıldırım, "Eğitim Örgütlerinde Kültür, Liderlikle Meslek Ahlâk İlişkisi", *Sosyal Bilimler Dergisi* 8, sy. 13, (2005): 218.

²⁹ Kemal Sayar ve Süreyya Aysun, "Ahlâki Bir Lider Olarak Öğretmen", *Eğitim-Bir-Sen* 7, sy. 19 (2011): 12.

³⁰ Refik Balay, "The Applicability of the Moral Virtues Scale in Higher Education", *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi* 1, Issue. 2 (2011): 99.

³¹ Orhan Yanık vd., "Ethical Context And Ethical Leadership", *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal* S1, Vol. S1, Issue . 41 (2016): 514.

Çalışmalarda liderlik ve ahlâki liderlik kavramları ayet ve hadislerle ilişkilendirilerek “lider ahlâki”nın önemi vurgulanmıştır.

Yurtdışında *Moral Leadership* vb. başlıklar adı altında yazılmış makaleler incelendiğinde: Ramalepe’in “Moral Purpose Driven Leadership: A Framework For Enacting Moral Purpose” başlıklı makalesi³², J. Thomson’un “Moral Leadership in a Post Modern World” başlıklı makalesi³³, L. Maldonado ve H. Lacey’in “Defining Moral Leadership: Perspectives of 12 Leaders” başlıklı makalesi³⁴, D. Greenfield’in “Moral Leader in Scool” başlıklı makalesi³⁵, Wong’un “Culture and Moral Leadership in Education” başlıklı makalesi³⁶, Whetstone’un “Personalism and Moral Leadership: The Servant Leader With a Transforming Vision” başlıklı makalesi³⁷ ve Siegrist’in “Educational Leadership Must Move beyond Management Training to Visionary and Moral Transformational Leaders” başlıklı makalesi³⁸ ön plana çıkarken şu makaleler ise ahlâki liderlik kavramsal çerçevesini konu alan çalışmalar olduğu tespit edilmiştir: Eman ElKaleh ve Eugenie A. Samier’in “The Ethics of Islamic Leadership: A Cross-cultural Approach for Public Administration” başlıklı makalesi³⁹, Brooks ve Mutohar’ın “Islamic School Leadership: A Conceptual Framework” başlıklı makalesi⁴⁰ ve Brooks vd.’nin “Pricipals as Socio-Religious Curators: Profressive And Conservative Approaches İn Islamic Schools” başlıklı makalesi.⁴¹

Görüldüğü üzere yurt dışındaki alanyazın çalışmalarında, ahlâki liderlik konusunun din eğitimi açısından ele alan tez ve makale çalışması sınırlı sayıdadır. *Ahlâki Liderlik* konusuyla ilgili yapılan çalışmaların çoğu ise eğitim bilimleri alanında yapılmış, din eğitimi alanında çok az sayıda çalışma bulunmaktadır.

Yurt içi ve yurt dışı kitap çalışmaları araştırıldığında, ahlâk-liderlik bağlamında yazın çalışmalarının yine yetersiz sayıda olduğu görülmüştür: Türkiye’de kitap çalışmaları incelendiğinde “Ahlaki Liderlik” adı altında sadece bir tane çeviri kitabına rastlanmaktadır (Ağustos-2019). Thomas J. Sergiovanni’nin yazmış olduğu eseri Semra Kıranlı Güngör çevirisini yapmıştır. “Ahlaki Liderlik” adı altında Türk bir düşünürün eserine ise

³² Matome L. Ramalepe, “Moral Purpose Driven Leadership: A Framework For Enacting Moral Purpose”, *International Journal of Recent Advances in Multidisciplinary Research* 03, Issue. 08 (2016). 1774.

³³ Lindsay J. Thomson, “Moral Leadership in a Post Modern World”, *Journal of Leadership & Organizational Studies* 11, Issue. 1 (2004): 27.

³⁴ Nancy L. Maldonado ve Candace H. Lacey, “Defining Moral Leadership: Perspectives of 12 Leaders”, *Florida Journal of Educational Research* 41, Issue. 1 (2001): 92.

³⁵ William D. Greenfield, “Moral Leader in Schools”, *Journal of Education* 42, Issue. 2 (2004): 174.

³⁶ Kam-cheung Wong, “Culture and Moral Leadership in Education”, *Peabody Journal of Education* 73, Issue. 2 (1998): 106.

³⁷ J. Thomas Whetstone, “Personalism and Moral Leadership: The Servant Leader With a Transforming Vision”, *Business Ethics* 11, Issue. 4 (2008): 385.

³⁸ Gerald Siegrist, “Educational Leadership Must Move beyond Management Training to Visionary and Moral Transformational Leaders”, *Education* 120, Issue 2. (1999): 297.

³⁹ Eman ElKaleh and Eugenie A. Samier, “The Ethics of Islamic Leadership: A Cross-cultural Approach for Public Administration”, *Administrative Culture* 14, Issue 2 (2013): 188-189.

⁴⁰ Melanie C. Brooks and Agus Mutohar, “Islamic School Leadership: A Conceptual Framework”, *Journal of Educational Administration and History*, s.y. (2018): 4.

⁴¹ Melanie C. Brooks etc. “Pricipals as Socio-Religious Curators: Profressive And Conservative Approaches İn Islamic Schools”, *Journal of Educational Administration* (2020): <https://doi.org/10.1108/JEA-01-2020-0004>

rastlanmamıştır. “Etik Liderlik” adı altında ise Melisa Erdilek Karabey’in “İşletmelerde Etik ve Etik Liderlik Sigortacılık Sektöründe Bir Araştırma”, Deniz Palalar Alkan’ın “Etik Liderlik” ve Muhammet Şerif Keskinöğlü’nün “Etik Liderlik” adlı eserleri bulunmaktadır.

Sonuç olarak yurt içi ve yurt dışı yazın çalışmaları incelendiğinde “Nurettin Topçu ve Erol Güngör’ün Ahlâki Liderlik Hakkındaki Görüşlerinin Karşılaştırmalı Analizi” başlıklı tez çalışmasının alanyazına çalışmasında katkı sunacağını öngörmekteyiz.

Araştırmayla ilgili anahtar kavramlar ise şunlardır:

Liderlik: “Belirli amaçlar ve hedefler doğrultusunda başkalarını etkileyebilme ve eyleme sevk edebilme gücü olarak tanımlanmaktadır.”⁴²

Ahlâk: “Mutlak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü; insanların kendisine göre yaşadıkları, kendilerine rehber aldıkları ilkeler bütünü ya da kurallar toplamı.”⁴³

Ahlâki liderlik: “Ahlâki ilke ve kuralları benimseyerek, takipçilerini yönlendiren liderlik biçimidir.”⁴⁴

Örgün eğitim: Belirli yaş gruplarına, belirli bir süreçte ve resmî kurumlarda (okul vb.) gerçekleştirilen eğitimidir.⁴⁵

⁴² Mehmet Şişman, *Öğretim Liderliği* (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 3.

⁴³ Ahmet Cevizci, *Eğitim Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2010), “Ahlâk” md., 16.

⁴⁴ Salih Güney, *Liderlik* (Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2015), 350.

⁴⁵ Mehmet Şişman, *Eğitim Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 9.

1. BÖLÜM

AHLÂKİ LİDERLİK

1.1. Kavramsal Açıdan Liderlik

İnsan topluluklarının olduğu her yerde belirli bir zaman sonra o topluluk içinde ön plana çıkan, diğerlerini yönlendiren, etkisi altına alan fiziksel, duygusal, ruhsal vb. yönden üstün birisi olmuştur. Bu üstün kişiye genel anlamda *lider* denilse de birçok dilde bu kavramın yerine kullanılan, yakın anlamlarda kullanılan farklı ifadeler de vardır. Örneğin Türkler'in savaşlarda kullandığı *komutan* kavramı; Almanlar'da *fuhrer*, İngilizler'de *commander*, Araplar'da *reis* olmuştur. Müslüman toplumlarda evin lideri için *aila reisi* kavramı kullanılırken, sivil toplum kuruluşlarının lideri için *başkan*, eğitim kurumlarının lideri için *müdür*, *müdür yardımcısı*, *rektör*, *dekan*, *hoca*, *öğretmen* gibi kavramlar kullanılmaktadır. Lider kavramı yerine yakın anlamlı; öncü, önder, baş, başkan, şef, rehber, kanaat önderi, dâva adamı, kılavuz, reis, patron v.b. kavramlar da günlük hayatta kullanılmaktadır. Bu kavramların mekâna, kişinin vazifesine, kültür farklılıklarına göre anlamları da değişmektedir.

Yönetim ve liderlik konusundaki çalışmalarıyla ün kazanmış John Adair *lider/lik* kavramının anlamının farklılaşması (tarihsel) süreci hakkında şu bilgileri verir: Lider (leader), liderlik (leadership) ve liderlik etmek (lead) kelimelerinin kökü, yol/yön anlamına gelen *lead* dir. Bu kelime *laeden* (seyahet etmek, gitmek) fiilinden gelmiştir. Hollanda dilinde *leider*, İskandinav dilinde *laedar* ve Almanca'da *leiter* kelimelerinde olduğu gibi.⁴⁶ Arapça'da *kıyâde* kelimesi liderlik, *yahud* kelimesi ise yöneten anlamına gelmektedir.⁴⁷ Bizanslılar Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında kervan liderlerine ise *synodiarch* demişlerdir. Kelimenin sözlük anlamı; bir toplantı ya da meclisin lideri, idarecisi, şefi demektir.⁴⁸ Şişman'a göre *leadership* (liderlik) kelimesi ABD İngilizcesinde daha çok kullanılırken, İngiltere İngilizcesinde ise bu kelimenin yerine *head* ve *headship* kelimesi kullanılmaktadır. Yine İngilizce yönetimle ilgili *management* ve *administration* kelimeleri liderlik anlamını tam karşılayamamaktadır. Türkçe'de liderlik kelimesi yerine bazen *önderlik* kelimesi kullanılsa da daha yaygın olarak *liderlik* kelimesi kullanılmaktadır.⁴⁹

Liderlik kavramıyla ilgili yaptıkları tanımlarla literatüre geçen bilim adamları kendi perspektifleriyle *lider/lik* kavramını ele almışlardır. Bilimsel çalışmalarda liderlik tanımlamaları üzerinde durulan başlıca noktalar ise genellikle şunlar olmuştur: "Kişisel özelliklere bağlı olarak sahip olunan bir güç, karar verme ve verilen kararları uygulayabilme gücü, gruba yön verme ve grup içinde eşgüdüm sağlama, ortak amaçlar doğrultusunda grubu etkileme, grupla birey arasında gerçekleşen etkileşim süreci, mevcut amaç, yapı, prosedür ve

⁴⁶ John Adair, *Kışkırtıcı Liderlik*, çev: Pelin Ozaner, (Ankara: Alteo Yayıncılık, 2005), 66.

⁴⁷ John Adair, *Hz. Muhammed Örneğinden Hareketle Lider*, çev: Ali Çavuşoğlu (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2012), 43

⁴⁸ John Adair, *Hz. Muhammed Örneğinden...*, 46.

⁴⁹ Mehmet Şişman, *Öğretim Liderliği* (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 2-3.

kuralları değiştirebilme yeteneği vb.”⁵⁰ Özkan, ülkemizde liderlik konusuyla ilgili makaleleri incelediğinde en çok eğitim (%52) ve işletme (%35) alanlarında olduğunu belirtir.⁵¹ Liderlik tanımlamalarında öne çıkan açıklamalar ise genellikle şu şekilde olmuştur:

- ✓ Liderlik, ortak bir amaca doğru grubun davranışlarını yönlendirmek için bireyin yapmış olduğu davranışların tümüdür.
- ✓ Liderlik, iletişim sürecinin yaşandığı ortamda, önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmak üzere yönlendirilmiş kişiler arası etkileşim sürecidir.
- ✓ Liderlik, karşılıklı davranış ve fikir birliği ile yapıyı harekete geçirmek ve bu hareketi devam ettirmektir.
- ✓ Liderlik, amaçları gerçekleştirmek için uğraşanları duruma göre uyarlayıcı, onların sorularını yanıtlayıcı bir roldür.
- ✓ Liderlik, organizasyonun günlük emirleriyle mekanik koordinasyonundan daha ötede etki yönünden ortaya çıkan bir fazlalıktır.
- ✓ Liderlik, örgütlenmiş bir grubu, belli bir amacı yerine getirmek maksadıyla insan davranışlarını etkileme faaliyetidir.⁵²

TDK’de *lider* kavramının tanımlamaları şu şekilde yapılmıştır: “1. Önder, şef; 2. Bir partinin veya bir kuruluşun en üst düzeyde yönetimiyle görevli kimse; 3. Bir yarışmada başta bulunan takım veya yarışmacı.”⁵³ Daryal, liderlik kavramını önder kavramıyla eşdeğer görür ve iki ana başlık altında toplar:

“Müspet Önderlik: Bir önderin, cemiyeti belirli hedeflere götürebilmesi bakımından o cemiyetin değerlerini bir güç olarak arkasına alması mânâsına gelir. Buna dair günümüzde en güzel misal M. Gandhi’dir.

Menfî Önderlik: Bir öncekine nispetle önderin cemiyeti istediği noktaya götürebilmesi için alışlagelmişin zıttına işleyen bir mekanizma ile, cemiyetin maddî manevî bütün değerlerini her türlü yol ve çare ile yok etmek ve onların yerine yeni değerler getirmek mânâsına gelir. Buna dair önümüzde en dikkat çekici örnek Marks ve onun kurduğu Marksizimdir.”⁵⁴

Şişman’a göre liderlik, “Belirli amaçlar ve hedefler doğrultusunda başkalarını etkileyebilme ve eyleme sevk edebilme gücü olarak tanımlanmaktadır.”⁵⁵ Lider, astlarını hedefe ulaştırırken

⁵⁰ Mehmet Şişman, *Öğretim Liderliği...*, 4.

⁵¹ Metin Özkan, “Liderlik Hangi Sıfatları, Nasıl Alıyor? Liderlik Konulu Makalelerin İncelenmesi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 2, sy. 15 (2016): 619-621.

⁵² Akt. Uğur Zel, *Kişilik ve Liderlik* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011), 109-110.

⁵³ TDK, “Lider” md., erişim tarihi: 30 Ağustos 2019 <http://sozluk.gov.tr/>

⁵⁴ Ali Murat Daryal, *İslâm’ın “Değer”lerini ve Yorumları* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 80-81.

⁵⁵ Şişman, *Öğretim Liderliği...*, 3.

en kısa yoldan, sağlıklı ve emniyetli bir şekilde hedefine ulaştıran⁵⁶ aynı zamanda mümkün-mümkün olmayan, yapılabilir-yapılamaz, önemli-önemsiz olanları birbirinden ayırt edebildir.⁵⁷ Özden; kişiye, duruma, işin özelliğine ve izleyenlere göre değişen bir liderlik anlayışının benimsenmesini gerektiğini düşünür ve *lider* kavramını şu şekilde tanımlar: “Hedefleri tespit eden, öncelikleri belirleyen, standartları koyan ve bunların takip eden”⁵⁸ kişidir. Bazı araştırmacılar liderlik kavramını hem kurum hem de din değerleriyle ele alır. Örneğin Fıkdıkcı’ya göre lider, bireyler arasında bağlılık hissi uyandıran, sıradan bir insan olmayıp farklı bir renkliliğe sahip, takipçilerinin menfaatini kendi menfaatinin üstünde gören, millî ve evrensel değerlere sahip, akılcı davranan, gönül ve ruh dünyası derin bir kişiliktir.⁵⁹

Yapılan liderlik tanımlamaların araştırmacıların *liderlik* kavramına bakış açılarıyla da ilişkili olduğu görülmektedir. Hatta bazı kişilerin gerçek lider olup olmadığı konusunda da tartışmalar yapılmaktadır. Bu kişiler tam liderlik olgunluğuna erişememiş *liderei* kişiler olarak algılanılmaktadır. Liderei, kitleleri etkileme ve yönlendirmede -bir dereceye kadar etkili olsa da tam anlamıyla liderlik vasfına sahip olamamıştır. Liderleri taklit eden fakat kendini gerçek lider sanan kişidir.⁶⁰ Koç’a göre liderlerin fikrî olgunlaşması önemlidir. Gerçek liderler, astlarının, yol arkadaşlarının kendilerinden beslenmesine katkıda bulunurlarken aynı zamanda da olgunlaşırlar, olgunlaştıkça kendilerini geliştirirler. Gerçek liderler, “başkalarının kendilerinden beslenmesini sağlarken, olgunlaşır; olgunlaştıkça daha fazlasının kendilerine tutunmasının, kök salmasının olanaklarını geliştirirler.”⁶¹ Arvasi’ye göre insan kendi iradesinin dışında düşünce ve inançlarını güçlendirmek, yaymak ve devam ettirmek ister. Bunun için de teşkilatlanmayı arzu eder. Teşkilatlanmak ise güçlü bir lider etrafında olmaktadır. Teşkilatlanmak isteyen her *hareket* önce toplulukları cezbedecek bir düşünce/inanç sistemine, sonra bu sistemi ruhen ve vicdanen benimseyecek potansiyeldeki lider ve kadrolara ihtiyacı vardır. Tıpkı canlı bir organizma gibi. Ona göre bunu başaramayan *hareket* asla muvaffak olamayacaktır.⁶² Çoğu liderler kendilerine düşen vazifelerin yanında diğer üyelere de yardımda bulunarak yapılması gerekenin en iyisini yapmaya çalışırlar. Bazı liderler ise sadece kendi görevlerini yapmakla -ne az ne fazla- yetinirler. Bu durum da liderler arasında farkın oluşmasına neden olmaktadır. Yani *iyi/kötü lider* olarak adlandırmalar yapılmaktadır. Çalışanların (astların, üyelerin) görevlerine bağlılık, adanmışlık derecesini birçok değişken etkilemekte olsa da bu değişkenler arasında en ön sırada liderlerin davranışları gelmektedir.⁶³ Canan ve Pır’a göre kurumlarda insan yönetimine getirilen kişinin sadece yetenekli kişi olması yeterli değildir. Bu kişilerin lider olarak atfedilebilmeleri için

⁵⁶ Bahattin Ergezer, *Liderlik ve Özellikleri* (Ankara: Ocak Yayınları, 1992), 15.

⁵⁷ Mustafa Özel, *Yöneticilik Dersleri* (İstanbul: Küre Yayınları, 2016), 106.

⁵⁸ Yüksel Özden, *Eğitimde Yeni Değerler Eğitimde Dönüşüm* (Ankara: Pegem Akademi, 2013), 90.

⁵⁹ İlhami Fındıkcı, *Bir Gönül Yolculuğu Hizmetkâr Liderlik* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2009), 49.

⁶⁰ Oktay Koç, *Kim Lider Olamaz?* (İzmit: Umutepe Yayınları, 2018), 9.

⁶¹ Oktay Koç, *Kim Lider Olamaz?...*, 16.

⁶² Seyyid Ahmet Arvasi, *İlmi Tavır ve Ötesi* (İstanbul: Burak Yayınevi, 1996), 119.

⁶³ James Kouzes ve Barry Posner, *Liderliği Öğrenmek*, çev: İclal Büyükdevrim Özçelik (İstanbul: Optimist Yayın Grubu, 2018), 39.

gelişim süreçlerini tamamlamaları gerekir. Bu süreçler içten dışa doğru: yetekli kişi, katkıda bulunan kişi, yetkin kişi, değer katabilen kişi ve yön verebilen kişi.⁶⁴

Liderlik kavramına yüzyıllardır *özel ve erişilmez* (insan ya lider doğar ya da lider doğmaz) manaları yüklenmiştir. Bu durum liderlerin *ilah* gibi algılanmasına, zor durumlarda onlardan bir işaret beklenmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda da lider, yüksek egolu biri hâline gelebilir ya da diğer üyeler lider arasına mesafe koyarak *o ve biz* ayrımcılıkları olabilir. Uzun süre liderlik koltuğunda olanlar, yönetim süreçlerini haklı ve adil olarak görebilme ihtimalleri de yüksektir. Bazen de bu tarz durumlar lideri, diğer üyelerden kopuk yaşamaya yani yalnızlığa itebilir. Astarlar, lideri bazen zoraki bazen de kendiliğinden takip edebilir.⁶⁵ Burns'a göre tarihteki önemli kişilerin lider olarak isimlendirilmesinde onların dâhi olmaları da etkilidir. Darwin'nin biyoloji alanındaki çalışmaları, Einstein ve Edison'un keşifleri; Wagner'in müzik, Eugene O'neil tiyatro alanlarındaki çalışmaları bütün insanlığa tesir etmiş ve hâlen de eserleriyle, buluşlarıyla da bu etkileri devam etmektedir.⁶⁶ Geçmişteki birçok liderlik vasfı çağın koşullarına göre değişim göstermektedir. Liderlik algısı da değişimlere paralel olarak kendini yenilemektedir.⁶⁷ Örneğin geçmiş dönemlerdeki gibi iyi bir lider olabilmek için prestijli bir okuldan mezun olmaya gerek yoktur (Facebook'un kurucusu Mark Zuckerberg, Ali Baba şirketinin kurucusu Jack Ma, oyuncu Salma Hayek gibi). Yeni çağda yeni liderlik davranış modelleri ise şu şekildedir: "1. Liderlik özel bir statü değildir; 2. Liderlik kendinden başlar; 3. Liderlik eli, kalbi ve beyni birleştirir; 4. Liderlik bağ kurumuna öncülük eder; 5. Liderlik, hayatı sürekli öğrenim fonksiyonuna dönüştürmelidir."⁶⁸ "Lider kimdir?" sorusuna günümüzde verilebilecek cevaplar, eski zamanlara göre de değişmektedir. Bu olası cevaplar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:⁶⁹

Tablo 1. 1. Eski ve yeni lider tanımları⁷⁰

Eski Tanıma Göre Lider	Yeni Tanıma Göre Lider
Organizasyonun en üst mertebesinde olan kişidir.	Sıradan bir üniversite mezunu olabilir.
Çoğunlukla hatırı sayılır eğitim, öğretim kurumlarından diploma almıştır.	Üniversiteden terk de olabilir.
Çoğunlukla "beyaz"dır.	Her milletten olabilir.
Çoğunlukla erkektir.	Kadın da olabilir.
Sesi en çok çıkan ve en çok duyulandır.	En çok dinleyendir.
Takım elibise giyer, karizmatiktir.	Kot, tişört, spor ayakkabı da giyer; kendi gibidir.
İnsanlara hitabı kuvvetlidir.	İnsanî anlayışı kuvvetlidir.

⁶⁴ Sinan Canan ve Sesil Pir, *İnsan Odaklı Liderlik* (İstanbul: Tuti Kitap, 2020), 70-71.

⁶⁵ Sinan Canan ve Sesil Pir, *İnsan Odaklı...*, 70-71.

⁶⁶ John H. Burns, *Psikoloji ve Liderlik*, çev: Şükrü Ünsan (İstanbul: K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, 1956), 3.

⁶⁷ Mesud Ünal, "Bilgi Çağında Değişim ve Liderlik", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, sy. 1 (2012): 297.

⁶⁸ Sinan Canan ve Sesil Pir, *İnsan Odaklı...*, 76-78

⁶⁹ Sinan Canan ve Sesil Pir, *İnsan Odaklı...*, 74-75.

⁷⁰ Sinan Canan ve Sesil Pir, *İnsan Odaklı...*, 75.

Walters'e göre ise gerçek *lider/lik* şu anlamlara gelmektedir:

- ✓ Gerçek liderlik zorlayıcı değil, destekleyicidir.
- ✓ Gerçek bir lider insanları arkadan itmeye değil, onlara yol göstermeye çalışır.
- ✓ Liderlik diğer insanları dâhil etmek anlamına gelir.
- ✓ Liderlik, her şeyden önce ve her şeyin üzerinde vizyon, ikincil olarak eylem demektir.
- ✓ Liderlik insanların nesnelere daha önemli olduğunu anlamaktır.
- ✓ Liderlik, hassas bir şekilde öğrenilmesi ve uygulanması gereken bir sanattır.⁷¹

Kur'an-ı Kerim'de ve diğer Kutsal kitaplarda da *lider* kavramı ve/ya bu kavrama yakın bazı kavramlar da yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c) her millete bir elçi (peygamber/lider/öncü) gönderildiğinin müjdesini verir.⁷² Allah (c.c), yanlış yolda olan toplulukları doğru yola dâvet etmek, Hakk istikametine yönlendirmek için seçilmiş *elçiler* gönderir. Seçkin kullardan olan bu elçiler/peygamberler her yönden yaratılmışların en üstünüdür. Onun için gönderilen peygamberler sadece buldukları toplumlar içinde değil aynı zamanda farklı coğrafyadaki insanlar tarafından da takip edilebilecek üstün melâkeleri olan, kâmil, güzel ahlâklı ve örnek insanlardır.⁷³ Onlar her hususta örnek kişilik teşkil ettikleri için de insanları etkileme ve Allah'ın (c.c) emirlerine davet etmede; tarihte var olmuş ve olacak tüm liderlerden farklı konumlarda olmuşlardır. Peygamberler medeniyetlerin seyrine tesir eden tamamen bireysel manevî otorite taşıyıcısı kişilerdir.⁷⁴ Otoritelerini herhangi bir dinî kurumdan almazlar ve otoriteleri, kişiliğinin ve mesajının devrimci gücüne bağlıdır. L. Pals'a göre iki tür peygamber vardır: *Örnek peygamberler* (Buda, Lao-tzu, Konfüçyüs vb) ve *ahlâki peygamberler* (Zerdüş, İsrail peygamberleri, İsa, Muhammed vb.).⁷⁵

Kur'an'ı Kerim'de lider konumunda olan peygamberlerin ve peygamber olmayan şahısların adı da zikredilmiştir. Tekin, eserinde Kur'an'da ismi geçen olumlu ve/ya olumsuz liderlerin isimlerini tespit etmiştir. Bu isimler aşağıdaki gibi tablolştırılabilir:

⁷¹ J. Donald Walters, *Destekleyici Liderlik Sanatı*, çev: F. Nagehan Öztürk (İstanbul: Ganj Kitap, 2006), 21.

⁷² Kur'an-ı Kerim, Nahl 16/36.

⁷³ Esan Gül, *Peygamberlerin Çocuk Eğitimi* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2016), 8.

⁷⁴ Kutsal Kitap Eski Antlaşma'da (Tevrat ve Zebur) *kral, yönetici, önder vb.* tabirleri bazı bölümlerde şu şekilde geçmektedir: "...Boru çalıp, 'Yaşasın Kral Süleyman!' diye bağırın. Onun ardından gidin; çünkü o gelip tahtına oturacak ve yerime kral olacak. Onu İsrail ve Yahuda'ya yönetici atadım (Eski Antlaşma, Krallar 1)", Yeşaya bölümünde ise "İsrail'in Kötü Önderleri Yargılanıyor (Eski Antlaşma, Yeşaya 56/57)." başlığı yer almaktadır.

⁷⁵ Daniel L. Pals, *9 Din Kuramı*, Çev: Abdulvahap Taştan, Çev Edt: Mustafa Ulu ve Özcan Akdağ (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 240-243.

Tablo 1. 2. Kur'an'ı Kerim'de lider tipleri⁷⁶

KUR'AN'I KERİM'DE LİDER TİPLERİ		
<i>Olumlu Lider Tipleri</i>		<i>Olumsuz Lider Tipleri</i>
<i>Peygamberler</i>	<i>Peygamber Olmayanlar</i>	<i>Peygamber Olmayanlar</i>
Hz. Nûh	Tâlût	Nemrûd
Hz. İbrahim	Belkıs	Firavun
Hz. Mûsâ ve Hârûn		Hâmân
Hz. Süleyman		Kârûn
Hz. Dâvûd		Samirî
Hz. Muhammed		Câlût
		Ebu Leheb

Yardımcıoğlu'na göre peygambelerin ortak vurgusu şu olmuştur: “Tanrı’dan başka kimse kral olamaz.” Kur’an’da Allah, *Malik’ül Mülk* yani *Devletin sahibi* şeklindedir. Mülk (devlet) ve Melik (kral) kelimeleri aynı kökten gelmektedir. Eski ve Yeni Ahit’te de Tanrı’nın krallığından bahsedilmiştir. Kral kavramı her ne kadar da yönetimle, liderlikle ilgili kavram olsa da bazı topluluklar için kral, Tanrı’yla arasında bağı en kuvvetli olan otorite gücünü Tanrı’dan alan kişidir. Bu krallar yargıç kral (birinci görevi adaleti hâkim kılmak olan kral), muciz kral (elleriyle ve sözleriyle insanlara yaşam gücü veren kral) ve kurtarıcı kral (dünyanın selameti için gelmiş istisnai kral) olarak sınıflandırılmıştır.⁷⁷ Dini topluluklarda liderlik kavramıyla ilgili *imâm* kavramı ise tarih ve din hayatında bütün Müslümanları temsilen *imâmet* ile ifade edilir. Yalnız bu liderlik devlet reisliği içindir. İslam hukukunda bu manadaki liderliğe *imâmet-i kübrâ* denir. Küçük mânâdaki liderlik ise namazdaki imamlıktır yani *imâmet-i suğradır*. Kısacası lider, insanlara hem maddî hem manevî sahalarda rehberlik, öncülük eden kişidir.⁷⁸ Akgündüz, liderlerin üç türü olduğunu vurgular:⁷⁹

“Birinci kısım liderler, hem maddî hem manevî sahada insanları temsil eden ve onlara rehberlik eden insanlardır ki, peygamberler ve bir yönüyle de halife ünvanı alan Osmanlı padişahları bu çeşit liderlerdir.

İkinci kısım liderler, sadece maddî alanda lider olan kimselerdir. Halife sıfatını taşımayan ve mana âleminde tasarruf hakkına sahip olmayan liderler bu gruba dâhildir. Günümüzdeki liderlerin tamamı, bu manada liderlerdir. Bu gruba, zâlim veya âdil, bütün liderleri sokabiliriz.

⁷⁶ Bu tablo, Mehmet Tekin’in, *Kur’an’da Liderlik ve Liderlerin Topluluklar Üzerindeki Etkisi* [(İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 6-7.] eserinin içerik bölümünden yararlanılarak oluşturulmuştur.

⁷⁷ Jean-Paul Roux, *Kral Mitler ve Simgeler*, çev: Nuri Fudaylı Kıcıroğlu (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 11.

⁷⁸ Ahmed Akgündüz, *Bilinmeyen Bir Dahi Bediüzzaman Said Nursî* (İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017), 170.

⁷⁹ Ahmed Akgündüz, “Harikulede İnsanlar” olarak zikrettiği Müslüman liderlerin ünvanlarından ve vazifelerinden bahseder. Geniş bilgi için bk. *Tabular Yıkılıyor 5* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2010), 109-111.

Üçüncü kısım liderler, manevî liderlerdir. İnsanlara mana âleminin herhangi bir alanda rehberlik etmiş olan insanlar, derecesine göre, bu lider kavramının içine dâhildirler. Evliyâ ve asfiyâlar (Abdülkadir-i Geylânî, Ahmed Serhendî; bu kişilere İmâm Abdülkadir-i Geylânî, İmâm-ı Rabbânî denmesinin sebebi budur), ilimlerde rehber olanlar (İmâm-ı A'zam, İmâm Şafi'î, İmâm bin Hanbel, İmâm Mâlik, Fahrüddin Râzi, İmâm Sibeveyh, Buda, Konfiçyus, Aristo, Sokrat vd.).⁸⁰

İnsan, yaratılışının gereği olarak maddi ve manevi gelişim seyrini akla uygunluk boyutunda yaptığı sürece *imam/lider* olur. Eğer iyi olan istidatları onu harekete geçirirse ve kâmil insan örneği olursa *imamet/liderlik* olur. İnsan yaratılışının son hedefiyle *rehberlik ve liderlik* olur. İmamet ile olumlu yönde ilişkisi olan toplum da mükemmelleşmeye doğru yol alacaktır. Eğer insan yaratılışının gayesinin aksine alçak hevesleri ile adım atar, ilerler ve mükemmelleşirse yine imam olur. Kötü istidatları ile harekete geçer ve kötülükte örnek olursa yine rehberlik ve liderlik olur.⁸¹ M. Reyşehri'ye göre Kur'an ayetlerinde de Hz. İbrahim (a.s.) ve Peygamberimiz (s.a.v.) *imam* olarak belirtilirken, peygamberlere karşı olan Firavun ve zorbaları da imam olarak adlandırılır. Doğal olarak toplumların yok olma ve mükemmelleşmesi imametın seyri ile ilgilidir.⁸²

1.2. Liderlik Tarzları

1.2.1. Demokratik liderlik

İnsanların değişen yaşam biçimi neticesinde farklı kültür, din, inanç vb. sahip öğrenci ve öğretmenler okullar aracılığıyla bir araya gelebilmektedirler. Okullar, bu sebeple farklı yaşam biçimine sahip insanların eğitim aldığı sosyal kurumlar olmuşlardır. Farklılıkların, yaşama kültüründe bir zenginlik olarak algılanması demokrasi bilincinin de gelişmesini etkilemektedir. Demokrasi bilinci ise demokrasi eğitiminin temellendirilmesi için en mühim ögedir. Demokrasi eğitimi; "Her bireyin temel değerini ve haklarını tanıma, başkalarının bakış açısını dikkate alma, karar alma konusundaki müzakere, çoğulculuğu ve farklılığı benimseme ve eşitlik ve sosyal adaleti teşvik etme gibi temaları içerir."⁸³ Demokratik eğitim (democratic education), hem kuramsal hem de uygulamada ünlü Rus yazar Lev Tolstoy'un etkisinin olduğu okul yönetimi kuramıdır.⁸⁴ Bu kuram üzerinde demokrasi-eğitim ilişkisini açıklayan öncü isimlerden biri de Chomsky'dir. Chomsky'e göre "üretimının nihai amacının mal üretmek değil, birbirleriyle eşit bir şekilde ilişki kuran özgür insan üretmektir."⁸⁵ Onun

⁸⁰ Ahmed Akgündüz, *Bilinmeyen...*, 171.

⁸¹ Muhammedî Reyşehri, *İmamet ve Rehberiyet Felsefesi* (Ankara: Endişe Yayınları, 1991), 21.

⁸² Muhammedî Reyşehri, *İmamet ve Rehberiyet Felsefesi...*, 22.

⁸³ Rose Ylimaki and Stephen Jacobson, "School leadership practice and preparation: Comparative perspectives on organizational learning (OL), instructional leadership (IL) and culturally responsive practices (CRP)", *Journal of Educational Administration* 51, Issue. 1 (2013): 15.

⁸⁴ Ahmet Cevizci, *Eğitim Sözlüğü...*, 127.

⁸⁵ Noam Chomsky, *Demokrasi ve Eğitim*, ed. C. P. Otero (bgst Yayınları: İstanbul, 2007), 34.

bu sözü eğitim açısından da düşünülebilir. Çünkü demokratik ülkelerde, demokratik insanların yetişmesi için eğitim programlarına demokrasi eğitimi de dâhil edilmektedir.⁸⁶

Öğretmenlerin okullarda değerli olduklarını hissettirecek ve fikirlerini rahatlıkla ifade edebilmeleri için fırsatlar sunabilmelerine yardımcı olabilecek demokratik liderlere de ihtiyaç vardır. Demokratik liderlik; astlara saygı ve değer konusunda gerekli hassasiyeti olan, onların mesleki gelişimlerine imkânlar sunan, katılımcı yönetim anlayışına sahip, ödül ve ceza anlayışında adil davranan kişilerdir.⁸⁷ Demokratik lider, astlarını etkilemekten ziyade uzmanlık ve iletişim gücünü ön plana çıkarır. Astlarını içsel unsurlarla motive olmalarına inandıkları için başarıları takdir etme, iletişime önem verme gibi tutumlara sahiptirler.⁸⁸

1.2.2. Otokratik Liderlik

İnsanlar genellikle liderlik ile otoriteyi, güç ile etkiyi birbirine karıştırırlar. Bu kavramlar önemli araçlar olsa da liderliği açıklamak için yeterli değildir. Liderlik her şeyden evvel bir iş değil eylemdir. Güç ve otorite bir işin yapılabilmesi için etkiyken, liderlik ise bu etkinin içinde aktif olan kişidir. Otorite, takipçilerin liderin yapmasını istediklerini yapacağı varsayımına dayanır.⁸⁹ Otoriter lider ise yetkilerini merkez hâline getirerek gücünü (biçimsel, ödüllendirme ve cezalandırma) en üst seviyede kullanan liderdir.⁹⁰ Bloch ve Whiteley'e göre otoriter lider, hayâlcî değil gerçek bir vizyon sahibidir. Zorlayıcı olmamakla birlikte çalışanların kendisine bağlılığını da önemser. Zorlayıcı bir lider *oraya git* derken, otoriter lider *benimle gel* der.⁹¹ Otoriter liderler özgürlüğü kucaklamak için çaba harcamazlar, planlamayı ve sorumluluk almayı da sevmezler.⁹² J. Adair'e göre liderlikte genellikle üç otorite vardır. Bunlar: Pozisyondan ya da ünvandan kaynaklanan otorite, bilgi farkından doğan otorite ve kişilikten gelen otorite.⁹³ Otoriter lider şu özelliklere sahiptir: "Güç ve karar verme yetkisini merkezleştirir; kendinden aşağıdakileri yönetmek için ödül ve ceza yönteminden faydalanır; kendinden aşağıda çalışanların düşüncelerini almaz, o kurumda çalışanlar düşük morallidir."⁹⁴

White vd. liderlik stilleri ve grup üyeleri arasındaki etkileşim arasındaki ilişkiye yönelik yaptıkları araştırmada şunları tespit etmişlerdir: Otokratik liderler karar alma ve yetkilendirmede tek kişidirler. Bir konu hakkında uzun süreli tartışmayı sevmezler.

⁸⁶ Ahmet Aypay, *Eğitim Politikası* (Pegem Akademi: Ankara, 2015), 113.

⁸⁷ Cemal İnce, "Demokratik Liderlik ile İhtiyaçlar Hiyerarşisi Arasındaki İlişkiye Yönelik 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma", *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 35 (2013): 4.

⁸⁸ Kerem Bozdoğan ve Mesut Sağnak, "İlköğretim Okulu Müdürlerinin Liderlik Davranışları İle Öğrenme İklimi Arasındaki İlişki", *AİBÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi* 11, sy.1 (2011): 138.

⁸⁹ Ronald Heifetz vd., *Uyum Sağlayan Liderlik Uygulamaları*, çev: Edip Mert Arslan (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2020), 46.

⁹⁰ Richard L. Daft, *Management* (New York: The Dryden Press, 1991), 375.

⁹¹ Susan Bloch ve Philip Whiteley, *Kusursuz Liderlik* (Optimist Yayınları: İstanbul, 2007), 61.

⁹² İhsan Nuri Demirel, *2000 Soruda Eğitim Bilimleri ve Yönetimi* (Ankara: Maya Akademi Yayınları, 2011), 391.

⁹³ John Adair ve Peter Reed, *Patronlar Değil Liderler* (Babıali kültür yayıncılığı: İstanbul, 2008), 17.

⁹⁴ Berna Bridge, *Eğitimde Vizyoner Liderlik ve Etkin Yöneticilik* (Beyaz Yayınları: İstanbul, 2003), 29.

Düşüncelerini, duygularını paylaşmadan uygulamaya koyarlar ve bu uygulamayı en iyi kendilerinin bildiğine inanırlar.⁹⁵ Başka bir araştırma ise otokratik liderliğin kendi başına kötü bir liderlik tarzı olmamakla birlikte, lider olarak eğitim paydaşlarında işbirlikçi anlayış olmadığı için sorunlu olduğunu ortaya koymuştur.⁹⁶

1.2.3. Serbest Bırakıcı Liderlik

Serbest bırakıcı (Laissez-faire) lider gruptaki faaliyetlere müdahale etmeyen, kendini ast ya da üst pozisyonda herhangi bir görevde görmeyen, grup üyelerine emir verme yetkisini kullanma gereği görmeyen liderdir. Kararları grubun aldığı, liderin ise uygulamaya koyduğu lider şeklidir.⁹⁷ Diğer bir ifadeyle lider, yetki gücünü kullanmamakla birlikte yetki hakkının tamamını astlara bırakmaktadır.⁹⁸ Bu liderlik türünde lider, çalışanlarla etkileşimde bulunmazken, çalışanlara özgürce hareket etme fırsatı da vermektedir.

Aşağıdaki tabloda üç farklı liderlik yetisine sahip kişilerin astlarına karşı davranış biçimleri mukayeseli olarak izah edilmiştir:

Tablo 1. 3. Astlarına yaklaşımına göre liderlik biçimleri⁹⁹

Otokratik	Demokratik	Serbesttiyetçi
Bütün politikalar lider tarafından belirlenir.	Bütün politikacılar liderin yöreklendirmesi ve grup kararı ile olur.	Liderlerin en az katılımıyla bireylere ve gruba kararlara katılımda en geniş özgürlük tanınır.
Hareket tarzı her seferinde otorite tarafından bildirilir. Gelecekte ne olacağı daima belirsizdir.	Tartışma sırasında hareket perspektifi kazanılmıştır. Grup, amaca yönelik adımlarını bilir ve teknik yardım gerektiğinde lider iki veya daha fazla alternatif süreci seçime sunar.	Lider tarafından çeşitli materyaller temin edilir. Kendisinde sadece bu bilgiler elde edilir. Çalışmanın diğer kısımlarında yer almaz.
Lider genelde her görevi belirler. Her bireye kimin yardımcı olacağını da bildirir.	Bireyler kiminle çalışacaklarını seçmekte özgürdürler. Çalışmanın nasıl sürdürüleceği ve görev dağılımının nasıl olacağı gruba bırakılır.	Liderler hiçbir şekilde karışmaz.
Bireylerin işlerini değerlendirirken üstün gelen taraf her zaman kendisidir.	Eleştirilerde ve övgülerinde objektiftir. Olayları esas alır. Grupta içtenlikle fazla iş yapmadan yer alır.	Kendisine sorulmadan bireylerle ilgili yorum yapmaz. Olayları değerlendirme ve düzeltme gibi durumlara girmez.

⁹⁵ Sema Özçer, *Verimliliğe Etkileri Açısından Sanayi İşletmelerinde Örgüt Yapıları ve Liderlik Biçimleri* (MPM Yayınları: Ankara, 1988), 77.

⁹⁶ Pontšo Moorosi and Bongani D. Bantwini, "School district leadership styles and school improvement: evidence from selected school principals in the Eastern Cape Province", *South African Journal of Education* 36, Issue. 4 (2016): 7.

⁹⁷ Sema Özçer, *Verimliliğe...*, 77.

⁹⁸ Erol Eren, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi* (Beta Yayıncılık: İstanbul, 2008), 457.

⁹⁹ Neslihan Okakın ve Pınar Titz, *Orta Kademe Yöneticilerinin Liderlik Tarzlarına Yönelik Bir Çalışma: Bankalarda Şube Müdürlerinin Liderlik Tarzları*, akt: Ali Akdemir (21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu: İstanbul, 1997), 3.

1.3. Liderlik Yaklaşımları (Kuramları)

1950'li yıllar sonrası liderlik konusu bilim adamlarını daha fazla meşgul etmeye başlamıştır. Özellikle sanayi devrimiyle işverenler çalıştıkları kurumların kâr oranını ve performanslarını arttırmak için *lider* vasıflarını taşıyan kişilere ihtiyaç duymuşlardır. Askeri birlikler cesaretli ve fiziksel yetisi ön planda olan liderlere, sivil toplum kuruluşları fikirlerini tatbik edecek liderlere, din kurumları ahlâki değeri yüksek liderlere, eğitim kurumları öğretmen-öğrenci-velilere, mensup olduklara millete örnek-rol model olabilecek liderlere ihtiyaç duymuştur. Yönetim bilimi araştırmacıları ilerleyen süreçlerde farklı liderlik yaklaşımları geliştirmişlerdir. Liderlik yaklaşımları arasında benzer noktalar çoğunlukta olsa da bazı farklılar da bulunmaktadır. Örneğin, Dereli ve Ergun liderlik yaklaşımlarını üç sınıfa ayırmaktadır. Dereli'ye göre liderlik yaklaşımları: Bireysel özellik ve nitelikler yaklaşımı, davranış yaklaşımı ve modern yaklaşımlarından oluşmaktadır. Ergun'a göre ise liderlik yaklaşımlarını: Bireysel-durumsal, etkileşim-beklenti ve insancıl yaklaşımlar olarak sınıflandırmıştır. Kabadayı ise beş gruba ayırmıştır: Özelliklerle ilgili olan liderlik yaklaşımı, ortamla ilgili olan liderlik yaklaşımı, davranışların ön planda olduğu davranışçı liderlik yaklaşımı, bireyler ve gruplar arası iletişimin ön planda olduğu etkileşim liderlik yaklaşımı ve sonuç odaklı olan amaç-araç yaklaşımıdır.¹⁰⁰ Yukarıdaki sınıflandırmalardan hareket ederek ortak dört liderlik yaklaşımı din-inanç boyutlarıyla ilişkilendirilerek ele alınmıştır.

1. Liderin Özellikleri Yaklaşımı (M.Ö. 450-1950)
2. Liderin Davranışları Yaklaşımları (1950-1970)
3. Liderin Durumsallık Yaklaşımları (1970-1980)
4. Modern Liderlik Teorileri (2000-...)

1.3.1. Liderin Özellikleri Yaklaşımı (M.Ö. 450-1950)

Bu yaklaşım, klasik yönetim anlayışının hâkim olduğu sanayi devriminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Klasik yönetim anlayışında esas gaye verimliliği arttırmaktır. Günümüze kadar etkiliğini göstermesinden dolayı *klasik* olarak adlandırılmış, bazı noktalara bakış açılarındaki yetersizliğinden dolayı etkililiğinde azalma olmuştur. Bu yaklaşımdaki bazı olumsuzluklar şunlardır; insanın makine gibi görülmesi, onun iç dünyasına girememe, anlamama vb. Bu ihmaller silsilesini içinde barındıran klasik yaklaşım 1930'lu yıllardan sonra popüleritesini de kaybetmiştir.¹⁰¹ Bu yaklaşımda insan ögesi dikkate alınmadan biçimsel örgüt yapısının ayrıntılı bir şekilde irdelendiği klasik yönetim yaklaşımına göre örgütte yaşanan çatışmalar gereksizdir ayrıca örgütün tamamına zarar verir. Bu görüş çatışmanın, belirlenen hedeflere

¹⁰⁰ Murat Yıldız, "Liderlik Yaklaşımları ve Türk Kamu Yönetiminde Liderlik Araştırmaları", *Türk İdare Dergisi* 74, sy. 435 (2002): 221-246.

¹⁰¹ Nurullah Genç, *İşletme-Yönetim-Organizasyon Başarı Bedel İster* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 167.

engel teşkil eden olumsuz sonuçların doğmasına sebep olacak bir süreç olduğunu savunur. Bu yaklaşımda üç teori ön plana çıkmıştır: Bilimsel yönetim yaklaşımı (Frederic Taylor), G-genel yönetim yaklaşımı (Henri Fayol) ve bürokrasi yaklaşımıdır (Max Weber).¹⁰² Ekonomik faydaya dayanan bu liderlik anlayışında lider ve yönetici arasındaki fark da pek yoktur. 1920-1950 yıllarında geliştirilen psikolojik testlerle liderin sahip olduğu özellikler araştırılmış ve bu özellikler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:¹⁰³

- ✓ Boy - Eğitim Düzeyi - Hâkim Olma
- ✓ Kilo - Dış Görünüş- İnisiyatif Kullanma
- ✓ Fiziki Görünüm - Konuşma (Hitabet) Yeteneği - Orijinal Düşünce
- ✓ Bireysel Enerji - Kendine Güven - Kavrama
- ✓ Ağırılık - Bilgi - Kararlı Davranış
- ✓ Zekâ Düzeyi - Karar ve Yargılama - İstek, Hırs ve Uyum

Bu yaklaşıma göre, lider şahısların sahip olduğu özellikler doğuştan gelir ve sonradan öğrenilemez. Bu yaklaşımın temelinde doğuştan gelen üstün vasıfların liderin karakteri ile örtüşmesi varsayımı vardır.¹⁰⁴ Özellikler teorisinde liderlik sürecindeki değişken sadece lider olarak ele alınmış; sosyal yapı, takipçiler ve durumsal faktörler ele alınmadığı için yetersiz görülmeyle beraber, liderin nitelik ve yeteneklerini bulmada bu teori önemli katkılar sağlamıştır.¹⁰⁵ Özellikler yaklaşımı dikkatlice incelendiğinde, bir liderin genel kişisel özellikleri arasında; doğruluk, kavramsal yetenek, zekâ, inanılabilirlik, empati, dinleme, güvenilirlik ve etki özelliklerinin olması sahip olunan liderlik vasfının da göstergeleridir.¹⁰⁶ Bu yaklaşıma göre grup içinde lider olabilecek kişinin bireysel özellikleriyle ön plana çıkması gerekir. Uzun boylu olanın kısa boylu olandan, düzgün bir vücuda sahip olan çok cılız yahut aşırı kilolu olana göre daha avantajlı durumundadır. Bu varsayımların doğruluk payı yadsınamaz olsa da olmazsa olmaz değildir. Gerek yurt içi gerek yurt dışındaki liderlerin gerek geçmiş tarihteki gerek günümüz liderlerin sadece bireysel özellikleriyle lider oldukları söylenemez. Artık, liderliğin sadece bazı özelliklere sahip olmakla yeterli olamayacağı anlaşılmıştır. Nihayetinde liderlik için kişisel özelliklerin önemi de hiçbir zaman inkâr edilemez.¹⁰⁷ Farabi, El-Maverdi gibi İslam filozoflar da şahısların liderlik yapabilmeleri için

¹⁰² Cafer Topaloğlu, "Yönetim Kuramları ve Örgütsel Çatışmalar", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, sy. 6 (2011), 249.

¹⁰³ Nurullah Genç, *Yönetim ve Organizasyon -Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar-* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007), 47.

¹⁰⁴ Hasan Basri Memduhoğlu vd., *Yönetimde Yeni Yaklaşımlar* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013), 158.

¹⁰⁵ Atılhan Naktiyok, "E-Liderlik: E-Liderlik Özelliklerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma", *İşletme Fakültesi Dergisi* 7, sy.1 (2006), 22.

¹⁰⁶ Çetin Bektaş, "Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler", *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy. 7 (2016), 44.

¹⁰⁷ Güney, *Liderlik...*, 377.

sahip olması gereken özellikleri hakkında -dinî değerleri baz alarak- bazı çıkarımlarda bulunmuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de Peygamberimiz (s.a.v) hakkında Bakara Sûresi'nde:¹⁰⁸

İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kibleyi özellikle resule uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.

Ayetiyle Peygamberimizin (s.a.v) Allah tarafından terbiye edildiği ve doğuştan sahip olduğu yetileriyle örnek kişilik sahibi olduğunu anlamaktayız. Başka bir ayette ise: "Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır."¹⁰⁹ yine Efendimizin üstün bir kişilik olduğu bildirilir. Hz. Muhammed (s.a.v), yaratılış olarak fiziksel, ruhsal, sosyal ve zihinsel yönden kullar arasında en seçkinidir. Doğuştan sahip olunan bu vasıflardan dolayı peygamber (nebi, resûl, elçi) olduklarına iman edilmiştir. Peygamberlerin sahip oldukları vasıflar ise şunlardır: Sıdk, emânet, tebliğ, fetânet, ismet.¹¹⁰ Peygamberlere bu vasıflar doğuştan yaratıcı tarafından verilmiş ve hiçbir kul bu vasıflara tam ve hatasız sahip olamadıkları için peygamberler aynı zamanda da evrensel liderler olmuşlardır. Peygamberler sahip olduğu özelliklerden dolayı insanların olumlu anlamda aklına gelebilecek ne kadar liderlik türü var ise peygamberlerde bu liderlik türleri görülebilir, denilmesi sorun teşkil etmeyecektir. Liderlik özelliklerini tam, eksiksiz ve en üst düzeyde toplum içinde gerçekleştirmelerinin nedeni; onların karakter ve şahsiyetlerinin emsalsiz oluşudur.¹¹¹

1.3.2. Liderin Davranışları Yaklaşımları (1950-1970)

Bu liderlik yaklaşımı, neoklasik yönetim anlayışının benimsenmesi doğrultusunda ortaya çıkmaya başlamıştır. Neoklasik yönetim kuramı, klasik kurama bir tepki olarak görülmüştür. Neoklasik kuram, *ekonomik insan* kavramına karşı çıkarak bireysel farklılıkları kabul etmektedir. Bu bakış açısı, ekonomik insan felsefesiyle uyuşmamaktadır.¹¹² Neoklasik yönetim düşüncesi, klasik anlayışın katı ilkelerin varlığına ve insan faktörünü dikkate alamayan yapısına tepki olarak her insanı, iş gücünü etkileyen duygular ve sosyal yönleri olan bir yapıda kabul etmiş ve yönetime uzun vâdeli fayda sağlamıştır.¹¹³ Davranış yaklaşımına göre liderleri başarılı ve etkin yapan şartlar; liderin özelliklerinden ziyade liderin liderlik sürecinde sergilediği davranışlardır. Liderin takipçileriyle arasındaki iletişim, yetki devri

¹⁰⁸ Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/143.

¹⁰⁹ Kur'an-ı Kerim, Ahzâb 33/21.

¹¹⁰ Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2011), 18-19:

¹¹¹ Mehmet Tekin, *Kur'an'da Toplumların...*, 52.

¹¹² Mustafa Aydın, *Eğitim Yönetimi* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2014), 90.

¹¹³ Ayşegül Kadiş ve Ümit Özdoğan, *Ortaöğretim Yönetim Bilimi Dersi*, Ed. Mustafa Yavuz (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2015), 42.

konusundaki tavrı, planlama ve kontrol etkisi, amaçları belirleme yöntemi vb. davranışlar liderin etkinliğini belirleyen önemli faktörlerdir.¹¹⁴ Baltaş Grubu'nun liderlik davranışlarıyla ilgili yaptıkları araştırma bulguları şu şekilde olmuştur: Son beş yılda öncelik kazanan liderlik davranışları sırasıyla; değişimi yönetmek (%27,9), çalışanlara önderlik etmek (%24,5) ve ilişki kurmak ve sürdürmektir (%21). Başkalarıyla çalışırken sahip olması gereken en kritik davranışlar; iletişim/dinleme (%37) ile duygusal zekâ ve empatidir (%25,8). Başkalarıyla çalışırken yaptığı en önemli hata; geribildirim vermemek (yüzde 32) ile dinlememek (%27,2) öne çıkmaktadır.¹¹⁵ Bu araştırma aynı zamanda *lider* kavramının tanımlamasında önemli bulgular olup liderleri diğer insanlardan ayıran, onların farklı yönlerini ortaya koyan önemli bulgular olmuştur.

Dünyaya birçok lider gelmişse de çoğu etrafındakileri küçülterek büyümüştür lakin Hz.Peygamberi (s.a.v.) diğerlerinden ayırın fark ise O, etrafındakileri büyülterek liderliğini evrenselleştirmiştir. Peygamberin (s.a.v.) önderliğinin temel karakterini iki husus oluşturur: Yetişmemiş bir insanı yetiştirme sorumluluğunu üstlenebilme ve yetişmiş bir insandan rahatsız olmama.¹¹⁶ Peygamberimiz (s.a.v.) bu liderlik yetileriyle dünyaya huzurun ve hoşgörünün hâkim olması için çabalamıştır. Noor'a göre liderlik her ırk, din, inanç ve kültürden insanların var olduğu dünyada, büyük bir güven ve alçakgönüllülük duygusuyla, dünyayı güzelleştirmektir. İslâm Peygamberi (s.a.v.) bulunduğu çağdaki yolsuzluklara, günahlara vd. boyun eğmeyen tevazunun somutlaşmış hâliydi. Böylelikle tüm insanlar tarafından örnek alınmaya değer bir lider modelidir. Noor, birçok araştırmacının (Masserman, Rao, D. C. Sharma vd.) Peygamberi (s.a.v.) dünyanın en etkili liderlik sıralamalarında ilk sıraya koymalarının sebeplerini izah ederek, O'nun (s.a.v.) liderlik tarzını *fedakâr hizmetkâr lider* olduğunu vurgular. Liderliğinin özünü çevreleyen kavramlar ise şunlardır: Adalet ve eşitlik, dayanışma, bilgelik, kurallar ve saadet.¹¹⁷

Hz. Peygamberin (s.a.v.) hep haklı olanların tarafında olması, dünya menfaatlerinden uzak ve insanlara ahlâkta örnek olması, toplumda sevgi ve saygıda güven kazanmasına neden olmuştur. Dost ve düşmanlarının onun (s.a.v.) davranışındaki güvenilirliğine binaen *el-Emin* demeleri buna ispattır. Yaptıkları ile söyledikleri arasında hiçbir zaman çelişki bulunmamıştır.¹¹⁸ Yine Peygamberin (s.a.v.) insanlara yumuşak davranması, yalana buğz etmesi, kötü konuşmaması, lanet etmemesi, insanlara değer vermesi, intikam almaması, hayra vesile olması, hizmet edenlere iyi muamelesi, esirlere iyi davranması, öğretici olması ve

¹¹⁴ Nesrin Gökben Çetin ve Ertan Beceren, "Lider Kişilik: Gandhi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, sy.5 (2007), 126.

¹¹⁵ Acar Baltaş, *Türk Kültüründe Yönetmek Yerel Değerlerle Küresel Başarılar Kazanmak* (Remzi Kitabevi: İstanbul, 2015), 42-44.

¹¹⁶ Ali Murat Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açından Tahlili* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 155.

¹¹⁷ Ismail Noor, *Altruist Service Leadership: Prophet Muhammad's Leadership* (Singapore: Partridge Publishing Singapore, 2015). 10.

¹¹⁸ DİB, *İlmihal II-İslam ve Toplum* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 556.

kolaylaştırıcı yönü *örnek lider davranışlarına* sahip olduğunu gösterir.¹¹⁹ Watt'a göre; "Hem Mekke hem Medine döneminde Hz. Muhammed'in çağdaşları onun iyi ve doğru bir insan olarak gördü ve tarihin gözünde o, ahlâki ve toplumsal bir reformcudur."¹²⁰

İnsanın çevresine karşı bazı ahlâki davranışlar¹²¹ Kur'an'da ve hadislerde de zikredilir. Bunlardan bazıları:¹²²

1. *Doğruluk-Dürüstlük*: "Emrolunduğu gibi dosdoğru ol."¹²³
2. *Adaletli Olmak*: "Muhakkak Allah adaleti ve iyiliği emreder."¹²⁴, "De ki: Rabbim bana adaleti emretti."¹²⁵
3. *Emanete Riayet Etmek*: "Müninler, emanetlerini gözeten ve sözlerini yerine getirenlerdir."¹²⁶, "...Eğer birbirinize emanet bırakırsanız, kendisine emanet edilen kişi, emaneti teslim etsin; Rabbi Allah'tan korksun..."¹²⁷
4. *Mârûfu Emretmek Münkerden Sakınmak*: "Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun..."¹²⁸
5. *İnfak*: "Eli sıkı olma, büsbütün açık da olma; sonra kınanır (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun."¹²⁹

1.3.3. Liderin Durumsal Yaklaşımları (1970-1980)

Liderler, izleyicilerin arzuladığı davranışları, özellikleri gösterebilir de her yerde aynı hamlelerde başarılı olmayabilirler. İçinde yaşanılan ortamın şartları liderlerin ve izleyenlerin davranışlarını ve amaçlarını etkileyebilir. Liderler, olumsuz durumlarda isabetli kararlar verdikçe onların liderlik vasıfları da grup üyeleri, topluluklar tarafından daha da benimsenmelerine neden olacaktır. Liderler; nerde, nasıl davranılması gerektiğini önceden kestirebilmelidirler. Yönetimde belirli bir sistem olmadığı, yönetimin durum ve koşullara göre değişebileceğini öne süren durumsallık yaklaşımına göre her durum ve koşula uygun

¹¹⁹ İbrahim Cücük, *Ayet ve Hadislerle Peygamberimizin Yaşayışı, Ahlakı, Prensipleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008), 12-13.

¹²⁰ W. Montgomery Watt, *Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*, çev: Erdem Türközü (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 265.

¹²¹ Ahlâkın evrenselliği ve değişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Rabia Soyucak, *Ahlakta Evrensellik ve Değişme* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 157-173.

¹²² Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 249-258.

¹²³ Kur'an-ı Kerim, Hûd 11/112, Şûrâ 42/15.

¹²⁴ Kur'an-ı Kerim, Nahl 16/90.

¹²⁵ Kur'an-ı Kerim, Arâf 7/29.

¹²⁶ Kur'an-ı Kerim, Mü'minûn 23/8.

¹²⁷ Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/283.

¹²⁸ Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmran 3/104.

¹²⁹ Kur'an-ı Kerim, İsrâ 17/29.

liderlik modeli yoktur.¹³⁰ Durumsal liderlik yaklaşımıyla ilgili araştırmalar, liderlerin benzer durumlarda neden daha başarılı/başarısız olduğunu ortaya koymak amacıyla başlamıştır.¹³¹

Evrensel bir ahlâki lider olarak Peygamberimiz de (s.a.v.) insanlara Allah'ı (c.c.) görür gibi kulluk etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Nerede, hangi makam mevkide olursa olsun kul, Allah'ın (c.c.) rızasını almak için çabalamalıdır. Bu şekilde kul, nerede nasıl davranması gerektiğini de Kur'an'ı Kerim rehberliğinde ve Peygamber (s.a.v.) öncülüğünde, bilinçli bir şekilde yapacaktır. Peygamberimiz (s.a.v.) sahabelere de davranışlarında, onların fitratına uygun ve buldukları şartları göz önüne alarak iletişim kurmuştur.¹³² Çünkü İslam, ölçü ve denge dinidir.

1.3.4. Modern Liderlik Teorileri (-2000)

Araştırmalarda "liderlik" kavramıyla ilgili beş binden fazla alan yazı çalışması ve üç yüz elliden fazla tanımlama yapıldığı belirtilmektedir.¹³³ Modern çağın gerektirdiği insan ve kurum vasıfları değiştiğçe tanımlamalar değişmekte ve buna bağlı olarak da liderlik teorileri de artmaktadır. Modern liderlik teorileri daha çok iki binli yıllardan sonra geliştirilen liderlik teorileridir. Her ne kadar liderlik teorilerinin isimleri farklılaşsa da liderlerde aranan temel vasıflardan biri de *ahlâk*tır. Liderlerde *ahlâk* unsurlarının ön planda tutulduğu ve vazgeçilmez olduğunu ele alan *ahlâki liderlik* teorisini batılı ve doğulu birçok bilim adamı incelemiştir.

1.4. Kavramsal Açıdan Ahlâki Liderlik

Yazısız kurallar sistemi olan ahlâk, toplumun kültürel yapısına göre şekillendiği için toplumdan topluma değişen farklı ahlâk algısı vardır. Her din mensubunun ahlâk algısı olsa da belirli ahlâki kuralları benimsemiş bireylerin dini kimlikleri de olmayabilir. Ahlâk, bireyleri ve toplumları ilgilendiren daha çok 'niçin' sorusuyla ilgilidir. Ahlâk, inanç; ahlâklılık, toplumsal kabul; ahlâkilik ise yargıdır.¹³⁴ Bu izahlar bilim adamlarını ahlâk kavramını farklı boyutlarıyla araştırmaya yöneltmiştir. Bu araştırmalardan biri de *moral leadership* (ahlâki liderlik) konusudur. Batı literatüründe genellikle *moral leadership* olarak adlandırılan çalışmaların Türkçe'ye daha çok *etik liderlik* olarak çevirisi yapıldığı görülmektedir. Batı kökenli olan *moral* kavramı *etik* kavramını karşılıyorsa, kendi inanç-kültürümüze daha uygun olan *ahlâk* kavramını karşılayacak batı kökenli kavram var mıdır? Safa'ya göre *moral* kelimesini anlam bakımından *manevi* ve *ahlâk* kavramlarını karşılayabilir. Bu kavramın en kısa izahı *maddî olmayan* her şeydir. Yine bu kavram geçmiş zamanlarda *kıymet*, daha sonraları ise *değer* anlamında kullanılmıştır. "Manevî değerler, manevî ilimler" ifadeleri bu

¹³⁰ Ayşegül Kadiş ve Ümit Özdoğan, *Ortaöğretim Yönetim Bilimi Dersi...*, 100.

¹³¹ Ali Çağatay Kılınc ve Servet Özdemir, *Liderlik Kapasitesi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016), 14.

¹³² *Hadislerle İslam*, c. 3 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 147.

¹³³ Şule Erçetin, *Lider Sarmalında Vizyon* (Ankara: Nobel Yayınları, 2000), 3-11.

¹³⁴ Hakan Poyraz, *Ahlâk Felsefesi Yazıları* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 11.

kavramla ilişkilidir.¹³⁵ Felsefenin alt bir disiplin dalı olan *moral* ve *ethics* kavramının, *ahlâk* kavramını tam karşıladığı söylenemez. *Morality* yerine ahlâk, *ethics* yerine de ahlâk bilim/ahlâk felsefesi terimlerini kullanmak da sorunlu görülmemektedir.¹³⁶ Lâkin Türkiye’de etik kavramının sıklıkla kullanılmasıyla, sanki etik kavramının ahlâk kavramından daha üst düzey bir mana, daha bilimsel bir değer taşıdığına dair bir algı vardır. Böyle bir algının oluş(turul)masındaki asıl sebep nedir peki? Bu hususta Aydoğan’ın düşüncesi özetle şu şekildedir: Ontolojik ve etimolojik olarak ahlâk ve etik farklı kavramlardır. Türkiye’de tutum ve davranışların etik olup olmamasından ziyade *ahlâki* olup olmaması söz edilebilir. Batı’da ise bunun tersidir. Mesela Batı’da; eğitim kurumlarında etik kuruldun (ahlâk kurulu değil), öğretmenün uyması gereken etik davranışlardan (ahlâki davranışları değil), öğrencilerin etik sorumluluklarından (ahlâki sorumluluklar değil) bahsedilebilir. Kısacası etik değerlerden bahsedilebilir ama ahlâki değerlerden bahsedilemez. Bunun sebebi ise; İslâm toplumlarında din, kültüre de sırayet eder ama Batı’da ise din, hayattan soyut rasyonel bir düşünce biçimi olarak algılanır.¹³⁷ Ayrıca ahlâk kavramının göreceli anlam taşıması, etik kavramının kullanımının daha çok tercih edilmesi sebepleri arasındadır. Örneğin işe alkollü gelen çalışanın bireysel ahlâk anlayışına göre bu davranışını ahlâki bir davranış olarak görebilirken, iş etiği açısından uygun görülmebilir.¹³⁸ Ya da tam tersi bir durum da olabilir. Buna benzer durumlardaki davranışlarda *etik* kavramı daha çok kullanılmaya müsait bir kavram gibi algılanılmaktadır. Ahlâk kavramı, sadece milletlerarası farklılık arz etmediği gibi milletlerini temsil eden bireylerde bile bu farklılık gözetilmektedir. Ahlâk kavramını alan yazın çalışmamızda, başkaları tarafından olumsuz karşılanmayan bilakis aşına olmuş etik davranışlardan daha ziyade gönül alıcı davranışlar olarak görmekteyiz.

Liderlik konusuyla ilgili yapılan araştırmalarda *ahlâki liderlik* tanımlamasına çok az rastlanmaktadır. Çünkü bu ifadenin net bir tanımının yapılabilmesi için *ahlâk* ve *liderlik* kavramları hakkında yeterli bilgiye sahip olmak gerekir. Bu iki kavramın da genellikle farklı bilim dallarındaki araştırmalarda yer alması *ahlâki liderlik* ifadesinin tasnifini zorlaştırmaktadır. İslâm bilimlerinde, din eğitimi alanlarında *ahlâki liderlik* konusuyla ilgili çok fazla çalışma olmadığı için (var olan çalışmalar da okul müdürleri veya sahabelerle irtibatlandırılmıştır) bu kavramın tanımlarına ilâhiyat fakültelerindeki tez, makale vb. çalışmalarda pek rastlanmamaktadır. Liderlik konularıyla ilgili çalışmaların en fazla Eğitim Yönetimi ve Denetimi (Eğitim bilimleri) ve Yönetim-Organizasyon (İşletme) bilim dallarında olduğu görülmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalarda da ahlâk konusuna değinmek yerine etik mevzuları daha çok ele alınmıştır. Ahlâki liderlik olumlu özellikleri içinde barındıran birçok liderlik tarzını da kapsayıcıdır. İyi ve güzel davranışlara sahip, bu vasıflarını etkileyici biçimde kullanan, mensup olunan dinin değerlerini lâıkiyle taşıyan, takipçileri olan *lider*

¹³⁵ Peyami Safa, *Yazarlar, Sanatçılar, Meşhurlar* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 222.

¹³⁶ Semra Güney, “Ahlâki Liderliğin Kavramsallaştırılması...”, 138.

¹³⁷ İsmail Aydoğan, *Eğitimin Türkçesi* (Ankara: Pegem Akademi, 2018), 105.

¹³⁸ Semra Arıkan, “İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve İş Ahlâki”, H. Ü. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 13, s.y. (1995): 173.

şahsiyetler ahlâki liderliğin bazı özelliklerini taşıyor denilebilir. Ahlâkta en zirve lider Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğu için¹³⁹ ahlâki liderler de onların varisleri sayılır. Bu sebeple ahlâki liderlik aynı zamanda *Peygamber mode(l)li liderlik* olarak da adlandırılmasında sakınca olmayacaktır.¹⁴⁰ Fındıkçı ise benzer konu açıklamalarında *dinî liderlik*¹⁴¹ tabirini uygun görürken, Öztürkçü ise şahsiyet inşa modeli olarak *kul liderlik*¹⁴² tabirini uygun görmüştür.

Grup üzerine yapılan araştırmalarda grupların içinde hep bir *lider* bulunacağı hatta bazı hastalıklı liderlere *kölece bağlılık* davranışlarının da olabileceği söylenmektedir.¹⁴³ Oysaki ahlâki liderlikte, takipçiler liderlere kölece bağlı değil; eleştiriye, hoşgörüye ve saygıya dayalı bir bağlılıkları söz konusudur. Adair'a göre bireyin resmîyette lider, yönetici veya kumandan olması da yeterli değildir. Yönetilen insanlar zihnen ve kalben liderleri olarak kabullendiği zaman hakiki liderlik vasfına erişebileceğini vurgulamıştır.¹⁴⁴ Bir insanın ahlâki lider olabilmesi için öncelikle ahlâklı birey olması gerekir. Toplum tarafından maneviyatta önder olarak kabullenilmelidir. Ahlâki lider bu sebeple Kur'an'ın emirleri doğrultusunda hedefini belirleyen şahsiyettir. Hz. Peygamber de (s.a.v.) *müttakîlerden*¹⁴⁵ oluşan sosyal yapıları hedeflemiştir. Zira "*Bizi müttakiler topluluğuna önder yap*" âyeti¹⁴⁶ bu hedefin önemini ortaya koymaktadır.

Arvasi, ahlâki liderliği; bilgi, iman ve aşk meselesi olarak görür. Dâvasına aşk ile bağlanmayan, güçlü bir imana sahip olmayanların lider de olamayacağını vurgular. Ona göre lider; seçkinler kadrosunun *nüvesidir*, aksiyon adamıdır, başarı için millî şartları hazırlayan kişidir, dâvasının samimi bir neferidir, yokluğunda dâvasının başarılı olması için gerekli tedbirleri alıp namuslu insanlara devretmesini bilen akıllı kişidir, kendi tezlerine karşın antizleri bilendir.¹⁴⁷ Ahlâki liderler kendilerini yücelten (ilahlaştırma) insanlar da değillerdir. Mesela; Tanrı tarafından *seçilmiş* oldukları, kendi başarılarına *hüküm koyma* haklarının olduğu, kararlarından ve yaptıklarından dolayı *sorumsuz* oldukları, inançlarına sahip değillerdir.¹⁴⁸ Ahlâki liderler ruhsal yönden de sağlıklı bireylerdir. Üstünlük kompleksi, paranoid karakter ve tutku, sürekli doyum arayan çelişkili duygu dünyaları, tahammülsüzlük, benlik sevgisi gibi özellikleri barındırmazlar.¹⁴⁹ Ahlâki liderler için doğru ve yanlışlar kişiden kişiye değişebilmektedir. Doğrular yanlışlanabildiği gibi yanlışlar da doğrulanabilir. Sıfır hata, yüzde

¹³⁹ Allah (c.c.), O'nun (s.a.v.) kalbini, aklını ve davranışlarını inşa ederek müminler için uyulması zorunlu bir örnek var etmiştir. [Yasin Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 310.]

¹⁴⁰ Halit Çil, *Ömer'ini Arayan Yüzyıl* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 289.

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bk. İlhami Fındıkçı, *Bir Gönül Yolculuğu...*, 302-314.

¹⁴² Ayrıntılı bilgi için bk. Abdulkerim Öztürkçü, *Kul Liderlik* (İstanbul: Karma Kitaplar, 2015), 131-134.

¹⁴³ Erol Göka, *Türklerin Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), 157.

¹⁴⁴ John Adair, *Hz. Muhammed Örneğinden...*, 45.

¹⁴⁵ Takva üzere yaşayan mü'min.

¹⁴⁶ Kur'an-ı Kerim, el-Furkân Arâf Sûresi 25/74.

¹⁴⁷ Seyyid Ahmet Arvasi, *İlmi Tavır...*, 120.

¹⁴⁸ Hamdi Kalyoncu, *Liderlere Tapınma Psikolojisi* (İstanbul: Anti Tasavvuf Yayınları, 2016), 7.

¹⁴⁹ Hamdi Kalyoncu, *Liderlere...*, 5.

yüz doğru, mutlak isabet beşer olan lider için mümkün değildir. Bunun farkında olmak da liderliğin bir parçasıdır.¹⁵⁰

Ahlâki liderlik çoğunluk tarafından onay görülmüş bir davranışın en güzel şekilde ifade ediliş biçimidir. Ahlâki liderlikteki *ahlâki* kavramından kastımız liderin İslâm'a uygun davranışlarıdır. Araştırmamızın konusu olan eğitimde ahlâki lider modellerimiz Nurettin Topçu ve Erol Güngör de Türk İslâm ahlâkını kendi yaşantılarına yansıtmış örnek Müslümanlardır. Araştırmadaki örnek modeller başka dine/inanca mensup olan kişilerden seçilmiş olsaydı ahlâk kavramından kasıt Hristiyan ahlâki, Budist ahlâki, Ateis ahlâki vb. olabilirdi. Bazı toplumlar, liderlerini yüksek bir ahlâki vasfa sahip olmaktan da ileri görebilir. Mesela Alman halkı bir dönemde şu düşünceye sahipti: "Tanrı gibi lider de her şeyi bilir, her şeye kadirdir ve sonsuz rahmet sahibidir."¹⁵¹ Bu lider Adolf Hitler'in ta kendisiydi. Günümüz liderleri için bu tarz düşünceleri taşıyan topluluklar hâlen bulunmaktadır. Oysa *ahlâki lider* ilâhi bir güce sahip olan kişi değil ilâhi emirlerin en güzel en mükemmel şekilde uygulayıcısıdır.

Dünyanın tarihsel seyrini değiştiren olayların başrolünde genellikle liderler vardır. Liderler doğuştan var olan ve/ya sonradan kazanılan yetileriyle toplum üzerinde etki yaratarak¹⁵² bu olaylara yön verirler. Liderlik vasıflarından; karizma (kişisel cazibe, stil), güzel konuşma (Churchill, N. Fazıl gibi kendini ifade edebilme), güç (CEO, general madalyası sahibi), kıdem (uzun süreli çalışma), önemli olma (ilgilenen olma), popülerlik (herkesin hoşlanması), şöhret (uzak yerlerde bilinen, tanınan), kazanma gücü (rakipleri alt edebilme), zenginlik (fazlasıyla paraya sahip), eğitim (fazla sayıda diploma ve belge sahibi) vb. on özelliğe sahip olduğu hâlde lider olamamış ya da bu on özellikten hiçbirine sahip olmadan başarılı liderler de vardır.¹⁵³ Liderler her zaman topluluğun takdirini kazanan kişiler anlamına gelmediği gibi gayrî ahlâki davranışlara sahip kişiler de olabilmektedir. Topluluklar bazen liderler tarafından felaketlere bile sürüklenmiştir. Ahlâki liderler ise dünyevî kaygılardan uzak, öncelikli gayeleri rıza-i ilâhi olan, toplumun manevi gelişimi için çaba sarefeden liderlerdir. Ülken'in de dediği gibi bu şahıslar aynı zamanda muhtelif devirlerde ya da günümüzde birer *ahlâki model*dir. Teori olmaları dışında pratik değerleri hayat anlayışlarında taşımaları bakımından da günümüze yol gösteren, yön veren hikmetli yönleri bulunmaktadır.¹⁵⁴ Post modern dünyada insanlar her ne kadar asosyal bir hayat yaşamayı tercih etmeye çalışsa da yine de onları etkileyen bir fikir ve o fikrin sahibi (fikir adamı/düşünür) olmuştur. İnsanları iyiliğe, güzelliğe hareket ettirecek; pozitif enerjiye sahip ahlâki liderlere ihtiyaç duyulmuştur.

¹⁵⁰ Özcan Yeniçeri, *Kula Kulluk Sorunu* (Ankara: Kripto Kitaplar, 2018), 197.

¹⁵¹ David Livingstone, "Neden Tiranları Severiz", çev: Meltem Alkur, *Düşünbil Dergisi* 13, sy. 82 (2019): 22.

¹⁵² Timoty R. Clark, *Liderlik ve Karakter*, çev: Süreyya Bursa (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2018), 9.

¹⁵³ Timoty R. Clark, *Liderlik...*, 8.

¹⁵⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Ahlâk* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 297.

Solinger vd. göre ahlâki liderlik konusuyla ilgili ilk yazılar Selznick (1957 yılında) tarafından kaleme alınmıştır.¹⁵⁵ Sonraki süreçlerde ahlâki liderlik birçok yazar tarafından geliştirilmiştir (Etzioni, yıl: 1988; Greenfield, yıl: 1986; Hodgkinson, yıl: 1991; Sergiovanni, yıl: 1991). Wong'a göre ahlâki liderler, "kurallar, düzenlemeler ve politikalar yerine okulun değerlerine ve davranış normlarına odaklanarak (tamamlayan ve zenginleştiren) öğretmenlerin ve öğrencilerin yaşamları üzerinde potansiyel olarak daha güçlü bir etki"¹⁵⁶ yaratabilecek kişilerdir. Bu nedenle, ahlâki liderlik okulların performansının sürdürülmesinde hem motive edici hem de istikrar sağlayıcı bir faktördür.

Ahlâki liderlik, bazı yönleriyle etik liderliğe benzer ancak ikisi arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Etik liderlik, "kişisel eylemler ve kişilerarası ilişkiler yoluyla normatif olarak uygun davranışların gösterilmesi ve bu tür davranışların iki yönlü iletişim, pekiştirme ve karar verme yoluyla takipçilere tanıtılmasıdır."¹⁵⁷ Cheng vd. göre etik liderler ahlâki yönetimi vurgularken, ahlâki liderler kişisel erdemleri ve rol modellemeyi vurgular.¹⁵⁸ Evrensel olarak ahlâki liderliğin tanımı halâ gelişmekte olsa da yaygın olarak kabul edilen liderlik kavramının etik, değer ve ahlâk kavramlarıyla aralarında bir bağ vardır. Ahlâki liderlik; takipçilerin değerleri, inançları ve davranışları aracılığıyla liderin davranışlarının gücünü ön plana çıkararak hedeflerine ulaştıran sosyal bir eylemdir. Ahlâki liderlik, liderlerin kişisel ve organizasyonel değerlerinden türetilmiş davranışlarındaki tutarlılıkları tanımlar. Ahlâki liderler bağlı oldukları etik sistemden bir dizi temel değer ve ahlâk elde ederler. Onlar, bu değerleri okullarında kararlar alırken uygularlar.¹⁵⁹

West-Burnham, araştırmasında okullarda ahlâki liderliğin temel konularını ele almıştır: Profesyonelliğin doğası, sosyal uyum ve okulların yerel topluluklarla olan ilişkileri, okul kültürünün önemi ve okul liderlerinin rol model olarak hareket etme ihtiyacı vb. West-Burnham, eğitimde liderlik tutumlarına, değerlerine, kişisel niteliklerine odaklanarak ahlâki liderliği şu şekilde izah eder:

"Ahlâki liderlik öğretilemez, kişisel gelişim sürecinin bir parçasıdır. Kişisel özgünlüğe, sezgisel anlayışa doğru ilerleyen 'entelektüel ve manevi' bir mücadeledir, bu nedenle sofistike bir kişisel anlam modeline dayanan eylemdir. Lider olma süreci hem cesaret verici hem heyecan verici hem de endişe verici ve

¹⁵⁵ Omar N. Solinger etc., "The emergence of moral leadership", *Academy of Management Review* 4, Issue 3 (2020): 522.

¹⁵⁶ Kam-cheung Wong, "Culture and Moral Leadership in Education", *Peabody Journal of Education* 73, Issue. 2 (1998): 122.

¹⁵⁷ Michael E. Brown etc., "Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing", *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 97, Issue. 2 (2005): 126.

¹⁵⁸ Qinxuan Gu etc., "Does Moral Leadership Enhance Employee Creativity? Employee Identification with Leader and Leader-Member Exchange (LMX) in the Chinese Context" *Journal of Business Ethics* 126, s.y. (2015): 524.

¹⁵⁹ Matome Ramalepe "Moral Purpose Driven Leadership:..., 1776.

korkutucudur. Eğitimde ahlâki liderlik ile ahlakî olmak arasında hiçbir fark yoktur. Bir etik kursu insanı etik insan da yapmaz.”¹⁶⁰

Fullan, ahlâki amacı -liderliğin bir bileşeni olarak- temel amaçlardan biri olarak algılar. Ahlâki amaç liderlere öğrencilerin ve öğretmenlerin yaşamlarında olumlu bir fark yaratma duygusu telkin eder. Böylece ahlâki olarak motive olmuş, öğrencilerin hayatında fark yaratma hedefini benimseyen liderler ne olursa olsun standartları iyileştirmek ve öğrenciler arasındaki boşluğun azaltılmasını sağlarlar. Ahlâki amaca sahip öğrenciler, öğretmenler ve ebenveynler başkalarına da bu amaçlarını yansıtırlar. Bu nedenle ahlâki amaç ilişki kurmanın temelidir. Ahlâki amaca sahip liderler yani ahlâki liderler, saygıya dayalı mükemmel ilişki kurucudur. Okullarında sürekli olarak etkileşim hâlinde olup, çalışanlarına problemleri çözmeye teşvik eden liderlerdir.¹⁶¹ Anello and Hernández, ahlâki liderliğin karakteristik özelliklerini şu cümlelerle açıklamışlardır:

“Ahlâki liderlik, çağımızı karakterize eden dağılma süreci dinamiklerinin tam olarak farkında olan ve kendisini bilinçli olarak bu sürece dâhil eden bir liderlik olmalıdır.

Ahlâki liderlik, daha iyi bir toplum inşa etmek için oluşturulmak istenen toplum hakkında net bir vizyona ve bunu sağlayacak stratejilerden bazılarını sahip olmalıdır.

Ahlâki liderlik, etik/ahlâki değerlere dayalı bir yaşamın örneklemesinde hem nezaket hem dürüstlük nitelikleriyle karakterize olan, toplumun daha iyiye dönüşüm çabasında birlik ve adaleti teşvik eden ve eylemler yoluyla insanlarla derin bir bağlılık sağlayan liderlik olmalıdır.”¹⁶²

Güney, ahlâki liderlik tanımını iş ahlâki ve kurumsal sorumluluk çerçevesinde ele alır. Ona göre *ahlâki* kavramı belirsiz ve karmaşıktır. Bu sebeple çalışanın ve örgütün ahlâki düzeyleri arasındaki farklılıklara dikkat etmek gerekir. Güney'e göre “iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıran ve buna göre karar veren liderlik tipine” ahlâki liderlik denir. Başka bir tanımda ise ahlâki liderliği; “ahlâki ilke ve kuralları benimseyerek, takipçilerini yönlendiren liderlik biçimi.” olarak tanımlar.¹⁶³ Genel olarak ahlâki liderlik; liderin dini inancıyla ve kültürüyle ilgili bir anlamı kapsadığı söylenebilir.

Ahlâki liderlerin etkilediği kişi sayısı ve coğrafya alanı değişebilmektedir. Bazı ahlâki liderler yakın çevresi tarafından tanınırken ülke sınırları içinde çoğu kişi tarafından bilinmez ve liderin etkisi de kişi veya küçük gruplar üzerinde kendini gösterir. Bu kişiler çok büyük bir

¹⁶⁰ John West-Burnham, “Moral leadership”, erişim tarihi: 18 Mart 2021, https://www.unrwa.org/userfiles/file/leading_4_the_future/module1/moral-leadership%20West%20Burnham.pdf

¹⁶¹ Michael Fullan, *Understanding Change: Leading in a Culture of Change* (San Francisco: Jossey-Bass, 2001), 11-13.

¹⁶² Eloy Anello ve Juanita Hernandez, *Moral Leadership* (Santa Cruz: Núr University, 1996), 17.

¹⁶³ Salih Güney, *Liderlik...*, 350.

üne sahip olmasa da bazılarının hayatlarında mühim rol oynayabilmektedir. Bu ahlâki liderler bazen görev yaptığı okullardaki öğrencilere bazen de okullarının bulunduğu çevreye örnek kişiler (bölgesel ahlâki liderler) olmuşlardır.¹⁶⁴ *Bölgesel ahlâki liderlik* örneklerine genelde eğitimcilerin hatıralarında rastlanmaktadır. Birçok eğitimci (Hasan Âli Yücel, Haluk Dursun, Mehmet Aydın vd) hatıralarında hayatına yön veren öğretmenlerden bahsetmektedir.

Bazı ahlâki liderler ise fikirleriyle, eserleriyle ve örnek kişilikleriyle toplumun uzun süre hafızalarında kalmayı başarmışlardır. Örnek kişilikleriyle ülke çapında bilinen, güzel ahlâklarıyla ön plana çıkan, ilmî çalışmalarıyla mühim eserler ortaya koyan liderler ise *ulusal ahlâki liderler*dir.¹⁶⁵ Bu liderlerin isimleri bazı araştırmalarda “eğitimde ideal insan”¹⁶⁶, “büyük eğitimciler”¹⁶⁷, “İstanbul’un yüz eğitimcisi”¹⁶⁸, “ünlü Türkçüler”¹⁶⁹, “Türk düşüncesi”¹⁷⁰, “Türk tefekkürü”¹⁷¹, “bu ülkenin aydınları”¹⁷², “yönetim bilgeleri”¹⁷³ gibi başlıklar altında zikredilir. Bu başlıklarda daha çok *millîlik* vurgusu yapıldığı görülmektedir. Bu başlıklar altındaki yazılarda tez çalışmamız konusu olan Nurettin Topçu, Erol Güngör isimlerine de rastlanmaktadır.

Küresel ahlâki liderler ise (global moral leaders), kendi yaşamları sırasında dünyanın her yerindeki insanlara kucak açan ve evrensel ahlâki değerlere sahip, bireysel kültürleri aşan şahıslar olarak tanımlanır.¹⁷⁴ Adair, evrensel (global) lideri; iyi, kibar, insanîyet sahibi, şefkatli, cesur, alçakgönüllü olarak niteler ve Hz. Muhammed’i evrensel lidere örnek gösterir.¹⁷⁵ Ahlâki liderlerin, her örgütün sosyal yapısının büyümesinde etkili olması için evrensel ahlâki değerleri kabul etmesi ve uygulaması gerekir. Küresel bir ahlâki liderin özellikleri ise şunlardır:” 1. Tek bir ulusu aşan bazı değerlere kişisel bağlılık; 2. Şu anda uygulanmayan bir ahlâki değer ihtiyacı; 3. Değeri teşvik etme cesareti ve inancı; 4. Değeri etkili bir şekilde paylaşmak için iletişim becerileri.”¹⁷⁶

Bazı kavramlar, bazı milletlerde zamanla toplumların inançlarıyla özdeşleştiği görülür. Bazı kavramların ise insanlığın geneli tarafından kabul gördüğü için *evrensel* olma özelliğini taşımaktadır. Konumuzun ana kavramı olan *ahlâk* kavramı yerine *etik* kavramı kullanılmış olsa; ahlâklı öğretmen yerine etikli öğretmen gibi ifadelerin üslûp ve mana açısından uygun olmadığı görülmektedir. *Etik* kavramı ise evrenselleşmiş bir kavramdır. Banarlı bu durumu şu

¹⁶⁴ Ahmet Kılıç, “Nurettin Topçu’nun Eserlerinde ‘Ruh Âfeti’ Yaşayanlar”, *Nüktedan Dergisi*, 21. (2021): 37.

¹⁶⁵ Ahmet Kılıç, “Nurettin Topçu’nun Eserlerinde... 37.

¹⁶⁶ Ali Fuat Arıcı ve Mustafa Başaran, *İdeal Türk Eğitimde...*, 6.

¹⁶⁷ Ali Fuat Arıcı, *Büyük Eğitimciler* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2020), VIII.

¹⁶⁸ Mustafa Gündüz, *İstanbul’un 100 Eğitimcisi...*, 4-5.

¹⁶⁹ Necmeddin Sefercioğlu, *Tanıdığım Ünlüler Türkçüler* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2017), 5.

¹⁷⁰ Fahri Yetim, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Düşüncesinde Arayışlar* (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017), XIV.

¹⁷¹ Altan Çetin, *Tarihten Tefekküre Nurettin Topçu, Erol Güngör ve Nevzat Kösoğlu’nda Tarih* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 7.

¹⁷² Ahmet Turan Alkan, *Ateş Tecrübeleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1996), 289.

¹⁷³ Murat Akçakaya, *Türk İslâm Tarihinde Yönetim Bilgeleri* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2018), VII-XVII.

¹⁷⁴ Kirk O. Hanson, “Perspectives on global moral leadership”, *Moral Leadership: The Theory and Practice of Power, Judgment and Policy*, Ed. Deborah L. Rhode (San Francisco: Jossey-Bass, 2006), 295.

¹⁷⁵ John Adair, *Hz. Muhammed Örneğinden...*, 27.

¹⁷⁶ Shobhna Raghupathy, “Ethics and Moral Leadership in Project Management”, erişim tarihi: 26 Mart 2021.

şekilde ifade eder: “Milletlerin dilleri üzerinde söz sahibi olacakların; dili, milletten ve millî mâziden ayrı varlık gibi görmeleri büyük gaflettir.” diyerek İngilizce, Arapça ve Latince’nin yanında Türkçe’nin de imparatorluk dilleri olduğunu vurgular.¹⁷⁷ Başka bir yazısında ise “Hiçbir medeniyet dilinin bütün kelimeleri millî olamaz, fakat ‘sesi’ mutlaka millî olur.”¹⁷⁸ der. Nurettin Topçu ve Erol Güngör ile ilgili araştırmalarda *ahlâk* kavramı daha çok tercih edildiği için bu araştırma için *etik liderlik* yerine *ahlâki liderlik* ifadesi daha uygun görülmüştür.

1.5. Ahlâki Liderlikte Temel Faktörler

1.5.1. Eğitim

Eğitim kavramı sadece örgün eğitim kurumlarında değil sosyal hayatta da sıklıkla duyduğumuz kavramlardan biridir. Günlük konuşmalar arasında geçen *eğitimsiz insan* kavramı okula gitmemiş, öğretmenin yönlendirmesinden mahrum kalmış anlamında kullanıldığı gibi gayrî ahlâki davranışlar sergilemek anlamında da kullanılır. Kişinin söylemdeki, yazımdaki niyetine göre farklı anlamlar yüklenen *eğitim* kavramının terminolojisi hakkında farklı açıklamalar bulunmaktadır. Nişanyan, *Etimolojik Sözlüğü*’nde *eğitim* kavramı hakkında şu açıklamalarda bulunur: Eğitim, *igidmek* kavramından türemiş ve (hayvan veya köle) beslemek, yetiştirmek anlamı taşımaktadır. Kelimenin tarihsel değişim sürecinde ilk kez Orhun Yazıtları’nda 735 yılında *ol yılık alıp igittim [o atı (sürüsünü?) alıp besledim]* şeklinde kullanılmıştır.¹⁷⁹ İnce’ye göre Arapça ve Farsça kelimeleri Türkçe’den atmak mantığıyla maarif/terbiye kavramı yerine de *eğitim* kavramı kullanılmıştır. *Maarif* gibi köklü bir kelime hayvan terbiye etmekten öte anlam taşımayan eğitim gibi köksüz bir kelimeye değiştirilmiştir. Oysaki hayvanların eğitildiğini, insanların ise terbiye edildiğini de unutmamak gerekir.¹⁸⁰ Eğitim, Latince aynı kökten gelen *education* kelimesinden türemiştir, aynı zamanda *educere*; dışarı çıkarma, beslemek mânâsına gelmektedir. Yani çocuğun bilgiyle beslenmesi kastedilmektedir. Türkçe’deki etimolojisi itibarıyla *eğmek* mastarından üretilmiş, *biçim vermek* anlamı vermektedir.¹⁸¹

Güvenç, eğitim kavramının terminolojisinden ziyade birey ve toplum için taşıdığı mana üzerine yoğunlaşır. Eğitim kademelerinde eğitimle ilgili kavramların kullanılmasında farklılıklar olması taraftarıdır: Osmanlı döneminde; denetim ve gözetim altında, disiplinli bir şekilde yapılan eğitime *talim*; özgürce yapılan, verilen eğitime de *terbiye* denilirdi. TSK’de askerlerin temel eğitimine de talim denilir. ABD’de *training* (talim, idman) vardır; ama bugün eğitim sürecine eğitim denilir.¹⁸² Cumhuriyet dönemi öncesi ise maarif *talim ve terbiye* şeklinde sıralanarak ifade edilse de 1940’lardan sonra *eğitim ve öğretim* şeklinde sıralanarak

¹⁷⁷ Nihad Sâmî Banarlı, *Türkçe’nin Sırları* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011), 28.

¹⁷⁸ Nihad Sâmî Banarlı, *Türkçe’nin Sırları...*, 34.

¹⁷⁹ <https://www.nisanyansozluk.com/?k=e%C4%9Fitim> erişim tarihi: 24 Eylül 2019.

¹⁸⁰ Adem İnce, *Eğitim Sosyolojisi* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019), 14.

¹⁸¹ İrfan Erdoğan, *Gelenekten Geleceğe Eğitim Bilimi Kuram ve Uygulama* (İstanbul: Sümer Kitabevi, 2017), 31.

¹⁸² Bozkurt Güvenç, *Nereden Başlayalım Eğitimin ABC’Sİ* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018), 54.

ifade dilmıştır. Günay, *eğitim* ve *ders* kavramlarının köküne dayalı olarak eğitim, hayat boyu devam eden bir süreçte öğrencinin herhangi bir karşılık beklemezsizin kendisini, çevresini anlamaya ve keşfetmesine dayalı süreç olduğuna vurgu yapar. Kültürümüzde bu sürecin karşılığı ise *tedris*dir.¹⁸³

Eğitimin kelime olarak terbiye, yönlendirme, yetiştirme, geliştirme, şartlandırma, uygulama, alıştırma, pedagoji, eğitim, eğitilmişlik, öğrenim ve öğretim gibi en yaygın anlamları üzerinde durulmaktadır.¹⁸⁴ Türkçe literatürde ilk defa 1935 yılında yer edinen *eğitim* kelimesi “bireydeki kalıcı davranış değişikliği” olarak pedagojide yer alan bir tanımlama olsa da bu davranış değişikliği gözlemlenebilen, ölçülebilen ve belirli bir ölçüte göre kıyaslanabilen, değerlendirmede bulunulabilen bir muhtevaya da sahiptir. Günlük dilde ise *terbiye* lafzı ile karşılığını buluyor diyebiliriz. Eğitim tanımlamaları bilim adamları tarafından farklı anlamlarda yorumlansa da ekseriyetle benzer tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalar içerisinde pedagojide en sık karşılaşılanlardan biri de Ertürk’ün: “Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.”¹⁸⁵ tanımlamasıdır. Eğitime ruhçu, ahlâkçı ve manevî terbiye nazariyle bakan bilim adamlarına göre *eğitim*¹⁸⁶ kavramı kalp, düşünce, his vb. soyut melekelerin değişiminden ziyade şekilde, dış görünüşteki bir değişimi ifade etmektedir. Genel olarak eğitimin sadece pedagojik yönü vurgulandığında eğitimcilerin *eğitim liderliği* ön plana çıkarken, eğitimin ahlâk/manevi değerler ilişkisi vurgulandığında ise eğitimcilerin *ahlâki liderliği* ön plana çıktığı söylenebilir.

1.5.2. Ahlâk

Ahlâk, sosyal bir canlı olan insanın davranışlarına ölçü koyar. Bu ölçüye olan bağlılık onu diğer canlılardan farklı kılar. Ölçüsü olmayan bir insanın davranışları da toplum tarafından kabul görülmeyecektir. Hatta toplumda insanlıktan çıkmış tabiri de bu ölçüsüz davranışlar için kullanılır. Bu ölçü toplumda *ayıp*, devletin kanunlarında *yasak*, dinî literatürde *kul hakkı* olarak düşünülebilir. Ayıp algısı *herkese görelilik* ile ilgiliyken, vatandaşlık *yasalara görelilik*, kulluk *vicdana görelilik* ile ilgilidir.¹⁸⁷ Ahlâk, örf ve hukuktan daha derûndir. Ahlâkın örften ayrılan yanı ise vicdanda derinleşmesi ve başka yapıları zorlayıcı özelliğidir.¹⁸⁸ Arapça bir

¹⁸³ Durmuş Günay, *Türkiye'nin Üniversite Sorunu* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019), 262-263.

¹⁸⁴ Hasan Çelikkaya, *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi Pedagojik Formasyon Amaçlı* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 7-13.

¹⁸⁵ Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme* (Ankara: Meteksan Lmt. Şti, 1982), 12.

¹⁸⁶ S. Hüseyin Nasr ise “eğitim” ve “öğretmen” kavramının bazı İslâm coğrafyalarındaki kurum ve toplumdaki değeri üzerinde durur: Arap coğrafyasındaki resmî kurumlarda eğitim, “et-ta’lim ve t-terbiye” olarak anılır (İran’da bu ifadenin karşılığı olan *Amuziş* ve *Pevariş* Eğitim Bakanlığı’nın adıdır). Öğretmen yalnızca bir muallim yani “bilgiyi aktaran” değil, aynı zamanda bir *mürebbi*, yani “ruhları ve kişilikleri eğiten”dir. Modern dünyada “bilgi aktarma”dan çok ahlâki boyutu çoktur. İslâm eğitim sisteminde ise zihnin ve ruhun eğitimi ayrı tutulmamıştır. [Seyyid Hüseyin Nasr, *Modern Dünyada Geleneksel İslâm*, çev: Sara Büyükduru (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 124.]

¹⁸⁷ Cafer Sadık Yaran, *İslâm Ahlâk Felsefesine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2011), 24.

¹⁸⁸ Yümni Sezen, *İslâm’ın Sosyolojik Yorumu* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 243.

kavram olan *ahlâk*, *hulk* sözcüğünün çoğuludur. Düzeltme, birleştirme, ölçüp biçme gibi anlamlar taşır. Seciye, din, tabiat, insanın iç ve dış dünyasını ifade eden bir kavramdır.¹⁸⁹ Bilmen'e göre ahlâk; huy, haslet demek olan hulkun cem'idir. Âlî, memduh ahlâk *güzel ahlâk*, *ahlâki hamîde* adını alır, adl-ü ihsan gibi. Diğer bir kısmı safil, mezmum *fena ahlâk*, *ahlâki zemîme* adıyla yad olunur, zulüm ve udvan gibi.¹⁹⁰ "Hulk, insanın iç davranışlarına, halk ise insanın dış davranışlarına aittir. *Hulk* ruhun *halk* ise bedenın tavsifinde kullanılır. *Halk* gözle görülen heyet, sûret ve eşkale, *hulk*¹⁹¹ da basiretle idrak olunan kuvvet ve seciyeğe mahsustur."¹⁹² Ahlâkla ilgili bazı kavramlar da günlük hayatta ya da literatürlerde kullanıldığını görmekteyiz. *Tabiat*; "değiştirilme imkânı olmayan güç" için kullanılan isimlerden biridir, *huy* ise tendeki ben ve nişan anlamındaki *şâme* kelimesinden türemiştir. *Ahlâk* anlamına gelen *şeyme* kelimesi de *garizenin* bulunduğu hâllerden biri için kullanılan bir isimdir. *Seciyye* ise insanın "devamlı üzerinde olduğu hâli ifade etmek için kullanılan isimlerden biridir."¹⁹³

İslâm'da *Emr-i Bi'l-Ma'ruf* ve *Nehy-i Ani'l-Münker* ilkesi, insanlara mesuliyet yükler. Bu mesuliyet duygusunun gerçek hayata yansımaları için kişinin ahlâki davranışlara sahip olması gerekir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) "*Ahlâkinızı güzelleştiriniz.*", "*Allah'ın ve Resul'ünün ahlâki ile ahlâklanınız.*" tavsiyelerde bulunması daima Müslümanların var olan ahlâkını daha da güzelleştirmesi içindir.¹⁹⁴ Türk toplumunda ahlâkın, *güzel ahlâk* ve *kötü ahlâk* şeklinde kullanımlarında, *edep/âdâb* kavramı tam olarak güzel ahlâk kavramını karşılayamasa da bazen onun yerine kullanılmaktadır. Ahlâksız kavramı yerine edepsiz, ahlâklı kavramı yerine edebli kavramlarının kullanılması gibi. Bazen günlük hayatta *âdâb* sözcüğü ile terbiye kastedilmektedir. Ayrıca Elmalılı H. Yazır, *Rab* kelimesinin *terbiye* anlamına geldiğini de belirtmektedir.¹⁹⁵ Kur'an'da sıkça geçen *Rab* sözcüğüyle bir görüşe göre "Yüce Allah (c.c.)" kastedilmiştir.¹⁹⁶ Başka bir görüşe göre ise, bununla "kendisine terbiye eden, besleyip büyüten veya yetiştiren meliki" kastedilmiştir.¹⁹⁷

Bütün bu tariflerden yola çıkarak ahlâk için iki temel özellik ön plana çıkmaktadır: "1. Huyun ruhta yerleşmiş olması, herhangi bir şekilde tekrar tekrar aynı şeyi düşünme ve zorlama olmaksızın kolaylıkla meydana gelen bir davranış olarak ifade edilmesi. 2. Ahlâki bir

¹⁸⁹ Ali Seyyidi, *Ahlâk-ı Dinî* (İstanbul: Kanaat Matbaası, 1329), 7.

¹⁹⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Yüksek İslâm Ahlâki* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964), 4-5.

¹⁹¹ Gazali'ye göre "hulk" (ahlâk) ve "halk" (yaratılış ve sûret) birlikte kullanılan iki ibaredir. Bu kavramları kullanan kişilerin muradını ise şu şekilde açıklar: Bir insanın *halk* ve *hulku* güzeldir söylemiyle murad edilen şey zâhir ve bâtinî sûretidir. Yani insanın gözle görülen fiziksel özelliği (iskelet ve cesed) ile göz ile fark edilemeyen nefis ve ruhtur ki bu da kıymet bakımından diğerinden büyüktür. [İmam Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn*, çev: Mehmed A. Müftüoğlu, c. 3 (İstanbul: Purlanta Yayınevi, t.y.), 134.]

¹⁹² Ali İrfan Eğribozi, *Mufasssal Ahlâk-ı Medenî* (İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1327), 63.

¹⁹³ Râgıb El-İsfahânî, *Erdemli Yol*, çev: Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 98.

¹⁹⁴ *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000), 112.

¹⁹⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5 (İstanbul: Azim Dağıtım, 1992), 140-141.

¹⁹⁶ Kur'an-ı Kerim, Yusuf 12/23.

¹⁹⁷ Râgıb El-İsfahani, *Müfredât*, çev: Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), "Rabbe" md., 586.

davranışta seçme özgürlüğü, ihtiyar ve iradenin yer alması.”¹⁹⁸ Bu iki özellik ahlâki liderlikle yakından ilgili olduğu söylenebilir. Ahlâk kavramıyla ilgili temel kavramların anlamları izah edilirken ahlâki liderlik kavramının da özünü teşkil eden ahlâk yönüne de dikkat çekilmiştir. Ahlâki liderin güzel ahlâka sahip, lider vasıflı kişiler olduğu daha önceki bölümler de vurgulanmıştı. Modern liderlik teorilerinden biri olan ahlâki liderlik küresel boyutta da akademisyen tarafından incelenen konular arasında olmuştur.

Ahlâk kavramı ile bazen aynı anlamda kullanılan ama bilimin farklı alanlarına hitap eden *etik*¹⁹⁹ kavramı daha çok ahlâk felsefesinin konusu olmuştur, İngilizcede ahlâk kelimesi yerine kullanılan *ethics*, Yunanca *ethos* kökünden gelmektedir. Etik kavramına karşılık gelen *moral* kavramı ise Latincedeki *mos/mores* sözcüğünden gelmektedir.²⁰⁰ Popkin ve Stroll’a (1956) göre etik: “İnsanların, davranışlarını kendilerine göre düzenlediği bir ilkeler sistemi ya da dizisini ifade eder.”²⁰¹ Örneğin tıp etiği ifadesi yerine tıp ahlâki uygun olmamaktadır. Çünkü *tıp etiği*, tıp mesleğin gözetmeye çalışması gereken genel ilkelerdir. *Tıp ahlâki* ise, hekimin sahip olduğu iyi ve doğru, kötü ya da yanlış davranışlarıdır. Yani bir hekimin kişisel davranışlarıdır, tüm hekimleri kapsayıcı değildir. Zamansal açıdan önce belirli davranışlar gelenek, alışkanlık haline gelmesi yani ahlâki/gayri ahlâki davranışların olması gerekir ki etikten de bahsedilebilsin.²⁰² Bazı araştırmacılar ise ahlâkını; tıp ahlâki, iş ahlâki, çevre ahlâki, siyaset ahlâki vb. parçalara ayrılmasıyla geçerli bir *ahlâk* anlayışının olamacağı görüşündedir.²⁰³ Ahlâk, daha çok etiğin karar verme sürecinde ortaya çıkar. Ahlâktan söz etmek için gözle görünür bir davranışın olması gerekirken, etik daha çok soyut durumlarla ilgilenir ve daha formeldir.²⁰⁴ Cevizci’ye göre ahlâk-etik arasındaki farklılıklar şu sebeptendir:

“Ahlâk, toplumlar tarafından, insanların birbirleriyle olan davranışlarını düzenlemek amacıyla geliştirilmiş olan normlar, kurallar ve değerler bütününe karşılık gelir. Etik ise söz konusu ahlâk ve ahlâklılık konusu üzerine felsefi düşünüm ya da sorgulama olarak ortaya çıkmıştır. İkisi arasındaki en önemli fark, birincisinin yerel olduğu yerde, ikincisinin, yani etiğin genel veya evrensel olmasından meydana gelir.”²⁰⁵

Türk toplumunda derin izler bırakmış bazı aydınların ahlâk kavramının eğitimdeki önemini vurgularken aynı zamanda da öğretmenlerin ahlâki liderlik yönlerine de vurgu yapıldığı görülmektedir. Baltacıoğlu’na göre ahlâk eğitimi okullarda yapılan herhangi bir ders gibi

¹⁹⁸ Mustafa Tavukçuoğlu ve Hüsameddin Erdem, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005), 155; Hüsameddin Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2006), 54.

¹⁹⁹ Aristoteles, kendisinden önce yapılan ahlâk kavramı hakkındaki görüşleri sınıflandırıp, sistematik hale getirerek inceleyen ilk filozof olmuştur. “Etik” kavramı onun *Nikomakhos’a Etik* adlı eserinde ilk kez geçmektedir [Doğan Özlem, *Etik Ahlâk Felsefesi* (İstanbul: Notos Kitap, 2013), 26].

²⁰⁰ Hüseyin Ali Kutlu, *Meslek Etiği* (Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2015), 9.

²⁰¹ A. A. Stroll vd., *Etik Kuramları*, çev: Mehmet Türkeri (Antalya: Lotus Yayınevi, 2017), 11.

²⁰² Ahmet Cevizci, *Eğitim Sözlüğü...*, 17.

²⁰³ Savaş Ş. Barkçin, *Kalbin Akli Medeniyet Üzerine Yazılar* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 112.

²⁰⁴ Hüseyin Ali Kutlu, *Meslek Etiği...*, 15.

²⁰⁵ Ahmet Cevizci, *Uygulamalı Etik* (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 17.

ahlâk derslerine indirgenmemeli: “Ahlâki kuvvetler kuru bir eğitim ve öğretimle olamaz. Çünkü bunlar toplum kaynaklı kuvvetlerdir. Ahlâkin yeşerebilmesi için sosyal çevre lazımdır. Ahlâk başka yerde mayalanamaz. İşte okul böyle bir yeşerme için uygun bir çevredir. Okul gerçek bir toplumdur.”²⁰⁶ Baltacıoğlu'nun vurguladığı okullarda verilmesi gereken ideal ahlâk anlayışı öğretmenlerin ahlâki lider konumunda olduğu durumlarda mümkün görülmektedir.

Genel olarak eğitimcilerimizin ortak noktası 3D (düşünce-inanç/duygu/davranış eğitimi) ve 3K [Kafa/kalp/karın (beslenme ve şehvet)] merkezlidir. Tarih boyunca insanlar bu öğeleri araç olarak kullanarak bireyleri etki altına almışlardır. Madem bu öğeler her eğitimcinin merkez noktası, demek ki bu öğeler *ahlâk* kavramını da çevrelemiştir. Bu üç öge İslâm değerleriyle kaynaştığı sürece ahlâk eğitimi de *peygamberi bir ahlâk* seviyesine yükselecektir.²⁰⁷ Bunu yapacak kişilerin başında da okullarda ahlâki lider konumundaki öğretmenler gelmektedir. Ahlâki liderler sahip oldukları ahlâki davranışlarla toplumu ahlâki yönden zorlama olmadan düzene koyma misyonuna sahiplerdir. Ayrıca ahlâki liderler örgün eğitim kurumlarında *ahlâk* kavramının çok boyutlu muhtevasını iyi bir şekilde temsil ederek kendisini örnek alan insanların hem dünya hem de ahiret hayatlarında mutlu olmalarını gâye edinmişlerdir. Kişinin kendini bilmesi (ferdi ahlâk) yani yaratılış gayesinin idrakinde olan biri zaten ahlâklı olmanın önemini kendi özünde bilen ve yaşayan kimsedir. Ahlâki değerlere sahip olmayan bir toplumda kimse mutlu olamayacağı gibi toplumsuz da ahlâktan bahsedilmesi mümkün değildir. Toplumdan sosyal bağlarını koparmış bir yaşam biçimini benimsemiş birisinin davranışlarını *ahlâklı*, *ahlâksız* olarak kabul ya da reddetme durumu olmayacaktır. Bu sebeple birey, toplumun bir parçası olduğunun farkında olarak hayatını idame ettirmesi gerekir. Ahlâki liderler ise okul gibi toplumsal kurumlarda vazifelerini hassasiyetle yaparlar. Bu hassasiyetlerini kurumlarının dışına da yansıttıkları için sosyal ahlâka da sahip üstün kişiler olarak tanınırlar.

1.5.3. Öğretmen

Türk eğitiminin tarihi üç uygarlık kuşağının tesirinde oluşmuştur. Bu üç uygarlık; Orta Asya uygarlığı, İslam uygarlığı ve Batı uygarlığıdır. Bu uygarlıkların da kendine özgü eğitici/öğretici/terbiye edici anlayışları vardır. Özellikle Türklerin, İslâmiyet öncesi eğitici/öğretici/terbiye edici şahıslar için kullandıkları bazı ifadeler İslamiyet'in kabulü sonrasında da kullanılmaya devam edilmiştir. Bu kavramlar genellikle devletim eğitim politikasına, toplumların inançlarına ve geleneklerine göre söylemde ve manada değişiklik göstermiştir. Toplumların bu kavramlara yüklemiş oldukları mana aslında eğitimci şahısların da vasıflarını ortaya koymaktadır. Anadolu insanının kullandığı muallim, hoca, müderris,

²⁰⁶ İlhan Akar, *İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim ve Kültür Görüşlerini Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1994), 135.

²⁰⁷ İsmail Lütfi Çakan, “İnsan ve Değerler Eğitimi Açısından Hz. Peygamber ve Ahlâk”, *Son Dönem Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi*, Ed: M. Faruk Bayraktar (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 37-38.

mürebbi vb. kavramlar genellikle *öğretmen* kelimesiyle karşılık bulmuştur.²⁰⁸ Daha çok akademisyenler ve yaygın eğitim kurumlarındaki eğitimciler için kullanılan *hoca* kavramı öğretmen kavramı yerine kullanılan kavramlardan en yaygın olanıdır. Banarlı, *hoca* kavramının Türklerin İslâm'ı kabul etmelerinden önce büyük bir itibar ifadesi olarak kullanıldığını eserinde anlatır. Ona göre hocalık mesleğine itibarın en büyüğünü Fatih hocalarına karşı göstermiştir. Osmanlı'nın yeryüzü medeniyeti olmasının en büyük etkenlerinden biri de hocalara karşı hürmettir. Banarlı, muallim ve hoca kavramlarının yerine *öğretmen* kavramının kullanılmasıyla bu mesleklere karşı da saygının, hürmetin azaldığını örneklerle açıklar.²⁰⁹ Bolay da dil devrimiyle değişime uğrayan *mürebbi* kavramı yerine öğretmen kavramının kullanılmasına karşıdır. *Öğretmenin* bildiğini, öğrendiğini öğrenciye öğrettikten sonra vazifesi sonlanırken; *mürebbi* ise terbiyesinden sorumlu olan kişilere bildiğini benimsetir, onların ruhuna, kalbine girer, hareketleriyle örnek olup içselleştirir.²¹⁰ Öcal, Köy Enstitüleri ile 1954 yılında çıkarılan bir kanunla *öğretmen* kavramının resmiyete girmesi dönemiyle birlikte eğitimin de başarıyı düzeyini düştüğüne dikkat çeker. *Muallim* kavramının öğretmen kavramına dönüşme sürecindeki yanlışlıklar üzerinde durur. Yazara göre *eğitim* kelimesini *terbiye* kelimesinin yerine koyarak yok ettiğimiz gibi, muallim kavramı da tarihe gömülmüştür.²¹¹

Öğretmen kavramıyla ilişkilendirilen kavramlardan biri de *yetiştiricilik*dir. Baltacıoğlu'na göre insan, tabiatına uygun bir şekilde yetiştirilmelidir. Yetiştirme ise sanattır. Bu sanatı icra eden üç tip yetiştirici vardır: 1) Eski mahalle mektebi hocası (çocuğun ne olduğunu bilmeyen, ona karşı yetersiz), 2) Başarı elde edemeyen öğretmen tipi (çocuğun da kendine özgü bir ruhî yapısı olduğunu bilen, bu şekilde geliştirmek isteyen ama her davranışı sadece çağa göre yorumlayan), 3) Yeni yetiştirici tipi (çocuğun ruh dünyasını anlayan, davranışlarını istatistiklere göre dayandıran, çevresini ona göre şekillendiren, travay, randıman, inisiyasyon vb. ilkelerine başvuran).²¹²

Eski dönemlerde örgün eğitim kurumları, bilgi erişimin zor olduğu sanayi döneminin etkili olduğu ve tek tip öğrenci yetiştirmeyi hedefleyen kurumlardı. Oysa günümüzde bireysel eğitimin gerekli olduğu ve bilgiye erişimin teknoloji vesilesiyle daha kolay olduğu bir gerçektir. Aşırı bilgi deposunda boğulan öğrenci kitlesi, öğrencinin merak duygusuna yönelik olmayan ders içerikleri, toplumsal kuralları tanımayan benlik duygusu, teknoloji

²⁰⁸ Mustafa Gündüz, "Eğitim Tarihimiz Tecrübesinde Müderristen Muallime, Muallimden Öğretmene: Öğretmenliğin İtibar, Statü ve Değer", *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi* 13, sy. 41 (2017): 6.

²⁰⁹ Nihad Sâmî Banarlı, *İman ve Yaşama Üslûbu* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2008), 389.

"İkinci Dünya Harbi yıllarında ise hocalara muallim adı bile çok görüldü. Hocalık cılız ve uydurma öğretmen kelimesiyle isimlendirilerek ve bu kelime bütün millete devlet zoruyla kabul ettirilerek, hocalık mesleğine ilk büyük darbe vuruldu. (...) Ata kelimesi, baba, dede, yaşlı adam, ecdad gibi mânaları yanında, onlardan daha ihtiramlı bir sesle hoca mânasında kullanılıyordu. (...) Kısacası Türkçe'nin en eski ve mukaddes kelimelerinden biri olan hoca sözü asla ölmemiş, öldürülmemiş ve Türkiye'de millî olan yegâne büyük kütle Türk halkı ve gerçek Türk aydınları tarafından derin bir zevkle yaşatılmıştır." *A.g.e.*, 390.

²¹⁰ Süleyman Hayri Bolay, *Batı Aklına Karşı Türkiye* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018): 155.

²¹¹ Mustafa Öcal, *Genç Din Eğitimcisine Mektuplar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 101-102.

²¹² İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Pedagojide İhtilal* (İstanbul: Y.y., 1964), 133-134.

bağımlılıkları, insanî melekelerin dikkate alınmayışı *öğretmen* kavramının da anlamının değişmesine neden olmuştur. Oysa öğretmen, çağın gereklerine ve bireysel ilgilere uygun eğitim-öğretim sürecinin içindeki ana ögedir. Bu sebeple öğretmen; öğrencilere rehber olan, öğrencilerin kendilerini tanımalarına, kişilik özelliklerini keşfetmelerine, öğrenmeyi öğretmeye²¹³ ve her şeyden önce iyi bir insan olmaları yolunda çaba gösteren kişidir. Bu nedenle “öğretmen” kavramı muhtevası olarak ahlâki lider manasını da taşımaktadır.

Öğrencilerin şahsiyetinin oluşmasında ahlâki lider olarak öğretmenlerin önemi büyüktür. Öğrencilerin gözünde öğretmen, kendilerine rol model olabilecek yani ahlâki lider olarak örnek alınabilecek şahsiyettir. *Örnek alma* bebeklikten ölüme kadar en önemli yöntemlerden biridir aynı zamanda. *Örnek alma* terimi ilk insan Hz. Âdem'den (a.s.) beri vardır. Hz. Âdem'in (a.s.) oğlu Kabil, kardeşini (Habil) öldürdüğünde yeri eşleyen bir kargayı görüp bu şekilde cesedi toprağa gömmüştür.²¹⁴ Bu kıssadan da anlaşılacağı üzere bebeklikten ölene kadar iyi-güzel örnek davranışların, rol model insanların taklit edilmesi (onlara bilerek ve isteyerek benzeme çabası) gerekir. Öğrencinin eğitim hayatında bu kişilerin başında da rol model olarak öğretmen gelir. *Rol model*; insanın iç dünyasındaki inanç, istek, arzu ve düşüncelerin davranışa dönüşmesidir.²¹⁵ Rol Model, “davranışları örnek alınan kişiler için kullanılan bir kavramdır.”²¹⁶ Bu kavram zamanla; motivasyon kaynağı, yeni ve geniş kitlelerle iletişime geçme aracı, sosyal engelleri aşmaya yardımcı olan kişi²¹⁷ olarak anlamlarını kazanmıştır. *Rol ötesi davranışlar* ise, astların, üyelerin kendi istekleri doğrultusunda meydana gelen davranışlardır. Bu davranışların kuruma olumlu veya olumsuz etkileri olabilir. Rol ötesi davranışlar, zarar verici davranışlar (genelde bireysel menfaatler doğrultusunda kuruma, işe, kurum içi-dışındaki şahıslara vb. zarar verme) ve vatandaşlık davranışları (üyelerin mutluluğuna vesile olma, işin verimliliğini arttırma, kuruma sahiplenme vb.) olarak iki farklı biçimde ortaya çıkar.²¹⁸ Prososyal davranışlar (kurumlarda olumlu iklime sebep olan davranışlar), *ekstra rol davranışlar* (beklentilerin tersine, biçimsel rol tanımlarında olmayan pozitif davranışlar) ve *tanımlanmış rol davranışlar* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ekstra rol davranışlar; tanımlanmış rol davranışlarının tersine, biçimsel rol tanımlarında yer almayan pozitif sosyal davranışlardır.²¹⁹ Erdoğan, sosyal gruplarda gerçekleşen rolleri gerçekleştirme biçimlerine ve yaygınlıklarına göre üç sınıfa ayırır:

1. *Temel Roller*: Kaçınılmaz olan biyolojik süreçlerdir (beden yapısı, yaş, cinsiyet vb.) Bu rol davranışlar, kişinin bedeninde oluşur ve irade dışı ortaya çıkar.

²¹³ Sinan Canan ve Mustafa Acungil, *Dijital Gelecekte İnsan Kalmak* (İstanbul: Tuti Kitap, 2018), 163.

²¹⁴ Kur'an-ı Kerim, Maide 5/31.

²¹⁵ Hüseyin Yılmaz, “Hz. Peygamber ve Öğretmenlik”, *Geçmişten Geleceğe Öğretmen ve Öğretmenlik*, Ed. Adem Güneş (İstanbul: Otto Yayınları, 2020), 75.

²¹⁶ Osman Taştekin, *Din Eğitiminin 200'ü* (Ankara: Otto Yayınları, t.y.), 246.

²¹⁷ Mücahid İlker, “Bu Son Model mi Rol Model mi?”, *Modern Hurafeler*, Haz. Davut Bayraklı ve Mehmet Erikli (İstanbul: Mostar Yayınları, 2016), 127.

²¹⁸ Fatih Çetin ve Ali Fıkrhoca, “Rol Ötesi Olumlu Davranışları Kişisel ve Tutumsal Faktörlerle Öngörülebilir Mi?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 65, sy. 4 (2010): 42-43.

²¹⁹ Mahmut Özdevecioğlu, “Örgütlerarası Vatandaşlık Davranışları: Teorik Çerçeve ve Bir Ölçek Geliştirme Çalışması”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 33 (2009): 49.

2. *Genel Roller*: Başkalarına göre davranmaya dayalı olarak toplumun yararına olan rollerdir. Mesleki roller bu rollere girer (doktorun doktorluk hizmeti, öğretmenin öğretim faaliyeti gibi).

3. *Bağımsız roller*: Yerine getirilmesi ve kazanılması zorunlu olmayan, bireylerin kendi istek ve irade bağlı olarak gerçekleşen rollerdir (tiyatroya gitme, istediği kıyafeti giyme vb.).²²⁰

Çocuk, temel ihtiyaçlarını karşılayan en yakınında aile bireylerini gözlemler, davranışlarını taklit (şuursuz hareket) eder. Bireyin davranışları; çevreyle ilişkisi, iradesi ve fitratına göre zamanla iyi/kötü alışkanlıklara dönüşür. Bu alışkanlıkların şahsiyete dönüşmesinde ise çocuğun erken yaşlardaki eğitim-öğretimi etkilidir. Onu hâl ve kâl diliyle tesir altına alan öğretmenleri sayesinde davranış-şahsiyet bağı da kuvvetlenecektir. Bu sebeple öğretmenlerin rol model oluşları çocuğun şahsiyet eğitiminde önemlidir. Muallim Naci, ebeveynlere öğretmen seçimlerinde öğretmenin edep ve meşrebini, sonra fazilet ve kemâlinin araştırılmasını tavsiye eder. Yanlış öğretmen seçimlerinde ise pişman olacaklarını vurgulayarak öğretmenin; davranışları doğru, gayri ahlâki davranışlardan geri duran ama işlerini yapmaktan bir an olsun geri durmayan biri olmasını tavsiye eder.²²¹ Şişman, *rol* kavramının; “toplumda belirli statüde ve konumda bulunan bir bireyden göstermesi beklenen davranışlar” olarak tanımlandığını, rolün iyi oynanması için rolü oynayacak kişinin becerileri de role uygun olması gerektiğini ifade eder. Öğretmene yüklenen koşullar zaman ve mekâna göre değişse de genel olarak okul içi ve okul dışı roller olarak farklılaşır. Bir öğretmenin genel olarak rolleri ise şu özelliklerdir: “Temsilcilik, liderlik, bilgi kaynaklığı, arabuluculuk, hakemlik, yargıç, eğitimcilik/disiplincilik, ana-babalık, rehberlik/sırdaşlık ve danışmanlık/nasihatçılık.”²²² Goulder, liderliği bir nevi *rol* olarak görmektedir. Liderin birden fazla rolü olabilir ve birçok amaca hizmet edebilir. Benne ve Sheats, liderin yapabileceği roller üzerine yaptığı araştırmada ise liderin; grup görevi (problemlerin belirlenmesi ve çözülmesi), grup oluşturma (grup içinde sosyal dayanışma ve bütünleşmeyi sağlama) ve kişisel roller olarak üç şekilde sınıflandırmıştır.²²³ Liderlik, grubun beklentilerini karşılayamadığı ölçüde etkisini de kaybetmektedir. Bu sebeple lider, rolünü; ortak kurallar çerçevesinde ortak amaçlar için yapmalıdır. Özetle öğretmen bilginin aktarıcısı, aktardığı bilginin sosyal hayatta canlı örneği olması bakımından öğrencinin terbiyesinde ana-babadan sonra ikinci önemli öğedir. Öğrencinin rol model olarak göreceği öğretmen *ahlâki liderler* konumundadır.

Öğretmenlerin örnek şahsiyet olmalarının önemine binaen son dönem Osmanlı aydınlarından Satı Bey ve Tevfik Fikret öğretmenleri *fikir ordularına* benzetmektedir.²²⁴ Bazı eğitimciler²²⁵

²²⁰ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2017), 116-117.

²²¹ Muallim Naci, *Çocukların Eğitimi*, haz. İlknur Kirenci (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017), 30.

²²² Mehmet Şişman, *Eğitim Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 230.

²²³ Salih Güney, *Liderlik...*, 66-67.

²²⁴ Mustafa Şanal ve Eray Alaca, “Tanzimat’tan Günümüze Öğretmen Yetiştirme”, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, Ed. Mustafa Gündüz (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2018), 284.

²²⁵ İlber Ortaylı, *Zaman Kaybolmaz*, Söyleşi: Nilgün Uysal (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 454; Süleyman Seyfi Ögün, *Politika ve Kültür* (Bursa: Dora Yayınları, 2010), 307; Hasan Bacanlı, “Eğitim, Başarı ve Ders Kitapları”, *Türk Yurdu Dergisi*, sy. 360 (2017): 29.

yazılarında *adam* ifadelerini kullanırken aynı zamanda ahlâki lider benzetmelerine yakın izahlarda bulunurlar. Baltacıoğlu üç türlü öğretmenden bahseder: “Okutup, ezberleten, anladığını da anlamadığını da ezberleten öğretmen; okutan, okuttuğunu anlatan öğretmen; bilgisi, görgüsü ve ne olursa olsun insan ruhunu sezme, çocuğu anlamak için yaratılmış öğretmen.”²²⁶ Birinci tip öğretmenler hayatı aksatan tiplerdir, ikinci tip öğretmenlerin işi hayatı anlatmaktır, üçüncü tip öğretmenlerin işi ise hayatı güzelleştirmektir. Gezer ise *olumlu ve olumsuz öğretmen* tipolojilerini yedi başlık altında ele alır: 1) İdealist öğretmen, 2) Akademik öğretmen, 3) Misyon yaklaşımli öğretmen, 4) Ticaret yönelimli öğretmen, 5) Şöhret yönelimli, 6) Hobi yaklaşımli, 7) Mesai yaklaşımli öğretmen.²²⁷ Kıroğlu, eğitimle ilgili internet sitelerindeki öğrenci görüşlerine göre *iyi ve kötü öğretmen* niteliklerini derleyerek iyi öğretmenin 36, kötü öğretmenin ise 13 özelliğini sıralamıştır:²²⁸ İbn Cema, “İbn Cema’dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler” adlı eserinde ilmin önemini, ilim talep edenler (talebe) ile ilim sahiplerinin (âlimler) sahip olması gereken vasıflarını anlatmıştır.²²⁹

Taşkın, yaptığı çalışmada DKAB öğretmenlerinin ahlâki davranışlarını, ortaokul ve lise öğrencilerin yüzde 51’i her zaman, yüzde 26,4 ara sıra alırken ve yüzde 22,5’inin ise hiçbir zaman model almadıklarını belirtmiştir.²³⁰ Şimşek ve Tuzluca, “Yetişkinlerin Düşünce Hayatında Olumlu İz Bırakan Öğretmenlerin Ortak Kişilik ve Davranış Özellikleri Anketi”ni, en az ilkokul mezunu 18 yaş üstü 100 kişiye uygulamıştır. Araştırma bulgularına göre kadınların yüzde 55’i ilkokuldaki öğretmenlerinden, erkeklerin ise yüzde 40’ı ortaokul kademesindeki öğretmenlerini etkili bulmuşlardır. Bu durumda, kadınların erkeklere oranla öğretmenlerin alt kademelerde daha çok hayatlarında iz bıraktıkları söylenebilir. Katılımcıların “Öğretmenimin benim için rol model olduğunu düşünürüm” ifadesi cinsiyet farkı gözetmeksizin incelenmiş, katılımcıların yüzde 50’sinin “çok seyrek”, yüzde 5’inin “her zaman” seçeneğini işaretledikleri görülmüştür. Bu ise öğretmenlerin, katılımcıların hayatında rol model olmalarında çok seyrek olmasının çalışmamız açısından “örnek rol model öğretmenler” sunabilmemiz gerekliliğinin önemini ortaya koymaktadır.²³¹

Köse ve Demir’in yaptığı bir çalışmada ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinin öğretmenlerini rol model olarak görüp görmedikleri hususunda bazı sorular sormuştur. Araştırma bulgularına öğretmenlerini rol model olarak gören erkek (4 kişi) ve kız (13 kişi) öğrencilerin cevaplarındaki en fazla oran, “bazı öğretmenlerimin davranışlarını takdir ediyorum ve örnek alıyorum” düşüncesi olmuştur. Öğretmenlerini rol model olarak görmeyen erkek öğrencilerde en fazla oran, “öğretmen olmak istemediğim için

²²⁶ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Pedagojide...*, 134-135.

²²⁷ İbrahim Gezer, *Nasıl Bir Eğitim & Eğitimde Alternatif Arayışlar* (İstanbul: Bakış Yayınları, 2007), 5.

²²⁸ Kasım Kıroğlu’nun ‘iyi öğretmen’ ve ‘kötü öğretmen’ vasıfları için bk.: “Bir Meslek Olarak Öğretmenlik”, *Eğitim Bilimine Giriş*, Ed: Özcan Demirel ve Zeki Kaya (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 361-363.

²²⁹ Faruk Bayraktar, *İbn Cema’dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), I-II.

²³⁰ Osman Taşkın, *Öğrencilere Göre Dinî ve Ahlâki Bir Model Olarak Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni* (Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2020), 126.

²³¹ Cengiz Şimşek ve Seniha Tuzluca, “Yetişkinlerin Düşünce Hayatında Olumlu İz Bırakan Öğretmenlerin Ortak Kişilik ve Davranış Özellikleri” *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi-4*, sy. (2015):135-136.

öğretmenlerime benzemek istemiyorum” (11 kişi) cümlesi olurken; kız öğrencilerde ise an fazla oran, “öğretmenlerin ön yargılı ve adaletsiz olduklarını ayrıca hak yediklerini” (6 kişi) düşündüklerini belirtmişlerdir.²³² Bu araştırma da gösteriyor ki öğretmenlerin öğrenciler üzerinde gerek olumlu gerek olumsuz tutum ve davranışlarda önemli etkileri bulunmaktadır.²³³

Demir ve Köse'nin öğretmenlerin, öğrenciler için kendilerini rol model olarak görüp görmediklerinin nedenlerini tespit etmek amacıyla ilköğretim ve ortaöğretimdeki öğretmenlere açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Cevaplar doğrultusunda öğretmenlerin çoğunun kendilerini öğrenciler için rol model olarak gördüklerini söylemişlerdir. Araştırma bulgularına göre bazı öğretmenler, en fazla oranın “sosyal medyadaki modellerin baskın olmasından dolayı öğretmenlerin rol model olma vasfını azalttığı.”²³⁴ şeklinde görüş belirtilmiştir. Selçuk'un öğretmenin rol model oluşumunda; “Öğretmeni vazgeçilmez kılan nedir peki?” sorusuna verdiği cevapta; öğretmenin, öğrencinin derste duydukları ile zihnindeki bilgileri arasında bağ kurulmasında rehberlik yetisi oluşudur, anlamında cevap vermiştir. Çünkü bu bağ doğru kurulup, öğretmen, öğrencinin zihinsel yetisine uygun rol model olması durumunda öğrenci sorun yaratan birey yerine çözüm üreten birey olacaktır.²³⁵ Bu nedenle öğretmenin rol model olmasında, öğrencilerin bireysel farklılıkları önemli olmaktadır. Aydın ise “İyi bir öğretmen (rol model öğretmen) nasıl olur?” sorusuna farklı kaynaklardan derleme yaparak cevap aramıştır.²³⁶

Günümüzde öğrencilerin rol model kavramı yerine fenomen, idol vb. kavramları ifade ettiklerine şahit olmaktayız. Fransızca bir kavram olan *fenomen* olay, görüngü anlamlarındadır.²³⁷ Yunanca'da kendini gösteren, görünen olma anlamlarına gelse de son yıllarda daha çok “dikkat çeken kişi yahut olguları” ifade etmektedir.²³⁸ Yunanca'da eidolas'tan üretilen *idol* ise; suret veya şekil,²³⁹ “popüler kişi, yıldız” anlamlarında kullanılmaktadır.²⁴⁰

Araştırmalardan da görüldüğü gibi öğrenciler üzerinde öğretmenin önemli bir etkisi ortaya konulmuştur. Öğretmenlerin öğrenciler üzerinde olumlu ya da olumsuz bir model almasında etkili olduğu birçok araştırmada, kitaplarda belirtilmiştir. Genel olarak ahlâki lider olarak öğretmen, öğrenciler üzerinde olumlu etki bırakan bir model olarak ön plana çıkmaktadır. Dünya geneli rol model olarak öğretmenlerden beklenen, ülkelerin eğitim programlarında belirlenen davranış ve tutumları en mükemmel şekilde temsil eden örnek kişiler olmalarıdır.

²³² Meliha Köse ve Ebru Demir, “Öğretmenlerin Rol Modelliği Hakkında Öğrenci Görüşleri”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi* 4, sy. 1 (2014): 12.

²³³ Meliha Köse ve Ebru Demir, “Öğretmenlerin...”, 11.

²³⁴ Meliha Köse ve Ebru Demir, “Öğretmenlerin...”, 45-48.

²³⁵ Ya/da Dergisi, “Ya/Da ve Dönüşüm Üzerine Ziya Selçuk'la Söyleşi”, sy. 1 (2019): 8.

²³⁶ Ali Rıza Aydın, “Öğretmen Öğrenci İlişkilerinde Empati ve Öğretmenlerin Rol Modelliği Üzerine”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IX, s. 4 (2009): 77.

²³⁷ TDK, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, erişim tarihi: 04 Ağustos 2019, <https://sozluk.gov.tr/>

²³⁸ Mücahid İlker, “Bu Son...”, 128.

²³⁹ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2017), 236.

²⁴⁰ Mücahid İlker, “Bu Son...”, 130.

Öğrencilik çağındaki kişiler, gelecekte benzemek istediklere şahısları kendilerine örnek alırlar. Ahlâki değerleri söyleme ifade eden ama yaşayamayan bir öğretmen uygun model olamayacaktır. Mesela doğru sözlü olmayı vurgulayan bir öğretmen yalan da söylememelidir.²⁴¹ Çoğu ülkede öğretmen rollerinin belirleyici faktörleri ise evrensel değerler olmuştur.

1.5.4. Müfredat

a) Okul kitaplarında ahlâki liderlik

Eğitim-öğretim sürecinde bilginin aktarılmasında ders kitapları en önemli aracı faktörlerden biridir. Bu sürecin başarıya ulaşabilmesi için ders kitapları; müfredat, program ve öğretmen yetiştirme politikalarıyla uyum içinde olması gerekir.²⁴² Ders kitaplarının hazırlanmasında modern zamanda yetişen öğrencilerin içinde bulunduğu çevrenin de özellikleri dikkate alınmalıdır. Sadece bilgi yönünden donanımlı insanlar yetiştirmekle kalınmayıp ahlâk kavramı merkeze alınarak lider vasıflı bireylerin de kendilerini geliştirebileceği ders kitapları hazırlanmalıdır. Bu sorumluluğu üzerine alan ilgili bakanlık ve uzman kişiler ders kitaplarının içeriğine geçmiş tarihinin ahlâkını, imanını, değerlerini ve ahlâki liderlerini de yansıtmaları gerekir.²⁴³ Ayrıca ahlâki liderlik konuları sosyal kulüp çalışmalarıyla ve toplumsal projelerle ilişkilendirilirse öğrenci ve öğretmenlerin örnek şahsiyetleri yakından tanınması için imkân sağlanmış olacaktır. Örnek şahsiyetler sadece kitaplarda anlatılan şahsiyetler olmaktan ziyade onlarla birebir etkileşim içinde olunacaktır.

Okul öncesi kitaplarında ahlâki liderlik

Okul Öncesi öğretmenleri MEB'in belirlediği planlara uygun bazı kitapları ders kitapları olarak kullanmaktadır. Bu planların bazı kazanımlarında liderlik konusu da ele alınmaktadır. Çocukların özellikle sorumluluk alma, dayanışma, başarıya ortak olma, arkadaşlarına yardım etme vb. ahlâki davranışlar liderlikle ilişkilendirildiği görülmektedir.²⁴⁴ Son yıllarda okul öncesi eğitime verilen önemin artmasına paralel olarak ana okulları, ana sınıfları vb sayısında artış olmuştur. Bu nedenle okul öncesi öğretmenlerine önemli görevler düşmektedir. Oyun çağındaki çocukların ahlâki lider olarak yetişmesinde eğitici kitapların seçiminde dikkat edilmesi gerekir.

²⁴¹ Yaşar Kandemir, *Öğretmenlerimizle Başbaşa* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 26.

²⁴² Mustafa Öcal, *Genç Din Eğitimcisine...*, 130.

²⁴³ Sâmiha Ayverdi, *Maârif Dâvamız* (İzmir, Sobe Matbaası, 1970), 20.

²⁴⁴ *Liderleri Takip Edelim Grup Etkinliği*, erişim tarihi: 14 Mayıs 2021
<https://www.okuloncesidestek.com/blog/liderleri-takip-edelim-grup-etkinligi/23>

İlkokul kitaplarında ahlâki liderlik

İlkoku ders kitaplarında liderlik ve ahlâk konusunun birlikte ele alındığı konu ya da üniteye pek rastlanmamaktadır. Liderlikle ilgili konular genelde savaş kahramanlarının ve din eğitiminde ön plana çıkmış şahısların hayatlarının anlatıldığı metinlerde işlenmektedir.

Örneğin ilkokul 1. sınıf Hayat Bilgisi (5. Ünite) ve Türkçe (7. Tema) ders kitabının bazı ünitelerinde “lider” kavramıyla ilgili etkinliklere yer verilmiştir.²⁴⁵

İlkokul 2. sınıf Hayat Bilgisi (5. Ünite) ders kitabında Atatürk’ün liderlik vasfına vurgu yapılmıştır.²⁴⁶ Buna ilave olarak aynı üniteye “Bayrağımız ve İstiklâl Marşımız” başlığında ise Mehmet Âkif Ersoy’un lider şahsiyeti üzerinde durulmuştur.²⁴⁷

İlkokul 3. sınıf Hayat Bilgisi ders kitabında 5. Ünite olan “Ülkemizde Hayat” bölümünde *lider* kavramı bir başlıkta (Büyük Lider Atatürk) geçmiştir. Bu başlık altında Atatürk’ün liderlik vasıflarından bahsedilmiştir.²⁴⁸ Aynı ünitenin farklı bir başlığında²⁴⁹ (Ülkeye Hizmet Edenler) ise Nene Hatun, M. Âkif Ersoy, Engin Arık, Zihni Derin, Aziz Sancar, Jale İnan, Nuri Demirağ ve Sabiha Gökçen isimlerine yer verilerek Türkiye’ye ne gibi hizmetlerde bulduklarına dair bazı bilgiler aktarılmıştır. Bu isimler arasında Aziz Sancar gibi eğitimde ahlâki lider olarak vasıflandırılacak bir isme yer verilmesiyle *Ahlâki Liderlik* konusu ilkokul 3. sınıfta ön plana çıkmış denilebilir. İlkokul 3. sınıf Türkçe ders kitabında 1. Temada (Birey ve Toplum) ‘Kral ve Tohum’ başlıklı metinde²⁵⁰ kralın vasıflarından bahsedilmiştir. MEB tarafından öğrencilere ücretsiz dağıtılan 3. Sınıf Türkçe Çalışma Kitabı’nın “Atatürk Olmak”²⁵¹ başlıklı metnin çalışma etkinliklerinde de *lider* kavramına vurgu yapılmıştır. 6. etkinlikte öğrencilerden yakın çevresindeki beş kişiye, “İyi bir lider hangi özelliklere sahip olmalıdır?” sorusuna verdikleri cevapların etkinlikteki tablolarla aktarılması istenmiştir. Sonraki etkinlikte ise bu cevaplardan yararlanarak kendi görüşlerine göre cümledeki boşlukların uygun bir şekilde doldurulması istenmiştir (İyi bir lider olmalıdır).

İlkokul 4. sınıf Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitabında *lider* kavramının geçtiği başlık ya da bir metne rastlanmasa da *liderlik vasıfları* ile ilgili konuların ele alındığını görülmektedir. Özellikle 4. Ünite olan “Hz. Muhammed’i Tanıyalım” bölümünde;²⁵² Peygamberimizin (s.a.v.) çocukluk döneminde bazı güzel vasıflara sahip olması (süt annesi Halime’nin O’nu (s.a.v.) dört yaşına kadar büyütmesiyle evlerine bolluk ve bereketin gelmesi), hayatı boyunca -düşmanlarının bile kabul ettiği- dürüst, güvenilir olması (Mekkeliler’in O’na (s.a.v.) “el-

²⁴⁵ Çiğdem Alemdar, *İlkokul Hayat Bilgisi Ders Kitabı 1* (Ankara: Pasifik Yayınları, 2020), 155.; Davut Civelek vd., *İlkokul Türkçe 1 Ders Kitabı* (Ankara: Devlet Kitapları, 2020), 89-90.

²⁴⁶ Asude Dokumacı vd., *Hayat Bilgisi Ders Kitabı 2* (İzmir: Devlet Kitapları, 2020), 185.

²⁴⁷ Asude Dokumacı vd., *Hayat Bilgisi...*, 176-177.

²⁴⁸ Elif Çelikbaş vd., *Hayat Bilgisi İlkokul Ders Kitabı 3* (Ankara: Devlet Kitapları, 2020) 138-139.

²⁴⁹ Elif Çelikbaş vd., *Hayat Bilgisi...*, 143-144.

²⁵⁰ Barış Ekin Karaduman vd., *Türkçe İlkokul Ders Kitabı 3* (Ankara: Devlet Kitapları, 2020), 26-27.

²⁵¹ MEB, *Yardımcı Kaynak Materyali* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2020), 27-28.

²⁵² Hulusi Yiğit vd., *İlkokul Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 4. Sınıf* (Ankara: Devlet Kitapları, 2020), 78-97.

Emin"/"Güvenilir Muhammed" demesi), evliliklerinin örnek bir aileyi temsil etmesi, Kâbe hakemliği gibi konularla ahlâk ve liderlik vasıfları ön plana çıkmıştır.

İlkokul öğrencilerine yönelik "Değerler Dizisi", "Erdemlerle Hikâyeler" adı altında yazılan bazı hikâye kitaplarında *liderlik* konusu da işlendiği görülmektedir. Ahlâki davranışlara sahip bir lider nasıl olur, sorusuna farklı cevaplar aranarak öğrencilere ahlâk ve liderlik ilişkisinin sorgulayıcı öğretimi yapılmıştır.²⁵³

Ortaokul kitaplarında ahlâki liderlik

Ortaokul 5. sınıf Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitabının 4. Ünitesinde (Hz. Muhammed ve Aile Hayatı) peygamberimizin; eşlerine güzel davranın örnek bir eş, çocuklarına iyilikle muamele eden örnek bir baba, torunlarına şefkatle davranan örnek bir dede, komşularına yardımcı olan örnek bir komşu olması vurgulanarak aile liderliğinin önemi üzerinde durulmuştur.²⁵⁴ Kitabın başka bölümlerinde dinin başka ilimlerle ilişkisi anlatılmaktadır: Dinî mûsikîde lider şahsiyetler olarak; İsmail Dede Efendi, İtrî, Hacı Arif Bey ve Tanburî Cemil Bey'in isimleri zikredilmektedir. Tasavvuf edebiyatında Ahmet Yesevî, Mevlâna, Yunus Emre ve Hacı Bektaş Veli'nin isimleri zikredilmektedir.²⁵⁵ Ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitabının 8. Temasında (Bilim ve Teknoloji) Nobel Kimya Ödülü alan (2015) Aziz Sancar'ın başarı öyküsü anlatılarak bilimde lider şahsiyetlerden biri olduğu anlatılmaktadır.²⁵⁶

Ortaokul 6. sınıf Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitabının 1. Ünitesinde (Peygamber ve İlahi Kitap Anlayışı) peygamber kavramının tanımlamaları yapılarak peygamberlerin sahip olduğu özellikler açıklanmıştır. Peygamberlerin ahlâkta en güzel örnek oluşları vurgulanarak Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerin isimlerine değinilmiştir. "Peygamberler İnsanlar İçin En Güzel Örnektir" başlığında yer alan cümleler ahlâki lider oluşlarını göstermektedir: "Allah'ın (c.c.) elçileri olan peygamberler inançta, ibadette, ahlâkta insanlara *örnek ve önder* olmuşlardır. Samimi inançlarıyla, inançları uğrunda yaptıkları mücadelelerle, Allah (c.c.) yolunda çektikleri sıkıntılarla, yaşayışlarıyla, üstün ahlâki özellikleriyle insanlara *rehberlik* etmişlerdir."²⁵⁷ Kitabın başka bir sayfasında ise "Peygamberi örnek alan mümin, hangi özelliklere sahip olmalıdır?"²⁵⁸ sorusu öğrencilere sorularak cevapların etkinliğe uygun şekilde yazılması istenmiştir. Ortaokul 6. sınıf Türkçe ders kitabının 1. Temasında (Okuma Kültürü) gezici eşekli kütüphaneler konusunun 1. Etkinliğinde *önder* kavramının eş anlamı olarak *lider* kavramının bulunması istenmiştir.²⁵⁹ 8. Temanın (Birey ve Toplum) giriş

²⁵³ Ferzande Tanışır ve Elif K. Tanışır, *Değerler Dizisi 12-Liderlik* (İstanbul: Tanışır Yayıncılık, 2020), 9.; Tuba Bozcan, *Lider Kim?* (İstanbul: Yumurcak Yayınları, 2021), 30.

²⁵⁴ Hulusi Yiğit vd., *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 5. Sınıf* (Ankara: Devlet Kitapları, 2020), 80-84.

²⁵⁵ Hulusi Yiğit vd., *Ortaokul Din Kültürü...*, 112-113.

²⁵⁶ Şule Çapraz Baran ve Elif Diren, *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı 5* (Ankara: Anittepe Yayıncılık, 2020), 239.

²⁵⁷ Safiye Özdemir, *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Ders Kitabı 6* (Ankara: Dörtel Yayıncılık, 2020), 16.

²⁵⁸ Safiye Özdemir, *Ortaokul ve İmam Hatip...*, 19.

²⁵⁹ Sabri Ceylan vd. *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı 6* (Ankara: Devlet Kitapları, 2020), 33.

sayfasında ise Nurettin Topçu ismi zikredilerek *toplum* tanımına yer verilmiştir: “Toplum; insan vücutlarının değil, ruhların birlik içinde toplanmasıdır.”²⁶⁰

Ortaokul 7. sınıf Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitabının 3. Ünitesinde (Ahlâki Davranışlar) “başlıca güzel ahlâk, tutum ve davranışlar” başlığı adı altında özdenetim, saygı, sevgi, yardımseverlik, sorumluluk, vatanseverlik, sabır, adalet ve dürüstlük kavramları âyet ve hadislerle izah edilerek Peygamberimizin (s.a.v.) hayatından örnekler verilmiştir. Peygamberimizin (s.a.v.) ahlâkta en güzel örnek²⁶¹ ve Kur’an-ı Kerim’in Müslümanlara model olarak sunduğu en ideal insan olduğu vurgulanmaktadır. Peygamberimizin bazı ahlâki özellikleri ise şu cümlelerle açıklanmıştır: Merhametliydi, saygılıydı, anlayışlıydı, yardımseverdi, tevazu sahibiydi, güler yüzlüydü, insanlara değer verirdi, nezaket sahibiydi, dürüst ve güvenilirirdi.²⁶² 5. Ünite (İslam Düşüncesinde Yorumlar) de ise mezhep imamları öncülerinden bahsedilmiştir. Tasavvuf konuları üzerinde durularak yaygın eğitim kurumlarında ahlâki liderlik kavramları (mutasavvıf, şeyh, derviş vb.) üzerinde durulmuştur.²⁶³

Ortaokul 8. sınıf Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitabının 4. Ünitesinde (Hz. Muhammed’in Örnekliliği) Peygamberlerin sahip olması gereken; doğruluk, güvenilirlik, emaneti korumak, akıllı ve zeki olmak, günah işlememek, Allah’tan (c.c.) aldığı mesajları değiştirmeden insanlara ulaştırmak gibi özellikleri üzerinde durularak peygamberler için “insanlar için en güzel örnektir” denilmiştir.²⁶⁴ Ortaokul 8. Sınıf Türkçe ders kitabının 3. Temasında (Bilim ve Teknoloji) Aziz Sancar’ın başarı öyküsünden bahsedilmektedir. Aynı konunun farklı etkinliğinde ise tarihe damgasını vurmuş örnek eğitimcilerin isimleri (Hulusi Behçet, Sabiha Gökçen, Gazi Yaşargil, Afet İnan ve Oktay Sinanoğlu) ve bilim dünyasına katkıları vurgulanmaktadır.²⁶⁵

Bu ders kitaplarına ilaveten editörlüğünü Mehmet Zeki Aydın’ın yaptığı *Liderlik ve Cesaret* adlı kitap da ahlâki liderlik konusuyla ilgili dikkate alınması gereken bir kitaptır. Kitap, liderlik ve değerler konulu etkinlikleri içermektedir. Editör, eserin mahiyetini ise şu şekilde izah etmiştir:

“Zenginleştirdiğimiz yöntemlerle, liderlik duygusu bastırılmamış olan, aksine olumlu bir şekilde gelişmiş, cesaretini doğru yerde ve zamanda kullanabilen, sağduyulu ve faydalı işlerde aktif olan bir nesil yetiştirebileceksiniz. (...) Kalıcı ve etkin bir eğitim için öncelikle öğrencilerimize vereceğimiz her değeri kendimiz de

²⁶⁰ Sabri Ceylan vd..., 241.

²⁶¹ Sadullah Macit, *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Ders Kitabı 7* (Ankara: FCM Yayıncılık, 2020), 56.

²⁶² Sadullah Macit, *Ortaokul ve İmam Hatip...*, 97.

²⁶³ Sadullah Macit, *Ortaokul ve İmam Hatip...*, 110-117.

²⁶⁴ Safiye Özdemir, *Ortaokul ve İmam Hatip...*, 92.

²⁶⁵ Hilal Eselioğlu vd. *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı 8* (Ankara: Devlet Kitapları, 2020), 93.

yaşamalıyız. Unutmayalım ki lider ve cesur bireyler yetiştirmek için ilk önce bizler iyi bir lider olmalı, cesaretimizi göstermeliyiz.”²⁶⁶

Kitap, ilköğretim ve ortaöğretime yöneliktir. Lider kimdir, nasıl olunur, örnek lider kimlerdir, lider olabilmenin düzeyi vb. temalı etkinlikler farklı yöntem ve metotlarla öğrencilere uygulamaya yöneliktir. Liderliğin teoriden pratiğe geçişinde örnek bir eser olmasından dolayı mühim bir çalışmadır.

Lise kitaplarında ahlâki liderlik

Anadolu Lisesi Hitabet ve Meslekî Uygulama ders kitabının 1. Ünitesinde (Din Hizmetleri) din hayatında ve dinî kurumlarda ahlâki lider olarak din görevlisinin sahip olması gereken kişisel nitelikler (tevazu, kılık kıyafet düzgünlüğü, sabır, güzel ahlâk, örnek bir hayat, alanında yeterlilik, iletişim becerisi, temsil gücü ve güvenilirlik) ve sosyal niteliklerden (hedef kitleyi tanımak, toplumsal dayanışma ve meslektaşlarıyla iş birliği) bahsedilmiştir. Din görevlisi liderlik vazifesi ise şu şekilde açıklanmıştır: “Din görevlisi toplumun rehberidir, önderidir, örnek alınan kişidir.”²⁶⁷

Anadolu İmam Hatip Lisesi Hadis ders kitabının 2. Ünitesinde (Sünnetin Konumu) örnek alma ve taklit etme ifadeleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar anlatılmış ve Peygamberimizin (s.a.v.) ahlâki ile ilişkilendirilmiştir. Bireylerin güzel ahlâka sahip olması için örnek almanın model edinmenin önemi vurgulanmıştır: “İnsan tutum ve davranışlarının hiçbiri, modele, örneğe uymaksızın kazanılamaz. Bu durumda kişi kendini düzenleyip yeniden biçimlendirir.”²⁶⁸

Genel olarak ahlâk ve liderlik konusu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitaplarında daha çok ele alınırken Türkçe ve Hayat Bilgisi ders kitaplarında sınırlı sayıda metin içinde ele alındığı görülmektedir.

b) Sosyal kulüp çalışmalarında ahlâki liderlik

MEB, ‘Eğitim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği’nin²⁶⁹ birinci bölümünde bu yönetmeliğin amaç ve kapsamını açıklamıştır. Bu yönetmeliğe bağlı olarak örgün eğitim kurumlarında sosyal kulüp çalışmaları yapılmaktadır. Bu yönetmelikte 2020-2021 eğitim-öğretim yılında 51 sosyal kulüp (okul yönetiminin bu sayıyı artırma yetkisi de bulunmaktadır) belirtilmiştir. Bu kulüplerin arasında da alanyazın çalışmamızla ilgili “Örnek ve Öncü Şahsiyetler Tanıtım Kulübü” yer almaktadır. Kulüp öğretmenleri ve öğrencileri tarafından belirlenen örnek ve öncü şahsiyetlerin yaptıkları hizmetler, okul içinde ve okul

²⁶⁶ Mehmet Zeki Aydın, *Değerler Sandığı Okulda Değerler Eğitimi Materyalleri Liderlik ve Cesaret* (Ankara: Nobel Akademik, 2015), 5-6.

²⁶⁷ Kamil Yaşaroğlu, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Hitabet ve Meslekî Uygulama* (Ankara: Devlet Kitapları, 2020), 17.

²⁶⁸ İsmail Lütfi Çakan vd., *Anadolu İmam Hatip Lisesi Hadis* (Ankara: Devlet Kitapları, 2020), 51.

²⁶⁹ MEB, *Mevzuat Bilgi Sistemi*, erişim tarihi: 17 Aralık 2020, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=23639&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

dışında tanıtılarak²⁷⁰ onların azim ve gayretlerini insanlara tanıtmak bu kulübün toplum hizmetleri arasında yer almaktadır. ²⁷¹

c) Ahlâki liderlikle ilgili ölçek ve anketler

Liderlik becerileri bir liderin, takipçilerini okulun hedeflerine yönlendirmek için sahip olduğu özel yeteneklerdir aynı zamanda da liderin görev ve sorumluluklarını yerine getirirken çalışanlara liderlik etmek için kullandığı araçlardır. Bu beceriler olmadan lider başarısız olabilir.²⁷² Liderlik becerilerini farklı boyutlarıyla incelemek için birçok ölçek, anket vb. geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Araştırmalar sonucunda *Ahlâki Liderlik* adı altında örgün eğitim kurumlarında yapılan ölçek çalışmalarının genellikle yurt dışı kaynaklı olduğu görülmektedir. Türkiye’de uygulanan ve geliştirilen okul-ahlâk-lider-öğretmen kavramlarıyla ilgili ölçeklere de rastlanmaktadır. Bu ölçek adları ahlâki liderlik adı altında olmasa da benzer manada farklı adlar verilmiştir: Etik liderlik ölçeği, mesleki etik ilkeler ölçeği, öğretmen liderliği ölçeği, moral erdemler ölçeği, erdemli liderlik ölçeği, vicdani liderlik ölçeği vb.

d) MEB’in sosyal-kültürel çalışmalarında ahlâki liderlik

Yerel yönetimlerle okulların iş birliğiyle yürüttüğü projelerin sayısında artış görülmektedir. Bu projeler, çalışmalar genellikle eğitim paydaşlarıyla toplumun kaynaşmasına yöneliktir. Örneğin Silivri Kaymakamlığı İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü’nün hazırlamış olduğu “Sosyal Kültürel Sportif Etkinlikler Kitabı”nda²⁷³ (2020-2021) İl Millî Eğitim Müdürlüğü tarafından yürütülecek projeler arasında “Eğitimde İyi Örneklerden Özgün Uygulamalara” adlı projeden bahsedilmektedir. İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü tarafından yürütülen projeler arasında ise “Öncü Şahsiyetler” adlı projeden ve “Ustaların İzinde İlim ve Medeniyet Sohbetleri” adlı projelerden de bahsedilmektedir. “Öncü Şahsiyetler” projesinin hedeflerinden bazıları şu şekildedir:

- ✓ Okullarımızda okuyan öğrenciler ile bu okullarda görev yapan yönetici ve öğretmenler arasında öncü şahsiyetlerin tanınmasını sağlamak.
- ✓ Öğrencilerimizin öncü şahsiyetleri tanıma ve tanıtmalarına olanak sağlayan etkinlikler düzenlemelerinin önünü açmak.²⁷⁴

²⁷⁰ Bu çalışmalar hakkında geniş bilgi için bk.: Okulhaberleri.net, *Örnek ve Öncü Şahsiyetler Tanıtım Kulübü Söyleşileri*, erişim tarihi 17 Aralık 2020; Sinirkent.com, *Söyleşi ve İmza Günü Düzenlendi*, erişim tarihi 17 Aralık 2020, <http://www.sinirkent.com/soylesi-ve-imza-gunu-duzenlendi/15621/>; Canses.net, *Asım’ın Nesli Mehmet Akif*, erişim tarihi 17 Aralık 2020, <https://www.canses.net/asim-in-nesli-ve-mehmet-akif/123534/>

²⁷¹ Eğitimhane, *Örnek ve Öncü Şahsiyetler Tanıtım Kulübü Dokümanları*, erişim tarihi 17 Aralık 2020, <https://www.egitimhane.com/ornek-ve-ocnu-sahsiyetleri-tanitim-kulubu-dokumanlari-d251852.html>

²⁷² Damianus Abun etc. “Leadership Skills of Administrators of Divine Word Colleges in Region I, Philippines as Perceived by the Employees and Employees’ Work Engagement”, *IJRDO-Journal of Applied Management Science* 3, Issue. 12 (2017): 1.

²⁷³ Silivri.meb.gov.tr, *Silivri Kaymakamlığı İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü Sosyal Kültürel Sportif Etkinlikler Kitabı* 2020-2021, erişim tarihi 17 Aralık 2020, http://silivri.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_11/17110314_sos.kult.etk.kapakly.pdf

²⁷⁴ Silivri.meb.gov.tr, Silivri...

Öncü Şahsiyetler projesinin amaçları ise şu şekilde açıklanmıştır: “İlçemizde, öğrencilerin duygu ve düşünce dünyalarında yeni ufuklar açmalarını sağlayarak ilgi, bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirmelerinin önünü açmak ve öğrencileri meslekleriyle rol model olabilecek kişilerle buluşturmak amacıyla ‘Ustaların İzinde’ İlim ve Medeniyet Sohbetleri söyleşileri gerçekleştirilecektir.”²⁷⁵ Görüldüğü üzere projenin adları Ahlâki Lider/ler vb. olmasa da hemen hemen aynı amaçlar doğrultusunda farklı adlar altında (öncü şahsiyetler, iz bırakanlar vb.) projeler yapılmaktadır. Bu projeler okullarda “Örnek ve Öncü Şahsiyetler Tanıtım Kulübü” ile ilişkilendirildiğinde daha verimli olacağı düşünülebilir.

1.5.5. Ahlâki Zekâ

Ahlâk gelişimiyle ilgili araştırma yapan bilim adamlarından biri olan Frued’un süperego anlamında ifade ettiği *ahlâki zekâ*; çevrenin etkisiyle bireyin kazanmış olduğu uygun davranışların, kişiliğinin bir parçası hâline gelmesidir. Bu uygun davranışlar ne kadar küçük yaşta görülüp tekrar edilir içselleştirilirse bireyin ahlâki zekâsı da o yönde gelişecektir. Ahlâki zekâdan yoksun bireylerde hırs, telaş vb. olumsuzluklar görülür. Ahlâki zekâsı yüksek bireylerde ise empati, hoşgörü, vicdan, adalet vb. duygular kuvvetlidir.²⁷⁶ Lennick ve Kiel ahlâki zekâ yeterliliğini 10 madde olarak listelemiştir:²⁷⁷

Dürüstlük:

- ✓ Prensip, değer ve inançlarla tutarlı davranışlar sergilemek
- ✓ Doğru söylemek
- ✓ Doğru olanı savunmak
- ✓ Sözünde durmak

Sorumluluk:

- ✓ Kişisel seçimler için sorumluluk almak
- ✓ Hataları ve başarısızlıkları itiraf etmek
- ✓ Başkalarına hizmette sorumluluk almak

Merhamet:

- ✓ Başkalarıyla aktif şekilde ilgilenmek

Affetmek:

²⁷⁵ Silivri.meb.gov.tr, Silivri...

²⁷⁶ Kemal Sayar ve Feyza Bağlan, *Koruyucu Psikoloji* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 108-109.

²⁷⁷ Mehmet Kanoğlu, *Ahlâki Zekâ* (İstanbul: Hayat Yayınları, 2018), 75.

- ✓ Kendi hatalarından dolayı affetmek
- ✓ Başkalarını hatalarından dolayı affetmek

Lennick ve Kiel'e göre bu dört ana ilke cinsiyet, köken, kültür veya dinler arasında değişmez evrensel değerler olduğu için bireysel davranışları da bu ilkelere göre uyarlamak gerekir. Birey, bu vasıfları gerçek hayatta davranışlarına yansıtmadığı ölçüde ahlâki zekânın ölçüsü de olumsuz derecede etkilenecektir. Belirli bir değeri olan kurumların çalışanları da bu değerlere uygun davranmaya yönelecektir. Bu durum çalışanların ahlâki zekâyâ sahip olduğunu gösterir.²⁷⁸ Ayrıca ahlâkın tek başına kurumlarda etkili bir liderliğin oluşmasında yetersiz kalacağı bu nedenle ahlâki zekânın da önem arzettiği belirtilir.²⁷⁹ Yüksek ahlâki ideallere sahip (ahlâk pusulası) ahlâki liderler ise yüksek ahlâki zekâyâ sahip liderlerdir. Ahlâki zekâyâ sahip olmayan liderler zekâlarını gayr-ı meşru yollarda sarfetme olasılıkları yüksek bireylerdir.

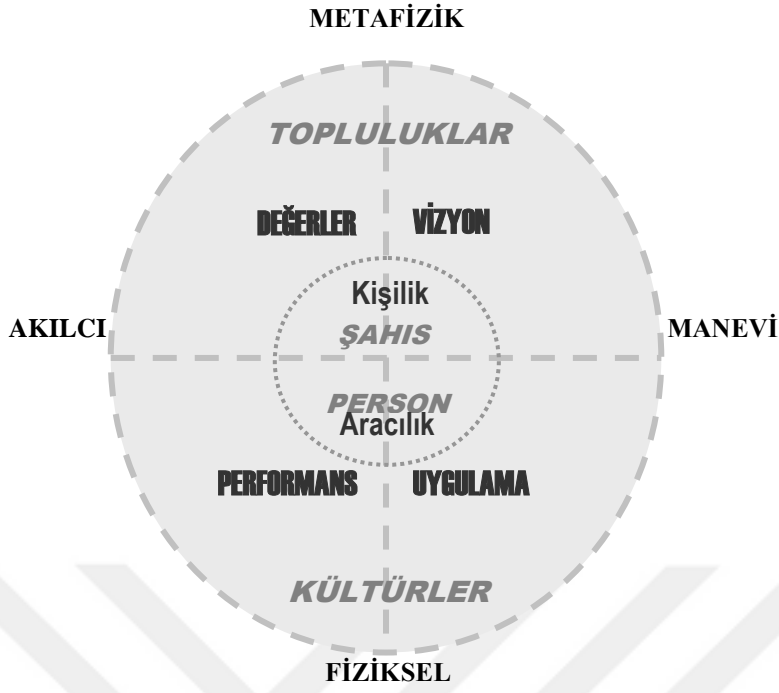
1.6. Ahlâki Liderlikle İlgili Kavramsal Çerçevelerin Analizi

Bölüm başlığıyla ilgili yurt içi ve yurt dışında yapılan çalışmalar incelendiğinde alanyazısına uygun kavramsal çerçevelerin yurt dışı çalışmalarında daha çok olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda genellikle okul-İslâm-liderlik kavramları arasındaki ilişki, sosyo-dini değerlerle (ahlâk, kültür, milliyetçilik, dayanışma vb) bağdaştırılarak kavramsal çerçeveler oluşturulmuştur.

Thompson çalışmasında maneviyatın sivil yaşamdan yabancılaşmasının yarattığı bir sorun olarak ahlâki amaç ile ahlâki performans arasındaki boşluğu incelemektedir. Kamu yararını etkileyen eylemler ve kararlar için ahlâki bir temel oluşturulmaya çalışılırken, kurumsal ve sivil liderleri bir belirsizlik labirentine yerleştiren, şahıslara yönelik bir özelleştirilmiş bir ahlâk anlayışı da hâkimdir. Bu belirsizlik, modern seküler çoğulculuğun aydınlanma geleneğiyle birleşerek rasyonel söylemi kamusal ahlâki duyarlılığın aracı olarak ayrıcalıklı kılmaktadır. Yazar, kurumlarda ahlâki dayanışma yaratmak için olası bir yaklaşım olarak "Ahlâk Pusulası" (Moral Compass) adlı bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Ahlâk Pusula'sı, insanların kendilerine özgü ahlâki geleneklerine bağlı kalarak anlamlı, otantik ahlâki diyalog ve anlayışla meşgul olmalarını sağlayan kavramsal bir çerçeve ve terminoloji meydana getirir.

²⁷⁸ Mehmet Kanoğlu, *Ahlâki Zekâ... 76*.

²⁷⁹ Mustafa Toprak ve Mehmet Karakuş, "Teachers' Moral Intelligence: A Scale Adaptation into Turkish and Preliminary Evidence", *European Journal of Educational Research* 7, Issue. 4 (2018): 902.

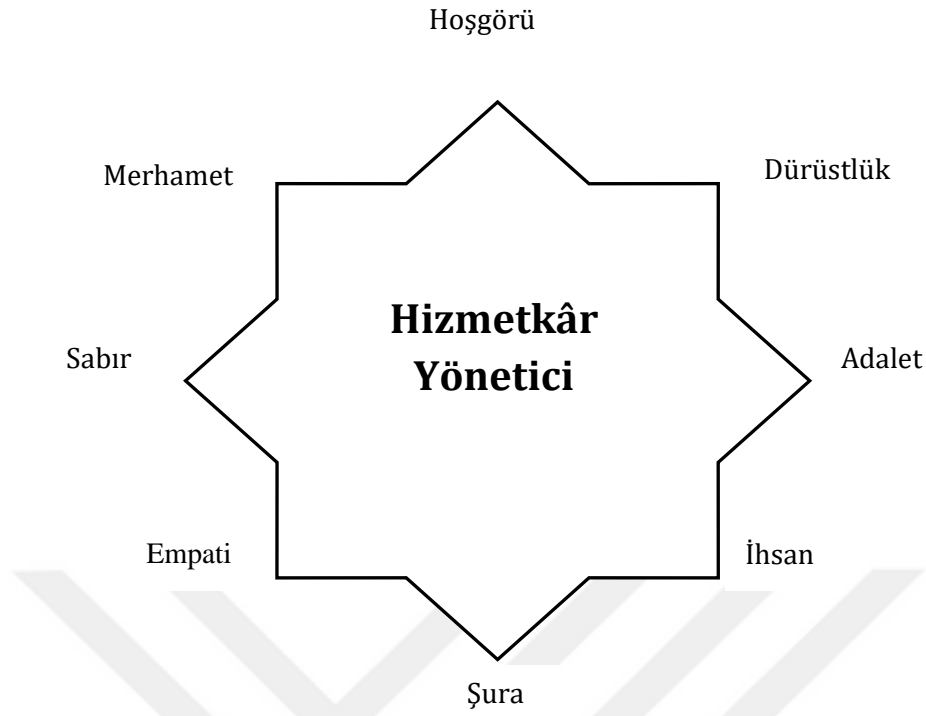

Şekil 1. 1. Ahlâk Pusulası²⁸⁰

Model aynı zamanda ahlâki teoriyi barındıran bilişsel bir boyutun yanı sıra ahlâki uygulama ve performansa odaklanan somut bir boyut içerir. Ahlâki Pusula kişisel ahlâki netleştirmenin ötesinde, çeşitli üyelerden oluşan çalışma ekiplerinde, organizasyonlarda veya topluluklarda ahlâki dayanışma inşa etmek için bir çerçevedir. Yazar çalışmasında farklı çalışmalardaki İslâmî perspektif kaynaklı liderlik modellerinden esinlendiğini belirtmektedir.

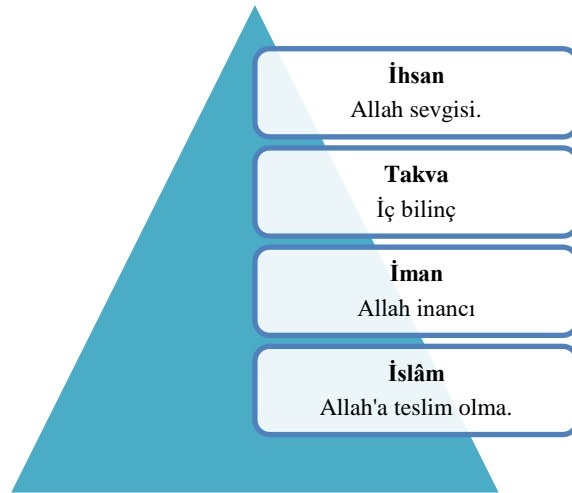
ElKaleh ve Samier çalışmasında; iyi bir topluluk oluşturmak için görüşlerini ayet ve hadislerle destekleyerek İslâmî ilkelerden ve İslâm'da liderlikten bahsetmektedir. Araştırmacılar kamu yönetimi için kültürler arası bir yaklaşımı baz alarak İslâmî liderliğin etiğiyle ilgili Şekil 1. 2.'deki gibi *İslâmî Liderlik Modeli* kavramsal çerçevesini oluşturmuşlardır.

²⁸⁰ Lindsay J. Thompson, "Moral Leadership...", 14.

Şekil 1. 2. İslâmî liderlik modeli²⁸¹

Kavramsal çerçevenin merkezinde *hizmetkâr yönetici* ve onu kuşatan sekiz değer (hoşgörü, dürüstlük, adalet, ihsan, şura, empati, sabır, merhamet) vardır. ElKaleh ve Samier'a göre liderlerin başlıca görevleri; takipçilerini korumak, onlara baskı ve zorbalık yapmamak, adalete teşvik etmek, manevî seviyelerini (İslâm, iman, takva ve ihsan) yükseltmektir.

Şekil 1. 3. İslâm'da manevî seviyeler²⁸²

²⁸¹ Eman ElKaleh and Eugenie A. Samier, "The Ethics of Islamic... 197.

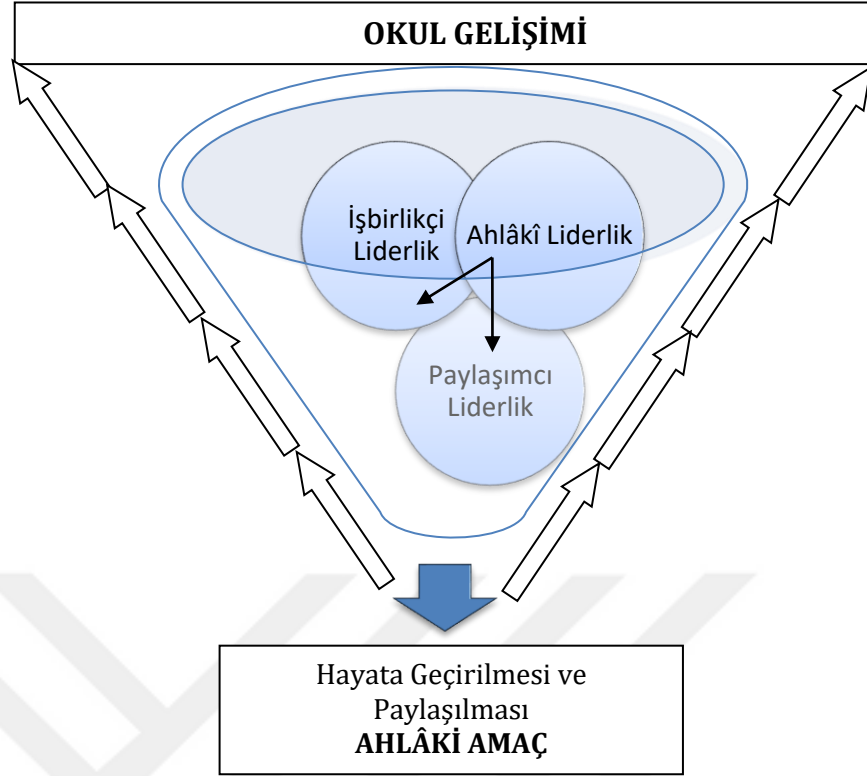
ElKaleh ve Samier, batının liderlik teorileriyle İslâmi liderlik anlayışını karşılaştırır. Çalışmalarında Greenleaf'in liderlik modeli ile Beekun ve Badawi tarafından tanımlanan liderlerlik modeli (Hizmetkâr liderlik, dönüşümcü liderlik-İslami liderlerin özellikleri) karşılaştırılmıştır. Aynı zamanda yönetim programlarına İslami liderlik etiğinin de dâhil edilmesi gerektiğini savunurlar. ElKaleh ve Samier'a göre İslâm bir yaşam biçimidir. İslâm, iş ve kişisel ilişkileri detaylandırmada insanlara katkı sağlar. İslâm'da liderlik bir ayrıcalıktan ziyade emanet olarak kabul edilir. İslâm'da liderler İslâmî ilkeleri uygulamak için Allah'tan ilham alır. İslâmî liderlik pek çok yönden farklıdır. Lider arasındaki ilişkinin olduğu kolektif ve paylaşılan bir etki süreci (şura) vardır. Şura hem liderlerin hem de takipçilerin daha yüksek mertebeye ulaşmak için birbirlerine ilham verdiği güven ve karşılıklı etkileşimle karakterize edilir. Liderler, inanç ve potansiyel güçlerini ümmetin refahı için sarfederler. İslami liderlik kâr ya da öz-yönelimli değildir. Liderler daha adil, ahlâki ve refah düzeyi yüksek toplumların geliştirilmesiyle ilgilenirler. Çünkü ahlâki değerler ve etik, İslâmî liderliğin kritik bileşenleridir. İslami liderlik, kanın yerine inancı temel alarak takipçiler arasında kardeşçe ilişkiler kurulmasına dayanır. İslami liderler hizmetkâr, koruyucu liderlik ve gömülü idari sorumluluklarıyla höşgürü, dürüstlük, adalet, ihsan, şura, empati, sabır, merhamet gibi temel ilke değerlerinin rehberliğinde din dilini konuşur. Batı zihniyetinde ise daha çok kültürel dil konuşulur.

Ramalepe, çalışmasında okul liderlerinin pratik hayatta uygulayabilecekleri liderlik perspektiflerini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Ramalepe'e göre ahlâki, paylaşılan ve iş birliğine dayalı liderlik perspektifleri uygulamada birbiriyle ilişkili olsa da ahlâki amacı hayata geçirme sürecinde sundukları yaklaşımlar farklıdır. Konuyla ilgili yapılan araştırmalar neticesinde *ahlâki amacı* hayata geçirme sürecine rehberlik edecek kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Bu kavramsal çerçevede bireylerin *ahlâki amacı* hayata geçirmede önemli rolleri olduğu vurgulanmaktadır. Ramalepe'e göre okul liderleri, öğretmenler, öğrenciler ve ebeveynler, iş birliğine dayalı çalışma düzenlemelerine katılarak, liderliği paylaşarak ve ahlâki liderlik yeteneklerini geliştirerek okulun gelişimine katkıda bulunmalıdırlar.²⁸³

Okulun amacını engelleyen bağlamsal faktörleri hesaba katmak, modern eğitim sisteminin iyileştirilmesini sağlamak ve karmaşıklığı önlemek amacıyla okullarda ahlâki amacın gerçekleştirilmesine yönelik Şekil 1. 4.'deki gibi bir kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçevedeki ahlâki, işbirlikçi ve paylaşılan liderlik perspektifleri okulların ahlâki amacının paylaşılmasına, oluşturulmasına ve gelişmesine katkı sağlayacaktır. Ramalepe kapsamlı bir literatür taraması ve analizi sonucu elde ettiği bulgular doğrultusunda üç liderlik perspektifinin şekil olarak gösterimi, ahlâki amacın paylaşımı ve bu paylaşımı artırmaya yardımcı olabilecek ilişkileri şu şekilde belirtmiştir:

²⁸² Eman ElKaleh and Eugenie A. Samier, "The Ethics of Islamic... 198.

²⁸³ Matome L. Ramalepe, "Moral Purpose..., 1774.

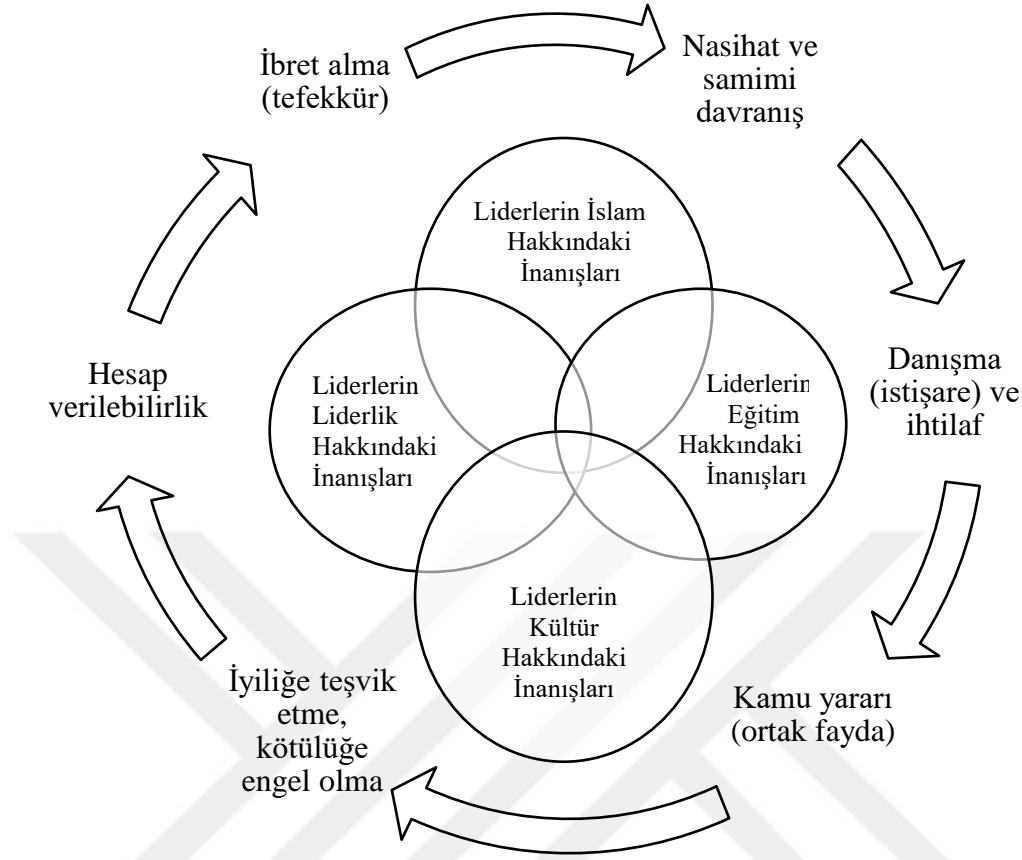

Şekil 1. 4. Ahlâki amacın hayata geçirilmesine ilişkin perspektifler²⁸⁴

Ahlâki amaç ifadesinde vurgulanmak istenen toplumsal değerler ve insana saygıdır. Bu manalardan yola çıkarak ahlâki liderliğin gerçekte ne olduğuna ve ahlâki amacı nasıl etkileyebildiğine dair farkındalığın artmasına yönelik üç ana çıkarım vurgulanır. Birincisi; liderlikle ahlâk ve ahlâki değerler arasında kopmaz bir bağ vardır. İkincisi; öğrenilenleri analiz ederek ahlâki liderlik yeteneklerini inşa etmek kişiyi daha donanımlı ve bilgili yapar. Üçüncüsü; ahlâki liderlik herhangi bir liderlik modelinin hayatî bir bileşenidir.

Brooks ve Mutohar'a göre İslamofobi algısı Müslüman toplumların eğitim kurumlarındaki liderlik algısını da değiştirmiştir. Bu sebeple İslâmî okul liderliğinin evrensel olabilmesi için fanatik bir inanıştan ziyade nasihat, ihlas, dengeli muhalefet, hesap verilebilirlik ve emr-i bil maruf nehy-i anil münker gibi İslâm ahlâki değerleri dikkate alınmalıdır. Ayrıca İslâmî okul liderlerinin kültür, inanç, liderlik ve eğitim konuları hakkında pratik ve teoride donanımlı olması gerekir. Bu dört öge ise İslâmî okul liderliği kavramsal çerçevenin merkezi öğeleridir. İbret alma (tefekür), nasihat ve samimi davranış, danışma (istişare) ve ihtilaf, kamu yararı (ortak fayda), iyiliğe teşvik etme-kötülüğe engel olma ve hesap verilebilirlik ise kavramsal çerçeveyi saran (dış) öğeleridir.

²⁸⁴ Matome L. Ramalepe, "Moral Purpose...", 1775.

Şekil 1. 5. İslâmî okul liderliği kavramsal çerçevesi²⁸⁵

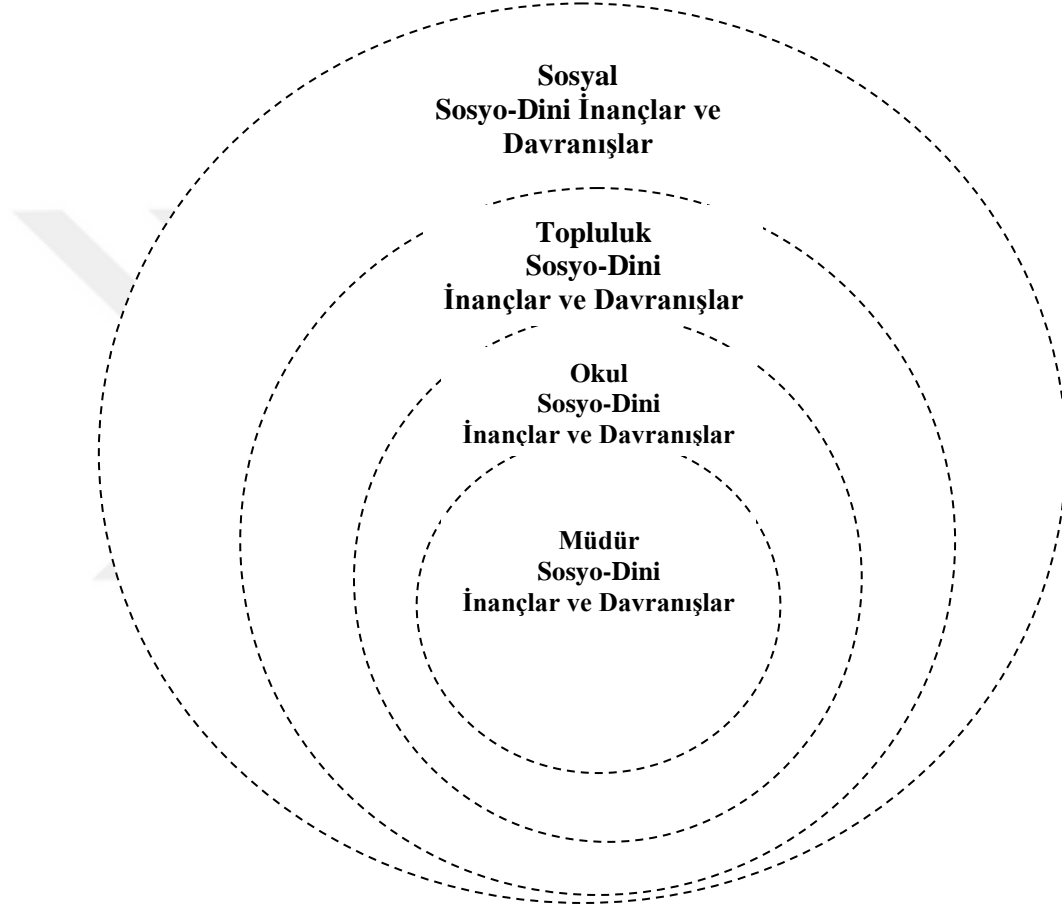
Brooks vd. “Sosyo-Dini Kûratörler Olarak Müdürler: İslâmî Okullarda İlerici ve Muhafazakâr Yaklaşımlar” başlıklı çalışmalarında;²⁸⁶ sosyo-dini dinamiklerin Müslüman okul müdürlerini nasıl etkilediğini ve bu dinî dinamiklerin müdürler tarafından nasıl etkilendiğini araştırmışlardır. Veriler, okul müdürleriyle yapılan yarı yapılandırılmış görüşme formları yoluyla toplanmıştır. Bu araştırmaya göre müdürlerin kişisel deneyimlerinin ve inançlarının, okullarındaki sosyo-dini düşünce ve uygulamalarla ilişkilidir. Denilebilir ki okulların müdürleri sosyo-dini bir eğitim ortamı “kûratörlüğü”²⁸⁷ yapmaktadır. Brooks vd. yirmi özel İslâm okulunda, kırk okul lideriyle yirmi adet yarı yapılandırılmış görüşme formlarıyla (“Siz nasıl bir İslâmî okul lideri oldunuz?”, “Okulunuz nasıl bir insan tipi geliştirmeyi amaçlıyor?”, “Okulunuzun diğer okullardan farklılıkları nedir?”, “Sizin için sıradan birgün nedir?”, “Öğretmenler, ebeveynler ve toplumdaki diğer kişilerle ilişkileriniz nasıldır?”, “Öğrenciler kendilerini nasıl tanımlar?”, “Okulunuz inançlar/dinler arası etkinliğe hiç katıldı mı?”,

²⁸⁵ Melanie Brooks and Agus Mutohar, “Islamic School Leadership...”, 4.

²⁸⁶ Melanie etc. “Principals as Socio-Religious Curators: Progressive And Conservative Approaches In Islamic Schools”, *Journal of Educational Administration* (2020): <https://doi.org/10.1108/JEA-01-2020-0004>

²⁸⁷ Kûratör (Fr. Curateur); düzenleyen, özen gösteren, koruyan ve yeniden değerlendiren yetkili kişi.

“Müfredatınız medyada sunulan dini konuları ele alıyor mu?”, “Okul, ülke içindeki İslâm ümmeti inanç farklılıklarını nasıl ele alır?”, “Batı toplumları hakkında nasıl öğretim yapıyorsunuz?” vb.) üç yıl boyunca yaptıkları araştırmada aşağıdaki sorulara cevaplar arayarak “İslâmi okul liderliği kavramsal çerçevesini” ortaya koymuşlardır: “1. Kişisel sosyo-dini dinamikler İslâmi okul müdürlerinin liderlik inançlarını ve davranışlarını nasıl etkiler? 2. Bağlamsal sosyo-dini dinamikler İslâmi okul müdürlerinin liderlik pratiklerini nasıl etkiler?”

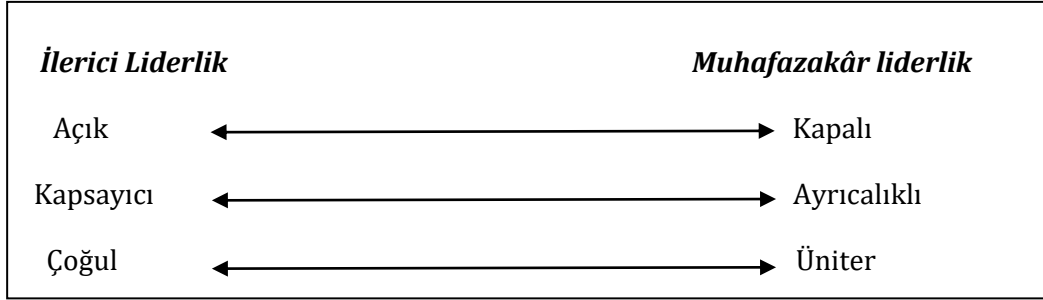

Şekil 1. 6. Sosyo-dini dinamikler ve lider müdür arasındaki ilişkilerin kavramsal çerçevesi²⁸⁸

Kavramsal çerçevede farklı kategorideki sosyo-dini inanç ve davranışların birbirini etkilediği ve iç içe olduğu görülmektedir. Özelden genele doğru; müdürlerin sosyo-dini dinamiklerinin okula, topluluklara ve topluma etkileşimi kesik çizgilerle gösterilmiştir. Ayrıca araştırma yapılan toplumda, geleneksel bir kültürel görüş olarak erkek liderlerin otoriter, ataerkil ve ihtiyaçları karşılayan görüşünün baskın olduğu anlaşılmaktadır. Siyasi ve dini farklılıklar olsa da okul müdürlerinin (liderlerinin) üst düzey bir ahlâki duruşa sahip olması ve toplumda

²⁸⁸ Melanie etc. “Pricipals as... <https://doi.org/10.1108/JEA-01-2020-0004>

güvene dayalı ilişkiler kurması beklenmektedir. Aynı zamanda kavramsal çerçevede okul müdürleri eğitimde ahlâki liderler olarak görülmektedir.

Şekil 1. 7. Liderlik sürecinde okullardaki sosyo-dini dinamiklerin şekilleri²⁸⁹

Araştırmada liderlerin üç yönü; (1) okulda öğretilen ve tartışılan dış fikirlere açık veya kapalı/dar görüşlü olması, (2) liderlerin bakış açılarının ve yaşam tarzlarının kapsayıcı veya ayrıcalıklı olması yani yalnızca bir doğru yolu kabul etmesi ya da etmemesi, (3) liderlerin çoğul bir kimliğe (Endonezyalı Müslüman gibi) veya üniter bir kimliğe (Müslüman) teşvik etmesi veya caydırması, şeklinde ele alınmıştır. Araştırmacılara göre liderliğin bu üç yönü her zaman sabit değildir. Geniş bir toplum görüşüne *açık* olan müdürlerin, dar görüşlü *kapalı* müdürlere oranla bireyleri okullarına çektikleri, toplumla bağlantı kurmada ve okula destek sağlamada daha başarılı oldukları tespit edilmiştir. *Çoğulcu* anlayışına sahip müdürler milliyetçilik, vatandaşçılık vb. yönden çeşitliliğin öneminden bahsederken, “üniter” anlayışa sahip müdürler ise yalnızca Müslüman olmanın önemi üzerinde durdukları belirtilmiştir. Üniter anlayışa sahip müdürler küresel anlamda Endonezya’nın Müslüman nüfusun içinde önemli bir topluluk olduğunu vurgulamışlardır. Okulunda üniter anlayışa sahip müdürler tek bir Müslüman tipini aşıl原因an homojen okul kültürünü benimsediği de vurgulanmıştır.

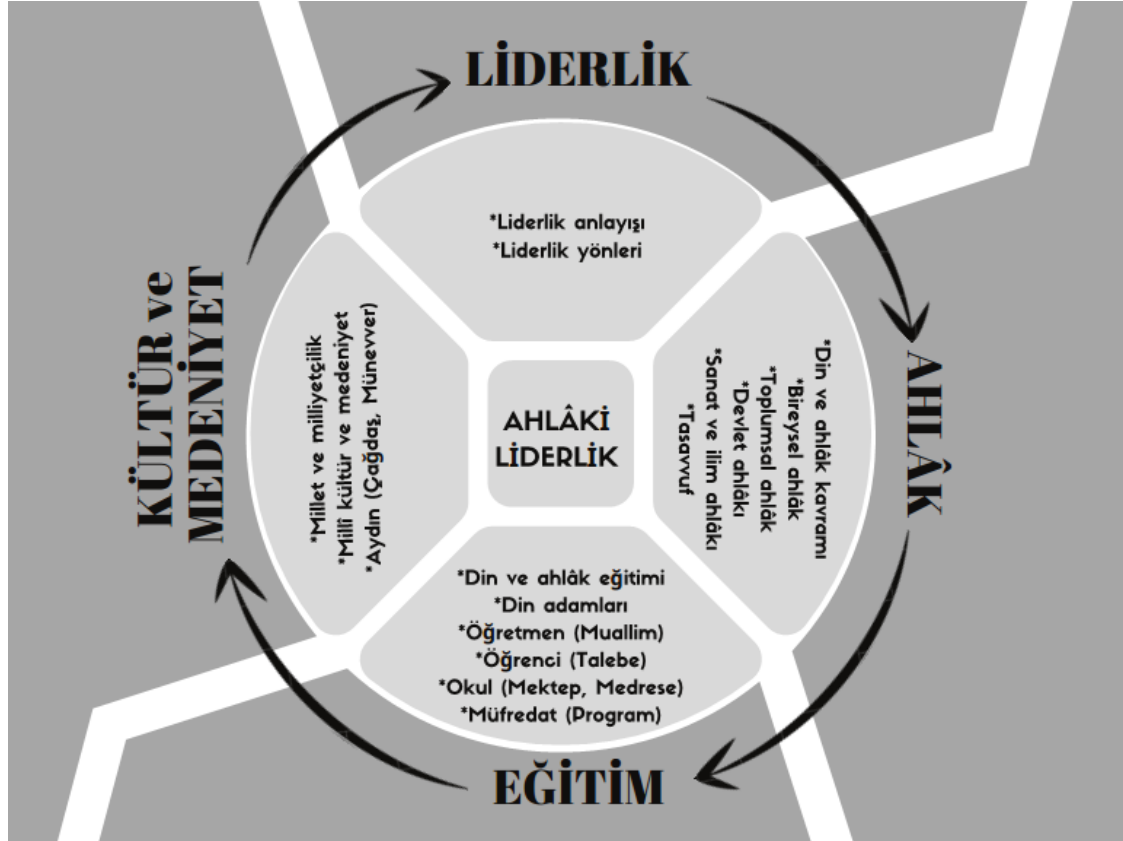
Bu kavramsal çerçeveler incelendiğinde isim ve içerik yönünden birbirlerine benzer unsurların olduğu gibi farklı unsurların da olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebepleri arasında; inanç (din) ve bazı toplumsal değerler (ahlâk) ortak unsurlar olurken, toplumun ve örgün eğitim kurumların farklı beklentiler içerisinde olması da söylenebilir.

Araştırmamızdaki Nurettin Topçu ve Erol Güngör’ün ahlâki liderlik görüşlerinin ortaya konulacağı kavramsal çerçevede, yukarıda isimleri geçen kavramsal çerçevelerden yararlanılmıştır. Oluşturulan kavramsal çerçeve ile yukarıda bahsedilen kavramsal çerçeveler arasında ortak noktalar olduğu gibi bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Kavramsal çerçeve oluşturulurken, ahlâki liderlik konusu genelden özele doğru (tümdengelim) incelenip, evrensel bir kavramsal çerçevenin unsurları olacak şekilde ilişkilendirilmiştir. Unutulmamalı ki kavramların insanların ve cemiyetlerin şekillenmesinde mühim rolleri vardır.²⁹⁰ Kalın’ın da

²⁸⁹ Melanie etc. “Principals as... <https://doi.org/10.1108/JEA-01-2020-0004>

²⁹⁰ Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak...*, 8.

ifade ettiği gibi kendi kavramlarını üretemeyen medeniyetlerin değerlerine de sahip çıkması beklenemez. Çünkü milletlerin düşünce dünyası fakirleştikçe kavram üretme yetilerini de kaybetmemektedir.²⁹¹ Bu söylemleri dikkate alarak; akademik alanyazı çalışmasını kapsayacak şekilde liderlik-ahlâk-eğitim-kültür/medeniyet ilişkisi göz önünde bulundurup örgün eğitim kurumları için *ahlâki liderlik* kavramsal çerçevesi oluşturmuştur.

Şekil 1. 8. Örgün eğitim kurumlarında ahlâki liderlik kavramsal çerçevesi

Nurettin Topçu ve Erol Güngör'ün ahlâki liderlik görüşleri analiz edilirken Şekil 1. 8'deki kavramsal çerçevesinde belirtilen dört temel unsur (liderlik, ahlâk, eğitim ve kültür-medeniyet) ve alt maddeleri dikkate alınmıştır.

²⁹¹ Kâzım Özkardaş, "İbrahim Kalın: Önce Kendimiz Olmaya Karar Vermeliyiz", *MuHit Dergisi*, 11 (2020): 69.

2. BÖLÜM

NURETTİN TOPÇU ve EROL GÜNGÖR'DE AHLÂKİ LİDERLİK KAVRAMI ANALİZİ

Bir önceki bölümde ahlâki liderlik kavramsal çerçevesinde ön plana çıkan öğeler tespit edilmişti. Bu bölümde Şekil 1. 8.'deki ahlâki liderlik kavramsal çerçevesinde belirtilen dört temel öge (liderlik, ahlâk, eğitim ve kültür-medeniyet) ve alt maddeleri analiz edilmiştir. Günümüz öğretmenlerine örnek ahlâki liderler olarak gösterdiğimiz Topçu ve Güngör'ün bu kavramlarla ilgili görüşleri analiz edilirlen “kesin doğru, hatasız, kusursuz” vb. algısından uzak, ahlâki liderlik kavramsal çerçevesi öğelerine yüklemiş oldukları manalar ve bu kavramların hayatlarındaki yeri ve önemine dair analizler yapılmıştır. Ayrıca bu iki fikir adamının kavramlara bakış açıları karşılaştırılmış ve akabinde de ahlâki liderlikle ilişkisi ortaya konmuştur.

2.1. Nurettin Topçu ve Erol Güngör'de Ahlâki Liderlik Kavramsal Çerçevesi

2.1.1. Liderlik

Bu bölümde ahlâki liderlik kavramsal çerçevesinde belirtilen dört temel unsurun birincisi olan “Liderlik” unsuru tek alt başlıkta incelenmiştir:²⁹² Nurettin Topçu ve Erol Güngör'ün liderlik anlayışı.

2.1.1.1. Nurettin Topçu ve Erol Güngör'ün Liderlik Anlayışı

Nurettin Topçu'ya göre ahlâki lider vasıflı insanlar kalp adamı, namuslu adam ve hareket adamıdır. Her iyi adam ahlâklı insan demek değildir. *İyi adam* kendinin dışındaki değerlere göre yaşarken kalp adamı kendi iç denemeleriyle de yaşayan insandır. Ahlâki lider de sadece iyi adam değil aynı zamanda *kalp adamı*dır. İyi adam her şeyden memnun iken kalp adamı ise merhametle hareket edendir.²⁹³ Ahlâki lider aynı zamanda *namuslu adam*dır. Namuslu adam iradesi ölçüsünde hareket eder, hareketsizlik ise günahdır. Geniş düşüncelidir, âleme nizam verebileceğine inanır. Fedakârdır, çalışmaktan zevk alır. Hareketini planlayarak yapar, geliş güzel savrulmaz. Mesuliyet sahibidir ve bu ona mutluluk verir. Ahlâkiyle muvaffak olacağına inanır. Ölümü ona hüznün vermez, dünyada yaptıklarıyla öleceğini bilmek ona mutluluk verir.²⁹⁴ *Hareket adamı* ise şu yetilere sahip kişidir: Anarşist ahlâkın sahibi insanların karşısında duran, her yerde nizam yapıcı, kendine ve âleme hayat olan, kâmil insan ve iradesini Allah'la birleştiren.²⁹⁵

²⁹² Konu bütünlüğünün bozulmaması için “Liderlik” başlığının diğer alt başlığı olan “Nurettin Topçu ve Erol Güngör'ün liderlik yönleri” üçünü bölümde incelenmiştir.

²⁹³ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 202.

²⁹⁴ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan Mevlâna ve Tasavvuf* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 32-33.

²⁹⁵ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 135.

Topçu, toplumu aydınlatacak her zaman bir rehberin olması gerektiğini düşünmektedir: “Her tarafı, her zerresi rehber olan, her ciheti aydınlıkla dolu âlemde tek aydınlık, bir rehber arıyoruz.”²⁹⁶ Toplumda ahlâk nizamının var olması için fikirde ve imanda birliktelik olması gerekir. Bu birlikteliği sağlayacak bir rehberin olması şarttır: “Hakk’ın hangi tarafta barındığını tayin edebilmek için önceden, bizi hakikate ulaştıracak bir metot, düşüncemiz için selâmete götürücü bir yol, aldatmaz, şaşırtmaz, tesir altında bunaltmaz bir rehber lâzım.”²⁹⁷ Bu rehberler arasında ilk sırada olanlar ise asıl ahlâk kahramanları olan peygamberler ve velilerdir ondan sonra bu kişileri takip etmesini bilen ahlâk âşıklarıdır.²⁹⁸ Bu ahlâk kahramanlarından ilki olan peygamberlerin ise şekilsel taklidi değil hareketlerinin, düşüncelerinin manasının taklit edilmesi gerekir: “... bizim dinî hayatımız göreneğe ve tekrara değil de, ilham ve aşkıma dayanmalıydı. Ancak, bu yolda rehberimiz, mürşidimiz Peygamber olacaktı.”²⁹⁹ Topçu’ya göre dini, şekillere büründüren liderler, dindar halka kin ve intikam duyguları aşılacaktır. Oysaki kin ile din yan yana gelmesi mümkün değildir.³⁰⁰ Peygamber ahlâkının ise sadece dini kurumlarda değil eğitim kurumlarında da örnek alınması gerekir. Böylece okullarda kin ile dini birleştirmeyecek ahlâki liderler var olacaktır.

Topçu, millet mukaddesatının sahipleri olarak vatanperverleri, şehitleri veya kahramanları örnek gösterir ve bu kişileri *millet mistikleri* olarak adlandırır.³⁰¹ Topçu’ya göre millet mistikleri ne taştan heykelleri olan insanlardır ne de topluluklardan alkışlanmayı bekleyen insanlardır. Öldükten sonra değerleri anlaşılan insanlardır. Topçu, fikir ve düşünceleriyle toplum hayatına etki etmiş birçok millet mistiklerinden (Namık Kemal, Mehmet Âkif, Celaleddin Ökten, Rahmi Eray gibi) bahseder. Örneğin Rami Eray’ı şu vasıflarıyla övmektedir; aklını faziletine önder yapmış, hikmet önderi, mânevi lider ve mürşid.³⁰² Millet mistikleri aynı zamanda devrin ahlâki liderleridir. Çünkü onlar ilim şehidi olmuş kahramanlar, öğretmenlerdir.

Toplumu etkileyen her sanatkârın geçmiş dönemlerden örnek aldığı bir rehber bir model vardır. Öğretmenler de ruhların sanatkârıdır.³⁰³ Bu nedenle öğretmenler; Mevlânâ, Mehmet Akif, Abdülaziz Bekkine gibi ruh sanatkârlarını yani lider şahsiyetleri örnek almalıdır. Topçu, *Ebedî Fetih* başlıklı yazısında Yunus Emre ve Mimar Sinan’ın isimlerini zikrederek bu kişilerin kılıç fetihlerinin değil *kalp fetihlerinin adamları* olduğunu belirtir.³⁰⁴ Topçu, *Asrımızın Hareket Adamları* başlıklı yazısında ise³⁰⁵ fikir-hareket arasındaki etkileşimden bahseder. Ona göre insanlığın büyük hareketleri büyük fikirlerden doğar. Asrın hareket adamlarının köle gibi takip edildiği, ferdî iradenin zayıflatıldığı bir dünyada

²⁹⁶ Nurettin Topçu, *Var Olmak* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 110.

²⁹⁷ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 17.

²⁹⁸ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 90.

²⁹⁹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 86.

³⁰⁰ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 24.

³⁰¹ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 130.

³⁰² Nurettin Topçu, *Millet Mistikleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 102-105.

³⁰³ Nurettin Topçu, *Türkiye’nin Maarif Dâvası* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 67.

³⁰⁴ Nurettin Topçu, *Büyük Fetih* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 22.

³⁰⁵ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 187.

toplumlar karanlıklara sürüklenir. Sonu olan istek ve hareketler insanı Allah'a ulaştırmaz. Sonu olan varlıklara tatmin ile bağlanan diploma sahipleri ise inançları zayıf hareket adamlarıdır. Toplumların karanlıklara sürüklenmemesi için ve inançları zayıf hareket adamlarının olmaması için toplumun karşı koyabileceği isyan kuvvetinin olması gerekmektedir fakat günümüz fertleri kararsız, korkak ve zayıf bir imana sahiptir. Bouddha, Sokrat ve Rousseau gibi hareket adamlarının varlığı için fertler öncelikle kendilerini tenkit etmeleri gerekmektedir.³⁰⁶ Topçu'ya göre bu hareket adamları garbın gerçek *cihat adamlarıdır*.³⁰⁷ Anadolu'da yaşamış gerçek cihat adamlarından biri de hayatını ilme adanmış örnek muallim Celaleddin Hoca'dır. Topçu'ya göre onun kalbi velilerin kalbi gibi masumdur. Topçu, Celaleddin Hoca'nın ölümünü bir devrin yeri doldurulamaz kaybı olarak görmektedir.³⁰⁸ Mehmet Âkif ise *büyük adamdır*. Peki büyük adam kimdir, hangi vasıflara sahiptir, sorusuna ise Topçu şu cevabı verir:

"Büyük adam, eserleriyle hayatını birleştiren adamdır. Biz onda şu vasıfları arıyoruz: Önce bütün ömründe aynı kâinatın, aynı imanın sahibi olan adamdır. Devirlere, zaruretlere, cemiyetlere göre değişmez, muhitine uymaz; muhiti kendine uydurur, uydurmazsa çarpışır. Cemiyetten daha kuvvetlidir; cemiyeti sürükleyicidir. Bu karaktere sahip insanların, yani değer yaratıcısı olanların bir kısmı zekâsıyla, bir kısmı kalbi ve hisleriyle, bir kısmı da iradesiyle başka insanlara ve cemiyete üstündür, yaratıcısıdır, sahiptir veya velidir. Bu üstün insanlar arasında ise bazıları her bakımdan, hem zekâ, hem duygu, hem irade kuvvetleriyle cemiyetin insanlarına üstün durumdadırlar. Böylelerine muvazeleni karakter sahipleri denir."³⁰⁹

Topçu'ya göre idealizm gerçek idealistlerle değer bulacaktır. Bunu yapacak olan kahramanlar gerçek idealist değilse tehlike çanları çalıyor demektir. Gerçek bir idealist ise şu vasıflara sahiptir: Vatanını aşk ile sever, hikmet sahibidir, cemaatin mesuliyetini yüklenmiş ve hizmet ehlidir.³¹⁰ Topçu, ferdiyetçi idealizmi kendini umuma feda etmekte görür. Bu idealizmde öncü şahsiyetler; Hz. İsa, Hallac-ı Mansur ve Gandi'dir. Bu kişiler dâvalarının da kahramanıdırlar.³¹¹ Alpaslan, Yavuz Selim gibi şahsiyetler ise Müslüman gençliği iman aşkı ile yoğuran liderler olurken, pozitivizmle maddenin yeterliliğine inanan Baha Tevfik, Ahmet Nebil ve Beşir Fuad ise iradesi tükenmiş bir gençliğin kötü liderleridir.³¹² Bu ifadelerden anlaşılabilen gibi Topçu, liderleri iyi-kötü olarak sınıflama yapmış ve örnek isimler vermiştir. *İyi liderler* olarak nitelendirilen liderler ise aynı zamanda ahlâki liderlerdir.

³⁰⁶ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 189.

³⁰⁷ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 31.

³⁰⁸ Nurettin Topçu, *Millet Mistikleri...*, 107.

³⁰⁹ Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 19.

³¹⁰ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası Devlet ve Demokrasi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 122-123.

³¹¹ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 70.

³¹² Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 22.

Topçu'ya göre milletimiz en büyük buhranlarını kültür ve maarifte yaşamaktadır. Asırlardır farklı eğitim sahasında farklı yeni kurumlar kurulsa da yeni ilimler okutulsa da "ilim sevgisi aşılammıştır, âlimin üstünlüğü ve cemaat içindeki önderliği telkin edilmemiştir."³¹³ "Kalbinde analığın sırrını taşıyan, sabır ve sevgi mürşidi"³¹⁴ öğretmenler ise her devrim âlimi olabilecek ahlâki lider vasıflı öğretmenlerdir. Topçu'ya göre köyün ahlâki liderleri de öğretmen ve imamdır.³¹⁵ Maalesef imam, köylüye şahsiyet kazandıran liderden ziyade sadece dinî vazifesini yaptıran birisi olmuştur. Öğretmen ise köylünün kalbine giremeyen misafir hükmündedir.³¹⁶ Topçu, sahtekâr mürşitlerin köylerde, büyük şehirlerden daha büyük bir otoriteyle devlet kontrolünden yoksun din istismarcılığını yaptıklarını vurgular. Onlar, Anadolu köylülerinin ruh ve şuurunu kemirmektedirler. Bunun yegâne yolu kültür, irşat ve kanun kuvvetlerinin birlikte engel olmasıdır. Başka bir yolu ise köy öğretmenliği ile köy imamlığının bir arada yürütülmesidir. Bu sayede köy öğretmeni de ibadetten kaçmayıp, çocuklara da örnek olacaktır.³¹⁷ Topçu'ya göre köy öğretmenleri; masum köy çocukları için ahlâki lider konumundaki kişilerdir.

Topçu kitaplarda, gazetelerde, yüksek mevkilerde ve meydanlarda *büyük adam* diye halka sunulan çoğu insanların hareket ruhundan yoksun ve iradesiz olduğunu söyler.³¹⁸ *Mesul adam* ise iradesini bir ülkü görür. Bu ülküye sahip mesuliyet adamı, "gayri yaşatmak için yaşayan, kurtarışı ülkü edinen insandır."³¹⁹ Bu ülküden yoksun kişiler arasında ise *siyaset adamı* vardır. Topçu'nun siyaset adamından kastı siyaseti kendi menfaati için kullananlardır. Vatana hizmet için hayatlarının belirli döneminde siyasete atılanlar Hüseyin Avni Ulaş ve Ali Fuad Başgil ise örnek şahsiyetlerdir. Topçu, Ali Fuad Başgil'i İslâm ilimlerini ve Batı ilimlerini iyi bilmesinden dolayı ona gıptayla bakmaktadır. Onun ahlâki liderlik vasıflarına şu ifadelerle vurgu yapar: Milliyetçilerin lideri, isyan kahramanı, örnek ve önder.³²⁰ Başgil, Topçu'da derin izler bırakmış ve eğitimci kimliğiyle örnek aldığı lider şahsiyetlerden biri olmuştur. Zaten köklü bir milletin nesli, zamanını lider aramakla geçirmemelidir. Çünkü aranan liderler geçmiş tarihlerde vardır. Bu liderler kalabalığın önünde olan değil milletin kalbinde yer edinmiş aşk ve cesarettir.³²¹ Günümüz nesillerinin liderleri ise âlimler, sanat ve din adamlarıdır yani sürüyü güdücü çobanlardır.³²²

Topçu, eğitimin farklı sahalarındaki şahısların liderlik vasıflarına bazı benzetimlerle atıfta bulunduğu görülmektedir. Bu atıfları kendi bakış açısına göre izah ederken bazı örnek

³¹³ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 13.

³¹⁴ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 69.

³¹⁵ Ali Birinci'ye göre Nurettin Topçu: "İmam ve öğretmen ayrılığına karşı öğretmenlerin imam veya imamların aynı zamanda öğretmen olmaları gerektiği düşüncesini ifade etmişti. Böylece kültür ikililiği ve çatışması da ortadan kalkardı." Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak...*, 47.

³¹⁶ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 142.

³¹⁷ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 279.

³¹⁸ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası Devlet ve Demokrasi...*, 122.

³¹⁹ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 199.

³²⁰ Nurettin Topçu, *Millet Mistikleri...*, 134-139.

³²¹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 27.

³²² Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 50.

isimleri de zikretmektedir. Genel olarak Topçu'nun eğitimde ahlâki liderliğe yönelik atıfta bulunduğu ifadeler şu şekilde yazılabilir:

- ✓ Kalp adamı
- ✓ Namuslu adam
- ✓ Hareket adamı
- ✓ Ahlâk âşıkları
- ✓ Millet mistikleri
- ✓ Kalp fatihlerinin adamları
- ✓ Cihat adamı
- ✓ Büyük adam
- ✓ Mesul adam
- ✓ İdealistler
- ✓ Sabır ve sevgi mürşidi

Erol Güngör de Topçu gibi yazılarında lider vb. kavramları ele almıştır. Güngör sosyal ilimlere vurgu yaparak lider olma/devam ettirme şartını şu şekilde tanımlar: “İnsanların lider olma ve liderliği devam ettirme şartlarından biri de genel kanaat olarak yaygın bulunan şeylerin şampiyonluğunu yapmak, kitleyi, o istikamette okşamaktır.”³²³ Eğitimde lider olma hususunda ise şunları söylemiştir: “... insanlığın büyük öğreticileri vardır; bunlar sadece bir dersane kalabalığına değil bütün dünyaya hitap ederek hepimizin hayatına yön vermişlerdir.”³²⁴ Güngör, liderlik psikolojisini özdeşleşme kavramıyla açıklamaya çalışır. Ona göre özdeşleşme kavramı daha çok lider şahıslara atfedilir. Bir kimse takip etmekte fayda gördüğü kişiyi taklit etmektedir.³²⁵ Lider, iyi ahlâk sahibi kişidir. Lider için sadece iyi ahlâklı olmak yetmez ama bozuk şahsiyetli, kötü ahlâklı birisinden de lider olmayacağı kesindir.³²⁶ Güngör'ün bu ifadelerinde de anlaşılacağı gibi lider, özdeşlik kurulan kişidir; ahlâktan mahrum birisi gerçek manada ahlâki lider vasfına da sahip olamaz.

Güngör'e göre insanın ahlâki şahsiyetine yön veren yakın çevresi olan ailesi, okulundaki öğretmenleri ve birlikte bulunduğu arkadaş çevresidir. Bunların etkileri insanlarda daha çok çocukluk ve ergenlik çağına kadardır. Bu yaşlarda okullarda öğrencilere verilen ahlâk dersleri önemlidir. Bu nedenle ahlâk daha çok eğitim işidir. Sağlam bir şahsiyete sahip olmak ahlâklı bir kişi manasına da gelmektedir. Şahsiyeti bozuk kişi aynı zamanda ahlâki davranışları kötü

³²³ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994), 371.

³²⁴ Erol Güngör, *Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik* (Ankara: Mayaş Yayınları, 1984), 61.

³²⁵ Erol Güngör, *Doktor, Doçentlik, Profesörlük Tezleri* (İstanbul: Yer-Su Yayıncılık, 2018), 212.

³²⁶ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010), 18.

olan anlamına gelmektedir.³²⁷ Güngör, gençlik terbiyesinin memleketin kalkınmasında veya gerilemesinde doğrudan alâkalı olduğunu düşünür. Ona göre modern toplumlarda, gençlik terbiyesinde ailenin rolü azalırken yeni nesillerin muvaffakiyeti ancak eğitim sisteminde mümkün olacaktır. Türkiye kendi insanlarını layıkıyla yetiştiremediği için birçok felakette kendini göstermektedir. Bu felaketi önlemek için gençlere millî terbiye verilmelidir.³²⁸ Millî terbiye yoluyla şahsiyeti sağlam ahlâklı bireylerin yetiştirilmesinde ise öğretmenlerin mesuliyeti büyüktür. Bu mesuliyeti en iyi Şekilde yerine getirenler ise ahlâki lider vasıflı öğretmenlerdir. Ahlâki lider vasıflı kişilerden biri de İslâm toplumunda modernleşme anlamında değişmesi gerektiğini düşünen Mehmet Âkif ve arkadaŐlarıdır.³²⁹ Güngör, yanlış eğitim almış, mesuliyet duygusuna sahip olmayan öğretmenlerin ise gelecekte *geri kalmış aydın* tipini doğuracağını düşünür. Ona göre bu Şekilde yetişen öğretmenler kendilerini her Şeyi bilen biri olarak görecektir.³³⁰ Bunun sonucu olarak esas gâyesi ilim öğrenmek olan ahlâki lider vasıflı ğrenci yerine sadece meslek sahibi olmak isteyen diploma sahibi öğrenciler yetiŐecektir.

2.1.2. Ahlâk

Bu bölümde ahlâki liderlik kavramsal çerçevesinde belirtilen dört temel unsurun ikincisi olan “Ahlâk” unsuru altı alt başlıkta incelenmiştir: Din ve ahlâk kavramı, bireysel ahlâk, toplumsal ahlâk, devlet ahlâkı, sanat-ilim ahlâkı ve tasavvuf.

2.1.2.1. Din ve ahlâk kavramı

a) Nurettin Topçu’ya göre din ve ahlâk kavramı

Nurettin Topçu, antropolojinin dik yürüyüŐlü, düşünen hayvan insan tarifini reddeder. Çünkü ona göre bu özellikler öz olarak hayvanda da vardır. İnsan sadece yaratık değil aynı zamanda sorumluluk sahibi bir varlıktır. Bedeninin maddi kuvveti hayvandan daha zayıf olan insan, zekâsının gücüyle ortaya koyduğu tekniklerle yaratılanlar içerisinde en üstündür. Bu insan tipinin üstünde ise *homo sapiens* (düşünen insan) tipi vardır. Ruhun derin tabakasında gizlenen din ile ahlâkın müşterek kaynağı bu tip insanın vafsidir. Din, bu tabakadan yola çıkarak Allah’a ulaŐır.³³¹ Topçu’ya göre *din*, kutsal kitaplardaki zekâya hitap eden emir ve yasakların aynen kabulü olmadığı gibi sadece duygu işi de değildir. Din, “Hem zekâ, hem duygu âleminin üstünde bir irade hadisesidir.”³³² Din, psikoloji ile baŐlayıp sona eren mukadderatımızın metafiziğidir, içsel bir denemedir. Din; müspet bir ilim, ilim tarihi, mantık

³²⁷ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 17.

³²⁸ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 258.

³²⁹ Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983), 10.

³³⁰ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 239.

³³¹ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 172-173.

³³² Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası Devlet ve Demokrasi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 68.

sistemi, sanat, efsane, telkin psikolojisi, bir iddia, dünya saltanatı ve meslek değildir.³³³ Din, insanlar için bilginin değil kuvvetin kaynağıdır.³³⁴ Topçu, din tanımının çokluğunu vurgulayarak şu şekilde derleme yapar: “a) Din, tabiatüstü ve esrarlı kuvvetlerin varlığına inanmaktır. b) Mecburî inançlardır.³³⁵ c) Din, Allah’a inanmaktır.”³³⁶ Topçu, *seriat* kavramını ise şu şekilde tanımlar: “Ne gayedir, ne de gayeye götürücü yolda yaşanan hayattır. Sadece, yolun istikameti, işaretleri, izleri, iniş çıkışlarıdır.”³³⁷ Gayenin aynı yolların farklı oluşu ise dinin zenginliğine delalettir.

Topçu’ya göre İslâm’ı özünden koparan anlayış, İslâm’ın yayıldığı coğrafyalarda bazı eski inançların tekrar çoğalması ve felsefe hareketlerinin engellenerek içtihat kapısının kapanması olmuştur. Hz. Osman’ın öldürülmesiyle de dağılan İslâm cemaatini muhteşem bir rönesansla Osmanoğulları tekrar yüceltmıştır.³³⁸ Bu rönesans zaferinin asıl kaynağı olan ilmin, ahlâkın ve kalbin zaferleridir aynı zamanda. Rönesansın din ve felsefe veçhesini reddeden toplumlar ise insansız insanlığı meydana getirmişlerdir.³³⁹ İslâm dünyasını geri kalmaktan kurtuluşun yollarından biri de Kur’an felsefesinin yapılmasıdır. Bu mana bir nebze Mevlânâ’nın eserlerinde vardır ancak daha da sistemleştirilmesi gerekirdi.³⁴⁰ Farabi ve İbn Sina gibi düşünürler ise Aristo’nun kıyas mantığını tek hakikat görmüşlerdi. Bu skolastik düşünceye göre vahiyleri de akıl ile izaha kalkmışlardı. Gazali ise bu şahısları tenkit ederek İslâm dünyasında çığır açmıştır. Gazali’den sonra tefsir ve kelam ilmi yaygınlaşsa da âlimlerin sayılarının çoğalması fikirler arasında uçurumlara sebep olmuş ve böylece içtihat kapısı da kapanmıştır.³⁴¹ Anadolu’da İslâm dininin benimsenmesinin nedenleri ise İslâm’ın kuvveti, coğrafyalarda yayılabilmesi, insani olan özüdür. Topçu’ya göre üstün kabiliyetlerle donatılan Türk ırkı, sihirbazlık denen Şamanlık’ta³⁴² kendi cevherini bulamamıştır. Oysa Türklere açılan sonsuz ümit kapısı, ebedî iman, aşk ummanı lâzımdı. Bu ummanı Türkler İslâm’da bulmuştur. İslâm’ın Türk ile birleşmesi cihanda görülebilecek en büyük harikadır. Bu bir iman harikasıdır. Dünya tarihinde bundan daha mesut daha verimli bir sentez görülmemiştir. İslâm, Türk’e ilim, hikmet getirmiş, ruh ve ahlâk sunarak hayatın manasını tanıtmıştır. Sade ırk birliği ile bölünebilirken, Müslüman Türk, Allah adında birliğe ulaşma ideali edinmiştir.³⁴³ Topçu’ya göre İslâm dini Türk milletinin ruhunu yoğurmuş; iktisadî, askeri, eğitim yapısına etki etmiştir. Bu sebeple Türklüğü İslâm’dan ayırmak mümkün değildir. Zorla ayırmak istense o vakit de Türklük yok olacaktır. Tıpkı ruhun bedenden zorla ayrılıp geriye ölü bir ceset

³³³ Nurettin Topçu, *Türkiye’nin Maarif Dâvası* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 171-75.

³³⁴ Nurettin Topçu, *Sosyoloji* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 113.

³³⁵ Nurettin Topçu’ya göre bu mecburilik “esasen dışımızdan birtakım vaatler veya tehditlerle vücut kazanmıyor. Bilâkis iç hayatımızda yapılan tecrübelerin mahsülüdür.” [Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 83.]

³³⁶ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 204-205.

³³⁷ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 85.

³³⁸ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 23.

³³⁹ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 81.

³⁴⁰ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 45.

³⁴¹ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 54.

³⁴² Nurettin Topçu: “Şaman âyinleri ekseriya uzvî yapıya haz sağlayıcı, cinsî sapıklıklarla karışık kendinden geçme âyinleridir.” [Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 127.]

³⁴³ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 153.

kalması gibi.³⁴⁴ Müslüman olmadan evvel kahramanlıkta ün yapan Türkler, Müslüman olduktan sonra da en büyük ahlâk sahibi millet olmuşlardır. Hülâgu Bağdat'ı alınca halkına zulmederken, Selâhaddin-i Eyyûbî Kudüs'ü geri aldığı zaman tek insana dâhil zulmetmemiştir. Bu da ispatlamıştır ki İslâm, Türklere bilek kuvvetinden ziyade ruhî kuvvet vermiştir.³⁴⁵

Topçu'ya göre eşyanın hakikatını elde etmek, demek olan itikada felsefî manada *iman* denilir. İman ise iki şekilde gözüktür: *Estetik iman* (çokluk) ve *dinî iman* (birlik). İnsan ruhundan ilerleyiş birinciden ikinciye doğrudur yani sanatkârın imanından dindarların imanına doğru ilerleyiştir.³⁴⁶ *Kader* ise ruhun huzurunu bulmasıdır. Allah'ın emridir ve insanın kanunudur. Kaderi tanımamak Allah'ın hâkimiyetini tanımamaktır. Kadere kin beslemek küfrün işaretidir. Kadere tam manasıyla iman etmeyen selâmeti bulamaz.³⁴⁷ Topçu'nun eserlerinde şeriat, iman, kader kavramları din ve ahlâk kavramlarının anlaşılmasında önemlidir. Ayrıca yazılarında farklı dinlere mensup birçok lider, aydın vb. isimleri zikreder. Dinlerin manevî yönlerine, kutsal kitapların ortak noktalarına ve farklılıklarına da vurgu yapar.

Ahlâkın bir ilim olup olmadığı tartışılırken tarih boyunca birçok fikir adamı kendi benimsediği ilkeler doğrultusunda ahlâk kavramını tanımlamıştır. Topçu, *ahlâk* kavramını ele alırken Batılı aydınlardan istifade etmiş ve materyalist-pozitivist akıma karşı duran *hareket* (action) felsefesine gönül vermiş bir filozoftur. Bu spritüalist felsefî akıma göre Allah'a doğru ilerleme aklın ötesinde ahlâki değerlerle mümkündür. Bu akımın kurucusu Maurice Blondel (1861-1944), dinin kuşatıcı bir hareket sistemi olduğunu iddia eder, din ve felsefeyi yakınlaştırır. Topçu bu fikir akımından etkilenerek kendi dâvasının adını *iradenin dâvası/isyân ahlâki* olarak belirler.³⁴⁸ Doktora tezi *İsyân Ahlâki*³⁴⁹ olarak Türkçe'ye de çevirilir.

Topçu, çalışmalarının bazı bölümlerinde *isyân* kavramını kullanmaktadır. Topçu, bu kavrama -ilk akla gelen bir otoriteye, bir zulme başkaldırıştan ziyade- "adaletin çiğnendiği yerde, onu çiğneyen kuvvete karşı vicdanın hareket hâlinde tepkisi"³⁵⁰ mânasını vermiştir. İnsandaki merhamet duygusu şer ve zulümlere maruz kalınca isyân olmaktadır. Bu isyân ise sonsuzluğa giden yolları tıkayan, iradeyi örseleyen nefsin arzularına karşı olunca meşrû ve insanîdir.³⁵¹ Topçu ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Kara'ya göre isyân: "Mutlak itaate ulaşabilmek için tek tek anlamlı olan ara durakların kurallarının, emirlerinin bağlayıcılığından, onlara itaatten

³⁴⁴ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 162.

³⁴⁵ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 236.

³⁴⁶ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 144.

³⁴⁷ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 156.

³⁴⁸ Nurettin Topçu, *İsyân Ahlâki* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 18.

³⁴⁹ "İsyân ahlâki" ifadesi Nurullah Gülsever'in İbn Hazm'ın kitabının çevirisinde kitabın adında geçmektedir: "Peygamberlerde İsyân Ahlâki" [İbn Hazm, *Peygamberlerde İsyân Ahlâki*, çev: Nurullah Gülsever (Muhayyel Yayıncılık: İstanbul, 2020), 2.

³⁵⁰ Nurettin Topçu, *Ahlâk* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 100.

³⁵¹ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 101.

kurtulmak, onlara isyan etmektir.”³⁵² Topçu’ya göre Halife Ömer, Pascal, Gandhi, İmam-ı Âzam, Hallac gibi şahıslar isyan adamlarıdır.³⁵³ Örneğin Peygamberin (s.a.v.) hak uğrındaki cihati ahlâki bir isyandır.³⁵⁴ Allah’a teslim olmak için kişi dünyasına isyan etmelidir.³⁵⁵ Topçu, isyan anlayışını ise şu cümleyle özetlemektedir: “Bizim isyanımız anarşi değildir; ebedî ve âlemşümül merhamet nizâmına bağlılıktır.”³⁵⁶ Tıpkı, Abdülaziz Bekkini’yle karşılaşmasını dile getirdiği gibi: “Huzura kavuşmuş olan isyana teslim oldum. Benliğim taşmak istiyordu; zira taşarcasına seviyordu.”³⁵⁷ Kısacası *isyan ahlâki* tasavvuf, hareket felsefesi, araçsal rasyonalite, kapitalist uygarlığın eleştirisi ve farkı felsefi sonuçların başlangıcı niteliğinde bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım aklın isyanını, ruhun ayaklamasına bakarak analiz edilmesidir.³⁵⁸

Topçu’ya göre *hareket* içimizden dışa doğru doğan bir kuvvettir. İnsan hareket ederek çevresini ve kendisini tanır. Hareketin gayesi daha mükemmele ulaşmaktır. Spinoza’nın zihinciliği, Bergson’un sezgiciliği Topçu’yu iradeci idealizm düşüncesine yöneltmiştir. Topçu, Stirner’in anarşizmini (Allahsız ferdiyetçilik), Rousseau’nun ferdiyetçiliğini (toplum kaynaklı her şeyin inkârı), Schopenhauer’in kötümser iradeciliğini, Durheim’in sosyoloji anlayışını, Rauch’un namuslu adam anlayışını eleştirdikten sonra uysallık ahlâk anlayışının yanlışları üzerinde durur. Daha sonra ahlâk kavramı, hareket ve sorumluluk duygusunu merkeze alarak evrensel olma iddiasıyla İslâmî yorumlamaya (Hallac-ı Mansur’un ‘Hakikat benim: Ene’l Hak’ sözünde olduğu gibi) dönüşür.³⁵⁹

Topçu’nun hayatının merkezinde *ahlâk* kavramı vardır. Bu kavram dönemin akademisyenleri tarafından modası geçmiş bir kavram olarak görülmektedir. Fransa’dan dönen Topçu’ya akademisyen birisi ona neler yaptığını sorar. Topçu, ahlâk felsefesi konulu çalışmalar yaptığını söyleyince yadırganır.³⁶⁰ Oysaki *ahlâk* Topçu’nun idealidir. Birinci bir hatırasında hocası Topçu’nun ahlâk anlayışını şu şekilde özetler:

“Merhuma göre taklidî imana değil, hakikî imana ulaşmak gerekirdi. İnsanın iç muhasebesinden doğan ahlâk hakikî, başkalarına bakarak oluşan ahlâk ise taklidî ahlâktı. ‘Vicdanen bir fiat koyan esnaf gerçek imana, ona bakarak malına fiat koyan esnaf ise taklidî imana sahip demektir.’ Bir esnafın ‘Komşu beşe satıyor, ben de dörde satayım’ demesi taklidî bir imanın tezahürüydü. Asıl iman bir mala insaflı bir kâr payı koyup kimseye bakmadan satmaktı.”³⁶¹

³⁵² İsmail Kara, “Ahlâk Meselesinde Nurettin Topçu İstisnai Bir Yerde Duruyor”, *Düşünce Dergisi*, sy. 4 (2016): 66.

³⁵³ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 51.

³⁵⁴ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 198.

³⁵⁵ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 81.

³⁵⁶ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 77.

³⁵⁷ Nurettin Topçu, *Taşralı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 264.

³⁵⁸ Fırat Mollaer, *Ruhun Metafizik Ayaklanması “İsyan Ahlâki” Kavramının Etik-Felsefi Temelleri ve Nurettin Topçu’nun Felsefesi* (İstanbul: Yedi İklim Dergisi Yayını, 2006), 13.

³⁵⁹ Nurettin Topçu, *İsyan Ahlâki...*, 34.

³⁶⁰ Ferruh Müftüoğlu, *Maârif Meseleleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 173

³⁶¹ Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak...*, 31.

Safa'nın sorumluluğunda yayımlanan *Türk Düşünce Dergisi*'nde açık uçlu sorulara yer verilerek bazı meselelere çözümler üretilmek istenmiştir. Bu açık uçlu sorulardan biri de 15 Aralık 1958 tarihinde sorulan sorudur: "Müslümanlık'ta reform lâzım mıdır?" Soruya verilen cevaplar daha sonra Eşref Edip tarafından *Dinde Reformcular* (1959) başlığıyla basılır. Soruya cevap verenler arasında; A. Fuad Başgil, A. Nihat Tarlan, Mümtaz Turhan, M. Râif Organ ve İsmail Hami Danişmend İslâm'ın reforma ihtiyaç bırakmadığını beyan ederken; Sadi Irmak reformun gerekli olduğunu, A. Fuad Başgil reforma değil müçtehitlere ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir. Topçu'nun cevabı ise kısaca şu şekilde özetlenebilir: "Bu sahada yapılması gerekli harekete reform değil, İslâm'ın hakikatine götürücü ıslahat demek daha doğru olur."³⁶²

b) Erol Güngör'e göre din ve ahlâk kavramı

Erol Güngör'ün eserleri içerisinde en çok dikkat çekenleri *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri* (1981) ve *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*'dir (1982). Hicretin on beşinci yüzyılına giriş senesinde yayımlanmak üzere kaleme alınmış³⁶³ *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*'nde öncelikle İslâm'ın uyanışı, İslâm'ın felsefe-hukuk-din ile ilişkisi, milliyetçilik ve sosyalizm, birlik olma mevzuları, aydın meselesi, İslâm'da siyaset anlayışları konuları ele alınmaktadır. Eserde, Türk kültüründe tenkit geleneğinin oluşmadığı için fikirlerin şahısların kendi dünyasında kaldığı sitemi yapılırken, tek ciddi tenkitin Ahmet Taşgetiren'in *Türk Edebiyatı Dergisi*'ndeki³⁶⁴ yazısı olduğu belirtilir.

Güngör'e göre din, doğuştan insanlara Allah'tan (c.c.) verilmiştir. Dinsizim diyenler bile bu duyguyu kalplerinden sökmemişlerdir. Yaratılışın sırrı karşısında akıl sahibi her insan hayret ve huşû duygusu içerisinde. Bu hissedişin net cevabının olamayışının sebebi ezeli ve ebedî sorulardır yani dinin asıl konusudur. Dinsiz insanlar bile bu sorulardan uzak değillerdir. Bu soruların cevaplarını başka kaynaklardan arasalar da tatmin olamamaktadırlar. Kısacası, "din duygusu o kadar köklü ve evrensel bir duygudur ki, dinsiz olmak hiç de kolay bir iş değildir. İnsan kolayca dindar olabilir ama dünyada gerçek manada dinsiz insana pek nadir rastlanır."³⁶⁵

Güngör'e göre sosyologların dinin var olup olmayacağı hususundan ziyade, toplum üzerindeki tesirini araştırmaları gerekir. Çünkü insanlık tarihi kadar eski olan *din*, insanlık var olduğu müddetçe de varlığını sürdürecektir ve insanoğlu ölümle beraber her şeyin

³⁶² Nurettin Topçu, "Dinde Reform", *Dinde Reformcular*, Haz. Eşref Edip, (İstanbul: Sebilürreşad Neşriyat, 1959), 43.

³⁶³ Ahmet Kabaklı, Hicret'in 1500. yılının resmî ve gayrî resmi ortamlarda, üniversite ve ilahiyat fakültelerinde baştan savarcasına değinildiğine dair Erol Güngör'le aralarında konuşma geçer. Erol Güngör konuya dair şunları söylemiştir: "Ciddi bir anış ve ciddi bir eser bekleyemeyeceğiz. Çünkü buna taassupları el vermez. Onlar ne yaparlarsa yapsınlar. Ben masamın başına çekildim ve 'Hicret'in 15. Yüzyılına armağan bir kitap hazırlıyorum." [Ahmet Kabaklı, "Prof. Dr. Erol Güngör İçin...", *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan*, Haz. Ahmet Sevgi (Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1998), 261.]

³⁶⁴ Bu yazı muhtemelen 97. Sayı, 1981 Kasım tarihli *Türk Edebiyatı Dergisi*'dir. [Ahmet Taşgetiren, "İslâm'ın Bugünkü Meseleleri", *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 97 (1981): 39.]

³⁶⁵ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983), 243.

sonlanacağını değil de daha çok var oluşun manalı yönüne inanarak tatmin olacaktır. Tarihte birçok topluluk ilimsiz yaşamıştır ama dinsiz yaşadıkları pek nadir görülmüştür. Genel bir iddia olarak değişen bir hayat düzeninde dinin kurallarının da değişmesi gerektiğine dair görüşler vardır.³⁶⁶ Oysa dinde insanı ilgilendiren asıl mesele, insanın kendi yaşamına ve diğer insanlar ve tabiatla olan münasebetini gâye edindirmesidir. Bu dini gâyenin yanında aynı zamanda “sanatçının sezgisine, ahlâkçının iç müşahâdesine, din adamının görüş açısına da muhtacıdır.”³⁶⁷

Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri* adlı eserinde ifade ettiğine göre *reform* kavramının Türkiye’de olumsuz bir intiba uyandırmıştır. Bunun sebebi ise bu kavramın kullanılması dinin bozulmuş (deforme) manasını taşıdığı ve dinde reform tabirini kullananların genellikle dinî hayatın dışında yaşayıp kendi dünyasına göre değişimin olması düşüncesidir. Reform kavramı yerine, Arap yazarlar Kur’an ayetlerinde geçen *müslihun* (düzelticiler) kavramına ithafen Arapça *islah* kavramı kullanmışlar. Oysa düzeltilmesi gereken kavram değil Müslümanların bugünkü hâlidir. Dinin kendisi yani Kur’an ve sünnet değildir. Düzeltme modeli ise ilk Müslümanlar, sahabe dönemleridir.³⁶⁸ O zaman dinin esası değişmediğine göre değişimi din ve insanların dışındaki kaynaklarda aramak gerekir. Bu hususta dikkat edilmesi gereken ise İslâm’ı farklı yorumlama değil de ona daha az veya daha fazla bağlanma sebepleridir.³⁶⁹ Çünkü din ortadan kalkmamakta sadece bir dinin yerini başka bir din başka bir inanç almaktadır. Dinde reform yapmak isteyenler ise *reform* kavramının hakiki manasından uzak bir anlam yükleyerek dinin özünü bozmak isteyenler olarak toplumda algılanmaktadır. Oysa reform, dini tahrip edici sonradan dine sokulan, onun saflığını bozan uygulamalardan arındırarak asr-ı saadetin İslâm saadetine dönmektir. Diğer bir anlamıyla reform yapan kişilere İmam Gazzali’ye denildiği gibi *müceddit* deniliyordu.³⁷⁰ Güngör’e göre reformcuların başarısız olmalarının nedeni; yaşanan din hayatına yabancı kalmalarıdır. Güngör, reformcuları *caminin dışındaki* kimseler olarak görmektedir. Dindar halk ise *caminin içindekiler*. Bu nedenle dindar halk, reformculara/inkılâpçılara şüpheyle bakmaktadırlar: “... bu adamların gerçekten kendilerine katılmak isteyen imanlı kimseler mi, yoksa kendilerini cemaatin üstünde görerek onu kendi medeniyet modeline uydurmak isteyen ‘hayırsever inkılâpçılar’ mı olduklarını kestirmekte güçlük çekiyor.”³⁷¹ Güngör, inkılâpların olması için toplumlarda ne gibi koşulların olması gerektiğini Peygamber dönemi öncesi Arap yarımadasının sosyal ve kültürel yönlerine değinerek anlatır.

Güngör, insanın mahiyetini ve var oluşunu Kur’an ayetlerini dört başlık altında ele alarak inceler:

1. İlk yaratılış hâliyle insandan ve onun üstün durumundan bahseden pasajlar;

³⁶⁶ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1975), 170.

³⁶⁷ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 114.

³⁶⁸ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 8.

³⁶⁹ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 34.

³⁷⁰ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 219.

³⁷¹ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 220.

2. Bir kısmı insanın realitesini o andaki durumu içinde ele alan pasajlar;
3. İnsanın kurtuluşa ermek için takip etmesi gereken yolu gösteren kıssalar;
4. İnsan varoluşunun son noktasının ne olduğunu açıklayan pasajlar.³⁷²

On dokuzuncu yüzyıldan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla İslâm milletlerinde tam bir esaret devri başlamıştır. Bunun en büyük sebeplerinden biri de İslam'ın emir ve yasaklarına uzak kalıştır. Kur'an ve sünnetten uzaklaşarak bozulma olmuşsa da düzeltme modeli ilk dönem Müslümanlardır. İslâm dünyasında selefi anlayışın, sosyal hayatta değişime farklı manalar da katmıştır.³⁷³ Yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra İslâm toplumunda hâkim olan Batılı medeniyetinin üstünlüğü ve İslâm medeniyetinin ona ne kadar uyacağı ve de hangi yönleri ile irtibat kurulacağı tartışılmaya başlanmıştır. Batı medeniyetlerinde birbirleri arasında ittifak göz önünde iken neden İslâm milletleri arasında tefrika hâkimdi? Güngör'e göre bu sorular İslâm dünyasında bir silkinme, uyanış, modernleşme sancısı hâliydi.³⁷⁴ Bazı Müslüman düşünürlere göre Batı'nın İslâm coğrafyasını hedef almasında farklı sebepler vardır.

İslâm dünyası modern ülkelerdeki birçok değişimlerin dışında kalmıştır. Bu nedenle modern hayata uyum sağlayacak içtihatlar ihtiyacı vardır. İchtihatların sürekliliğini sağlanarak Müslümanların hayat ile din arasında yaşadıkları tereddüt bu şekilde ortadan kalkacaktır. Maddî hayat ile manevî hayat arasında bocalayan yarım adamlar topluluğu olmaktan da kurtulacaktır.³⁷⁵ İslâm âlimleri hayatlarını düzenleyecek yeni içtihatlar sunamayıp, Batı medeniyetine karşı alternatif yollar bulma çabası içinde olsa da Rusya ve Çin'de komünizm yoluyla İslâm bitirmeye çalışılsa da İslâm gücünü kaybetmemiştir. Üstelik dinin yerine başka sistem de konulamamıştır, belki başka bir din ile yer değiştirebilir ki bu da çok zor belki insan inandığı dinini değiştirebilir. Hristiyanlığın başarısı olarak sunulan ise Batının teknolojideki zaferidir. Zaten Hristiyanlığın, bu teknoloji putunu kırmaya gücü de yetmemektedir.³⁷⁶ İslâm ile Batı medeniyetini bağdaştırmak isteyen din adamlarının rakip gördükleri aslında din değil ideolojilerdir (Darvinizm, Marksizm vb.). Hristiyan dünyasında yaşanan insanlığın manevî tahribatı aslında sadece İslâm dininde değil, diğer dinlerde de geri plana atıldığını görülmüştür. Sanayi cemiyetinin üstünlüğü de Müslümanları değil, bütün modern insanlığın dramıdır.³⁷⁷ Güngör'e göre din sadece Tanrı-insan ilişkisini belirlemez aynı zamanda insan-insan ilişkisini de şekillendirir. Bu sebeple insanlar arasındaki ilişkiyi düzenleyici en etkin rol hukukundur. Batıdan nakledilen hukuk kurallarının İslâm toplumunda meydana getirdiği

³⁷² Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 260.

³⁷³ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 10.

³⁷⁴ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 18.

³⁷⁵ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 239.

³⁷⁶ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 85.

³⁷⁷ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 245.

huzursuzluklara binaen yerli hukukun özlemiyle, cemiyetin ilerlemesi için Müslümanlar hem Batıya hem İslâm'a uygun hukuk kurallarını oluşturmaldırlar.³⁷⁸

İslâm dünyasında Batı medeniyeti şoku karşısında iki ayrı reaksiyon olmuştur: Radikal muhafazakârlar ve modernist/uzlaşmacılar. Radikal muhafazakârlar tarafını temsil eden Selefiyeci anlayışa göre (öncüsü İbn Teymiye, İbn Kayyim Cevzî) Peygamber ve dört halife dönemi sonrası İslâm'a birçok yabancı unsurlar karışmıştır. Bu anlayış doğrultusunda Selefiyecilerin Suudi Arabistan'daki Vehhâbî İslâm anlayışına karşı sempatileri olmuştur. Bu sebeple asr-ı saadetteki hayatın aynısını yaşamak esas bahistir. Selefiyeci olmayan diğer Müslüman gruplar da özde aynı görüşler aslında ama fark şu ki asr-ı saadetteki her şeyi aynı kabul yerine modern hayatı o devire uydurmaktır yani İslâm ile Batı medeniyetini bağdaştırmak.³⁷⁹ Anadolu'da İkinci Meşrutiyet dönemindeki inkılâpçı Türk aydınlarının Batının üstünlüğünü kabul ederek, oradaki felsefî ve sosyolojik görüşleri de benimsemişlerdir. On dokuzuncu yüzyıl Batı dünyasında Hristiyanlık dininin karşısına pozitivist bilim var olmuş ve artık bu yeni bir din olarak algılanmıştır. Bu yeni bilim dininin öncülerinden biri de Auguste Comte. Ona göre sosyal sınıfın en son safhası pozitivist cemiyettir; metafizik yerine müspet ilim var olmalıydı, din adamlarının yerini ilim adamları almalıydı. Bu değişim zoraki değil hürriyet içinde eninde sonunda gerçekleşecek bir hakikattir. Comte'un düşüncelerini takip eden Durkheim de rasyonalist düşünceyi savunmuştur. Ona göre tapınılacak olan Tanrı değil cemiyettir.³⁸⁰

Güngör için lâiklik maddesinin de içinde olduğu Cumhuriyet'in ilk anayasasında yer alan altı ok prensibinin getirilmesinde başrolü oynayan sosyolog Ziya Gökalp'i bazı düşüncelerinden dolayı onu Cumhuriyet dönemi lâik inkılâpçılardan ve din reformistlerinden ayırmak çok zordur. Çünkü Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinin kısa bir bölümünde dinin sadece dil yönüyle ilgilenmiştir. Hatta denilebilir ki Gökalp'a göre din sanki din kitaplarının, hutbelerin, vaazların Türkçe olmasından ibaret ve de Gökalp, Kur'an tilaveti dışında din hayatında Türkçe'nin kullanılması taraftarıdır.³⁸¹

Güngör'e göre "İslâm bir hayat nizamıdır, onu hayattan çeken insan İslâm'a hizmet değil, belki bilmeden ihânet etmiş olur."³⁸² Türk soyundan gelen birçok Türk topluluğu farklı dinleri benimsedikleri için dilleri, kökleri unutulmuş karakterleri değişip tarih sahnesinden silinmiştir; Avarlar, Hazarlar gibi. Tarikte ilk defa Türk topluluklarını birleştiren din, İslâm olmuştur.³⁸³ Ayrıca İslâm dininin değerlerini benimseyen Türkler dünyanın her yerinde benzer değerlere kıymet verdikleri görülür. Mesela Türk toplumunun din anlayışında evliyalar mühim rol oynar. Hatta onların ölüleri bile türbe hâlini alır, insanlara manevî güç verdiğine inanılır. Bu manevî güç toplumun sosyal hayatına sirayet eder. Evlilik, maddî ve

³⁷⁸ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 92.

³⁷⁹ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 214.

³⁸⁰ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1975), 160.

³⁸¹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1993), 51.

³⁸² Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 239.

³⁸³ Erol Güngör, *Tarihte Türkler* (İstanbul: Yer-Su Yayıncılık, 2019), 51.

manevî zorluklar, savaş vb. durumlarda onlara dua edilir ve yardımları beklenir. İslâmiyet kabul edilmeden önce bile savaşta ölenler tıpkı Müslümanlar gibi Tanrı'nın cennetine girerdi. Sonra Türklerin bu mizacı yeni bir din olan İslâm dinine imanyla birleşti. Bu terkip insanlık tarihinde eşsiz bir güzelliştir.³⁸⁴ Memleketlerinden yabancı ülkelere ve köyden kente sanayileşme sebebiyle yoğun *göç* olan yerlerde, gurbetçileri ve köylüleri kozmopolit şehir hayatında onları şahsiyet olarak ayakta tutan, sosyal ve kültürel şoku atlatabilmek için sığındıkları değerler de İslâm dininin değerleridir.³⁸⁵

Güngör profesörlük tezi olan (1978) *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar* başlıklı çalışmasında ahlâkın ilim olup olmaması ve felsefe ile psikolojinin ahlâk konularını ele alışlarındaki benzer ve farklı yönlerini açıklamaktadır. Güngör'e göre "ahlâk"ın ilim olmayışının sebeplerinden biri de objektif olmaktan ziyade subjektif temellere dayanmasıdır. Bu husus psikoloji ile felsefeyi ahlâk konusunda farklılaştırmaktadır. Felsefe "iyi" ve "doğru"nun mahiyetini araştırırken psikoloji "iyi" fikrinin hangi şartlarda kabul edildiğini ve nasıl meydana geldiğini araştırmaktadır. Ahlâkla ilgili epistemolojik, lojik ve semantik problemler felsefenin konusu olurken; ampirik ve deskriptif ahlâk problemleri ise psikoloji, sosyoloji vb. konusu olmaktadır.³⁸⁶

Topçu ve Güngör yazılarında insanlık tarihi boyunca dinin ve ahlâkın vazgeçilmez oluşuna değinirler. Onlara göre dinsiz bir hayat bireylere ve toplumlara mutluluk getirici değildir. Topçu, din ve ahlâkla ilgili kavramları daha çok filozofların bakış açısıyla irdelerken; Güngör, tarihsel süreçte insanların ve bilhassa Türklerin din hayatındaki inanç-kültür değişimlerini irdeler. İki fikir adamı da cemiyeti Tanrı'nın üstünde gören bazı sosyologları eleştirir. İki fikir adamı da dinin özünün İslâm, olması gereken ahlâkın İslâm ahlâkı, örnek rol modellerin Peygamber ve sahabeler olduğunu vurgularken İslâm dininin modern hayata da engel olmadığını belirtir. Topçu, din ve ahlâk değerlerini önemini izah ederken isyan, irade, hareket kavramlarını merkeze alır. Güngör'ün ise İslâm dininin ve ahlâkının Türk kültürüyle arasındaki kuvvetli bir ilişkinin olmasının sebep ve sonuçları hakkındaki tahlilleri onu dönemin milliyetçi aydınlarından farklı bir konuma koymuştur.

Ahlâki liderler sadece davranışlarıyla değil bilgi sahibi olmaları ve bilgilerini sonraki nesillere aktarmalarıyla da dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir. Her iki aydının da din ve ahlâk temalı eserlerinin hâlen güncelliklerini koruması Topçu ve Güngör'ü tanıyanların onları ahlâki liderler konumunda görmelerine neden olan önemli etkenlerdendir.

³⁸⁴ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 149.

³⁸⁵ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 28.

³⁸⁶ Erol Güngör, *Doktor, Doçentlik, Profesörlük Tezleri* (İstanbul: Yer-Su Yayıncılık, 2018), 172.

2.1.2.2. Bireysel ahlâk

a) Nurettin Topçu'ya göre bireysel ahlâk

İnsan, doğuştan sahip olduğu iradesiyle hareket ederek var oluşunu anlamlandırır. Duygular itici kuvveti harekete geçirir, emirler ise bu kuvveti yavaşlatır. Hareket, bu iki zıt kuvvet arasında gerçekleşmektedir. Bireyin hareketinde etkili olan *irade*: “İçimizden dışa çevrilen itici kuvvetlerle frenleyici kuvvetler arasında şuurlu bir denkleşmedir.”³⁸⁷ Başka bir deyişle; “Bizim dış dünyaya karşı koyduğumuz içsel kuvvettir.”³⁸⁸ Topçu'ya göre İslâmi bir yorum olarak küllî ve cüzî irade ayrımı sunîdir. Dini irade, millette irade, devlette irade ve ahlâkta irade ise farklı şekillerde kendini gösterir: *Dini irade* gerçek ve tam olan Allah'a ulaştırılan iradedir. *Millette iradenin* bozulması milleti yaşatan unsurların (dil, din, soy, vatan, tarih vb.) bozulmasıdır. *Devlette irade* hâkimiyet şeklinde kendini gösterir. *Ahlâkta irade* ise isyan ahlâkı şeklindedir. Bu isyan anarşideki uysallık değil ilahi iradede itaattir, âsiliktir. İnsanın bilerek ve isteyerek yaptığı ahlâki hareket iradedir. İradede gayenin tasarlanması (gayeye ulaştıracak vasıtaların düşünülmesi), düşünüp taşınma (hareketin yapılıp yapılmamasını araştırma), karar (iki hâlden birini seçme) ve yapma (kararın sonucu) gibi yetiler genellikle sırasıyla meydana gelir. İrade bozukluklarında (itici ve frenleyici kuvvetinin dengesizlik hâli) bazen basamaklar atlanıp sonuç elde edilebilir. Böylece gevşek, korkak, maymun iştahlı gibi iradeler ortaya çıkmaktadır.³⁸⁹

İnsanın ebedi duygusunda hisler yanıltıcıdır, akıl ise sağlam ölçülere dayanır fakat akıl da tek başına kâfi gelmez. Sonsuzluğa ulaştırılan aklın da üstünde ilham vardır. İlhamsız akıl insanı hatalara, felaketlere götürür. İlahî olan ilhamlar ise insani duygulardır.³⁹⁰ Topçu, yeryüzünün en sarsılmaz saltanatının aklın saltanı olduğunu vurgular. Aklın vazifesi hüküm vermektir. *Akıl*: “Duyular dünyasının bütün servetini, ham maddeler hâlinde kendi yapısında işleyerek yeni tasavvur âlemleri yaratan kuvvettir.”³⁹¹ Aklını kullanmayan insan hem sefil hem de nefsinin esiridir. Eğer insan, Allah'a yaklaştıran düşünce yerine nefsinin peşinden giderse Neron ve Napolyon gibi havyanî bir hayat yolunu tutmuş olur. Ya da tam tersi Yunus gibi merhametle kurtuluşa ermiş ruh olur.³⁹² İnsan, aklını şuurlu bir şekilde kullanarak iradesine hâkim olur. Aklını hür bir şekilde sosyal görevlere uygun yaparak ahlâklı birey olarak nitelendirilir. Fakat bazen fert-toplum çatışması yaşanmaktadır. Halk, yaşayış içindeki ahlâki istemeyip kendi menfaatlerini temin edebilecekleri ahlâki istediği durumlar da olabilir. Bu ahlâk anlayışına karşı gelenler toplumda ahlâksız kişiler olarak atfedilir.³⁹³ Sosyal görevler iyi, emredici ve mecburidir ama ahlâki ödev hürdür. Ödevler evrenseldir ama şekilleri farklıdır. İnsanın birçok ödevi vardır. Bazen ödevler çatışsa da insanın kendine, ailesine,

³⁸⁷ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası Devlet ve Demokrasi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 15.

³⁸⁸ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 20.

³⁸⁹ Nurettin Topçu, *Ahlâk* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 59.

³⁹⁰ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 19.

³⁹¹ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 86.

³⁹² Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 17.

³⁹³ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 90.

milletine ve Allah'a karşı ödevleri vardır.³⁹⁴ Ödevlerin çatışmasında kurtuluş yolu arayan fert, ahlâki olgunlaşmanın sayesinde toplumsal düzenin emirlerinden ziyade kendi iradesiyle ahlâk önderlerinin seviyesine çıkarlar.³⁹⁵ Dinlerin esas gâyesi zaten insanların ahlâk seviyesini yükseltmektir. Ahlâkın ise birçok basamakları bulunmakla beraber her dinin kendine özgü ahlâk anlayışı vardır ama ahlâk sisteminin dine bağlı olması bir zorunluluktur. Her dinin ahlâkında ise şu esaslar bulunur; "Menfaatsizlik, sonsuzluğa uzanma, aşk ve samimiliktir."³⁹⁶ Din ile ahlâk farklı şeyler değildir. Din gibi ahlâk da evrensel kaidelere muhtaçtır. İnsandaki istek, hırs ve iştihalar yüzünden ahlâksızlıklar vukuu bulur. Dinin de ahlâkın da gayesi insanı bu kötü huylardan kurmak ve insanın ruhunu kuvvetlendirmektir.³⁹⁷

Topçu, ahlâk ilminin diğer ilimlerden farklarını ve benzerliklerini şu şekilde açıklar: Ahlâk, hayvani hayattan insani hayata geçiştir, din ise insanlığın üstüne yükselme iradesidir. Ahlâk ve din iç içedir. Ahlâkı dinden ya da dini ahlâktan ayırmak imkânsız gibidir. Ahlâk prensipleri vahyin hakikatlerinden çıkarılmalıdır.³⁹⁸ Topçu'ya göre ahlâk prensipleri belirli ilkelere dayanmaktadır ve bu ilkelerden bazıları doğuştan bazıları ise sonradan denemelerle oluşur. Topçu'ya göre "ahlâk terbiyesi"nin basamaklar hâlinde gerçekleşmesi gerekir: 1. Ahlâklı davranış, söylemden önce fiili olarak yaşanılması gerek; 2. Ahlâk terbiyesinde kötü olmamak için kötülüğe giden yollar da denenmemelidir, uzak durulmalıdır; 3. Ahlâklılıkta kişi önce kendisi örnek olmalıdır; 4. Kötü davranışlara sahip insanları düzeltme çareleri aranmalı, ümit verilmelidir; 5. Ahlâk terbiyesi alan kişi bu basamaklardan sonra onu harekete geçirecek dış kuvvete yani öğütlere ihtiyacı olacaktır; 6. En sonunda da ahlâklı davranışlar alışkanlık hâlini alması gelir.³⁹⁹ Ahlâk, İslâm'ın özüdür. Müslüman olmanın diğer adı İslâm ahlâkına sahip olmaktır.⁴⁰⁰ İslâm ahlâkı ise üç esas üzerinedir: Hürmet, merhamet ve hizmet.⁴⁰¹ Topçu'ya göre ahlâk anlayışımız "hürmet, hizmet ve merhamet prensiplerini kendinde birleştiren aşk ahlâkıdır."⁴⁰² Bu ahlâkın yayılması için de insanların şiddet ve tehditten uzak, aşk ahlâkını yaşayanlar ve yaşatanlar olmaları gerekir.

b) Erol Güngör'e göre bireysel ahlâk

Erol Güngör, çocukların ahlâki gelişiminde rol öğrenmeye dair şunları söylemiştir: Çocukların öğrenmesi taklit yoluyla olur. Bu öğrenme sürecinde etkili rol çocuğun en yakınındaki aile bireyleridir. Ailesi olmayanlar için onların yerini alanlar taklit edilir. Ahlâki davranışın öğrenilmesine ise *rol öğrenme* denir. Çocuğun yaşı ilerledikçe hayatın çeşitli safhalarında farklı rollere bürünür. Buna bağlı olarak vicdan duygusu, benlik ve şuur da gelişir.⁴⁰³ Güngör,

³⁹⁴ Nurettin Topçu, *Ahlâk...*, 68.

³⁹⁵ Nurettin Topçu, *Ahlâk...*, 55.

³⁹⁶ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 47.

³⁹⁷ Nurettin Topçu, *Ahlâk...*, 32.

³⁹⁸ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 91.

³⁹⁹ Nurettin Topçu, *Ahlâk...*, 115-116.

⁴⁰⁰ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 92.

⁴⁰¹ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 104.

⁴⁰² Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 31.

⁴⁰³ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 45.

insandaki benlik ve vicdan ilişkisini Freud'dan yola çıkarak izah eder. Ona göre toplumsal kurallara uyan insanlar kuvvetli vicdanlara sahipken (dindar insanlar gibi), toplumsal kurallara uymayan, başına buyruk insanlar ise zayıf vicdanlı kişilerdir.⁴⁰⁴ Ahlâka, hukuka uygun hareket eden insanla; ahlâka, hukuka uygun hareket etmeyen insanın vicdanî gelişimi aynı değildir. Müslümanlarda ahlâk, hukuk ilişkisiyle sosyal hayat arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Batı hukukunda ise bu ilişki daha mesafelidir. Bu sebeple ferdi vicdan batıda daha az gelişmiştir.⁴⁰⁵

Güngör'e göre insan ne melek ne şeytandır. Her türlü iyilik ve her türlü kötülük yapabilecek potansiyele sahiptir. Ferdin istekleri ile toplumun beklentileri arasındaki dengesizlik; intiharlara, gayri ahlâka davranışlara sebep verebilir. Fert-toplum arasındaki denge, kanunlarla ve toplumdaki ahlâki kuralların birbirlerine uyumuyla ilgilidir.⁴⁰⁶ Ahlâktan bahsedilebilmesi için insan davranışı ile toplum öğleleri birbirleriyle irtibatlı olması gerekir. İnsanların toplumdaki davranışları hakkında verilen genel hükümler *şahsiyet* (kişilik) ile ilgilidir. Şahsiyet ne sadece soyaçekim (irşî) ile ilgili ne de sadece toplum için de öğrenilen davranışlarla ilgilidir.⁴⁰⁷ Şahsiyetli insan aynı zamanda namuslu insandır.

Güngör'e göre insan; alet yapan hayvan olarak tarif edilmesi insanı asıl var oluş amacından uzaklaştırmaktadır. Çünkü insan ne otomat davranışlar sergileyen bir canlıdır ne de kuralsız yaşayan bir canlıdır. İnsan, davranışlarına ölçü koyan değerler vardır ve buna göre yaşamını belirler. Bu ölçülere uygun bir yaşayış olmadığı zaman gayri ahlâki davranışlarıyla huzur bozucu olacaktır. Maalesef teknolojinin bilinçsiz kullanımı ve insanın sınır tanımayan istekleri neticesinde insanlık büyük bir tehlikenin eşiğindedir. Güngör'ün de ifade ettiği gibi: "İnsan gün geçtikçe yiyip içen, çiftleşen ve fırsat buldukça başka insanları boğazlayan, niçin yaşadığını düşünmeye fırsat bulamayacak şekilde sürüklenip giden bir varlık hâline gelmektedir. Asıl felâket budur."⁴⁰⁸

Özetleyecek olursak; Topçu, bireyin ahlâki gelişimini irade, vicdan ve ödev kavramlarıyla izah eder. Birey-ahlâk etkileşiminde namuslu adam, iyi adam, büyük adam, hareket adamı vb. benzetmeleri kullanır. Ahlâkın prensiplerini ortaya koyar. Ona göre bireyin ahlâki davranışı akılsız ve duygusuz olamaz. Ahlâk için ikisi de elzemdir. Güngör ise Topçu'dan farklı olarak ahlâkın öğrenilmesi üzerinde daha fazla durur ayrıca ahlâkın vicdanla ilişkisinin yanında hukukla ilişkisini de izah eder. Topçu *namuslu adam* izahını yaparken, Güngör ise *namus* kavramının toplumdaki kıymetini izah eder ve *vasat insan* tiplemesini ele alır. Batıların ve Türklerin ahlâk algısını mukayese eder. Genel olarak iki fikir adamının "ahlâklılıkta kişi önce kendisi örnek olmalıdır" anlayışı ön plana çıkmaktadır. Topçu'nun *ahlâk filozofu*, Güngör'ün

⁴⁰⁴ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 67.

⁴⁰⁵ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 108.

⁴⁰⁶ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 86.

⁴⁰⁷ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 12.

⁴⁰⁸ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 80.

ise *altın beyinli adam* olarak tanınması bu kişilerin ahlâkta örnek şahsiyetler olduğunun da bir göstergesidir.

2.1.2.3. Toplumsal ahlâk

a) Nurettin Topçu'ya göre toplumsal ahlâk

Nurettin Topçu toplumsal ahlâkın önemini vurgulamak için üretim ve iş ahlâkı, köyden kente göç gibi konuları yazılarında ön plana çıkarmıştır. Ona göre kazanma ve üretme hırs temelli olmamalı, insanî değerlerle temellendirilmedilir. İşsizlik neticesinde sanayi şehirlerine göçün toplumsal ahlâkı iyileştirici değil yıkıcı bir etkisi olmuştur. Bunun için devlet, toplumsal ahlâkı iyileştirici ekonomik tedbirler almalıdır.

Topçu'ya göre toplumsal ahlâkın muvaffak olabilmesi için dindar insanların ilmi ve iktisadi doktrinlerinin olması gerekir.⁴⁰⁹ Bu doktrinler hırs temelli değil sermaye sahiplerini insani değerlerle yaşatıcı olmalıdır. Küçük sermayeler emeğin ürünüyken, büyük sermayeler ise serveti ele geçirme hırsı olan kazanca dayalıdır. Kapitalizm küçük sermaye sahiplerini esaret altına alırken, serbest üretimin artması ise sadece sermaye sahiplerini sevindirmiş ve milletin çoğunu hüsrân içinde bırakmıştır. Sanayi medeniyeti olan asrımızda fabrikalarda çalışanların esir muamelesi görmesi büyük toplumsal sorunlara neden olmuştur. Geleceğin en büyük sorunu ise israf düzeyindeki üretimin neden olacağı işsizliktir ve de ağır sanayinin neden olacağı savaşlardır. Oysa üretimin artması ile toplum düzeninin kuvvetlenmesi dengeli olmalıdır. Aynı zamanda toplum düzeninin sağlanması için fertci ve devletçi iktisatın maddeci yoldan sıyrılması gerekir.⁴¹⁰ Topçu, iktisat dâvasını ise şu cümleyle özetlemektedir: "Bizce mukaddes dâva, büyük pazara yol veren her mahalleden bir milyoner çıkarmak değil, millet selâmetine açılan her kapıdan ancak emeğiyle övünen namuslu adamlar çıkarmaktır."⁴¹¹ Maalesef cemiyette kazanma hırsı, çalışma ve üretmenin yerini almıştır. Memurların çalışma hayatında aldıkları derece, kıdem vb. işlerindeki mesuliyet duygusunu ve çalışma ahlâkını da bozmaktadır. Çünkü bu rütbelere daha fazla para kazanma gâyesini taşımaktadır. Bu duyguların hâkim olduğu cemiyette millî ahlâktan söz edilemez.⁴¹²

Topçu, şehir hayatının koşuşturmasını sevmez. Yirminci asır, onun deyimiyle sürat asrı, insanları sinir hastası yapmaktadır. Fabrikalar, makine medeniyetini oluşturduktan sonra tabiat hayatındaki mutluluk da o oranda azalmıştır. Büyük şehirlerin insanları salon hayatına mahkûm edilmiştir. Ruh, makineler altında ezilmiştir. Apartman hayatındaki insanların yaşamı ağıllarda farklı bölümlenmiş canlıların yaşamından farksızdır. Sanayinin gelişmesiyle tarım hayatının gerilemiş ve şehirlere göç hızlanmıştır. Sanayinin gelişmesi ağır silahların

⁴⁰⁹ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 27.

⁴¹⁰ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 194.

⁴¹¹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 211.

⁴¹² Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 107.

üretimini arttırmış ve bu durum da dünya savaşlarına neden olmuştur.⁴¹³ Hatta Topçu'ya göre aile bütünlüğünü parçalayan mühim sebeplerden biri de sanayi devrimidir. Sanayi devrimi sebebiyle babanın mutlak otoritesi yok olmuş, aile fertleri aile dışında başka yerlerde çalışmak zorunda bırakılmış, ailenin ekonomik birliği sarsılmıştır.⁴¹⁴ Kadın hürriyeti adı altında -aile ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla- kadınların fitratına uymayan işlerde çalışmaları kadınları mesuliyet duygusundan mahrum bırakmıştır.⁴¹⁵

Topçu'ya göre gerek iş imkânlarından gerekse şehrin şatafatlı hayatından dolayı büyük şehirlere doğru yaşanan göçler nedeniyle aile ve ahlâk nizamı bozulmuştur. Bu duruma engel olmak için küçük sanayi kuruluşlarının meslek ahlâkının muhafazası için lonca teşkilatı kurulmalıdır. Büyük şehirlere büyük fabrikalar kurulması yerine el tezgâhları ve imalâthaneler kurulmalıdır. Böylece köy ve kasabada iş imkânları artmış ve göç de engellenmiş olacaktır. Anadolu insanı toprakla bağını koparmamış olacak aynı zamanda da makinelere esir olmayacaktır. Topçu'ya göre ekonomik kalkınmanın reçetesi şudur; "... ahlâk nizamı içinde sağlayacak sistem, kooperatifçiliğe dayanan devlet sosyalizmidir."⁴¹⁶ Bu anlayışı Fransız, Alman, Belçika yahut İngiliz sosyalizminden farklı kılan İslâm esaslarına dayanan sosyalist bir ahlâk anlayışına sahip olmasıdır. Bu sosyalizm aynı zamanda otoriteli ve merkezîyetçi olan sıkı bir devlet kontrolüdür.

Sosyolog Durkheim, ferdi cemiyetin içine (toplumsal harekete) hapsedmiştir. Cemiyet bir nevi Tanrı'nın yerine geçmiştir. Ferdin cemiyetten farklı bir inanç ve ahlâki düşüncesi olamaz. Ferdin iradesi en azamî cemiyete uymaktan ibarettir (determinizm). Topçu'ya göre determinizmin Türkiye'deki takipçisi daha doğrusu kopyacısı Ziya Gökalp'tir.⁴¹⁷ Topçu, determinizm gibi zehirleyici kuvvetlerle etrafı çevrilmiş bugünkü nesillerin yetişmesinden endişe duymaktadır. "Gelecekteki selâmet ordusunu nasıl çıkarabiliriz?" sorusuna cevap aramaktadır. Bu soruya verilen ilk cevap gençleri mûsikî ile temas kurmalarını sağlamaktır. Sonra gençlere hizmet aşkı aşılanmalı, mesuliyeti olan görevler verilmelidir. Cemiyetler kurulmalı, dergâh misali dernekler açılmalıdır. Böylece ilim zihniyeti de var olacaktır. Kendine yabancı olan genç, kendiyse tabiatla baş başa kalmalıdır.⁴¹⁸

Topçu'ya göre devlette, içtimaî hayatta, hukukta, orduda, dinde, maarifte vb. birçok alanda inkılâp hareketleri görülmüştür ama bu inkılâplar şekil değişikliklerinden ibaret olmuştur. İnkılâp gelişigüzel değerler değiştirmek değildir. İnkılâp: "Bir cemiyetin kendi mazisinden kuvvet alan ve cemiyetin hayatını evvelkinden daha yüksek ruhî değerler plânına yükselten, içtimaî ve tabiî oluşun kaydettiği sıçrayış hareketi."dir.⁴¹⁹ İnkılâpların da başarısız olduğu ahlâki nizam korunamamıştır. Bu durumdan kurtulmak için iman, ahlâk ve düşünce birliğinin

⁴¹³ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 194-195.

⁴¹⁴ Nurettin Topçu, *Sosyoloji* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 118.

⁴¹⁵ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 123.

⁴¹⁶ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 115.

⁴¹⁷ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 39.

⁴¹⁸ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 139-140.

⁴¹⁹ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 119.

olması gerekir. Topçu'ya göre Müslümanlar arasındaki birlik ruhta ve fikirde olmayıp sadece belirli dönemlerdeki Hac, Umre zamanlarında Kâbe etrafında fiziksel olmaktadır. Bunun sebebi İslâm'ın vazgeçilmez esası olan, Kur'an Kerim'in özü olan ahlâkın kaybedilmesidir ve sanayi medeniyeti hâline gelmek için insanın makineleşmesidir.⁴²⁰ Bu birlikteliğin sağlanabilmesi için fertlerin *insan olan bunu yapmaz* söylemi yerine *insan olan bunu yaptırılmaz* söylemi ahlâki ile olmalıdır.⁴²¹ Müslüman birinin ahlâki ilkesi olmalı ve bunu da muhaza etmelidir yani muhafazakâr olmalıdır. Topçu'ya göre muhafazakârlık, millet mukaddesatının cemiyet içindeki iradesinin ruh varlığıdır. Toplumun her sahasında muhafazakârlığın hareketi görülebilir. Lakin bu hareketlerin muhafazası şekilde görünüşte değil ruhta olmalıdır. Mesela Peygamber sünnetini ruh ve zihniyette değil de O'nun şekil ve kıyafetlerinde aranması gibi.⁴²² Kur'an Kerim'in özü olan ahlâk, insanlığın ahlâkını da tamamlamıştır.⁴²³

b) Erol Güngör'e göre toplumsal ahlâk

Erol Güngör'e göre ahlâklı olmak elzemdir çünkü ahlâk olmazsa toplum hayatı olamazdı yani insanları bir arada tutan manevî kuvvet olamazdı. İyi ve kötünün neler olduğuna dair ortak bir anlayış olmasaydı huzur yerine kargaşa hüküm sürerdi. Toplum ahlâkına uygun davranana kıymet verilmesi, uygun davranmayana ise sert tepkilerin verilmesi⁴²⁴ ortak/toplumsal yaşam kaidelerinin varlığındandır. Toplum hayatı; "İnsan içgüdülerini ve ihtiyaçlarını başkalarına zarar vermeyecek şekilde düzenlemek ve böylece insanların huzur, güvenlik içinde bir arada yaşamalarını sağlamaktan ibarettir."⁴²⁵ Toplum hayatına uymayan davranışlar ise kanuna aykırı sayılabileceği gibi aynı zamanda *kötü ahlâk* olarak da nitelendirilecektir. Çünkü ahlâk: "Bir cemiyetteki insan münasebetlerinin, yani o cemiyetteki yaşama tarzının bir mahsulüdür."⁴²⁶ Ahlâkın bilgi, davranış ve duygu boyutları vardır. Ahlâki gelişme bu üç boyutun uyumuyla idealleşir. Ahlâki davranışın psikolojik yönü kişinin kendisi ve kişiler hakkındaki tutum, bilgi ve görgülerle ilgilidir. Duygu boyutu ise psikolojiyle daha çok ilgilidir. Toplumun beklentilerine göre oluşan ya da toplumla çatışma içinde meydana gelen *benlik* kavramı, bu hususta önemlidir çünkü iyi bir benlik iyi bir ahlâk anlamına da gelmektedir.⁴²⁷

Sosyal bir varlık olan insan adaletli olmazsa toplumsal ahlâk da bozulacaktır. Toplumsal ahlâk bozulursa devletler ne kadar kanunlar yaparlarsa yapsınlar adalet tam anlamıyla sağlanamaz. Eğer yargı adaleti ya da sosyal adalet olmasa herkes kendine göre adalet uygulamaları yapmaya çalışırlar ki o zaman toplumsal barış, huzur yaşanamaz. İnsan, başkalarının özgürlüklerine zarar vermemek şartıyla hürdür fakat bazı durumlarda hür olmanın sınırları

⁴²⁰ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 15.

⁴²¹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 21.

⁴²² Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif...*, 48.

⁴²³ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 88.

⁴²⁴ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 18.

⁴²⁵ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi...*, 18.

⁴²⁶ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 23.

⁴²⁷ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi...*, 28.

aşılarak kanun dışı olaylar, durumlar yaşanır. İnsanların adaleti, kusursuz eşitliği sağlayamaz ama kusursuz bir adalet var ki insanlar buna *ilâhi adalet* denir. İlâhî adalet Tanrı'ya aittir ve Tanrı her şeyi görendir, duyandır, bu sebeple ceza ve mükâfatı kusursuzdur.⁴²⁸

Güngör'e göre toplumsal kurallar değişkenlik arz etse de istikrarlı değişim olması önemlidir aynı zamanda ahlâkın değişmeyen yönleri de vardır. Toplumdaki ahlâki düzendeki değişimlerde bazı din kurucuları, filozoflar gibi şahısların da etkisi vardır. Unutulmamalı ki ahlâk, öğrenme temelli (yaş, zekâ, hayat tecrübesi etkileri) bir hadisedir. Bu öğrenmenin ise psikolojik ve sosyolojik yönleri vardır. İnsanlar, ahlâkın değişmemesine engel olamazlar çünkü ahlâkın değişmemesi için hiçbir şeyin de değişmemesi gerekir ki bu da mümkün değildir. Değişen tarafı ise uygulanma şeklidir. Güngör bu konuda iki soruyu ele alır: "1. Toplumun değişmesi ile ahlâk sistemi de otomatik olarak değişir mi? 2. Toplumdaki ahlâkın değişmesi, fertlerin iradeleri dışında cereyan eden bir olay mıdır?"⁴²⁹ Güngör'e göre toplum yapısı ve hayat tarzı istikrarlı olduğu zamanlarda ferdî sapmalar küçüktür, ihmal edilebilir, hoş görülebilir ama büyük sosyal değişmelerde ferdî sapmalar diğer fertlerin değişimine neden olur, yeni bir ahlâk düzeni oluşuna kadar fert-toplum çatışması devam eder.⁴³⁰

Güngör, örf ve âdet kavramlarını tanımlarken ortak yönlerini (sözlü anlatım yoluyla nesilden nesile aktarılan, ortaklaşa benimsenen) ve aradaki farkları da anlatır. Âdetlere uyulmaması durumunda toplumun sadece ayıplaması, örflere uyulmaması durumunda ise daha resmî ve sert tepkiler verileceğini vurgular. Güngör'e göre günlük hayatımızın tamamına yakını âdetlerin uygulanmasıyla geçmektedir. Örf ve âdetler toplumdaki tüm bireyleri de kapsamayabilir. Mutlak doğrular da değillerdir. Örfler ise daha çok toplumsal müesseselerle ilgilidir. Örf ve âdetler toplumdaki topluma değişir fakat her toplumda kolay ve çabuk değişmesi toplumun aleyhine işleyecektir.⁴³¹ Örneğin din hayatının ve örf-âdetlerin bir yansıması olan aile kurumu ahlâkın korunmasında önemli bir etkidir. Aile kurmak demek olan evlilikte mutlu yaşamın topluma yansıması toplumsal ahlâka da yansıyacaktır.⁴³²

Topçu, toplumsal ahlâki ele alırken ticaret, sanayi, aile hayatı, iş imkânı vb. toplumsal birçok mevzuya da değinir. Özellikle sanayinin gelişmesiyle toplumsal ahlâki yapının da (aile, kadın hürriyeti, işçi-işveren ilişkisi, ticaret ahlâki vb.) bozulduğunu düşünür. Topçu, ekonomide kalkınmanın devlet sosyalizmiyle mümkün olduğunu düşünürken, sosyal hayattaki ilerlemenin çaresini ise taklitten uzak inkılâp hareketlerinde görür. Bunun da yegâne koşulu cemiyete hapsolmemiş bireyin önce ruhunda yapılan inkılâptır. Güngör, Topçu'ya nazaran örf ve âdet kavramları üzerinde daha çok durmuştur. Ona göre toplumsal ahlâki gelişimin bazı aşamaları vardır. Toplumsal ahlâkın gelişimi için hem sosyal/hukuksal adalet hem de ilahi

⁴²⁸ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi...*, 108.

⁴²⁹ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 22.

⁴³⁰ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi...*, 144-145.

⁴³¹ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 94-95.

⁴³² Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi...*, 40.

adalete ihtiyaç vardır. Bu değer hükümlerine göre bireyin toplum içindeki davranışı bir karşılık bir değer görecektir.

Ahlâki liderler genel olarak davranışlarıyla toplumda takdir edilen insanlardır. Sosyal meseleler hakkındaki fikirleri bazı kimseler tarafından benimsenmemiş olsa da onların dürüst, erdemli yaşayışları takdir edilmiş, örnek alınmıştır. Ahlâki liderler ahlâki davranışlarıyla toplumun ahlâki seviyesini yükselten insanlardır. Toplumdaki gayri ahlâki davranışlara kayıtsız kalmayıp çözüm üretmek için çaba sarfederler. Toplumsal ahlâki sorunlar için kendilerini mesul görürler.

2.1.2.4. Devlet Ahlâkı

a) Nurettin Topçu'ya göre devlet ahlâkı

Nurettin Topçu, farklı başlıklardaki yazılarında farklı devlet tanımlamaları yapmaktadır. Onlardan bazıları şu şekildedir: “Bir vatan toprağı üzerinde hâkimiyetle yaşayan insanların meydana getirdiğı mânevî birliktir.”⁴³³, “Millet vücudunun ruh kazanması ve ilâhî bir ruhun millete beden kazandırmasıdır.”⁴³⁴, “Cemiyetin idarî alanda teşkilatlanmış şeklinden ibaret manevî bir kuvvettir.”⁴³⁵ Topçu sosyolojik olarak devlet sınıflamasını, Fransız inkılâbından önceki (eski devlet) ve sonraki (yeni devlet) devletler olarak yapmaktadır. *Eski devlet*, otoriteli kuvvet yani istediğini yapabilen devlettir. *Yeni devlet* ise otoriteli ve zorlayıcı değil, kuvvetini milletten alan devlettir. Otorite ise devletin gücünü, millî iradeyi ifade etmektedir.⁴³⁶ Dünyanın en iyi otoritesi Hz. Ömer dönemi, millî tarihimizin en parlak otoritesi ise Yavuz Sultan Selim dönemidir.⁴³⁷ Otoriteli devlet anlayışı aynı zamanda milliyetçiliğın temelidir. Devlet yolunda kurtuluş ise ancak millî devlet olmakla gerçekleşir. Devletin yönetim şeklinden ziyade ruhî kuvveti daha mühim olduğunun farkında olunmalıdır. İktisat devleti değil ahlâk devletidir. Millî devlet ise “milleti için çalışırken fertlerin zaafı ile öteden beri alıştırıldığı şahsî menfaat arzularını köstekleyen devlettir.”⁴³⁸ Topçu, başka bir yazısında devlet sınıflamasını iradeli ve iradesiz (otoriteli ve otoritesiz) devlet olarak yapmaktadır. İradesiz devlet, haksız yollarla ayakta dursa da mutlaka çökecektir. İradenin zayıflaması ise devletin mukaddes bağlarının kopmasıyla ve cemiyette mesuliyet duygusunun kaybolmasıyla olur.⁴³⁹

Türkiye'nin kurtuluşu liberal ekonomi sistemine dayalı bir devlet anlayışı değil, rejiminde otorite ve mesuliyet ruhunu yaşatacak devlet anlayışıdır. En iyi devlet anlayışı ise ne monarşide ne de batıdan gelen demokraside aranmalıdır. Üstün yetenekli ve ahlâklı vicdan

⁴³³ Nurettin Topçu, *Ahlâk...*, 214.

⁴³⁴ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 52.

⁴³⁵ Nurettin Topçu, *Sosyoloji* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 86.

⁴³⁶ Nurettin Topçu, *Sosyoloji...*, 87.

⁴³⁷ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 213.

⁴³⁸ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 120-121.

⁴³⁹ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 53.

sahibi insanların işbaşına gelmesiyle özlenen bir devlet idaresi var olmalıdır.⁴⁴⁰ Topçu'ya göre devlet liderlerinin şah, kral, hükümdar, halife vb. unvanlarla anılması pek de önemli değil çünkü bu kişiler genel anlamda zaten devlet reisidir. Mühim olan vatan sevgisiyle samimâne hizmet edilmesidir.⁴⁴¹ Bu hizmet dâvasında önder olmak isteyenler öncelikle kendi şahsiyetleriyle topluma örnek olmaları gerekmektedir.⁴⁴² Topçu, bu örneklerden biri olan Fatih Sultan Mehmet'i şu vasıflarla anar; benzersiz bir örnek, önder ve inkılâpçı.⁴⁴³

Yönetenlerin, idare ettiği halka verdiği söz tutmaları demek olan devlet mesuliyeti, iktidarda belirli bir mertebeye dayanır. Buna da *hükümet* denir. Yönetenlere *devletli adam* tabiri yerine *mesul insan* demek daha isabetli olacaktır. Mesela milletvekilliği ahlâki şöhrat ve mesuliyet makamıdır.⁴⁴⁴ Topçu'ya göre ferdin ahlâkı olan mesuliyet iradesi, devletin hâkimiyetinde olunca devlet ahlâkı doğmaktadır. Büyük devlet adamı ise "milletin haklarını kurtarmak için, her türlü mesuliyeti kendi üzerine alan adamdır."⁴⁴⁵ Devlet adamının mesuliyet iradesiyle devletin teşkilat düzenlemesi devletin selâmetini sağlamaktadır. Bu mesuliyet devlet adamının kendi iradesini Allah'a teslim etmesidir. Aksi takdirde mesuliyeti olmayan devletin yönetim şekli ne olursa olsun sonu felakettir.⁴⁴⁶

Topçu'ya göre komünizm maddecilik sistemine dayanan, ruhu büsbütün boğmaya çalışan, işçi diktatörlüğünü andıran kinci ve ihtilâlcı bir sistemdir. Genellikle aydın zümrede kendine yer edinen komünizm yerli halkın kalbinde yer edinmemiştir. Komünizm, ferdî iradeyi ortadan kaldırıp, ruhtan sıyrılmış bir beden var etmek istiyor. Kalp ve kafayı inkâr edip, insanı ekonomi ve yumruktan ibaret kabul ediyor. Onda en üst ideal, tüm insanların ekonomik olarak eşit olmasıdır. Dünya düzenini değiştirecek tüm hareketler aslında maddî sebepten doğmuştur. Diyebiliriz ki komünizmin dünyası, "iktisat adamını (hemo economicus) barındıran Allahsız bir dünyadır."⁴⁴⁷ Komünist;⁴⁴⁸ "ahlâki kanun ve kaide tanımayan, mesuliyetsiz insandır."⁴⁴⁹ Komünizm ise "insan varlığına çevrilmiş bir kin sistemidir."⁴⁵⁰ Ahlâk nizâmını yok etmek, yıkmak isteyen komünizm; dinlerin ruhlardaki nizâmını da yok etmek istiyor. Dolayısıyla komünizm, İslâm ve Hristiyan dinlerinin de karşısındadır. Bu sebeple komünizmin tamamen ortadan kalkması için bu iki birlikte hareket etmelidir: "Bu

⁴⁴⁰ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 118.

⁴⁴¹ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 114.

⁴⁴² Nurettin Topçu, *Millet Mistikleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 141.

⁴⁴³ Nurettin Topçu, *Büyük Fetih* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 37.

⁴⁴⁴ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 59.

⁴⁴⁵ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 22.

⁴⁴⁶ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 250.

⁴⁴⁷ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 267.

⁴⁴⁸ Topçu'ya göre komünist ile din adamı arasındaki fark şunlardır: "Komünistin din adamı hakkında hiçbir sorumluluğu olamaz, çünkü o, mesuliyet tanımaz. Din adamı ise, komünist ruhunu kurtarmaktan sorumludur. Biri, ruhu ezmek isteyen maddenin saldırışını, öbürü maddeyi de kurtarmak ve kendine yükseltmek isteyen ruhun ıstırabını temsil ediyor. Komünistin bütün varlığını teşkil eden madde, bizzat kendisinin düşmanıdır; zira kendinin yükseltilmesi için uzanan eli kesmektedir." [Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 274.]

⁴⁴⁹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 273.

⁴⁵⁰ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 308.

hâdise, dinlerin kendi gâyelerine götüren yolsa güç birliği yapmaları demektir, dinlerin birleşmesi demek değildir.”⁴⁵¹

Topçu’ya göre “Müslüman Türk’ün devlet telâkkisi, Müslüman Anadolu’nun sosyalizmidir. Bu kelimededen gocunan Türk çocuklarının bu hâli, saflıkla bilgisizlikten başka bir şey değildir.”⁴⁵² Topçu, komünizmi yok edecek ve diğer adı da milliyetçilik dediği *Müslüman Anadolu sosyalizmi* ifadesini şu şekilde açıklar: “İslâm’ın ruh ve ahlâkına sahip olacak Anadolu’nun insanını ve bütün hayat kuvvetlerini, ferdi menfaatlerle ihtirasların sınırları dışına çıkarıp bir ilâhi bölgede, tam iktidarı ile sağlam iradenin disiplini altına, millet selâmeti yolunda toplulukla seferber etmek demektir.”⁴⁵³ Toplumsal kurtuluşun yolu ruhçu ve İslâmcı sosyalizmden geçmektedir. Fakat toplumda sosyalizm kavramına karşı ön yargılar ve yanlış anlamalar bulunmaktadır. Bu yanlışlardan bazıları şuurlu bazıları ise şuursuzdur. Bunun en birinci sebepleri arasında da sosyalizmi komünizm ile karıştırmaktan ileri gelmektedir.

Topçu, daha iyi bir yönetim şekli var olana dek demokrasinin geçici olduğunu vurgular. Ona göre bu rejimle, bilenle bilmeyen bir olmakta; cahille âlim eş görülmektedir. Oy kullanan insanlar arasında ahlâk ve kültür bakımından fark olmasına rağmen nicelik olarak eşlerdir. Demokrasi de hak rejimi değil monarşi gibi kuvvet rejimidir. Demokrasiyle toplumu selamete erdirecek iktidar beyhude iken ileri kültürdeki toplumlarda ise demokrasi var olanı korumaktan ve iyi yürütmekten ibarettir. Âdeta din hâline gelmiş bu yönetim şeklinin temel prensipleri ise hürriyet ve eşitliktir.⁴⁵⁴ Peygamber dönemi yönetim şekli ise demokrasi değil, istişare rejimiydi. Ayrıca devrin en ideal rejimi irade rejimidir. Topçu’ya göre demokrasi; “Milleti için çalışırken fertlerin zaafı ile öteden beri alıştırıldığı şahsî menfaat arzularını köstekleyen devlettir.”⁴⁵⁵ Demokrasi rejiminin muvaffakiyeti ise insanların birbirlerine hürmetlerine bağlıdır. Topçu, dinin müesseseseleşmesi tehlikesinden dolayı dinî devletin olmasını uygun görmemektedir ama devlet liderinin mesuliyet iradesine sahip, Allah’a teslim olmuş birinin olması gerektiğini savunur. Ona göre liderde başlayan bu devlet psikolojisi zamanla millete de sirayet edecektir.⁴⁵⁶ Topçu, Peygamberin (s.a.v.) devlet yönetimine yorumu ise şu şekildedir: “Peygamberimizin istişare rejimi de halkın oyuna başvuran bir demokrasiden çok uzaktı. İslâm’ın idare tarzının demokrasi olduğunu söylemek, gerçeklere göz yummaktır. Peygamber ve ashab devrinde halkın idare ile hiç alâkası yoktu. Peygamber sadece yine kendisinin seçtiği ‘işlerden anlayanlar ile’ görüşü danışarak idare hususunda kararlarını yine kendisi veriyordu.”⁴⁵⁷

⁴⁵¹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 324.

⁴⁵² Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 27.

⁴⁵³ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 27.

⁴⁵⁴ Nurettin Topçu, *Sosyoloji...*, 106-107.

⁴⁵⁵ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 133.

⁴⁵⁶ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 25.

⁴⁵⁷ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 136.

Topçu'ya göre *inkılap*; “temelleri cemiyet tarafından hazırlanmayan âni ve beklenmedik değişimler”dir.⁴⁵⁸ Cumhuriyet dönemi inkılâpları halk tarafından hazırlanmadığı için halk tarafından benimsenmesinde sorunlar olmuştur. Gerçek manada inkılâpçılık, muhafazakârlıkla beraber tahlil ve tenkide değer mühim bir prensiptir. İnkılâp maziyi yıkmak, muhafazakârlık prensiplere değil de şekillere, kalıplara bağlanma olarak görülürse iki anlayış da insanları felakete götürebilir. Oysa iki anlayış da birbirlerini tamamlayan hareket prensipleridir.⁴⁵⁹ Halkın benimsemekte zorlandığı inkılâp hareketlerinden biri de laikliktir. Topçu'ya göre lâiklik, devlet şekli de değildir din de değildir. Dinî hayatın evrimleşmesi de değildir. Devlet yönetimiyle ilgili bir prensiplerdir. Lâik devlet, her ferde sonsuz bir özgürlük vaad etmediği gibi onların din ve vicdan inançlarına da karışmaz. Anarşi ve tehlikeden uzak olmak kaydıyla fertlerin iman ve din hayatına ve bu benimsenen hayatla ilgili çalışmalarına da alâkasızdır.⁴⁶⁰ Fakat ülkemizde laiklik bir din aleyhtarlığı yani İslâm düşmanlığı manasında görülmektedir.⁴⁶¹

Topçu'ya göre devlet ahlâkı milletin bekâsı için vazgeçilmez bir unsurdur. Devlet ahlâkından mahrum bir millet tarih sahnesinden silinmeye mahkûmdur. Zamanla değişen koşullarda devlet işleyişinde bazı değişiklikler olabilir ama bu değişiklikler milleti öz değerlerinden koparıcı olmamalıdır. Ayrıca önemli olan devletin yönetim şeklinin adı değil devleti yönetenlerin ahlâki değerlere sahip olmasıdır.

b) Erol Güngör'e göre devlet ahlâkı

Erol Güngör yazılarında devlet tanımlamasını yaparken toplumun devlet kavramına yüklemiş olduğu anlam üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. *Devlet* tanımlamasını ise şu şekilde yapar: “Milletin siyasî bir birlik ve organizasyon kurmasıdır.”⁴⁶² Güngör'e göre devlet, milletlerin ihtiyaç ve isteklerin karşılanması için kurulmuştur. Eğer ki devlet, insan-üstüymüş gibi irade ve otorite gibi kabullenilirse devlet başkanı da mutlak doğru ve mutlak yanlış bir bakış açısı ile karşılaştırılacaktır. Alman lider Adolf Hitler gibi.⁴⁶³ Devlete kıymet vermek, onun yasalarını ilahî bir kanun gibi düşünmek demek değildir.

Güngör'e göre “Yeryüzünde tarihin en büyük, en yüce devletini kurmuş bir milletin kendisinden daha başka örnekler aramaya ihtiyacı yoktur.”⁴⁶⁴ Dünyaya örnek bir devlet, millet oluşun temelinde ise inanç ve kültür vardır. Türkler her daim ordu-millet anlayışı içinde olmuşlardır. Her bir birey sanki orduyu temsil ediyor gibi savaşa her daim hazır vaziyettedir. Maalesef materyalist terbiye ile yetişen genç nesiller savaşmayı ağır sanayi,

⁴⁵⁸ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 225.

⁴⁵⁹ Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif...*, 49-50.

⁴⁶⁰ Nurettin Topçu, *Sosyoloji...*, 102.

⁴⁶¹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 168.

⁴⁶² Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 169.

⁴⁶³ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 170.

⁴⁶⁴ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik ...*, 72.

teknoloji mücadelesi olarak görüyorlar. Bu sebeple ki “Kalbinde savaşacak iman olmayanlar için geriye ancak demir ve çelikten yapılmış silahlar kalıyor.”⁴⁶⁵

Devlet baba tabirinde bile Türk kültüründe *devlet lideri* aile reisi gibi *ülke* ise aile gibi algılandığını gösterir. Bazen ülkenin Osmanlı döneminde hükümdarın oğulları arasında paylaşılması millî birliği sarsmıştır. Olaylara *kardeş katli* olarak bakılsa da günümüzdeki varlığımızın temeli bu uygulamanın sayesinde olmuştur.⁴⁶⁶ Devlet sadece vergi toplayan bir mekanizma değil aynı zamanda toplumsal ahlâkın muhafazasını ve refah ortamını sağlayan bir yapıdır.⁴⁶⁷ Zaman zaman devlet yöneticilerinin mecburi kültür değişmesini başarmak için yabancı kültürün yayılması ve yerleşmesinde tavır ve zihin değişimleri olmuştur. Buna örnek olarak Batılı kanunların alınmasıyla yeni bir örf ve âdet sistemi yaratmanın denemelerinin yapılmış olması gösterilebilir.⁴⁶⁸ Bu denemelerin başarısızlığı devletin varlığını zayıflattığı görülmüştür.

Osmanlı’da kanunlar şer’i kanunlara göre idare ediliyordu. Devlet kanun yapıcı değil uygulayıcı durumundadır. On sekizinci yüz yıllarda ise Batı medeniyetinin ilerleyişi, müctehidlerin yeni dünya hayatına Kur’an-ı yorumlayamamaları (İslâm hukuku) devlet hukukuna Batı hukukunun girmesine zemin hazırlamıştır. Devrin yorumlarından en çok ön plana çıkan görüş ise; İslâm dininin kaidelerinin değişmez oluşu, eski döneme ait olması ve yeni hayata uygulamalarda birçok zorluklara sebep olması şeklindedir. Mecelle gibi kanunlar çok iyi olsa da genel anlamda İslâm hukuku, Batı medeniyetinin hızına yetişememiştir.⁴⁶⁹ On dokuzuncu yüzyıl sonrası ise Osmanlı Devleti’inde ilk milliyetçilik hareketi Türk asıllı olmayan Müslümanlarda olmuştur. Bunun neticesinde İslâm birliği dağılmaya başlamıştır.⁴⁷⁰ Bu birlikteliğin dağılmasında Batı emperyalizmin ve sûfîlerin etkisi de olmuştur. Devletin manevî kurucu güçleri olan sûfîler, dünyayı hiçe sayarak, dünyaya sırt çevirmesi sonucunda; dünya işleriyle uğraşan (buldukları şartlarda devlet yönetimi çok kötü olmasına rağmen Ahmed bin Hanbel, İmâm-ı Âzam hayâtı pahasına devlet görevini kabul etmemişlerdir) devlet adamı, ilim adamı, filozof sûfî olmamıştır.⁴⁷¹ *Halifelik* kavramının din ve siyasi cephesindeki anlam farklılıkları üzerinde duran Güngör’e göre İslâm âleminde otorite boşluğunda *hilafet* hakkındaki görüşler daha da şiddetlenmiştir. Sünni İslâm doktrininde, “İslâm dinine uygun vazife gören her devlet reisi halifedir yani Peygamberin devlet reisi olarak sahip bulunduğu fonksiyona *halef* durumundadır.”⁴⁷² *Dervişler* ise liderlerine kalben bağlıdırlar ve onlardan bir işaret gelmedikçe harekete geçmezler. Oysaki İslâmiyet, liderlik konularını dinin objektif

⁴⁶⁵ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 150.

⁴⁶⁶ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 172.

⁴⁶⁷ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi...*, 183.

⁴⁶⁸ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 165.

⁴⁶⁹ Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri...*, 99.

⁴⁷⁰ Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri...*, 189.

⁴⁷¹ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1982), 201.

⁴⁷² Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri...*, 172.

kıstaslarına bağlar.⁴⁷³ Güngör'e göre İslâm dünyasında liderlerin rolü azalmamış ve İslâm geleneği de durgunluk yaşamamıştır.⁴⁷⁴

Birinci ve ikinci dünya savaşı sonrasında yeni devletler ortaya çıkmış olsa da aslında Türkiye, kültürü ve medeniyetiyle yeni değildi bilakis devamlılık arz etmiştir, kültürel ve sosyal değişim nedenlerinden dolayı başka ülkeler tarafından *yeni devlet* olarak görülmüştür. Bu değişimlerin neticesinde Türkiye kurumlarıyla *millî hüviyet* kazanamamış ve Batılılaşma hızlanmıştır. Batılılaşma hareketi bazı şeyler katmasına rağmen başarısız olmuştur. Cumhuriyet'le birlikte modernleşme yerine Batılılaşma kesinlikle kabul edilmiştir.⁴⁷⁵ Türkiye'nin kendine yeni bir hüviyet arayan devlet olması ve Cumhuriyetin kurulması arasındaki ilişki de şu şekildedir: Türkiye, yeni istiklâl kazanmış bir ülke değildir, yönetim rejimi bakımından değişmiştir. Bazı aydınlara göre bu durum Türkiye'nin birdenbire doğmasına anlamına gelmekteydi. Oysa, "Türkiye'de cumhuriyet kurulmadan önce de Türkler bağımsızdı, millî bir kültürleri ve hemen tek başına temsil ettikleri bir medeniyetleri vardı."⁴⁷⁶ Güngör'e göre Cumhuriyet, Osmanlı siyasî ve sosyal rejimine karşı bir hareket olarak ortaya çıktı. Eski rejime ait değerlerin çoğuna karşı çıkıldı. Cumhuriyet inkılâpçılarına göre geri kalmışlığın sebepleri Türklerin Osmanlılar zamanında ilim ve fen yerine dinle uğraşmalarıdır. Bu yaklaşımın en büyük nedenlerinden biri de pozitivist anlayışın çıkış yolu olarak görülmesiydi. Yine eski rejime dayanak olan birçok müesseseye şiddetle cephe alındı. Bu müesseselerin başında olan dini kaldırmak yerine, yeni Türkiye şemasına uydurulması istenmiştir. Buna kanıt olarak ezanın Türkçe okunması, resmî sayılabilecek Kur'an tefsiri yapılmasıdır.⁴⁷⁷

Din inancına kıymet vermeyen devrimci genç nesillere göre cemiyeti düzeltmek ve insanlar akıl vermek tarih tarafından kendisine verilen bir görev olduğu inancını taşır. Demokrasi ile diktatörlük arasındaki farklardan biri de "demokrasilerde halka ait ihtiyaç ve isteklerin, diktatörlüklerde ise idareci azınlığa ait görüş ve düşüncelerin ön plâna geçmesidir."⁴⁷⁸ Güngör'e göre devrimcilik ve demokrasinin bir arada olması imkânsızdır. Ona göre hiçbir inkılâpçı rejim, halkın iradesine göre oy verme hakkı tanımamıştır. İnkılâpçı gençlere göre demokrasi, okumuş gençler yerine cahilleri söz sahibi yaparak inkılâpların elden gideceğini düşünmüşlerdir.⁴⁷⁹ Bu düşünce neticesinde adalet ve eşitlik söylemleri artmış, bunun zaruri neticesi olarak da sosyalizm var olması gerektiği inancı artmıştır. Sosyalizm, Batı'da gelir adaletsizliğinden dolayı ortaya çıkmıştı, İslam sosyalizmi, üçüncü dünya sosyalizmi ise daha az kusurlu sosyalizm olarak görülüyordu. Kapitalizm, Marksist sosyalizm, komünizm ise İslâm'a uygun olmayan bir sistem biçimidir. Sosyalizmde öne çıkan soysal adalet ve özel mülkiyet zaten İslâmî değerlerdendir. Güngör'e göre ulema tarafından değil de İslâm dininin

⁴⁷³ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 218.

⁴⁷⁴ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 22.

⁴⁷⁵ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 23.

⁴⁷⁶ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 35.

⁴⁷⁷ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 79-83.

⁴⁷⁸ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 183.

⁴⁷⁹ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 89.

bazı esasları ile sosyalizm arasında bağlantı görenler amatörce hareket edenlerdir: "İslâm'la sosyalizm arasında bağ kurma gayretleri İslâm düşüncesinin değil, İslâm ülkelerindeki sosyalist aydınların bir eseridir. Bu açıdan bakılınca sosyalizmin İslâm ülkeleri için çok ciddi bir mesele olduğunu söyleyebiliriz."⁴⁸⁰ Sosyalizm,⁴⁸¹ Avrupa'nın kendi medeniyetindeki aksaklığının neticesinde kapitalizme karşı ortaya çıkmış bir alternatiftir. Eşitlik prensibiyle sömürgeci ve sömürge halkı arasında farkı kaldırmayı bir nevi başarmış yeni bir dünya görüşüdür.⁴⁸² Milliyetçilikle ortak noktası ise kapitalizme karşı anti tez oluşlarıdır. Türkiye'deki sosyalizm anlayışından bahsetmekle Marksist sosyalizmden bahsetmek neredeyse aynı anlamı taşımaktadır.

Güngör'e göre devletin temel yapı taşı olarak görülen *lâiklik* kavramı kanun maddelerinden ziyade insan zihniyetinde esas manasını bulabilir. Lâikliği, "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması" şeklinde basit bir şekilde tanımlanması yeterli olmamış bilakis daha çok anlam kargaşasına sebep olmuştur. Çünkü bu tanımlı yaparken öncelikle dinin ve devlet işlerinin ne demek olduğu ve sınırlarının neler olduğunun da anlaşılması gerekir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bile devlet kontrolünde olması, siyasî kuvvetin dinî kuvveti elinde tutması anlamına gelmektedir. Bu da dinle devlet işlerinin birbirine karışması demektir. Bu anlayıştan dolayı nesiller din terbiyesinden mahrum bırakılmıştır.⁴⁸³

Özet olarak; Topçu ve Güngör devlet tanımlarını yaparken devlet ideallerini İslâm'la da bağdaştırırlar. Topçu örnek devlet adamlarının isimlerini vurgularken Güngör'de bu durum pek görülmez. İki fikir adamı da komünizmin, sosyalizmin devlete verdiği zararı teferruatlı bir şekilde açıklar. Bu açıklamada tehlikeden kurtulmanın yolunu Topçu, Müslüman Anadolu sosyalizminde bulurken Güngör'e göre ise bu yol boş bir uğraştır ve demokrasi ideal bir devlet yönetimidir. Laiklik, inkılâp kavramlarını her iki ahlâki lider de toplum tarafından net anlaşılmayan ifadeler olarak görmektedir.

Ahlâki liderler mesuliyet duygusuna sahip kişilerdir. Bu mesuliyet duygusu devlet terbiyesinde ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda iyi bir vatandaş ve ödev insanlarıdır. Farklı siyasi, ideolojik görüşlere yaklaşımlarında saygı temelli bakış açılarına sahiptirler. Sıradan devlet memurları olmayıp devletin bölünmezliğini ve sürekliliğini sağlayan, devleti yıpratıcı eylemlerden uzak duran hatta zararlı eylemlere engel olan dâva adamlarıdır.

⁴⁸⁰ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983), 149-150.

⁴⁸¹ Güngör sosyalizmi şu şekilde tarif eder: "'Sosyalizm yapıcı bir güç değil, eskinin bütün beğenilmeyen şeylerine karşı bir çeşit kavga taşıdır; eşitliğin nerede bulunacağını araştırmaz, eşitsizliğin getirdikleri kötülükleri belirtir; kalkınma için tedbirler getirecek yerde, kalkınmanın önünde gördüğü engeller üzerinde durur; başarılı uygulamalardan çok, sonu gelmez doktrin münâkaşaları ve iç çekişmelerle vakit geçirir.'" [Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 136.]

⁴⁸² Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 39-40.

⁴⁸³ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 327.

2.1.2.5. Sanat ve ilim ahlâkı

a) Nurettin Topçu'ya göre sanat ve ilim ahlâkı

Güzel sanatlar insanların farklı ihtiyaçlarından doğmuştur. Bu ihtiyaçlar; zıt cinse kendini beğendirme, mutlu vakit geçirme, para kazanma, yaratıcıya yakınlaşma, kendine özgü bir dünya yaratma, insanlarla iletişim kurma vb. Güzellik duygularını terennüm etme ve şekil verme ihtiyacı duyanlar ise sanatkârlardır. Bu ihtiyaçlar ya da istekler neticesinde sanat öğeleri ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁴ Topçu'ya göre sanat; hikmet ve zekâ eseri, dış dünyadan ve tabiattan duyular alabilme ve seçim yapabilme kabiliyeti, hayâl gücü hastalığı veya kader hâlinde karşımıza çıkan bir realite, bir bilgi veya vehim sistemi değildir.⁴⁸⁵ *Sanat*; "Ruhun tercümesi, bir derunî müşahede ve bir günah itirafı (confession) veya bir dua, her hâlde bir ruhî hayat sistemidir."⁴⁸⁶ *Hayat için sanat* idealini benimseyen sanatkârlar, hayata koşan insanlar olurken; *sanat için sanat* idealini benimseyen sanatkârlar ise hayattan kaçan insanlar olmuşlardır.⁴⁸⁷ Topçu'ya göre "sanat, sanat içindir" ifadesi doğru fakat her şeyden evvel sanat, insan içindir. İnsanın idealleri, sanat kalıplarında şeklini alır. Örneğin güzel sanatlarla birleşen iç terbiye ahlâk kaynağıdır.⁴⁸⁸ Sanat, iyi ihtirasları kuvvetlendirirken, kötü ihtirasları ise zayıflatmaktadır. Kötü ihtirasları kuvvetlendiren bazı sanat eserleri olsa da bunun sebebi sanat değil sanatı topluma sunanlardır. Sanat terbiyesinden mahrum bir gençlik: "... cinsî arzularla yine uzviyete bağlı bir iştiha olan spor ve müsabaka ihtirasları içinde küçüldüğü, verimsiz hâle geldiği görülür. Böyle yetişen nesiller, kendi egoist hayatlarının dar sınırları dışına çıkmasını bilmediklerinden, hayata atıldıkları zaman, sade menfaatlerini araştıracı, tahripçi ve cemiyet için tehlikeli olurlar."⁴⁸⁹

Topçu, millî kültürde önemli bir role sahip güzel sanatları fonetik ve plâstik olmak üzere iki şekilde sınıflandırır. *Fonetik sanat* olarak mûsikî, edebiyat, sinema, tiyatro vb hakkında düşüncelerini aktarır. Topçu'ya göre bu sanatlardan biri olan mûsikî, ruhî hayatımızı yansıtmıyor. Şark ve Batı mûsikîcileri de bunda etkilidir. Divan edebiyatı çürümüş, Servet-i Fünûn edebiyatı ise özentiden ibarettir.⁴⁹⁰ Topçu, Servet-i Fünun edebiyatını hasta bir neslin iniltisine benzetirken, *Mai ve Siyah* (Halit Ziya) romanın kahramanı Ahmet Cemil'i ise o dönemdeki geçlerin simasına benzetir. Bu dönemin düşünürlerinden Beşir Fuad pozitivizme, Baha Tevfik ve Ahmet Nebil materyalist felsefeye yoğunlaşmışlardır.⁴⁹¹ Topçu *plâstik sanat olarak* mimari, heykel ve resim sanatı hakkında fikirlerini açıklar. Topçu'ya göre mimaride Türk-İslâm sanatında Anadolu sanatını yansıtan Selçuklu sanatıdır. Bizans sanatı ise İmparatorluk üslûbudur ve bu sanat Anadolu'ya özgün bir sanat değildir. Heykel ve resim sanatında taklitçilik ise ideali ortadan kaldırmıştır. Çünkü sanatçılar memleketi gerçek

⁴⁸⁴ Nurettin Topçu, *Felsefe* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 119.

⁴⁸⁵ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 63.

⁴⁸⁶ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 244.

⁴⁸⁷ Nurettin Topçu, *Felsefe...*, 115.

⁴⁸⁸ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 186.

⁴⁸⁹ Nurettin Topçu, *Psikoloji* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 113.

⁴⁹⁰ Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif...*, 42.

⁴⁹¹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 278.

anlamda tanımamışlardır. Topçu'ya göre millî sanatımızın olması için öncelikle fikir hayatımızda felsefi bir görüş, bir idealizmin olması gerekir.⁴⁹² Örneğin millî edebiyatımız Namık Kemal, Hamid ile hissedilse de esas ilerleme M. Akif'le olmuştur. Âkif'in eserlerindeki idealizmde din, milliyet, inkılâp ve mistisizm hâkim olmuştur.⁴⁹³

Topçu, sanat ve ilim hayatında dâva adamı yokluğundan şikâyetçidir. M.Âkif, Rıza Tevfik, Faruk Nafiz ve Orhan Seyfi gibi şairlerin, Refik Halit ve Ömer Seyfettin gibi hikâyecilerin yerini alabilecek ediplerin yokluğuna üzülmemektedir. Ona göre *İnce Memed* (Yaşar Kemal) mükemmel bir eser olsa da eşkiya hikâyesidir, içerikte mana zenginliği yönünden *Memleket Hikâyeleri*'yle (Refik Halit Karay) kıyaslanmaması gerekir. Ahmet Cevdet'in *İkdam*, Ebbuziyazade Velid'in *Tasvir-i Efkâr* ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanın* gazeteleriyle günümüz gazeteleri arasında ilmî bakımdan büyük fark vardır. Dilde yaşanan devrim ve ahlâkta yaşanan evrim edebî eserlere de sirayet etmiştir.⁴⁹⁴ Topçu'ya göre geçmiş asrın Türkçe'sine Osmanlıca denilmesiyle ilmî bir nifak yaratılmıştır. Topçu, Edebiyat Fakülteleri'nin geçmiş yüzyılların Türkçe'sini millî bir dil olarak görmelerini ve Dil kurumunun da ırka dayalı dil anlayışı üretmelerine karşıdır. Oysa cemiyet olayları (iktisat, aile, sanat, ahlâk, din, dil vb.) sürekli evrim geçirdiklerinde dil de belirli safhalarla evrim geçirmiştir. Dil, hiçbir zaman değişmeden ebedî kalmaz. Osmanlıca denen muhteşem Türkçe aslında altı yüz yıllık bir yaşamın ürünüdür.⁴⁹⁵

Toplumun kültür sanat anlayışını etkileyen gazeteler, mecmualar vb. yayın organlarının önemi Topçu'nun gündeminde olan mevzulardır. Topçu'ya göre gazete, "vukuatın satıldığı yerdir; halkın mektebidir,⁴⁹⁶ her şeyi teşhir etme ticaretidir."⁴⁹⁷ Ona göre gazeteler, insanların duygularına istikamet vermektedir. Gazetelerde yer alan havadislere insanlar kolayca kanmakta ve olduğu gibi de kabullenmektedir. Gazete kötüyü iyi, iyiyi kötü olarak tanıtsa halk da öyle kabullenecektir. Tıpkı bir sihirbazın eli gibi, seyyar mektep, mürşid, şerli ahbap ve telkinci sanatkarı gibidir. Oysa gazete halkın malı olduğu için halkın ruh ve vicdanına selâmet sağlayıcı olmalıdır. Fakat gazete hastalığının varlığı inkâr edilemiyor. Batıda seçkin okurlar vardır ve kişinin kültür ve fikir yapısını geliştiricidir. Anadolu'da bu hastalığın sebepleri arasında; sosyal münasebetlerin yetersizliği, tabii heyecan kaynakları kıtlığı, işsizlik ve hayat nizamına duyulan şüpheler sayılabilir.⁴⁹⁸

Topçu'ya göre Osmanlı edebiyatı son dönemlerde meddahlık, dalkavukluk edebiyatına dönüşmüştür, bu dönüşüm Fuzulî hariç tasavvuf şiirlerinde daha çok görülmeye başlamıştır. Musikî de nefsi duyguları konu almaya başlamıştır. Böylece sanat anlayışımızda köklü geçmişimizden kopukluk yaşanmıştır. Musikî ruhun kapılarını aralayan içsel bir ahenk olması

⁴⁹² Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 91-95.

⁴⁹³ Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif...*, 42.

⁴⁹⁴ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 88-89.

⁴⁹⁵ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 112-113.

⁴⁹⁶ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 67.

⁴⁹⁷ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 72.

⁴⁹⁸ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 68-69.

gerekirken tam tersi olmuştur.⁴⁹⁹ Köklü maziden kopuşa dur diyecek hamleler olan Tanzimatçıların değişime siyasetten, Serveti Fünuncuların batı taklitçiliğinden başlaması; asıl değişimin olmasının gerektiği ruhlarda herhangi bir inkılâba sebep olmamıştır. Meşrutiyet de öyle olmuştur. Yapılan bütün inkılâplar hayatı anlamlandırmaktan ziyade şekilden ibaret olmuştur.⁵⁰⁰ Topçu'ya göre Servet-i Fünuncular hasta ruhlu insanlardır. Batı edebiyatındaki bazı yazarlar da öyledir: Baudelaire, Verlaine, Flaubert, Balzac, Edgar A. Poe gibi. Bu yazarlar hayatta mutluluk kaynaklarını göremedikleri için alaycı üslup, kin, tahammülsüzlük vb. duygulara sahip kişilerdir. Bu kişiler hayattan kaçıp sanata sığınanlar. Büyük sanatkârlar ise hayattan kaçıp, sanat vesilesiyle sonsuzluğu arayanlardır; Yunus, Sinan, Mevlâna, Âkif, Fuzulî gibi.⁵⁰¹ Toplumsal dönüşümlerdeki başarısız hamlelerin neticesinde Sinan'dan, Yunus'tan, Kemal'den, Âkif'ten sonra bir deha yetişmemiştir. Memleket hikâyelerinde Sabahattin Ali, Ömer Seyfettin'in kahramanlık yazılarını Tarık Buğra'dan başkası takip edememiştir.⁵⁰²

Birinci, Topçu'nun sohbetlerinden sanat ve edebiyatla ilgili şu hükme varır: "San'ata, dinden sonra, ruhu besleyen, derunî bakımdan zenginleştiren en büyük menba nazarıyla bakıyordu. Edebiyatta da bunun için bir memleket romantizmini gerekli görüyor..."⁵⁰³ Topçu, edebiyata karşı ilgili biridir. Bu ilgisini sorumlusu olduğu *Hareket Dergisi*'ndeki yazı türlerinden, edebiyatçı yazar kadrolarından, hatıralarından da anlamak mümkündür. Örneğin çok yakın dostu Ali Ulvi Kurucu'nun (1922-2002) *Gümüş Tül*⁵⁰⁴ adlı şiir kitabına tanıtıcı yazı yazmıştır.⁵⁰⁵ Hatta Hareket Dergisi'nin Kasım 1939 tarihli sayısında Nizam Ahmed ismiyle *Kuşlar*⁵⁰⁶ adlı bir şiiri de yayımlanmıştır:

Topçu dönemin gündeminde olan edebiyatçılarıyla da alâkadardır. Edebiyatta mühim bir isim olan Okay'a göre Topçu'nun Köy Enstitülü yazarların romanlarında köye ve köy halkına bakış tarzlarını katı ve merhametsiz bulduğundan dolayı hoşlanmadığını söyler. Öğrencilerine daha çok Refik Halid ve Sabahattin Ali'yi tavsiye etmektedir.⁵⁰⁷ Mustafa Kutlu'nun *Sabahattin Ali* adlı kitap çalışmasına Topçu önsöz de yazmıştır. Önsözde yer alan şu cümleler Sabahattin Ali'ye bakış açısını özetler niteliktedir: "Sabahattin Ali, Anadolu'nun toprağına olduğu gibi Anadolu'nun kalbine de en çok yaklaşan bir hikâyecimizdir. (...) Onun, âşikar bir gerçek olan büyük eseri, başından sonuna kadar milliyetçiliğin ızdıraplarıyla, bu vatan toprağının ve Anadolu insanının sevgisiyle doludur."⁵⁰⁸ Civelek'e göre Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf* romanındaki Anadolu gerçeğini izahı, karakterlerin acı dolu hayatlarını ele alış biçimi Topçu'yu derinden etkilemiştir. Ona solcu, komünist, vatan haini vb denmesini umursamadan yakınlarına tavsiye

⁴⁹⁹ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 153.

⁵⁰⁰ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 246.

⁵⁰¹ Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif...*, 25.

⁵⁰² Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 36.

⁵⁰³ Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak...*, 37.

⁵⁰⁴ Ali Ulvi Kurucu, *Gümüş Tül* (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1962), 1.

⁵⁰⁵ Nurettin Topçu, "Gümüş Tül", *Yeni İstiklâl*, sy. 91 (1962): 1-8.

⁵⁰⁶ Nizam Ahmed, "Kuşlar", *Hareket Dergisi*, sy. 7 (1939): 116.

⁵⁰⁷ M. Orhan Okay, *Anadolu'dan Hatıralarla Nurettin Topçu'nun Mektupları* (Ankara: Cümle Yayınları, 2015), 13.

⁵⁰⁸ Mustafa Kutlu, *Sabahattin Ali* (İstanbul: Hareket Yayınları, 1972), 6.

etmiştir.⁵⁰⁹ Erverdi de hocası Topçu'nun Sabahattin Ali kitaplarını okumasını tavsiye ettiğini, kitapları bulmakta zorlanınca hocasından istediğini ve teker teker okuduktan sonra da kitapla ilgili sorular sorduğunu anlatır. Son iki kitabı okuyup iade ettiğinde ise "Hikâyede benim ustam Ömer Seyfettin ve Sabahattin Ali'dir." dediğini hatırlar.⁵¹⁰ Topçu, bazı konularda fikir anlaşmazlığı yaşadığı; "böyle bir bozuk makinede böyle bir deha" dediği⁵¹¹ N. Fazıl hakkında talebesi Erverdi'ye şu tavsiye bulunur: "Necip Fazıl'ın şahsı ile temas kurma ama şiirlerini ve tiyatro eserlerini mutlaka oku!"⁵¹² Kısacası Topçu edebiyatla ilgilenirken gündelik siyasi kavgalardan uzak yaşamıştır. Ona göre bir toplumu bir milleti anlamının en iyi yolu da edebiyattan geçmektedir.⁵¹³

Topçu'nun hikâyelerini yazdığı yıllarda (1982-1958) batı hikâye anlayışı edebiyata hâkim olmuştu. Toplumsal faydayı göz önünde bulunduran yazar anlayışı, modern tavra göre daha az revaç bulmuştu. İkinci Dünya Savaşı son bulmuş, Avrupa'da yeni düşünce akımları doğmuştu. Sanayileşme artmış ve şehirlere göç hızlanmıştı. Türkiye'de çok partili hayata geçilmiş, yeni düşünce akımlarının etkisi birçok alanda kendini göstermiş ve Marksist yazarların eserlerine ilgi artmıştır. Doğal olarak Topçu'nun eserlerinin bu şartlarda yazıldığına idrakinde olunmalı ve bu idrakte Topçu'nun edebi eserleri okunmalıdır. Kutlu'ya göre Topçu zaten hikâyeci değildir. Bu sebeple mükemmel hikâye örnekleri, anlatımı ve kurgusu da beklenilmemelidir. Hatta Kutlu'ya göre hikâyeleri pek de başarılı değildir. Ancak okurlar, "Onlarda muzdarip bir ruhun çırpınışlarını, gözyaşlarını, hizmet ve merhamet hamlesini, aşkını mutlaka hissedeceklerdir."⁵¹⁴

b) Erol Güngör'e göre sanat ve ilim ahlâkı

Erol Güngör'e göre ilim teoriye (vasıtalı bilgi), sanat (vasıtasız bilgi) ise estetiğe dayanır. Hatta sanat, din ve ahlâkı da içine alacak kadar geniştir. Sanatta en çok kullanılan form ise romandır. Romanlar, insanlara içinde yaşadığı ahlâkı sunar. Batılılar romanlarında⁵¹⁵ Hristiyanlık inancını işlerken Türk romancılar ise halka yakın olan kahramanlarla örülü olayları ele almışlardır. Ne yazık ki Türk romancıları Batılı türünde eserler üretmek istese de Avrupalı'nın gözünde kendi kültürünü tam yansıtamayan, sıradan eserler olarak görülmüştür. Yerli eserler ise Türkiye'de köklü bir geleneğe sahip olamamıştır. Sadece romanda değil sanatın çoğunda Batılılarda Hristiyan inancının ya da dinsizliğin etkisi az ya da çok görülürken, Türklerde ise İslâm kültürünün etkisi görülmektedir.⁵¹⁶

⁵⁰⁹ Muzaffer Civelek, *Kırk Yıl Sonra Dün Gibi Nurettin Topçu* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 23.

⁵¹⁰ Ezel Erverdi, *Nurettin Topçu Dünden Kalanlar ve Geleceğe Umutlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 302.

⁵¹¹ Ali Ulvi Kurucu, *Hatıralar-3*, haz: M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: Gonca Yayınevi, 2018), 338.

⁵¹² Ezel Erverdi, *Nurettin Topçu...*, 144.

⁵¹³ Kurtuluş Kayalı, "Kendi Çağının ve Sonrasının Hazmedemediği Bir Entelektüel: Nurettin Topçu", *Türk Yurdu Dergisi*, sy. 345 (2016): 39.

⁵¹⁴ Mustafa Kutlu, "Nurettin Topçu'nun Hikâyeleri: Taşralı", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992): 128.

⁵¹⁵ Erol Güngör, eserlerinde Hristiyanlık kültürünü konu alan yazarları örnek verirken şu isimleri zikreder: François Mauriac, Tolstoy, Dostoyevski, Soljenitsin.

⁵¹⁶ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 115.

Sanat, sosyal hayatın geniş bir alanını kapsamaktadır fakat sanat eserlerinin ilmî metotlarla incelenmeyişi ona objektif yönden estetik kıymetini de düşürmüştür. Sanat eseri ise onu meydana getiren anlamlı ve organize bir bütünün insanlardaki reaksiyona neden olması demektir.⁵¹⁷ Sanat dallarından bazıları ise propaganda aracı olarak kullanılmaya müsaittir. Mühim olan, sanatın sosyal yönünün bireylere olumlu yönde aktarmaktır ve bir hadisenin *sosyal* olabilmesi için insanlar arası münasebeti aksettirmiş olması yeterlidir. Bu bir aşk filmi de olabilir, bir insanın hayâlini anlatan film de olabilir ya da patron-işçi kavgalarını anlatan bir film de olabilir. Sanatkâr romanlarında toplumda olmayan, uydurma şahsiyetlerle gerçekçi de olamaz: “Sanatkâr, komünistleri de içine alan ve onları aşan bütün insanlığa ait müşterek ve üniversal kıymetleri işlediği nispette hem en büyük gerçekçi hem de büyük sanatkâr olur.”⁵¹⁸

Güngör’ün edebî eserler hakkındaki dergilerde kaleme aldığı yazıları *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* adlı eserde bir araya getirildiği görülmektedir. Bulunduğu dönemde Nobel ödülü alan eserlerin, çok satan eserlerin ve bu eserlerin yazarları hakkında derin analizler yapmıştır. Edebiyat, hatırat ve araştırma inceleme eserleri okuma yelpazesinin geniş olduğu Batılı ve Türk yazarlardan örnek verdiği isimlerden anlaşılmaktadır. Ona göre edebiyat; “Söz sanatıdır ama laf ebeliği veya laf cambazlığı değildir.”⁵¹⁹ Güngör, edebiyat eserlerinde ‘müstehcen’ konuların ele alınmasını eleştirmiş ve bu konuların işleniş şekli, niyeti üzerinde de yazılar yazmıştır. Güngör’e göre pornografinin edebi eserlere ve sinemalara sızması insanlarda ilk başlarda heyecanla karşılanırsa da daha sonraları “insanların birbirine karışan kolları ve bacakları ile bir makinenin birbirine giren dişli çarkları arasında hiçbir fark” olmadığı izlenimi topluma yansımıştır.⁵²⁰ Ayrıca Güngör’ün *Kelâmî Sahada Estetik Yapı Organizasyonu* adlı doktora tez çalışmasında fıkra ve hikâyeler üzerinde yaptığı araştırmasında (kelâmî yapılarıdaki kontrast, yenilik ve sürpriz vb. unsurlar)⁵²¹ edebî eserlere karşı ilgili olduğu görülmektedir.

Güngör’e göre şiir ve mûsikîde ilerleme sûfilerin toplumsal hayatta ön plana çıktığı dönemlerde olmuştur. Yunus ve Mevlânâ en büyük şairlerdendir. Türk mûsikîsi ise tekke mûsikîsi şeklinde gelişmiştir. Bu sanat alanlarında kabiliyetli olanların tekkenin dışına çıkılmaması hususundaki ısrarcı tutumları (Gazâlî, uzlete çekilerek ilim öğrencilerini terk edip tekke hayatını benimsemesi, Mevlânâ C. R. Müderris iken bütün kitapları yakıp tekke hayatı yaşaması gibi), onların sosyal hayatını kısırlaştırmış hatta İslâm kültürüne zararları bile olmuştur.⁵²² Her şeye rağmen sosyal ilimci açısından sûfiler, İslâm kültürünün

⁵¹⁷ Erol Güngör, *Kelâmî Sahada Estetik Yapı Organizasyonu* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999), 8.

⁵¹⁸ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 121-123.

⁵¹⁹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 164.

⁵²⁰ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 177.

⁵²¹ Erol Güngör, *Kelâmî Sahada Estetik Yapı Organizasyonu...*, 55.

⁵²² Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 200.

zenginliğidir. Onları İslâm tarihinde yok saymak kültür mirasına darbe vurmak anlamına gelir.⁵²³

Pozitivizmle birlikte varoluş sebebine mana arayan insanoğlu, egzistansiyalizm ile edebiyat ve felsefe vesilesiyle arayışın içine girmiştir. Kafka'nın *Şato*, Sartre'nin *Bulantı* eserleri bu arayışın örnekleridir. Batılı eserlerde kendi toplumuna özgü insan tipi ustalıkla işlenirken, Türk sanatçılarında bu durum pek görülmemekte hatta nedenleri üzerinde düşünülmemektedir. Bu durumun sorumluları ise toplumu etkileyebilecek vasıfları olan sanatçılardır.⁵²⁴

Güngör, devlet yöneticilerinin ilim ve sanat adamlarına karşı ilgisiz oluşlarını ve bu kişilerin toplum nezdinde kıymet görmeyişlerini dert edinmektedir. Bu durumun asıl sebebi Türk cemiyetinin genel durumudur ve devletin iyi bir kültür politikasını takip edemeyişidir: "Bugünün Türkiye'sinde geçinecek kadar para alan ve hiçbir nüfuzları kalmayan ilim adamlarının eğer halk arasında bir parça itibarı kalmışsa da bu da halkımızın geleneğe daha çok bağlı olması yüzündendir."⁵²⁵ Güngör, devlet liderlerinin, aydınların sanata ilgisine paralel olarak sanat adamına da verilen kıymetin de artıp, azalacağını vurgular. Örneğin inkılâpçı aydınlara göre Klasik Türk Müziği Türk'e ait olmayan bir müzikti. Güngör, bu konuda Ziya Gökalp'in müzik-kültür-medeniyet yorumlarını da yanlış buluyordu. Gökalp'in bu konudaki fikirlerinin o dönemin aydınları üzerinde etkili olduğunu düşünür. Çünkü, Gökalp'e göre bu müzik kültürümüze değil medeniyetimize aitti. Bu sebeple medeniyetin müziği olan Batı müziği yaygınlaşmalıydı. Bu düşünce doğrultusunda Devlet Konservatuarı, Devlet Opera ve Orkestrası, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası vb kuruluşlar resmîleştirilmiştir. Geleneksel Türk sanatları unutulmuş, heykel ve mimarî katılarak Güzel Sanatlar Okulu geliştirilmiştir.⁵²⁶ Bu anlayış okullarda ders kitaplarına da yansımıştır. Güngör, MEB'in kitap çevirilerini ilmi çeşitlilik açısından tebrik ederken, eser seçimlerini ve öncelik sırasını da yanlış bulmaktadır. Hatta yabancı dil konusunda yeterli liyakate sahip olmayan kişiler tarafından yapılan çevirileri de eleştirmektedir. Bu kişilerden bahsederken bazen üstü kapalı ifadeler (Türk eğitiminin babası sayılan bir mantık mütercimi, bir tarih profesörü, İstanbul Üniversitesi'nde bir profesör vb.) kullanırken bazen de şahıs adı (İsmet Zeki Eyüboğlu) vermektedir.⁵²⁷

Genel olarak Güngör'ün eserlerinde en çok dikkati çeken husus mütevazılikten ayrılmayan ama basite de kaçmayan sadelik üslûbudur. Ele aldığı konuları mukayese ederken, okuyucu; "Nerden geldik bu konuya?" hissiyle okurken en çetrefilli konulara bile hâkimiyeti sezilir. Okurlarda, zor konuların bile aslında ne kadar da kolay mevzular olduğuna dair bir algı oluşmasını sağlar. Hatta Güngör bu konudaki ustalığını okuyucuya sezdirmeyecek kadar da

⁵²³ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 207.

⁵²⁴ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 103.

⁵²⁵ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 63-64.

⁵²⁶ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 108.

⁵²⁷ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 131-133.

ustadır.⁵²⁸ Genellikle yazılarını önce tasvir eder, sonra tahlil eder ve en sonunda da çözümleme yoluna gider.⁵²⁹ Topçu, kavramların izahında genellikle “... aslında ...değildir, ...dır.” vb. ifadeler kullanarak kavramların hem olumlu hem de olumsuz anlamlarına birlikte yer verirken; Güngör’ün izah üslûbunda ise “... lara göre böyleyken, ... lara göre de şöyledir.” vb. ifadelerle karşılaştırmalara daha çok yer verdiği görülür. Güngör’de analizci bir yazım tarzı hâkim olduğu için konuyla ilgili kolaydan zora, basitten karmaşığa doğru evrilen ifadeler daha çok dikkat çeker. Topçu, kavram ve olayların felsefî yönünü ele aldığı için yazılarında daha çok tanımlayıcı ifadeler sıklıkla yer alır. Güngör’ün yazılarında ise -psiko-sosyolog olmasından dolayı- kavramların birbirine benze(me)yen yönlerini açıklayan analizlerin daha çok yapıldığı görülmektedir.

Özetleyecek olursak; Topçu, sanatın daha çok insan ruhundaki tesirini ele alırken, Güngör ise toplumdaki tesirini daha çok ele almıştır. Topçu edebiyat alanında yerli ve yabancı şahsiyetleri örnek vermiş, günümüz ediplerinden farkını izah etmiştir. Geçmiş dönem ve içinde yaşanan dönem sanatkârlarını mukayese etmiştir. Sanatın birçok alanının (mûsikî, edebi ürünler, resim, tiyatro vb.) insanın manevî yönüne katkısını vurgulamıştır. Güngör, Topçu’ya göre Batılı edebiyatçıların eserlerine ve içeriklerine yazılarında daha çok yer vermiştir. Geçmiş ve içinde yaşanan dönem mukayesesinden daha çok Batılı-Türk mukayesesi ön plandadır. Topçu sanatın farklı alanlarından örnek isimler verirken bazı sanatçılar, edipler için “zirve isimler” mahiyetinde övgü dolu ifadelerle yer verirken, Güngör de örnek verilen aynı isimlere nadiren yer verse de Topçu kadar övgü dolu ifadelerle pek rastlanmaz. Topçu’da deneme üslûbu daha ağır basarken, Güngör’ün üslûbunda akademik bir üslûp daha ağır basar.

Görüldüğü üzere sanata ve sanatçıya önem veren Topçu ve Güngör sanat ve ilim alanında da yaşayışlarıyla, fikirleriyle eğitimcilere örnek olmuşlardır. Günümüz ahlâki liderlerin sanatta estetik kaygıları da olmalı ve kendilerini bu yönde de geliştirmelidirler. Çünkü 21. yy. becerileri çok yönlü ahlâki liderler olmayı gerektirmektedir. Ahlâki liderler, toplumsal meselelere kafa yorarken sadece kendilerinin uzmanlık alanları perspektifinden olaylara bakmamışlar, ilmin farklı sahalarından da istifade etmişlerdir. Topçu’nun genç yaşlarda bazı edebî türlerle meşgul olması, Güngör’ün mûsikî vb alanlarda ilgilenmesi onların *çok yönlü* olmalarının neticesidir. Sanatın bireylerin ahlâki gelişimi üzerindeki etkisinin farkındalıkları, onların sanat-ahlâk etkileşiminde ciddi fikirler ortaya koymalarına da neden olmuştur.

⁵²⁸ Cengiz Aydoğdu, “Memlekette Metropole Bir Nida: Erol Güngör”, *Fayrap*, sy. 60 (2014): 30.

⁵²⁹ Hakan Arslanbenzer, “Erol Güngör’e Göre Aydın-Halk Çatışması”, *Fayrap*, sy. 60 (2014): 33.

2.1.2.6. Tasavvuf

a) Nurettin Topçu'ya göre tasavvuf

Nurettin Topçu'nun tasavvuf hakkındaki yazıları ekseriyetle *İslâm ve İnsan Mevlâna ve Tasavvuf* eserinde bir araya getirilmiştir. Tasavvufun özelliklerine en çok değindiği bölüm ise "Mevlâna ve Yunus Emre" başlığı altındaki yazılarıdır. Topçu'nun makalelerinden derlenen eserinde din-psikoloji ilişkisinde ünlü bilim adamlarının fikirlerine de yer verilmiştir.

Topçu'a göre *tasavvuf* (mistisizm), "Her şeyden önce dini bir yaşayış olduğu gibi, aynı zamanda bir metafizik görüştür." Topçu, *metafizik* kelimesinin Türk aydınları tarafından yanlış manalar (eski devre ait, karanlık ve anlaşılmaz bir fikir, dinin öz kardeşi, bir vehim vb.) verildiğini düşünür. Aynı zamanda Türk aydınlarının metafiziğe karşı çıkışlarını tutarsız görmektedir. Avrupa'da metafiziğe karşı çıkış yine başka bir felsefi görüş ile yapılmasına karşı, Türk aydınında böyle bir durum olmamıştır. Metafiziğin ortadan kalkması aklın ortadan kalkması demektir. İlimin kaynağı, kültürün mayası metafiziktir. Topçu'ya göre metafizik; "Aklın kâinata açılması, onu bütün hâlinde kavrayış cehdidir."⁵³⁰ Topçu'ya göre dinde asıl olan imandır, akıl ise sadece disiplin sağlar. Akıl, uzakları göremez ve kendi başına hareket ederse yanlış yola gidebilir. Akıl ile her şeyin izahı yapılamaz. Örneğin vahiy, keramet gibi din esaslarının akıl yolu izahı çok zordur.⁵³¹ Metafiziğin de ilgilendiği vahdet-i vücud konusunun da akıl ile ne kabulü ne de reddi mümkün değildir. Yaşanan hâldir, fikirle anlatılmaz. İkna ve ispatı mümkün değildir. İnsanın aşk yolculuğundaki sırrıdır. Akıl şüphe etse de aşkın şüphesi yoktur.⁵³² Topçu, panteizm (vahdet-i vücud) tanımını ise şu şekilde yapar: "Allah ve kâinat, aynı cevherin iki türlü görünüşüdür. Hakikatte bunlar birdir, kâinat Allah'tan başka bir şey değildir. Kalp gözü açık olan ârif, eşyada Allah'ı görür. Akıl, Allah'tan başka Allah ararken ârif Allah'la kalp kalbe beraberdir. Her şey birlikte O'ndadır. Ve O'nda yaşamanın zevkini tatmıştır."⁵³³ Topçu'ya göre ashab devrinde ve ilk mutasavvıflarda vahdet-i vücud fikri görülmemiştir. Vahdet-i vücudun benimsediği panteizm ile garbın benimsediği panteizm arasında belirgin farklar vardır: Faraza Spinoza'nın panteizm görüşünde tek cevher olan Allah, hür değil tam bir determinizm içinde kapalı olarak bilinirken, vahdet-i vücuda göre ise Allah mutlak iktidarın ve hürriyetin sahibi olduğu için determinizm söz konusu bile olamaz. Vecd hâlinde doğan sonsuz neşve ve sevinç bu hürriyetten kaynaklanır.⁵³⁴

Ahlâki bir temizlenme demek olan tasavvuf hayatına⁵³⁵ başka dinlerde de (Budizm, Hristiyan vb.) rastlanmaktadır. Topçu'a göre İslâm tasavvufu dinin çekirdeği, şeriat ise onun meyvesini koruyan kabuğudur.⁵³⁶ Şeriatı inkâr meselesi olmayan İslâm tasavvufu ise "Kur'an'dan kalp

⁵³⁰ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 54-55.

⁵³¹ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 181.

⁵³² Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 140.

⁵³³ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 122.

⁵³⁴ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 181.

⁵³⁵ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 142.

⁵³⁶ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 133.

ilmini çıkararak felsefedir.”⁵³⁷ Tasavvufa giden yol rast gele değil belirli kurallar ve âdap ile yapılır. Bu durum ise üç safhadan gerçekleşir. Topçu bu safhaları “ceviz” benzetmesiyle özetler: “Tasavvufu bir cevizle benzetirler. Dıştaki soyulup atılan acı kabuklar, hazırlık devresinin riyazetleri ile feragatleridir. İçteki katı kabuk vecdi düşündürür. Asıl meyve olan huzur, en içte barınan, cevizin kendisidir. Bu kabukları kırıp attıktan sonra meyveyi yiyebilenler, bahtiyarlardır.”⁵³⁸ Müslüman coğrafyasında tasavvufun yayılmasında sadece nazarî ilimden, derunî düşünceden ibaret olması değil aynı zamanda pratik hayatta etkili olan âdetler hâlini alması da etkili olmuştur. Coğrafyalardan kalplere doğru bu yayılış Anadolu insanının kurtuluşu olmuş ve kalplerin derinliğindeki bu yayılış manevî bir cihata dönüşmüştür. Dini hayatın tarikatlarla ve şeraite bağlanarak bu cihatta ulaşılması arzu edilen gâye, kaynağını imandan alan kuvvettir. Hayâl olandan gerçeğe bağlanma aşkıdır. İşte rabitanın mânası da gerçek olan sonsuz varlıkla huzur hâline ulaştırmasıdır.⁵³⁹

Topçu, Allah tasnifinde O'nun (c.c.) mutlak hâkimiyeti ve O'na (c.c.) bağlılık üzerinde durur. O'nun (c.c.) mutlak hâkimiyetine iman, görüş darlığı, kibirlilik vasfı, ön hükümleri olmayanlar için aklın tabîî eseridir ve aynı zamanda mümin için ulaşılması en kolay yoldur. O'na (c.c.) içsel bağlarla bağlılık ise imanda en ileri merteye, en yüksek tecrübe ve idrakin tam boyutudur. Bir nevi iç gözlem olan bu içsel bağlar, insanın otomat ve taklitten uzak kalmasını ve insanın kendini tanıyarak hareket etmesini sağlar.⁵⁴⁰ Dostluk doğurucu aşk olan bu içsel bağlılığın en ileri boyutları peygamberlerde, velilerde ve mutasavvıflarda görülür. Vahdet-i vücudçularda küfre götürücü gibi görünen ifadeler hakikat olan aşk içindeki beraberlik tecrübesidir. Yalan söylemiyorlar ama büyük lütfâ ulaşmalarındaki sevinçler sarhoş birinin sözlerindeki dikkatsizlik gibidir. Şekilperest şeriatçıların bunu anlamaları da beklenemez.⁵⁴¹ Topçu'ya göre hırka, sakal vb. kıymet veren hocalarla, dini anlamayan pozitivist insanlar aynı gaflettedir.⁵⁴² Topçu, bazı ehl-i sünnetçilerde görülen ruhtan sıyrılmış, şekil ve hareketler neticesinde ortaya çıkan taklitçiliği dini pozitivism olarak adlandırır. Bu sisteme karşı ibadet aşkını içinde barındıran ruhçuluğu (spritüalizm) savunur. Ona göre bu aşktan mahrum kalanlar, Bektaşilik vb. inanıştaki yolları doğurmuştur. Pozitivist şeriatçılar Peygamberimizin (s.a.v.) ruhî âlemi yerine çehresinin hareketlerini taklit etmişlerdir.⁵⁴³ Topçu, “dinin ruhunu şeyhler, şeklini veya ibadet kısmını ise imamlar temsil ediyor.”⁵⁴⁴ dese de sonuç olarak “İslâm'da tarikat, şeriatçıların ruhsuz tahakkümünden ruhları kurtarmıştı. O da kendi yolsuzluklarıyla yıkılınca İslâm sahipsiz kaldığı”⁵⁴⁵ düşüncesindedir.

⁵³⁷ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 132.

⁵³⁸ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 147.

⁵³⁹ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 72-73.

⁵⁴⁰ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 38.

⁵⁴¹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 88-89.

⁵⁴² Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 16.

⁵⁴³ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 86.

⁵⁴⁴ Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak...*, 40.

⁵⁴⁵ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 68.

Ruh kuvveti, ulûhuyetin eşiğinde insandan Allah'a uzanan kuvvettir. İman sahipleri ise kuvvetli ruha sahip insanlardır. Kuvvetli ruhlar büyük Dost'a (c.c.) yaklaşmak için kalabalıktan kaçarlar. Parıltılı dış dünyaya aldanmazlar, sevmek ihtiyacı arttıkça kalabalıktan uzaklaşıp iç dünyalarına çevrilirler. Başka insanlar tarafından anlaşılacak da istemezler, büyük Yalnız'a (c.c.) sığınmak isterler. Bu kişiler ıstırapla olgunlaşmış ruhlardır.⁵⁴⁶ Dinlerin özü de ruh kuvvetidir. Hristiyanlık'ta İsa'nın ruh kuvveti kilisenin otoritesine geçmiştir. İslâm dininde ise "... Hira Dağı'nda Peygamber'in mistik feryadı iken, en büyük ruhun ideali olmuştu. İlk defa Halife Ali'nin mevki-i iktidar ihtirasıyla birleştiği anda yıkıldı."⁵⁴⁷ "Mevki-i iktidar ve siyaset mücadeleleri, Halife Ali'nin devrinde ruh-u İslâm'ın cemaat içinde eriyerek kaybolmasıyla neticelenmişti."⁵⁴⁸ Kaybolan bu ruh, Osmanoğulları tarafından tekrar var olmuştur.

Topçu'nun mutasavvıf hayatına tesir eden bazı din adamları olmuştur. Bu din adamları arasında Abdülaziz Bekkine ile Said Nursi ön plana çıkmaktadır. Topçu Denizli'ye sürgün edildiğinde Said Nursi'yle görüştüğüne dair birçok talebesi hemfikirdir yalnız Said Nursi'nin mahkemelerini takip ettiğine dair şifahi bilgiler vardır.⁵⁴⁹ Sılay eserinde Topçu'nun derslerde yeri geldikçe Bediüzzaman'dan bahsettiğini ve Denizli Ağır Ceza'daki mahkemelerinin bütün duruşmalarında hazır bulunduğunu anlatır.⁵⁵⁰ Işık, konu hakkında şu bilgileri verir: "Nurettin Topçu Denizli'de kaldığı o sene içinde Said-i Nursî ile de tanıştı ve onunla ilgili duruşmaların bir kısmına, dinleyici sıfatıyla katıldı."⁵⁵¹ Eserinin başka bir sayfasında: "Denizli'de yaşadığı inziva hayatının, Said-i Nursî'de müşahede ettiği bazı hâllerin, onun ruh dünyası üzerinde bıraktığı izleri de hesaba katmak gerekir." ifadeleri yer alır.⁵⁵² Karaman ise eserinde şu şekilde bahseder: "Risalelerinden dolayı mahkemeye verilen Bediüzzaman'ın mahkemelerini takip eder. Topçu, Said-i Nursi'nin mücadeleci karakterinde hareket adamının ahlâkını görmüş ve ondan etkilenmiş olabilir."⁵⁵³ Topçu'nun Said Nursi'nin eserleri olan *Risale-i Nurlar* hakkında 25.04.1960 tarihli ehl-i vukuf raporu⁵⁵⁴ da vardır. Ayrıca Topçu'nun Said Nursi hakkında fikirlerini almak için görüştüğüne dair bilgi veren Necmeddin Şahiner⁵⁵⁵, Vehbi Vakkasoğlu⁵⁵⁶ yazılarında mühim tarih ve olaylara temas ederken, Kemal Ural⁵⁵⁷ da konu hakkında hatırasını okurlarla paylaşmışlardır. Topçu, bir isim çatısı altında herhangi bir dinî

⁵⁴⁶ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 168.

⁵⁴⁷ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 31.

⁵⁴⁸ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 32.

⁵⁴⁹ İsmail Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 494.

⁵⁵⁰ Mehmet Sılay, *Fikir Dünyamızın Yıldızlarından Nureddin Topçu* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010), 18.

⁵⁵¹ Emin Işık, *Nurettin Topçu Çağdaş...*, 92.

⁵⁵² Emin Işık, *Nurettin Topçu Çağdaş...*, 98.

⁵⁵³ Hüseyin Karaman, *Nurettin Topçu* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010), 25.

⁵⁵⁴ Mustafa Sungur ve Said Özdemir, *Risale-i Nur ve Bediüzzaman Hakkında Türk Hâkiminin Millet Adına Verdiği Kararlar*, Derl: Avukat Bekir Berk (Ankara: Ehl-i Vukuf Raporları, 1962), 304-305.] Kara da bu rapor için müspet rapor demektedir. [İsmail Kara, *Müslüman Kalarak...*, 494.]

⁵⁵⁵ "Geride bıraktığımız 1975 yılı içinde kıymetli bir ilim ve fikir adamını daha kaybettik. (...) İlk ziyareti 26 Nisan 1975 Cumartesi günü Safa Mürsel ve Vehbi Vakkasoğlu ile birlikte yapmıştık. Dizdariye'deki evinde ziyaret ettiğimiz merhum Nurettin Topçu..." [Necmeddin Şahiner, *Nurs Yolu* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977), 123.]

⁵⁵⁶ Vehbi Vakkasoğlu, *Başkasının Günahına Açlayan Adam* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2005), 191-194.

⁵⁵⁷ Kemal Ural, "İnsan Nurettin Topçu", *Hece Dergisi*, sy. 109 (2006): 369.

zümreleşmeye de olumlu bakmadığı görülmektedir. Kendisinin de ne bir dinî grup/cemaate ne de bir tarikata mürid/talebe devamlılığı olmamıştır. Kalbî yakınlığının ise Nakşibendiye tasavvuf koluna daha yakın olduğunu şu hatırasından anlaşılmaktadır: Topçu'yu hastaneye ziyarete giden Özer ile Işık arasında, İslâm içindeki en sağlam yol hangisi, olduğuna dair bir konuşma geçer. Bu konuşmayı dinleyen Topçu, "En salim yol Nakşilerin yoludur." demiştir.⁵⁵⁸

Topçu, yurt dışı eğitimini tamamlayıp Türkiye'ye geldikten sonra kafasındaki bazı sorulara cevap arar. Bu soruların cevaplarını çoğu hocada bulamaz. Bu sorunlarını altmış yıllık arkadaşı M. Sırrı Tüzeer'le paylaşır. Tüzeer de onun bu kafa karışıklığına çözüm bulmak için Nakşibendi şeyhi Abdülaziz Bekkine'yle tanıştırmayı düşünür. Tüzeer, Topçu'ya her hocanın aynı olmadığını, tanıdığı bir hocanın yanına giderse problemlerini çözebileceğini söyler: "Abdülaziz Efendi'ye gidip birini getireceğim demiştim. Hoca Efendi, 'oğlum, kâfiri getir, kibirliyi getirme' dedi. Ben de, bu öyle değil, Avrupa'da okumuş, deyince 'öyleyse getir' dedi."⁵⁵⁹ Topçu için bu tanışma hayatının bir dönüm noktası olur. O gecedan sonra Topçu, kafasındaki sorulara cevap bulmuş ve bambaşka bir insan olmuştur. Şeyhi vesilesiyle sırrı bulmuş, mânen bambaşka insan olmuştur.⁵⁶⁰ Seher vakitlerine kadar Abdülaziz Efendi'yle sohbet edip, evden dışarı çıkınca arkadaşına "Acaba tekrar dönsek ayıp olur mu?" diyordu.⁵⁶¹ Hasip Efendi'nin sohbetlerine gitse de Hasip Efendi pek sohbet yapmaz, onları Abdülaziz Efendi'ye yönlendiriyordu. Abdülaziz Efendi de Topçu'yu seviyor; onu çoğu sarıklı, cübbeli kişilerden mânen daha iyi olduğunu söylüyordu. Topçu bir müşkili olunca Hoca Efendi'ye soruyor ve cevapları karşısında aşk ile bağlanıyordu. Topçu, Hoca Efendi vefat edince "Şimdi ne yapacağız?" diyordu. Onu Hz. Ömer'e benzetirdi. Onunla ilgili kısımları Tüzeerden'den defalarca dinlemekten bıkmıyordu.⁵⁶²

Peki Topçu bir sūfî midir? Kara, bu soruya özetle şu şekilde cevap vermiştir: Gösteriş ve lüks hayata tepki gösteren zahitler, belirli bir dönem sonra kendilerine uygun kıyafet ve mekân belirleyerek ruh ve mana kaybedilerek şekilcilik ön plana çıkmaya başlamıştır. Sūflerin bir kısmı bu gidişe 'dur' diyerek muhalif bir duruş sergilemişlerdir. Bu kişilere göre tekke gibi sūflere has mekân yoktur. Gönül eğitimi bir alana sığdırılmaz. Sūflere özel bir kıyafet olmaz. 'Ben dervişim' demek giyimle olmaz, bu gösteriştir. Dervişlik bir meslek değildir, mutlak bir inziva anlayışı yoktur. Mühim olan sosyal hayatın içinde olmaktır. Sūflerin bu tarz tasavvufî hayat hakkındaki düşünüş ve yaşayış biçimleri bazı ekolleri doğurmuştur. Bu ekollere *tarikât* adı verilmiştir. Tarikatlarla beraber tasavvuf âleminde farklı anlayışlar (meşrep) ortaya çıkmıştır. En meşhur meşrepler ise üveysî, melâmî ve alevîdir. Topçu, geleneksel usulle bir mürşid vesilesiyle seyr-ü sülûk hayat yaşayıp icazet aldığı net olarak bilinmemektedir. Eğer böyleyse o, üveysî meşrep bir insan olarak görülebilir. Topçu, dervişane bir ruh hâline sahip

⁵⁵⁸ Dursun Özer, "Nurettin Topçu'dan Bazı Hatıralar", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 199.

⁵⁵⁹ Mehmet Sırrı Tüzeer, "Nurettin Topçu", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 179.

⁵⁶⁰ Mahmut Bıyıklı, *Yaşayan Hatıralar* (İstanbul: Okur Kitaplığı, 2018), 105.

⁵⁶¹ M. Es'ad Coşan, *Tarihi ve Tasavvufî Şahsiyetler* (İstanbul: Server İletişim, 2015), 382.

⁵⁶² Mehmet Sırrı Tüzeer, "Nurettin Topçu" ..., 181.

bir kişiliktir. Dünyevî makam ve mevkiye meyletmeyen bir mümindir. Gösteriştten uzak bir yaşam biçimine sahip “kin ile dini” bir araya gelmesine tepki gösteren biri olarak melâmîdir de denilebilir.⁵⁶³

b) Erol Güngör’e göre tasavvuf

Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri* adlı eserinde tasavvuf meselelerinin eksikliği hususunda yapılan eleştirilerin olduğu ve bu eleştirilere cevap niteliğinde *İslâm Tasavvufunun Meseleleri* eserinin vücut bulduğunu ifade eder. Güngör yazım sürecinde, konuyla ilgili pek çok literatürü araştırdığını ve bilhassa gençlerle tasavvuf meselelerini derinlemesine konuşarak ana meseleleri ortaya koyduğunu anlatır. Aynı zamanda eserin takdim kısmında tasavvuf hakkında bir bilgi kitabı olmadığı, tasavvuf meselelerinin tartışıldığı bir eser olduğunu da belirtilmektedir. Güngör’ün yapmak istediği şey; İslâm’ı, bir inanç ve sosyal organizasyon olarak taşıdığı potansiyeli değerlendirmektir.⁵⁶⁴

Güngör’e göre ilk mistik düşünce (M.Ö. 600) Pitagoras’ın tarikat kurarak müridlerine dünyanın geçici ve aldatıcı olduğunu, ruhun görünmeyen Tanrı’yla kavuşmasıyla kurtuluşa ereceğini anlatmasıyla gelişmeye başlar. Yunan dünyasına bu olaylar din yoluyla girmiştir. Bunda Homiros’ın bahsettiği Olimpia tanrıları etkili olmuştur. Orfeus inancıyla (Tanrı ya da yarı insan) ise ruhun bedende ceza çektiği, insan öldükten sonra ruhunun hayvana ya da bitkiye geçtiği düşüncesi hâsıl olmuştur. Sonraları Bereket Tanrısı Diyonizos (Bacchus) etrafında mistik din gelişmiştir. Diyonizos’a yapılan ibadet ritüellerinde üzüm ve şarap kullanılmıştır. Ayinlerde insanlar coşup kendinden geçmiştir. Zamanla şarapla kendinden geçme yerine zühd sarhoşluğu yerini almıştır.⁵⁶⁵ İslâm’da asıl sûfî hareket milâdî dokuzuncu yüzyılda canlılık göstermiştir. Dört halife dönemi sonrası kanaatkâr, mütevazı İslâmî hayat yerini gösterişli, saray hayatını benimsemiş Emevî saltanatına bırakmıştır. İlk mutasavvıflardan Hasan Basrî (ö. 728) bu devirde yaşamıştır ve bu devirdeki yaşam tarzından memnun olmamıştır. Abbasîler ile İslâm devleti yönetim ve sosyal yaşamda tekrar eski kudretine gelmiştir.⁵⁶⁶

Güngör’e göre ruha ait olan, duyu organları yoluyla bilinmeyen (duyular dışı âlem), aklın kavradığı eşyanın görüntüsünün özüne aklın dışındaki bir yol ile (sezgi) gidilebilir. Güngör’e göre *sezgi*, “Şuurun kendine yönelmesi, kendi üzerine kıvrılması, yani dış dünya yerine kendini müşahede etmesi demektir.”⁵⁶⁷ Eflatun’a göre manevî sahanın bilgisi sezgidir. Sezgiler sayesinde Tanrı-evren ilişkisinin içine girmek mümkündür ve tabiatla ilgili zıtlıklar sezgiler sayesinde ortadan kalkar.⁵⁶⁸ İnsan ne kadar ilâhî emirlere karşı isyanda bulunursa

⁵⁶³ Mustafa Kara, “Nurettin Topçu Bir Sûfî mi idi?”, *40 Yıl Sonra Nurettin Topçu ‘Nurettin Topçu Bize Ne Söyler?’*, Ed. Musa Kâzım Arıcan vd. (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2016): 229-230.

⁵⁶⁴ Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri...*, 82.

⁵⁶⁵ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 31-32.

⁵⁶⁶ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 176.

⁵⁶⁷ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 139-140.

⁵⁶⁸ Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri...*, 262.

bulunsun, sezgilerinden dolayı Tanrı'ya boyun eğmekten kurtulamaz.⁵⁶⁹ Güngör'e göre sezgi ve vecd (kendinden geçme/zevk=ecztase) birbirinden ayrılamaz. Bu sebeple birini anlamaya çalışırken diğeri de anlaşılmalıdır. *Vecd*, duyu organlarının işlevsiz hâle gelip, dünya ile tamamen irtibatın kesilmesidir. *Vecd* illaki dini motifli bir hâl değildir. Afyonkeş, akıl hastası birisinin hayâl görmesi de (ecztase) bir nevi vecddir fakat mutasavvıfın vecdiyle farklılıkları mevcuttur.⁵⁷⁰

Güngör, sezginin tasavvufa yansımaları Massignon ve Corbin'den *Hallac* örnek alıntıları ve İbn Arabî ile açıklar. Tasavvuf meselelerini ele alırken önce Hind mistisizmi ile İslâm tasavvuf anlayışını mukayese eder. Mesela İslâm tasavvufundaki *fenâ* doktrini ile Budizm'deki *nirvana* birbirlerine benzerdir.⁵⁷¹ Güngör'e göre bir kültürün benzer biçimine başka coğrafyalarda görülmesi kopya olduğunu göstermez ya da kesin bir ilişkisi var/yok hükmüne de sebep değildir. Şu da bir gerçek ki tarih boyunca milletler arası kültür temasları da olmuştur. İslâm cemaatinin gücü sayesinde tasavvufi hayatın ana yoldan çıkmaları zor olmuş İslâm'a giren yabancı unsurlar da İslâmî bir renk almıştır.⁵⁷²

Güngör'e göre tasavvufun (mistisizm)⁵⁷³ sübjektif ve bîatını oluşu aynı zamanda Peygamber döneminde çok az yer verilmesi reformcular tarafından eleştirileri haklı olarak üzerine çekiyordu. İslâm'ın fen ve bilime ters düşmediği çoğu kişi tarafından kabul edilmekle birlikte akıl dışı şeylere de cevaz vermediği çoğu İslâm toplumu için ortak bir düşünceydi. Müspet olaylar dışındaki dini inançlar tasavvufun yanlışlarına da mal edilmekteydi.⁵⁷⁴ Halbuki "İslâm tasavvufunun yerli (İslâmî) kaynakları, tasavvufu gerek düşünce gerek tabiat itibarıyla tamamen Kur'an ve sünnete dayandırır." ⁵⁷⁵ Genel anlamıyla mutasavvıf; ahlâklı, Allah'a karşı samimi ve keramet sahibi seçkin kişilerden olmak demektir.⁵⁷⁶

Güngör, tasavvufun etkisiyle ortaya çıkan manevî liderlikle ilgili bazı kavramlar (müceddid gibi) üzerinde de durmuştur. Güngör, tasavvuf meselelerine açıklık getirirken, önce bazı ilk sûfilerin isimlerini zikreder. Daha sonra bazı din âlimlerinin isimlerini zikrederek tarikat (yol), şeyh (mürşid-i kâmil) fena (Allah'ta yok olma) ve zühd (zevk) kavramlarına bakış açılarını irdeler. Dönemin âlimlerinin ve o dönemin âlimlerini eleştirenlerin düşüncelerini analiz etmeye (tarikatar niçin vardır, ehl-i tarik ile ehl-i tarik olmayan arasında ne fark var vb.) çalışır. Güngör'e göre şu hususun farkında olmak gerekir: "Tasavvuf, görünmeyen âlemlerle spritüel bir temas (mistisizm) manasında, insanlığın her devrinde vardır ve insanın her zaman sorduğu temel metafizik sorulara karşı bulunan cevaplardan biri olmak itibarıyla

⁵⁶⁹ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 278.

⁵⁷⁰ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 147-148.

⁵⁷¹ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 51.

⁵⁷² Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 63.

⁵⁷³ "Mistisizm kelimesinin Batı dillerinden alınmış olması, bu düşüncenin veya hayatı onlara mahsus olduğu mânâsına gelmez." [Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 15.]

⁵⁷⁴ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 10-11.

⁵⁷⁵ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 49.

⁵⁷⁶ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 15.

zamana veya yere bağlı değildir.”⁵⁷⁷ Kur’an’da mistik bazı unsurlar olmasına rağmen mistik bir hareket önceleri doğmamıştır. Daha sonraları ise mistisizm tamamen İslâmî bir sisteme dönüşmüştür. Sûfiler ise görüşlerini Kur’an ve sünnete dayandırmışlardır.⁵⁷⁸

Güngör’e göre sûfilik ve Sünni Müslümanlık tabirleri birbirine zıt kavramlar gibi algılanışı sekizinci yüzyıllarda görülmüştür. Eski Yunan ve Hind inanışlarından da etkilenmiştir. Sûfilik başlangıçta yaşam tarzı (hayat felsefesi) olarak inkişaf etmiştir. Sûfilik, İslâm’da bir ferdî bir yaşayıştan, teşkilatlı bir yapıya dönüşünce İslâm’a aykırı başka unsurlar da sûfilik anlayışından destek bulmuştur. Selçuklu hâkimiyetinden sonra tasavvufî Sünni Müslümanlık olarak tarikatlar ve tekkelerde hüviyete kavuşmuş, on dördüncü asırdan sonra ise medrese-tekke ilişkisi bozulmuştur. Sûfilîğin, İslâm inancına ters düşüşü daha çok kontrolsüz şahsi yorumlara (vasitasız bilgi yolu, doğrudan doğruya yaşayış vb.) müsait oluşundan kaynaklanmaktadır. Şeyhler veya pîrler olağanüstü hâllere sahip olduğu iddia edilen yahut inanılan insanlar oluşu nedeniyle özel bir otoriteleri vardı. Medreseler ise bu irrasyonel otoriteye karşı rasyonel ve demokratik düşünceleriyle karşı çıkmışlardır.⁵⁷⁹ Tarikatları medreselerden ayıran farklardan bazıları şu hususlardır; yazılı kaynaklardan ziyade sözlü geleneklere bağlı olması ve belirli bir silsileye dayanmasıdır. Sadece Türklere mahsus olmayan tarikat inancında, Türkler daha çok pîrleri takip etmişlerdir. Mevlevîlik, Bektaşîlik ve Bayramîlik Anadolu’daki üç büyük tarikattir. Anadolu halkının çoğu ise Baheddin Nakşibend’in tarikatına mensuptur. Mevlanâ bütün tarikatların en büyük pîrlerinden sayılır. Mevlevî tekkesi ise dünya çapında bir medeniyet okulu olmuştur.⁵⁸⁰

Güngör, şeyh ve tarikat ilişkisini ise şu şekilde açıklar. *Şeyh*, yol rehberinin umumi adıdır. Tasavvuftaki hiyerarşide *kutb*, en yüksek mertebesi olan velidir. Şeyhlik, tayin ile elde edilen bir mevki değildir, itibar ve liyakatle elde edilir. Nefs ve ruh terbiyesi (tasavvuf) için yola çıkan birinin ilk işi mürşid-i kâmilini (yol göstericisi) bulmaktır. Bu manevi eğitimin ne zaman sonlanacağına yine şeyh karar verir. Şeyhlik silsile ile (icazet) devam eder.⁵⁸¹ Zâhidler ise dünya ile ahiret arasında duvar örerken, sûfiler bu duvarı kaldırarak dünya ile ahireti, âlem ile görünmeyeni birleştirerek yaratılışın sırrı, eşyanın hakikati ve ölümden sonra ne olacağına dair mistik tecrübeleriyle, bilgileriyle insanları aydınlatmışlardır.⁵⁸²

Güngör, İslâm dünyasının gerilemesinde ise tasavvufun ana öge olarak görülmesine de karşıdır.⁵⁸³ Bazı Batılı fikir adamları ile bunları taklit eden Türk aydınlarına göre tasavvuf hareketleri dış dünyadan kopuk, Anadolu’da siyasi ve iktisadi çöküş sürecinde ortaya çıkmış bir miskinlik felsefesidir. Oysaki Selçukluların çöküş dönemindeki Baba İshak hareketi

⁵⁷⁷ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, 191.

⁵⁷⁸ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 195.

⁵⁷⁹ Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri...*, 39-40.

⁵⁸⁰ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 194.

⁵⁸¹ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 98.

⁵⁸² Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 110.

⁵⁸³ Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri...*, 41.

Mevlevîlik gibi devletin yanında yer almış ya da silahlı hareketlerin dışında kalınmıştır.⁵⁸⁴ Tasavvuf, İslâm dünyasındaki siyasi-iktisadi bozulmanın sebebi değil bilakis bu çöküntüye karşı reaksiyondur.⁵⁸⁵ Tasavvufun ilk devresindeki reaksiyonda; Arap-İslâm dünyasındaki dünyevî saltanat hâli, israf, safahate karşı, zâhidlerin dünya hayatının geçiciliği, dünya saltanatının değersizliği, ahiret hayatı vb. üzerinde yoğunlaşmıştır. İkinci devresindeki reaksiyon ise rasyonalist kelamcılara yani dinî, aklî ve dünyevî yorumlamalara (kitap ve sünnete dayanan imân yerine aklın hakemliği önceliği) karşı derunî olarak yaşamak olduğu görüşüdür. Yine dünyevi iktidarda Şi'a ve Mu'tezilerle ulemânın işbirlikçiliği içinde olması halk içinde dünyevileşme olarak görülmüş sûfî ve ulemâ liderleri arasında soğukluk yaşanmıştır.⁵⁸⁶ Güngör, tasavvufun on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra bozulmaya başlamış olmasının sebeplerini toplumdaki genel bozulmanın tasavvufa yansımaları olduğunu düşünür: "Özünde serbest ferdî tecrübeyi esas alan bir 'yol'un giderek bir devlet dâiresi hâline gelmesi, şeyhlerin tahsisatla geçinen birer memur durumuna düşmeleri ve nihâyet hareketi besleyen kültür canlılığının sönmesi onları çürütmüş, nihâyet devlet bu sahada reform yapmaya zorlamıştır."⁵⁸⁷

Güngör'e göre reformcular sufilikten kısmen etkilenmelerine karşın, onların gayretlerini dünyadan ziyade dünya ötesine sarf ettikleri gerekçesiyle de tarikatların zühd yaşamına karşı çıkmışlardır.⁵⁸⁸ Güngör genel olarak tasavvuf hakkında şu sonuca varır: Mutasavvıflar, İslâm'ın gösterdiği istikamete tamamen uymuşlardır. İçlerine tuttıkları ışık, dış dünyayı ihmal etse de kendimizi tanıma noktasında faydaları inkâr edilemez. İmânın tam manasıyla yaşanması, iç hayata muazzam zenginlik katmaları ile bir nevi öğretmenlik yapmışlardır. İnsanın her an Allah'ın huzurundaymış gibi yaşamaları insanlara güven vermiştir. Aydın bir Müslüman'ın sûfilere kâfir demesinin onlara zarar vermeyeceği gibi söyleyene de hiçbir faydası olmayacaktır. Dış dünyanın da tıpkı iç dünya gibi varlığını kabul etmedikleri için yanılığa düşmüşlerdir. Onların iç hayata dönmeleri, batıl inanç, hurafelerin, sahtekârlıkların da yer edinmesine zemin hazırlamıştır. Tasavvuf insanları ahlâki gevşekliğe ya da sefaletle karşı oluşmuş reaksiyonlardır ama sosyal problemlerin üzerine gitmek yerine atâlete düşmüşlerdir. Tarikatlar, terbiye müesseseleri olsa da İslâm için önemli olan herkesin içtimai terbiye kazanması için müesseselerin kurulmasıdır. Akıl yolu ile birliktelik sağlanması kolaydır ama keşif yollarıyla birliktelik zordur. Müspet ilim her yere intikal ederken aynı zamanda aşkı ve imânî da girdiği yerden çıkarmıştır. Bu boşluk yine tüm haşmetiyle, yaşama gücüyle dinin kendisiyle doldurulmuştur. Müslümanların çoğu *sülûk* sahibi değilse de velilerin ilhamları görülmektedir.⁵⁸⁹ Bazı din meseleleri kişinin şahsi vicdanıyla halledilemeyecek şeylerdir. Bu sebeple kişilerin dini meseleleri din âlimlerine sormaları, öğrenmeleri elzemdir. Toplumun, diyanet başkanına siyasi yönü de temsil etmesinden dolayı

⁵⁸⁴ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 188.

⁵⁸⁵ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 193.

⁵⁸⁶ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 194-195.

⁵⁸⁷ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 116.

⁵⁸⁸ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 40.

⁵⁸⁹ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 208-209.

itimati az olmuştur. Güngör, eskiden müderris ve kazaskerlerin yetişmesiyle günümüz ilahiyatçılar arasında ilmî düzeyde farklılık olduğunu da vurgular.⁵⁹⁰

Güngör, toplumu etkileyen bazı dinî gruplar hakkında yazılar da kaleme almıştır.⁵⁹¹ İnsanların olaylara ilgisiz kalıp olumsuz tutum sergilemelerini ya da fanatizm düzeyinde şahıslara bağlılıklarını eleştirmiştir. Güngör'ün tasavvuf hakkındaki fikirleri ölümünden sonra da alanında ses getirmiş olsa da *İslâm Tasavvufunun Meseleleri* adlı eseri baz alınarak fikirleri bazı aydınlar tarafından eleştirilmiştir.

Topçu ve Güngör'e göre tasavvuf, şeriate aykırı bir düşünce/yaşam biçimi değildir. Topçu tasavvufu şeyhi Abdülaziz Bekkini vesilesiyle tecrübe ederken Güngör de bu tarz bir şeyh-mürid ilişkisi görülmemektedir. Çoğu araştırmacıya göre Topçu bir tasavvuf koluna bağlanmaktan ziyade bir şahsa (Abdülaziz Bekkini) bağlanmıştır. Bu bağlanma bir nevi Güngör'le Taşer arasındaki manevi bağ gibidir. Çünkü bu iki fikir adamı için bu şahıslar bir rehber bir yol göstericidir. Topçu tasavvuf ekolünden birçok isim sayarken Hallac-ı Mansur ön plandadır. Güngör'de ise tasavvuf ekolü isimlerinden ön plana çıkan birkaç mutasavvuf vardır. Yazılarında sıklıkla vurguladığı bir mutasavvuf yoktur. Güngör'ü Topçu'dan ayıran bir başka özelliği ise tasavvufun nasıl ortaya çıktığı, gelişimi, Osmanlı'ya etkisi ve toplumsal hayatta etkisinin nasıl azaldığını sıralama takip ederek aktarmasıdır. Topçu'nun sahte şeyh vb. izahlarında Güngör'e göre daha sert üslûp hâkimdir. Topçu, eserlerinde Batılı aydınların isimlerini çok zikretmesi, mistik önderler olarak gayri müslim kişileri sıkça örnek vermesi bazı okurları Topçu'nun indirgenmiş bir İslâm anlayışına sahip olduğuna dair düşünceye sevk etmiştir. Anlatımlarında İslâm tarihinden az örnekler isimler vermesine, Peygamber tasavvurunda Batılı bir terim olan *mistik tecrübe* ifadesini kullanmasına dair olumsuz görüşler de vardır.⁵⁹² Bazı okurlar içinse Topçu'nun bu tutumunun nedeni İslâm ahlâkını/mistisizmini evrenselleştirme çabasıdır.

Birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de bulunan yaygın din eğitimi kurumlarından bazıları tasavvuf/dinî gruplar, vakıflar, dernekler gibi yapılardır. Günümüz pozitivist eğitim anlayışı nedeniyle manevi (din) eğitim geri planda bırakılmıştır. Bu geri planda bırakılış tasavvuf/dini grupların toplumsal hayatta etkin rol oynamasına neden olmuştur. Öğretmenler örgün eğitim kurumlarında ahlâki liderlik yönleriyle öğrencilerin bu eksik manevi yönlerini tamamlayabilmelidirler. Onları zararlı oluşumlarından korumalı, ahlâki gelişimlerine katkısı olabilecek eğitim kurumlarına yönlendirebilmelidirler. Örgün eğitim kurumlarındaki ahlâki liderlerin herhangi bir tasavvuf koluna manevî bağlılıklarının olup (Topçu örneğindeki gibi) olmamasından (Güngör örneği gibi) ziyade "öğretici kimlikleriyle" İslâm ahlâkının örnek temsilcisi olmaları daha önemlidir. Topçu ve Güngör'ün de gerek yaşayışları gerekse fikirleri bazı araştırmacılar tarafından eleştirilse de onların dürüstlükleri, güvenilir insan olmaları, menfî tutumdan uzak olmaları toplumun takdirini kazanmıştır. Kısacası örgün eğitimde

⁵⁹⁰ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 185.

⁵⁹¹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 324.

⁵⁹² Elyesa Koytak, "Kültür Savaşında İsyân Kivılcımı", *Fayrap*, sy. 60 (2014): 26.

ahlâki lider herhangi bir tasavvuf/dinî gruba bağlı olan/olmayan şahsiyet demek değil insanların dini yaşayışlarındaki özgürlüğe saygısı olan, görev aldıkları okullarda ahlâki sorumluluklarını yerine getiren örnek şahsiyetlerdir.

2.1.3. Eğitim

Bu bölümde ahlâki liderlik kavramsal çerçevesinde belirtilen dört temel unsurun üçüncüsü olan “Eğitim” altı alt başlıkta incelenmiştir: Din ve ahlâk eğitimi, din adamları, öğretmen (muallim), öğrenci (talebe), okul (mektep, medrese) ve müfredat (program).

2.1.3.1. Din ve ahlâk eğitimi

a) Nurettin Topçu’ya göre din ve ahlâk eğitimi

Nurettin Topçu, yazılarında din eğitimi kurumları eleştirilerine sıkça yer vermiştir. Ona göre İmam Hatip Okulları ve İslâm Enstitüleri başlangıçta Celaleddin Ökten Hoca gibi şahısların önderliğinde İslâm hakikatlerinin anlatıldığı kurum iken zamanla İslâm’a karşı olan mutaassıp öğretmenlerin ellerine bırakılmıştır. Kur’an kursları ise eski usule dayanan, fikirlerin tenkit ve münakaşasının olmadığı mekânlar hâline gelmiştir.⁵⁹³ Din eğitiminde bu durumların yaşanmasında yani “ahlâk terbiyesi meselesi” meşrutiyetten sonra çıkmış, bunda da en etkin sebep inkılâplarla birlikte Cumhuriyet dönemi siyasi anlayışı olmuştur.⁵⁹⁴ Topçu’ya göre ahlâk meselesi/bunalımı âlimlerle düşünürlerin işidir. Müftülerin ve mevlithanların işi değildir çünkü onlar sadece memurdurlar.⁵⁹⁵ Toplumda yaşanan ahlâk bunalımının sebepleri ise şu şekilde özetlenebilir: 1. Son devir inkılâplarıyla millî hayatın temelleri sarsıldı, millî tarihe toptan ya da azar azar veda edilmek istendi; 2. Millet bünyesindeki materyalist inkılâplarla yapılan değişikliklerde iç terbiye ihmal edildi, komünizmin doğmasına sebep oldu; 3. İnsan hayatına kıymet verilmedi, kibir ve tahakküm ön plana çıktı; 4. İmana dayanan “mesul insan” yerine sadece “vazifesini yapan adam” anlayışı hâkim oldu; 5. Eğitimciler feragatta örnek şahsiyetler olmadı, menfaatler doğrultusunda hareket edildi; 6. Otorite sahipleri tahakküm edici olurken, kötü bir demokrasi anlayışında da örnek oldular; 7. Cemiyetteki farklı adlarla ifade edilen hürriyetler (basın hürriyeti, kadın hürriyeti, çocuk hürriyeti, çalışma hürriyeti, vb.) hür iradenin katili oldu; 8. Basının büyük çoğunluğunun edebi ideale sahip olmayışı çocukların, gençlerin ahlâki gelişimini olumsuz etkiledi; 9. Üniversiteler, cemiyette yol gösterici olamadığı için hareketsiz kaldı. Türkçülük

⁵⁹³ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 55.

⁵⁹⁴ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 181.

⁵⁹⁵ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 84.

fikri haricinde hiçbir fikir ve ahlâk ideali barınmadı. Siyasi meşguliyetlerle boğulan üniversiteler, muhtarlıklarını da ilan ederek kendi varlığında boğuldu.⁵⁹⁶

Topçu'ya göre bu ahlâk meselesi bunalımını düzeltecek tedbirler ise şu şekilde özetlenebilir: 1. Mekteplerde tarafsız ve tam bir tarih kültürü eğitimin verilmesi gerekir. Çünkü millet kültürü tarihle başlar, felsefeyle son bulur; 2. Eşya hâline gelen insanın iç terbiyesi ihmal edilmiştir. Bu iç terbiye ilkokullarda vermeye başlanılmalıdır; 3. Millî eğitim kavramı tam anlaşılmamaktadır. Yabancı mektepler, yabancı dille eğitim bu anlamsızlığa da sebep olmaktadır; 4. Üniversiteler, millet üniversitesi olarak halkı ileri seviyeye yükseltmeli ve cemiyetlerle kader ve hikmet birliği olmalı, cemiyetlere sırtını çevirmemelidir; 5. Cemiyette idealist estetik dâvası olabilmesi için özellikle de kız çocuklarımızda güzel sanatlar terbiyesi verilmelidir; 6. Sosyal yardımlaşma asrı olan XX. asır, mesuliyet ve fedakârlık örneklerini nesillere sunabilmelidir; 7. Teknik okullardan ziyade idealist mektepler lâzımdır. O mektepler menfaat değil ilim ve hakikat verdiği için sevilmelidir; 8. Ahlâk terbiyesinin sağlam temellere dayandırılabilmesi için sorunlar iyice analiz edilmeli, en derinine kadar inilmeli ve otoriter bir sistem hâlinde yapılmalıdır. Bu istikamet ferdiyetçi, spiritualist ve milliyetçi olmalıdır.⁵⁹⁷

Topçu'ya göre eğitim kurumlarında din dersinin verilmesi hep sorunlu olmuştur. Bu dersin amacı nedir, hangi metotlarla öğrencilere aktarılmalı, bunun cevabını idrak edip düşün kişi neredeyse yoktur. Muhafazakârlara göre din dersi olsun da nasıl olursa olsun; devrimciler ise her türlü dini kültür ve ahlâkının karşısındadırlar. ⁵⁹⁸ Oysa ahlâk/din eğitimi meselesi asrın en mühim dâvasıdır. Amerikancı eğitim anlayışı tekniğe kıymet verip ahlâk anlayışını toplumun dışına itse de din ve bilim birbirini tamamlayıcıdır. Okullarda maddî ve manevî kültür bir arada verilmelidir. Ahlâk ve kültür, din ile ahlâk birbirinden ayrılmaz iki hakikattir. Tarih ve sanat dersleri ise din ve ahlâk öğretiminin esasını oluşturur.⁵⁹⁹ Ayrıca din ve ahlâk derslerinin bir derste verilmesi çok güçtür. Her şeyden önce verilmesi gereken din kültürü dersi felsefeye, akla ve ilme dayanmalıdır. Yurttaşlık dersi, ilk ve orta öğretimde din dersleri şeklinde verilmelidir. Lise sonda ise ahlâk dersi felsefi disiplin şeklinde verilmelidir. Din dersi ilkokulda, menkıbeler şeklinde her sınıfta okutulmalıdır. Ortaokulda geniş içerikli İslâm medeniyeti tarihi ile temel akaid dersi verilmelidir. Liselerde ise Kur'an'dan bazı bölümler izah edilerek İslâm felsefesi okutulmalıdır. Ahlâk bilgisi dersi lisenin bütün sınıflarında münazaralı bir şekilde verilmelidir.⁶⁰⁰

Topçu'ya göre din eğitimi verilmeden önce dinin mahiyeti bilinmelidir. Din eğitiminin felsefi ve fikri olarak temellendirilmesi gerekir, aksi takdirde eğitim vahim bir şekilde sonuçlanabilir.⁶⁰¹ Bu sebeple din eğitimi yapan okullarda en fazla okutulması gereken ders

⁵⁹⁶ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 120-124.

⁵⁹⁷ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 125-127.

⁵⁹⁸ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 138.

⁵⁹⁹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 146.

⁶⁰⁰ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 151.

⁶⁰¹ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 83.

felsefedir ve bu ders münakaşa mantığıyla yapılmalıdır.⁶⁰² Din eğitimi kalp eğitimi demektir. Din eğitimini birtakım bedensel hareketler ya da ses ve söz maharetinden ibaret sananlar yanılmaktadır. Medresede yüzyıllardır yapılan din öğretimi ise hatalıdır. Oysaki din; psikoloji ve metafizik temelli olduğu için şeriatın, beden ruh üzerindeki tesirlerini tanıtan ilimlerle eğitim yapılmalıdır.⁶⁰³ Din terbiyesi; şahsiyet, hayâ, hürmet ve merhamet terbiyesidir. Din terbiyesi öncelikle çocuklara örnek ve telkinlerle sunulmalı ileri basamaklarda ise felsefe ve hikmetle yoğrulmalıdır.⁶⁰⁴ Topçu'ya göre ahlâk farklı türlerde olamaz yani evde ahlâk, okulda ahlâk vb. sınıflandırmalar doğru değildir. Ahlâk bir türlü olurken, ahlâk terbiyesinin verilmesinin yolları türlü türdür. Ahlâki terbiyede en mühimi ise muallimin ve müdürlerin talebeye örnek olmasıdır. Çünkü devletin büyük bir aile ocağı olan okul, ahlâk hayatımızda etkin bir role sahiptir.⁶⁰⁵

Her devrin hadiseleriyle meşgul olan kitleler arasında en fazla etkilenenler gençlerdir. Sahabe döneminde gençlik, Osmanlı dönemindeki gençlik, Moğol dönemindeki gençlik gibi... Osmanlı'nın şahlanış dönemindeki gençlik yüksek seciye ve ilimle donatılırken yıkılış dönemindeki gençliğin ise ruhu ümitsizlik üzerine kurulmuştu. Sonraki süreçte her ne kadar Kurtuluş Savaşı'nda zafer kazanılmış olsa da yeni ülkenin ruhu kaybedilmişti. Meşrutiyet nesli ile bu kaybediliş devam ederek komünizmle birlikte hız kazandı. Topçu, nesli uçuruma götüren yolları yedi maddede izah etmiştir. Bu maddelerden kısaca bahsedecek olursak: 1. Gençlerin hayatında siyasetin ahlâktan daha mühim bir yer etmesi; 2. Özgün düşüncenin yerini taklitçiliğin alması; 3. Ümitlerin tükenmesi; 4. Yabancı vasıtalar kullanılarak lüks ve kazanç hırsının, sermaye saltanatının artması; 5. Siyaset sahasında önder, şef, kurtarıcı gelir hülyası; 6. Mesuliyet duygusunun olmayışı; 7. Ödev insanı olunamaması.⁶⁰⁶

Ökten yazısında Topçu'yu gönül adamı, heyecan adamı ve hassasiyet adamı olarak görür. Rodin'in yaptığı *düşünen adam* heykeli nasıl yapılmışsa; *ahlâk adamı* heykelini yapmak isteyenler de Nurettin Topçu'nun heykelini yapmalıdır. Her ne kadar ahlâk soyut kavram olsa da Topçu, ahlâk kavramının ete kemiğe bürünmüş hâlidir.⁶⁰⁷ Topçu, dindar bir ailenin çocuğudur. Din, ona göre bir irade ve ahlâk disiplini. Ehl-i ibadet olmasına rağmen başkalarına namaz kılmayı tavsiye bile etmemiştir. Çünkü Topçu namazı, ibadeti diline dolayanları, her önüne gelene namazı tavsiye edenleri gevezelik yapmış kabul ederdi. Dinin kutsallığına ve insan vicdanına saygısızlık sayardı.⁶⁰⁸

b) Erol Güngör'e göre din ve ahlâk eğitimi

Erol Güngör'e göre tek partili dönemde genel bir görüş vardı: Türkiye, din ve din adamları yüzünden gerilemiştir. Bu gerileyişi durdurmak ve modern bir ülke olmak için

⁶⁰² Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 58.

⁶⁰³ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 170.

⁶⁰⁴ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 86.

⁶⁰⁵ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 192.

⁶⁰⁶ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 25-28.

⁶⁰⁷ Sadettin Ökten, "Nurettin Topçu, Maarifimiz ve Medeniyetimiz", *Medeniyet Tasavvuru*, sy. 1 (2014): 35.

⁶⁰⁸ Emin Işık, "Nurettin Hoca ve Din Adamları" *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 174.

Avrupalılaşmak gerekirdi. Bu tarz sabit fikirler yüzünden din adamı yetiştiren okullar kapatılmış ve bütün okullarda din dersleri kaldırılmıştı. Bunun neticesinde halka rehberlik edecek yüksek tahsilli din adamları yetiştirilememişti. Bu anlayış genelde lâikliğe dayandırılıyordu. Oysaki lâiklik, devletin din eğitimini temin etmesine karşı bir görüş değildir. Hatta din olmayınca daha büyük bir tehlike doğabileceği için bilakis lâik görüş din eğitimini teşvik eder. Güngör'e göre din; "her Şeyden önce bir ilim ve tefekkür işidir, bu ilim ve tefekkürü hazırlayacak eğitim müesseseleri olmadıkça memlekette ne din ne de lâiklik doğru dürüst"⁶⁰⁹ anlaşılabilir. Bazı dönemlerde de ders kitaplarında hocaların memleketi batırđına dair ifadeler yer alıyordu. Devlet dine karşı değildi ama din hürriyeti sadece camide namaz kılma, evde oruç tutma hürriyeti olarak algılanıyordu. Bu işleri yürütmek için de herhangi bir eğitime gerek olmadığı anlayışı hâkimdi.⁶¹⁰ Daha sonraki süreçlerde din eğitiminin önü açıldı ve İmam Hatip Okulları'na din eğitimi dersleri verildi. Pedagojik açıdan din eğitimi derslerinin de ortaokul seviyesinden başlaması zaruretti. Hatta Müslüman bir ülkenin vatandaşı olmanın gereği olarak ilk ve orta eğitimin her kademesinde din eğitimi dersleri olmalıdır. Batılı ülkelerde de bu kademelerde din eğitimi dersi verilmektedir.⁶¹¹ Güngör'e göre ilkokul ve ortaokullarda dini ve manevi değerlerin eğitimi verilirken, din ve ahlâk dersleri ayrı ders başlıkları adı altında verilebilir. Üst kademelerde ise din dersi ve ahlâk dersleri ayrı verilmemelidir. Farklı dersler olarak okutulduğunda din ve ahlâkın farklı sahalara ait ilimler olduğuna dair algıya sebep olabilir.⁶¹²

Ahlâk genel anlamda inanç ve düşünce sistemidir. Bu öğeler elle tutulur, gözle görünür olmasa da insanları bir arada tutan maddi menfaatlerden ziyade manevi değerlerdir. Dinin insan topluluklarında büyük etki göstermesinde ana etken ahlâk hayatını düzenleyişidir. İnanışlar ister dine ister başka otoriteye dayansın, iyi ve kötü değerlendirmelerin olduğu her yerde ahlâkın varlığından söz edilebilir. *Ahlâksız* dediğimiz insanlar ise aslında ahlâksız değil kötü ahlâklıdır.⁶¹³ Toplulukların genel bir ahlâk anlayışı olsa da toplulukta her ferдин ilgisi, emelleri, fikirleri farklı farklıdır. Ahlâkın değişmesi elzemdir ama ahlâkın değişmezliğini sağlamak (evrensel olma) ise idealdir.⁶¹⁴

Eğitimde *ahlâk* kavramını merkeze almış örnek Şahsiyetler Topçu ve Güngör'e göre eğitim kademelerinde öğrenci seviyelerine uygun bir Şekilde ahlâk/din eğitimi verilmelidir. Her iki ahlâki lider için din eğitimi ülkenin geri kalmasına sebep değildir. Bilakis ahlâklı bir nesil için okullarda din eğitimi dersi verilmelidir lakin Cumhuriyet dönemiyle birlikte din dersi okullarda hep sorunlu olmuştur. Topçu'ya göre din eğitimi felsefe dersiyle birlikte verilmelidir. Güngör'e göre ise din eğitimi verilmeden önce gereken koşullar sağlanmalıdır.

⁶⁰⁹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 390.

⁶¹⁰ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 225.

⁶¹¹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 390-391.

⁶¹² Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 481.

⁶¹³ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi...*, 19-20.

⁶¹⁴ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi...*, 99.

Ahlâki liderler için *ahlâk* kavramı yaşamın vazgeçilmez bir ögesidir. Örgün eğitim kurumlarında ahlâki liderlik söz konusu olduğunda öğretmenler için de ahlâk eğitimi vazgeçilmez bir öge olmalıdır. Bu eğitimin planlı-programlı verileceği en ideal yer ise okullardır. Ahlâki lider öğretmenlerin ahlâk eğitimi öğrencilerine iyi bir şekilde yansıtması geleceğin ahlâki liderlerinin de yetişmesine zemin hazırlaması demektir.

2.1.3.2. Din adamları

a) Nurettin Topçu'ya göre din adamları

Nurettin Topçu'ya göre irşad adamı olan din adamı, mesuliyet⁶¹⁵ görevinin kaynağını Peygamber döneminde aramalıdır. Din adamlarının örneklerini de ashapta bulunmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde irade terbiyesini en kuvvetli bir şekilde verebilecek olan din adamları kalplere hitap edememiştir. Topçu'ya göre bu din adamları, ruhî hayat sahibi olmadıkları gibi kültürün, sanatın, ahlâkın ve felsefenin de sahipleri de olmamıştır. Din adamları kendi dairelerinin dışını aydınlatamamış ve başka meslek sahipleri gibi işler görmüşlerdir. Halbuki din adamının toplumun selameti için birçok vazifesi vardır: Para ve menfaatten uzak, birçok ilimle meşgul olmalı, ihtiyaç sahibi insanlara yardım elini uzatmalı, gençlerin yanlış yola sapmasına engel olmalı, farklı sanat dallarıyla ilgilenmeli, merhametli olmalı ve saygın bir üslûba sahip olmalıdır.⁶¹⁶ Topçu'ya göre din adamı sadece güzel sesle ayetler okuyan değil, dine dair meselelere masalsı bir söylem katmadan, devrine yabancı olmadan ruh kurtarıcısı olmalıdır. Din adamı, ruhların selameti için kendini ve nefisini feda eden cihat adamıdır, aynı zamanda ümit ve ilham kaynağıdır.⁶¹⁷ Din adamları, ilmin en büyük ibadet olduğunu herkese anlatmalı, particilikten, büyücülükten uzak durmalı, yardım dernekleri açmalı, hayatın her sahasında Allah diyen ve demesi gereken kişilerin yanında olmalıdır, kimseye hakaret etmeden rahmet diliyle konuşmalıdırlar.⁶¹⁸ Din adamı kuvvetini imandan alır. Çünkü dinden alınan kuvvet kılıç ve bilek kuvvetinden daha kuvvetlidir. Din adamı aynı zamanda anarşist ve komünist olamaz çünkü bunların doğasında kırmak ve yıkmak vardır. Din adamı kırıncı ve yapıcı bir kişilikte olsa zaten din adamı olamaz.⁶¹⁹ Köy imamı da din adamıdır. Topçu, köyden kente göçün neticesinde yaşam biçimindeki hızlı ve ani değişimleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanan köy imamlarını “köyde ağadan sonra keyfi yerinde adam” diyerek eleştirir. Ona göre köy imamı irşad adamı olmaktan çıkmış, dini ritüelleri yerine getiren bir nevi otomat olmuştur. Topçu'ya göre dini, matematiksel hesaplamalarla yorumlayanlar da hakiki din adamı olmaktan uzaktır. Namazın, tespihin,

⁶¹⁵ Nurettin Topçu: “Mesuliyet, sade hareketten sonra bizi karşılayan hukukî hadise değil, belki hareketten önce var olan bir iradedir. O, insanın hareket kudretinin ölçüsüdür.” [*Kültür ve Medeniyet...*, 143.]

⁶¹⁶ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 146.

⁶¹⁷ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 68.

⁶¹⁸ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 82.

⁶¹⁹ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 25.

duanın şu kadar sayıda yapılması vb. söylemlerle âdeta dini matematik sistemi ortaya çıkarılmıştır. Böylece din, ruhtan sıyrılmış; iskeleti kalmıştır.⁶²⁰

Pozitivist dinciler kâinat izahlarını, tecrûbi hayatı inkâr ederek sadece akıl yolu ile izaha çalışmışlardır. Oysaki din; “bilgi kaynağı değil, kuvvet kaynağıdır.”⁶²¹ *Dindar adam* ise: “Başkalarından daha çok şeyler bilen değil, daha çok kuvvetli olan insandır. Bu kuvvet, imanın kaynağından alınır.”⁶²² Dindar adam, kuvvetli ruha sahip insandır. Bu ruh, zaferlerin en büyüğüdür. Bu zaferler ise Anadolu’nun kuruluşunda ve Peygamber döneminde yaşanmıştır. Örnek din adamlarının ruhu, Fatih’in yanında Akşemsetdin’de, Yavuz’un yanında Zenbilli Ali Cemâlî’de görülmüştür.⁶²³ Kuvvetli ruha sahip olmayan bazı din adamları yıkılmakta olan Osmanlı’yı pozitivist bir bakış açısıyla Cennet, Miraç, Kur’an-ı gözle görülebilir olaylar şeklinde açıkladılar. Dinsizlik cereyanı her ne kadar bu insanların din anlayışını yok etmiş olsalar da tamamen yok olmamıştır. Bu insanlar, insanların doğuştan var olan dine inanma ihtiyacını kin ve istismar duygularıyla kullanmışlardır.⁶²⁴ Tanzimat’tan beri yapılan ıslahat hareketlerinde başarılı olamayışımızın sebebi ise toplumumuzu felakete götüren Batı taklitçiliği olmuştur.⁶²⁵ Topçu’ya göre Batı’dan ilim alıp, ahlâkını almayalım mantığı yanlıştır. Çünkü ilim ve ahlâk aynı kökten çıkmıştır. Ahlâkın ilk şartı, temeli insana hürmettir. İlim, Batı’daki insana imana götürürken Doğu’daki insanda ise tam tersi durumunda olmuştur. Batı’da Rönesans otoriteye karşı isyanla başladığı için muvaffak olunurken, Türkiye’de ise Tanzimat’ta böyle bir isyan olmadığı için gerçek manada inkılâp yapılamamıştır. Din adamlarının ve inkılâpçıların tutumu ilim ve ahlâkta ilerleyemeyişimizin en büyük nedenidir.⁶²⁶ Topçu’ya göre İslâm dünyasının gerileyişinin ve kalıplaşmış düşüncelerden kurtulamayışlarının diğer bir nedeni ise aydınların ve din adamlarının felsefe ilmini önemsemeyip derin düşünmekten mahrum oluşlarıdır.⁶²⁷

Topçu din/ahlâk eğitiminin liderlerini üç kavram üzerinde tanımlar. Bunlar: din görevlisi, din adamı ve dindar adam tanımlamalarıdır.

Din görevlisi: “Ahlâkı ile halka örnek olan kimsedir. (...) Ruhların kurtarıcısı, ahlâk yaralarımızın doktorudur. Genç kalplerin iç yaralarının usanmaz tedavi edicisi, bir eli sağda öbür eli ile soldaki kardeşinin kalbini dinleyen, kin ile kibirden temizlenmiş, menfaatlerden sıyrılmış, nefsinin unutmuş, kalbi ve kafasıyla Allah’ın bütün kullarının imdadına koşmak isteyen, dünya gözüyle gönülsüz, Allah gözünde kahraman hizmet eridir.”⁶²⁸,

⁶²⁰ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 278.

⁶²¹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 87.

⁶²² Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 87.

⁶²³ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 74.

⁶²⁴ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 24.

⁶²⁵ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 38.

⁶²⁶ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 37.

⁶²⁷ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 45.

⁶²⁸ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 70.

Din adamı: “Dindar insan demek değildir. Toplumun din hayatında üzerine görevler almış olan kimse demektir; Allah ve kul huzurunda cemaatin din yaşayışından mesuliyet yüklenmiş olan insan demektir.”⁶²⁹

Dindar adam: “Her an sonsuzluğun huzurunda bulunan ve her hareketi için ondan gelecek emri dinleyen, bu emri vicdanında ve onunla birlikte cemaatin vicdanı olan kitapta arayan adamdır.”⁶³⁰ Aynı zamanda “dinsizin bilmediğini bilen adam değildir. Daha çok kuvvetlere sahip olan adamdır.”⁶³¹

Topçu, gençliğe ruh aşılacak kahramanların yoksunluğundan dem vururken aynı zamanda sahtekâr din adamlarından/mürşitlerden de bahseder. Topçu’ya göre gençlerin imanlarında samimi olmayışlarında, ciddiyetten uzak bir inanç dünyasında yaşamalarında sahtekâr din adamlarının/mürşitlerinin var olmasındandır. Bu kişiler arzuladıkları makama, mevkiye ulaşmak için peşlerinden sürükledikleri genç zümrelerin masum duygularını kullanmaktadırlar.⁶³² İlerici olmayı petrol kuyularına sahip olmak ve bunu yaparken şeyhlik vb. nâmlarını kullananlar gibi. Halkın bu tarz din adamlarına hürmet etmesi sona ermediği sürece de İslâm dünyasının sefaleti devam edecektir.⁶³³ Oysa şeyh/mürşid, “en ileri rahmet kapısıdır.”⁶³⁴

Işık, hocası Topçu’nun gösterişçi din adamlarına sert tavrını bir hatırasından yola çıkarak şu şekilde aktarır: Topçu’nun ilkokul yıllarında çocuklara abdest almayı, namaz kılmayı öğreten siyah sakallı bir öğretmen vardır. Bu hoca disiplini sayesinde başta okul müdürü olmak kaydıyla birçok öğretmenin de takdirini kazanır. Yıllar sonra cumhuriyet ilan edilir ve inkılâplar yapılır. Bu hoca sakalını keser ve başka okula tayinini ister. Zamanla inkılâpçı bir hocaya bürünen bu hoca, okulunda kendi hâlinde, namazını kılan bir hoca hanımı yaptığı iş inkılâba aykırı diyerek üst makama şikâyet eder... Topçu bu olayı anlattıktan sonra, “Demek ki adam namaz kıldığında da dindar değilmiş!” der.⁶³⁵ Topçu için örnek din adamlarının başında ise Abdülaziz Bekkine, Mehmet Âkif Ersoy ve Celaleddin Ökten gelir. Işık’a göre Abdülaziz Bekkine, Topçu için örnek rol modeldi. Hatta Topçu’nun “Ben Aziz Efendi’yi tanımasaydım Peygamberimi anlamayacaktım.” dediğine şahit olmuştur.⁶³⁶

Topçu için din adamı olmaktan ziyade dinin adamı olmak, din görevlisi olmak yerine dinin gönüllüsü olmak daha evlâdır. Çünkü din görevlisi devlet memurudur. Topçu’nun din adamları hakkındaki yazıları okunduğunda karamsar bir izlenim verir. Hatta bazı cümleleri çok kırıcı bulunur. Yakın dostu Gemuhluoğlu, Topçu’nun *Taşralı* kitabını okurken imamlara,

⁶²⁹ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 74.

⁶³⁰ Nurettin Topçu, *Türkiye’nin Maarif Dâvası...*, 58.

⁶³¹ Nurettin Topçu, *Sosyoloji...*, 112.

⁶³² Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 257.

⁶³³ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 15.

⁶³⁴ Nurettin Topçu, *Var Olmak...*, 128.

⁶³⁵ Emin Işık, “Nurettin Hoca ve Din Adamları”, *Nurettin Topçu’ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 175.

⁶³⁶ Emin Işık, “Hatıralar”, *40 Yıl Sonra Nurettin Topçu*, Ed. M. Kâzım Arıcan vd. (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2016), 317.

din adamlarına karşı hırpalayıcı ifadelere çok yer verdiğini, zaten bu insanlar ezilmiş insanlar olduğunu ve üzerlerine bu kadar da gidilmemesi gerektiğini belirtmiştir. 1958 yılının Ekim ayında, Gemuhluoğlu'nun matbaacı arkadaşı İrfan Atagün'nün matbaasında *Taşralı* kitabını okurken bu olaya şahit olan Işık, Gemuhluoğlu'nun cümleleriyle olayı şu şekilde anlatır: "Kamuoyunda mütemadiyen horlanan bir sınıfı, güzide hizmetlerde bulunan din adamlarını, yazıyla, çiziyile hırpalamak bize yakışmaz, Nurettin Bey'e de yakışmaz. Keşke yazmasaydı!"⁶³⁷ Topçu'nun bu denli din adamlarını eleştirmesini Topaloğlu şu cümleleriyle açıklar: "Benim, din adamlarımız hakkında tenkit ettiğim şey, onların, insanlığı kurtarma yolunda hiçbir dâvasının olmayışdır."⁶³⁸

b) Erol Güngör'e göre din adamları

Erol Güngör'e göre dindarlık sadece adaletli olmak, bütün ibadetleri yapmak, cenneti kazanma ya da cehennem korkusuyla hareket etmekten ibaret değil aynı zamanda hayatı kolaylaştıran teknolojik gelişmeleri takip etmek de dindarlığın gereklerinden biridir. Dindarlığın, medeniyet yaratmak yahut eski dönem inanışları geride bırakmak anlamına gelmediğinin de farkında olmak gerekir. İslâm medeniyetinin yeniden dirilmesi için siyasi sahada değil tefekkür sahasında esas kaynak aranmalıdır. Bunu yapacak kişiler de politikacılar değil âlimler ve sanatkârlardır.⁶³⁹

Âlimlerin yetiştirildiği kurumlardan olan tekkelerin kapatılmasıyla ve tarikat faaliyetlerin sonlanmasıyla yeni açılan din okullarında donanımlı din adamları bulunamamıştır. Hatta din adamları menfi propagandalarla gülünç ve korkunç durumu düşmüştür.⁶⁴⁰ Hükümet tarafından Batılı aydınların ön planda tutulmaları, din adamlarının yetiştirilememesine neden olmamıştır. Bu da İslâmcı din adamlarının itibarını sarsmıştır hatta zamanla kötülüğün kaynağı olarak da görülmüştür. O günkü dünyanın ve hayatın gidişatına bağlı olarak medreseli aydınlar, devletin yanında olan ve yeni türeyen aydın zümreye yenilmişti. Bunun akabinde yeni din okullarında eğitim verecek hocalar bulunamamıştır, ilgili bölümlerin fakültelerinde ise İslâmî ilimlerle ilgisi olmayan kişiler görevlendirilmiştir.⁶⁴¹ Bir tarafta Osmanlı geleneğinde yetişmiş İslâmcı din adamı kadrosu diğer tarafta durgun reaksiyoner din anlayışına sahip azınlıktaki din adamları. İki taraf da manevî liderliği üstlenmek istemiştir. Fakat üstünlük küçük azınlığın olmuştur. İkinci zümredeki grup, modern din eğitimi müesseselerini benimsemekte, şehir hayatındaki çeşitliliğe vakıf olması, geniş düşünceli, zihni her an tartışmaya açık ve sosyal hayattaki hareketliliğin içerisinde olmuştur. Osmanlı dağılma dönemindeki ilerici-gerici tartışması yerini alaylı-mektepli tartışmasına

⁶³⁷ İbrahim Ethem Gören, Emin Işık ile Fethi Gemuhluoğlu Üzerine Konuştuk, erişim 10 Nisan 2021, <https://www.dunyabizim.com/soylesi/emin-isik-ile-fethi-gemuhluoglu-uzerine-konustuk-h24883.html>

⁶³⁸ Bekir Topaloğlu, "Gönlümün Dilinden", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 145.

⁶³⁹ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 35-36.

⁶⁴⁰ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 209.

⁶⁴¹ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 202.

bırakmıştır. Alaylı din adamı, eğitimden nasip almamış manasında değil kapalı cemaatler içerisinde eğitim almış, modern mektep tahsili ve formasyon almamış kişilerdir.⁶⁴²

Güngör, İslâm ülkelerindeki din adamlarının -Türkiye’de dahil- halkla aralarında sıkı bir bağ olduğunu düşünür. Bunun en önemli sebeplerinden biri de devleti yönetenlerin halkla aralarında sorun yaşadıklarında, din adamları daima fakir, kimsesiz halk kitlelerinin menfaatini korumuş olmalarıdır.⁶⁴³ Bu tarz din adamlarına, evliyalara millet her yerde hürmet göstermiş hatta öldükten sonra bile kabirlerine kıymet vermişlerdir. Evliyaların varlığı vatanın manevi bir tapusu hükmünü almıştır. Güngör, Türk’ün vatan toprağı anlayışını şu şekilde özetlemiştir: “Nerede evliya kabri varsa orası Türk toprağıdır. Evliyası olmayan yerde Türk de yok demektir; eğer olsaydı mutlaka içlerinden ya bir şehit ya bir ulu kişi çıkardı ve halkın gönüllerini kendi kabri üstünde birleştirdi.”⁶⁴⁴

Güngör, hakiki din adamlarının karşıt görüşlülere olarak din reformcularını görmektedir. O’na göre din reformcuları genellikle geri kalmış memleketlerde görülmektedir. Bu kişiler kendilerini akıl hocası zannedip dini, ilimle karıştırmaktadırlar. Halbuki din reformcusu olmak isteyenlerin çoğunluğu dindar bile değildir. Güngör, din reformcularının özelliklerinden şu şekilde bahsetmektedir:

“Sûreleri Türkçe okuyarak namaz kılan bir reform meraklısına rastlanmamıştır, iskemle üzerinde namaz kılan da yoktur. Bu kimselerin sırf Müslümanlara iyilik yapmak maksadıyla böyle akıl verdiklerini kabul etsek bile, çabalarının bir netice vermeyeceğini belirtmeliyiz. Kaldı ki, zamanımızda resmî din görevlileri dahi -laik hükümetin memurları oldukları için- halk nazarında nüfuz kazanamamışlardır.”⁶⁴⁵

Topçu ve Güngör için din adamı; dinle ilgili bir kurumda devlet memuru olmaktan öte mesuliyet adamıdır, görev adamıdır, irşad adamıdır. Her iki düşünür de din adamlarının asrın icabına göre kendilerini geliştirememelerinden şikâyetçidir. Gelişmeye, değişime karşı olmamakla beraber reformist, inkılâpçı din adamlarına da karşıdırlar. Topçu, din adamlarının irşadda iyiyi/kötüyü, doğruyu/yanlışını anlatma ve yaşama sorunu üzerinde eksiriyetle dururken, Güngör ise din adamlarının toplum üzerindeki etkisi üzerinde durmaktadır.

Eğitimde örnek ahlâki liderler olarak gösterdiğimiz Topçu ve Güngör, İslâm ahlâkını sosyal hayatlarına yansıtmış ve birçok kişiyi güzel ahlâklarıyla etkilemiştir. Zaten *ahlâki lider* ifadesindeki “ahlâk”tan kastımız İslâm ahlâkıdır. Bu bakış açısı farklı dinlere mensup insanların örnek alacağı ahlâki liderleri olamayacağı anlamına gelmemelidir. Çünkü her dinin kendine özgü ahlâki değerleri vardır. Dinlerin bazı ahlâki değerleri ortak da olabilir. İslâm ahlâkıyla ahlâklanmak ise her Müslüman’ın vazifesidir. İslâm ahlâkını yaşantılarıyla temsil

⁶⁴² Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri...*, 221.

⁶⁴³ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 365.

⁶⁴⁴ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 145.

⁶⁴⁵ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 177-178.

etmek için insanların illaki devletin din ile ilgili kurumlarında memur olması gerekmektedir. Özellikle ahlâki lider öğretmenler okullarda İslâm dinini hakkıyla yaşayan, rol model insanlar olmaları gerekir.

2.1.3.3. Öğretmen (Muallim)

a) Nurettin Topçu'ya göre öğretmen (muallim)

Nurettin Topçu vatanın geleceğini muallimlerde görmektedir. Muallimler en büyük ümit kaynağıdır. Kaybedilen güzel değerlerin kurtarıcılarıdır.⁶⁴⁶ Ruhlarımızı yükseltecek mürşitlerdir. Anadolu'nun beklenen silahsız, servetsiz ilim havârisileridir. Toplumda mesuliyeti en fazla olan meslek sahipleridir. Bu sebeple toplumda ne kadar fena şeyler varsa az ya da çok sebebi muallimdir. Her insanın şahsiyet kazanmasında muallimin etkisi vardır. Nesilleri onun eseridir. Muallime değer veren medeniyetler yükseldiği gibi tam aksi durumlarda da çöküş görülmüştür. Devletlerin ve milletlerin yapıcısı ve yıkıcısı muallimlerdir. Peygamber (s.a.v.) ise ilk muallimdir.⁶⁴⁷ Topçu'ya göre muallim:

- ✓ Gençlere bilmediğini öğreten bir nâkil (nakledici) değildir.⁶⁴⁸
- ✓ Tüccar değildir.⁶⁴⁹
- ✓ Ruhlar sanatkârıdır.⁶⁵⁰
- ✓ Dünyanın en büyük mesuliyetine sahip insanıdır.⁶⁵¹
- ✓ Sadece zekâların değil, beşaretlerimizin, ibadetlerimizin müjdecisidir.⁶⁵²
- ✓ Gececeği yol bütün engellerle örtülü olduğu hâlde, buna tahammül etmesini bilen, tahammül etmesini seven idealcidir.⁶⁵³
- ✓ Hepimizin her an muhtaç olduğu doktordur.⁶⁵⁴

Topçu, Ali Nihat Tarlan'ı örnek bir muallim göstererek, "Bir üniversite hocası nasıl olmalı?" sorusuna Tarlan üzerinden cevap verir: "Hocalık mesleğinin büyüklüğünü hocanın şahsında görmek lâzımdır. Bu büyüklüğü nefsinde yaşatabilen hocalar gençliğe önder olabilirler."⁶⁵⁵ Topçu için muallim meselesi maarifin ana meselesidir. Maarifi yapan da yıkan da odur. İdeal muallim, derse vaktinde giren çıkan ve müdüre itaat eden öğretmenin ötesindedir.

⁶⁴⁶ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 286.

⁶⁴⁷ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 65-66.

⁶⁴⁸ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 65.

⁶⁴⁹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 65.

⁶⁵⁰ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 67.

⁶⁵¹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 69.

⁶⁵² Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 69.

⁶⁵³ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 73.

⁶⁵⁴ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 74.

⁶⁵⁵ Nurettin Topçu, *Millet Mistikleri...*, 144.

Öğretmenler odasında ilmi bir meselenin konuşulamamasının derdinde olan kişi hakiki muallimdir. İdeal muallim, okulun ihtiyacı için öğrencilerden para toplayan, nöbetlerde koridorlarda öğrencileri takip eden biri değildir.⁶⁵⁶ Maalesef muallim hakiki vazifesini kaybetmiş durumdadır. O, tekrarlama ve ezber memuru, bazılarının ricaları doğrultusunda rapor yazan bir memur konumundadır.⁶⁵⁷ Radyo, sinema, gazete, spor kulüpleri vb. öğelerin eğitim hayatına girmesiyle öğrencilerin terbiye edilmeleri de güçleşmiştir. Bundan dolayı bilhassa da büyük şehirlerde yetişen öğrenciler üzerinde muallimin etkisi de azalmıştır.⁶⁵⁸

Topçu'ya göre lisans sonrası muallim alımları bazı imtihanlarla gerçekleşmelidir. Bu imtihanlardan biri kendi ilim dalıyla ilgili bir yabancı dili okuyup anlamasına, diğerleri ise tenkit ve araştırma yetilerinin tespit edilmesine yönelik olmalıdır.⁶⁵⁹ Öğretmenlik mesleği bilgi edinmenin yeridir yani bir nevi mekteptir. Meslek apartman, otomobil vb. elde etmenin bir yolu olarak görülmemelidir.⁶⁶⁰ Mesleğini aşk ile yapan Topçu, talebelerinin gözünde örnek muallimdir. Bu meslek aşkını yazılarında da dile getirmektedir. Işık, Topçu'nun yazılarının zor anlaşıldığı, hocanın da bunu bildiğini ve yazılarını anlamak için şahsını da tanımak gerektiğini belirtir. Topçu da "Beni hakkıyla anlayanlar, ancak sınıfta bana talebelik yapmış olanlardır. Ötekilerin anlayışı eksiktir." demiştir.⁶⁶¹ Topçu'nun talebesi Okay, ilerleyen yaşına rağmen hâlen bazı hatıraların gözünde canlandığını ifade eder. Hocanın ders esnasındaki ruh hâline hayranlık duyduğunu belirtir. Hocasının şu sözleri onda büyük tesir uyandırır: "Keşke hep derslerimi dikkatle dinleyeceğinize zaman zaman pencerenin dışında bir böceğin kımıldanışına, bir yaprağın rüzgârdan sallanışına dalsanız. Hatta arada bir dersten kaçıp kırlara açılırsanız."⁶⁶² Bornovalı, Topçu'nun çoğu öğrenci tarafından sevilse de okul yönetimi tarafından sevilmediğini belirtir. Hocası Topçu'nun mesleğine aşk ile bağlı olduğunu, öğrencilerle konuşurken ibadet yapıyormuşçasına vecd ile konuştuğunu anlatır. Ziyareti karşılıksız bırakmayan, bir mektubun, tebriğin cevabını ihmal etmeyen, randevulara gecikmeyen bir kişiliğe sahiptir.⁶⁶³ Başaran da Bornovalı gibi düşünür: Topçu, okul yönetimi, amiler tarafından sevilmeyen şahıstır. Sistemin sıradan bir devlet memuru olmayışı olumsuz birçok durumla karşılaşmasına sebep olmuştur. Bunlardan en büyüğü üniversitede hiçbir zaman hoca olamayışı diğeri ise sürgün olaylarıdır. Düzen bozucu bir öğretmen olmaması, meslek ahlâkından ödün vermemesi, birilerine kendini beğendirmek için kişiliğinden taviz vermemesi, onun "ahlâk filozofu", "örnek muallim" vb. ifadelere layık görülmesine sebep olmuştur.

⁶⁵⁶ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 104.

⁶⁵⁷ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 58.

⁶⁵⁸ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 98.

⁶⁵⁹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 110.

⁶⁶⁰ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 57.

⁶⁶¹ Emin Işık, "Nurettin Hoca ve Din Adamları", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 174.

⁶⁶² M. Orkan Okay, "Öğretmen ve Eğitimci Olarak Nurettin Topçu", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 85.

⁶⁶³ Lütfü Bornovalı, "Nurettin Topçu", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 172.

Topçu'yu 1967'de tanıma şerefine nail olan Birinci, hocayı tanınmasıyla birlikte hayatındaki dönüşümü şu şekilde açıklar: "Onu tanımak ve sohbetlerinde bulunmak; bu hayatta benim en büyük saadetim oldu. Onun rahle-i tedrisinde 'can' buldum ve 'dünyaya gömlek yakası yıkamaya' gelmediğimi öğrendim." Birici'ye göre bu tanıma aslında bir sır değil, ondaki insanı cezbeden alçakgönüllülüğü, sade ve samimi hâlleridir.⁶⁶⁴ Galatasaray Lisesi Müdürü Behçet Bey, Topçu'dan sene sonunda (Haziran, 1935) gerçekleşen sınavdan Halk Fırkası'na mensup hatırı sayılır aile çocuklardan altı kişilik öğrenci listesinin sınıf geçmesini ister. Topçu, müdürünün isteğine şu karşılığı verir: "Çalışır, derslerini bilirlerse, elbette sınıflarını geçerler. Bilmezlerse ben nasıl sınıf geçirebilirim? Geçmek de kalmak da kendi ellerinde." Müdür, kendini garantiye almak, belaya bulaşmamak için Topçu'nun sene sonu raporuna şu notu yazar: "Fena, geçimsiz, inzibatı temin edemeyen (yani, disiplini sağlayamayan) ve dersinden istifade ettirmeyen bir muallim." Neticede üç öğrenci sınavı geçemez ve ikmale kalır. Sınavdan geçemeyen öğrencilerin velileri Millî Eğitim Bakanı'na baskısı ve okul müdürünün menfi raporu istenilen sonucu verir; Topçu evlendiği gün (12.09.1935) Ankara'dan gelen emirle İzmir Erkek Lisesi'ne tayini çıkar.⁶⁶⁵ İzmir Erkek Lisesi'nde 1935-1939 yılları arasında görev yapar. Topçu, mesleğinin dördüncü yılında (1939) Hareket Dergisi'ni çıkarmaya başlar. Bu derginin dördüncü sayısında yayımlanan *Çalgıcılar*⁶⁶⁶ isimli yazısı bahane edilerek tayini İstanbul Vefa Lisesi'ne (1939-1943) çıkar. Daha sonraki yıllarda tek partili yönetimi eleştirisi ve Atatürk'e hakaret izlenimi veren bazı yazıları öne sürülerek Denizli İsmet İnönü Lisesi'ne (1943-1944) tayin edilir. Denizli'de geçen yıllardan sonraki meslek hayatı emekli olana kadar İstanbul'da devam eder.

b) Erol Güngör'e göre öğretmen (muallim)

Eski dönemlerde eğitim anlayışı usta çırağın ilişkisine dayanıyordu ve modern zamandaki formel eğitimden bazı yönleriyle daha da tesirli olmuştur. Modern hayatın toplumda yaygınlaşmasıyla, klasik eğitim anlayışının dışına çıkıp Batılı tarzda eğitim öğretim yöntemleri kullanılmak zorunda kalmıştır. II. Abdülhamid devrinde eğitim en verimli gelişme dönemini yaşamıştır. İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet ise rejimlerinde ideolojik eğitim anlayışı hâkim olmuştur. Milliyetçilik anlayışıyla hareket edebilmek için halkın okuma-yazma öğrenerek ortak kaynaklardan beslenmesi gerektiği düşünülmüştür. İlk tahsil ve ilkokul öğretmeni bu hareketin başlangıç noktaları olmuştur. Cumhuriyet döneminde ilkokula büyük önem verilmiştir fakat bu çağdaki çocukların yetişmesi için lise mezunu kişiler de öğretmen olmuşlardır. Marksist etki, çocukların eğitiminde olumsuz bir şekilde yansımıştır.⁶⁶⁷ Cumhuriyetçiler, Meşrutiyetçiler gibi klasik kültür değerlerinden uzak yeni bir nesil yetiştirmek için maarif inkılâbıyla işe başladılar. Halka inkılâbı, kafası eski değerlerle

⁶⁶⁴ Ali Birinci, "Sevdiğim ve Tanıyabildiğim Hocam", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 190.

⁶⁶⁵ Emin Işık, *Nurettin Topçu Çağdaş...*, 81-83; Lütfü Şehsuvaroğlu, *Nurettin Topçu* (Ankara: Alternatif Yayınları, 2002), 15.

⁶⁶⁶ Nurettin Topçu, *Taşralı, "Çalgıcılar"*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 318-320.

⁶⁶⁷ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 61.

karışmamış genç öğretmenler öğretebilirdi. Cumhuriyetin öğretmenler üzerinde önemle durmasının nedeni de öğretmenlerin, bilgi ve görgü vermekten ziyade inkılâbın güvenilir adamları olarak görülmesidir.⁶⁶⁸

Güngör, öğretmen meselelerini iki açıdan ele alır; iktisadi ve zihniyet. İktisadi yönü; öğretmenlik mesleğinin maddi olarak yetersiz oluşundan dolayı mesleğin itibarsızlaşmasıdır. Bundan dolayı öğretmenlik mesleği cazibesini kaybetmiştir ve başka meslek için tahsil imkânı bulamayanlarla dolmuştur. Gençlerin tahsil görmeden iktisadi bağımsızlık kazanmaları öğretmenin kıymetini de düşürmüştür.⁶⁶⁹ Zihniyet yönü ise birinciden daha önemlidir. Bu yön, ülke yöneticilerinin eğitim ve kalkınma anlayışıyla ilgilidir. Eldeki kıt kaynakların dağıtımındaki sıralamanın iyi yapılamaması sorunudur. Güngör'e göre öğretmeni canlı ve yeni kalmaya yarayacak bir teşvik ve kontrol mekanizması yoktur. Millî eğitim esasları devlet politikaları tarafından tespit edilip netleşmediği sürece "öğretmen karanlık orman içinde yol bulmaya çalışan bir insan olmaktan kurtulamayacaktır."⁶⁷⁰ Güngör, kendisinin de içinde bulunduğu akademisyenlerin problemlerine de yazılarında değinmiştir. Nitelikli akademisyen sorunları onun gündemini meşgul eden meselelerden biridir. Ona göre zaman ilerledikçe geçmişte de günümüzde de aynı unvana sahip akademisyenler arasında büyük bir ilmi seviye farkı vardır ve kendi eğitim tecrübesine dayanarak şu sonuca varır: "Bizim hocalarımız 'ilim öğrenmek' üzere tahsil yaparlardı. Bugünkü nesil doktrin öğreniyor."⁶⁷¹ Öğretmenin vazifesini ise şu cümlelerle izah eder: "Öğretmenin vazifesi öğrencideki kabiliyeti ortaya çıkarmak ve onun işlenmesine yardımcı olmaktır. Bunu yapabilmek için öğretmenin kabiliyetli ve yaratıcı olması şarttır. Öğretmen yetiştirilirken belli bilgileri öğrenip aktaracak adamlar yetiştirilmesi hedef alınınca, yaratıcı kabiliyetler büyük ölçüde öldürülüyor demektir."⁶⁷²

Topçu'nun Güngör'e göre meslek tecrübesinin daha fazla olması onun öğretmenlik mesleğini daha çok sorgulamasına neden olduğu söylenebilir. Öğretmenlik tanımlaması Topçu'nun yazılarında daha çok yer alırken, Güngör'ün yazılarında öğretmen yetiştirme politikası daha çok yer alır. Topçu'nun eğitim meselelerini ele aldığı yazıları *Türkiye'nin Maarif Dâvası* eserinde bir araya getirilmiştir. Güngör'de ise eğitim/öğretmen meselelerini ele aldığı bazı makaleleri mevcuttur. Topçu, meslek hayatında birçok sorunlarla mücadele etmiş; sürgün, uyarı vb. cezalarına da maruz kalmıştır. Kırk yıllık meslek hayatında eğitim yöneticileri ve eğitim sistemiyle başı dertten kurtulmayan bir öğretmen portresi çizmektedir. Güngör ise eğitim sisteminden memnun olmasa da akademisyen ve rektör olarak mesleğini icra etmiştir. Her iki fikir adamı için de öğretmenlik mesleği kutsaldır lakin toplum içinde gereken kıymeti görmemektir.

⁶⁶⁸ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 126.

⁶⁶⁹ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 136.

⁶⁷⁰ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 70.

⁶⁷¹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 32.

⁶⁷² Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 68-69.

Ahlâki lider öğretmenler, mesleğini; ülkenin refahı ve toplumsal ahlâki seviyesinin yükselmesi için bir davâ olarak görülür. Mesleğini sadece maaş karşılığı yapan kişiler ahlâki lider mesuliyetinden yoksun kişilerdir. Bu mesuliyeti gerektiği gibi yerine getiren öğretmenler sadece okullarda değil sosyal hayatın birçok alanında model insanlar olarak görülürler. Ahlâki lider öğretmenler nitelikli insanlar olduğu için onların yetiştirdiği öğrenciler de içinde yaşadığı toplum da belirli nitelikleri kazanmış olacaklardır.

2.1.3.4. Öğrenci (Talebe)

a) Nurettin Topçu'ya göre öğrenci (talebe)

Nurettin Topçu'ya göre talebe; hakikatler peşinde koşmayı kendine meslek edinen kişidir.⁶⁷³ Diploma müşterisi ya da mevki dilencisi değildir. Davranışlarıyla saygı toplayan, sıradan insanlar gibi davranmayan ve devamlı halkın önünde yürüyen kişidir. Maalesef idealsiz ve dini değerlerden yoksun eğitim sisteminin hayata mağlup olmasıyla günümüz talebelerinin de inançları zayıflamış, ruhları sarsıntı yaşamıştır.⁶⁷⁴

Topçu'ya göre ilkökul çocuklarının terbiyesine nüfuz edilememekte, onlara sürekli bilgilerin hamallığı yaptırılmakta, sadece ezberler yaptırılarak zekâları da katledilmektedir. Çocuklar mektep hayatına, hayatın kötü yanlarını sokarak iradesiz kalmaktadır.⁶⁷⁵ Öğrencilerin tahsil hayatları “bir insanın bir hayvana, bir âlimin bir cahile, bir velînin bir şerire esir” olması gibi bir izlenim vermektedir.⁶⁷⁶ Oysa talebe her şey olamaz çünkü o sadece mesleğinin adamıdır.⁶⁷⁷ Yeni neslin parolası ise şu olmuştur: “Dindarsın, o hâlde teknikten hoşlanmazsın; teknik dostusun, yani medenisin, şu hâlde dinsizsin.”⁶⁷⁸ Nesillerin öz değerinin bozulmasının sebeplerinden biri de eğitimdeki yabancı hayranlığıdır. Fransız, Alman, İngiliz, Amerikan kültürü... Ve son olarak en belirsiz en izahı zor olan Hipi hayranlığıdır. Buna eklenen bir de yabancı dilde eğitim sorunu vardır. Kısacası mekteplerde konuşması bozuk, aşağılık duygusuna sahip, sanatında hayvanî iştihâ sahip nesiller yetişmektedir.⁶⁷⁹

Topçu'yu yakından tanıyan öğrencileri, arkadaş çevresi *öğrenci* kavramının manasını onun yaşayışlarına şahit olarak daha iyi idrak etmişlerdir:

Topçu'nun ilk mektepten beri arkadaşı Tüzeer, Topçu'nun çocukluğundan beri edep timsali biri olduğu söyler. Herkes mektebin bahçesinde oyun oynarken bile o, kitap okumaktadır. Derslerde söz hakkı almak için parmak kaldırırken bile parmak ucu edepten omuz hizasını

⁶⁷³ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 109.

⁶⁷⁴ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 82.

⁶⁷⁵ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 58.

⁶⁷⁶ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 75.

⁶⁷⁷ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 101.

⁶⁷⁸ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 268.

⁶⁷⁹ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 263.

bile geçmez.⁶⁸⁰ Topçu'nun talebelik yılları⁶⁸¹ ise başarılarla doludur. Nurettin Topçu altı yaşında Bezmiâlem Valide Sultan Mektebi'ni bitirdikten sonra 1922 yılında Büyük Reşit Paşa Numune Mektebi'nden birincilikle mezun olur. Vefa İdadesi'ni (ortaokul-rüştiye) de birincilikle bitirir. Lise tahsilini (idadi) ise İstanbul Lisesi'nde yapar. Liseden birincilikle mezun olduktan sonra Millî Eğitim Bakanlığı'nın yurt dışı sınavlarını kazanır ve Fransa'ya gider. Fransa'da lise fark derslerini vermek için Aix Lisesi'ne kaydolur. Aix Fakültesi eğitiminden iki sene sonra Strasbourg'ta felsefe eğitimi alır ve daha sonra da sanat lisansı yapar. Topçu, Strasbourg'da doktorasını hazırlar; Sorbon Üniversitesi'nde *Conformizme et Révolte (Uysallık ve İsyan)* adlı tez çalışmasıyla (1934) felsefe doktorasını tamamlar. Bu üniversitede doktora yapan ilk Türk öğrencisi olarak tarihe geçer.⁶⁸² Topçu yurt dışında dönemin en mühim iki metafizikçisi olan Blondel ve Bergson'un, dönemin en önemli şarkiyatçısı Massignon'nun ve de T.B.M.M.'nin ilk demokrat muhalefeti Hüseyin Avi Ulaş'ın fikirlerinin harmanlandığı doktora çalışmasıyla felsefe doktoru olur.⁶⁸³ Topçu'nun doktora tez konusunun merkezinde insanın kendini toplumdaki soyutlayarak değil de toplum içinde kötülüklerle karşı gelerek ahlâki olgunluğa erişebileceği anlayışı vardır. Bir köşeye çekilmek yerine ahlâksızlığa başkaldırılmalıdır. Kötülüğe engel olmak da güzel davranışlardan biridir. Işık, jürideki bazı hocaların tezin içeriğinin ahlâk kavramıyla örtüşmediğini *isyan* kavramının temelinde *iyilik* olamayacağı görüşünde olduğunu belirtir. Jüri üyelerinden birinin doktora tezinin ismine itirazı şu şekilde olmuştur:

“Ahlâki hareketin temelinde isyan ve direniş fikrinin değil, fakat kurallara itaat fikrinin yer aldığı kesindir. Ahlâk, bu kurallara uygun bir davranış şeklidir. Yani ahlâk toplumca benimsenmiş olan kurallara uygun davranmaktır. Tezinizin bu temel üzerine oturmuş olması gerekirdi. Oysa siz itaat ilkesini bir yana bırakmış, kötülüğe karşı direniş fikrinden yola çıkmışsınız.”⁶⁸⁴

b) Erol Güngör'e göre öğrenci (talebe)

Her topluluk belirli bir dünya görüşüne sahip insanlar yetiştirir, böylece toplumun istikrarı ve devamlılığı sağlanmış olur. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet dönemine kadar, çocuk eğitimi hakkında -ideolojilerin de etkisiyle- farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bazı görüşler, dünyada psikoloji ilmine dayalı benzer bir eğitim muhtevası olmasını gerektiğini savunsalar da Ziya Gökalp'in *millî terbiye* görüşü daha baskın gelmiştir. Gökalp'a göre önce iyi bir vatandaş⁶⁸⁵ yetiştirmek daha sonra objektif bilgilerin verilmesi daha doğru bir yaklaşımdır.

⁶⁸⁰ Mehmet Sırrı Tüzeer, “Nurettin Topçu”, *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 177.

⁶⁸¹ Nurettin Topçu'nun sırayla gittiği okulların isimleri için bk.: Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak...*, 62-63.

⁶⁸² İsmail Kara, *Nurettin Topçu Hayatı ve Bibliyografyası* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 22-26.

⁶⁸³ Fırat Mollaer, *Liberal Muhafazakârlık Karşısında Nurettin Topçu* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 151.

⁶⁸⁴ Emin Işık, *Nurettin Topçu Çağdaş...*, 68.

⁶⁸⁵ Erol Güngör'e göre 'iyi vatandaş' şu mânaya geliyordu: “Kendi benliğine ve millî an'anelerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele...” [Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 117.]

Güngör, Anadolu liselerini ve yabancı kolejlerin toplum içinde uyandırdığı intiba üzerine bazı görüşleri irdeler. Öğrencilerin küçük yaşta yabancı dil ağırlıklı okullara giriş sınavlarını eleştirir. Sanki çocuğun kafası çöplüğe benzediği ölçüde imtihanlarda başarı sayısı artacak, yanılığısı vardır. Öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine dikkat edilmelidir. İlkokul çocuğu demek yetişkin insanın küçültülmüş hâli demek değildir. İlkokul çocuğuna verilmesi gereken bilgi olarak en başında çevresini tanınması yeterlidir. Çocuğun ihtiyacı olan şey sayfalar dolusu bilgi değil hazmedebilecek zihinsel olgunluğa erişmesidir.⁶⁸⁶ Orta öğretim kademesi, öğrencilerin karakter inşasında ahlâki değerlerin kazandırılması için önemli bir dönemdir. Fakat ahlâk terbiyesinin sadece okullarda verildiğini düşünmek yanlıştır. Çünkü günümüz okulları, cemiyeti temsil etmede yetersiz olduğu için amelî bakımından faydası olmamaktadır.⁶⁸⁷

Gençlik terbiyesi ülkenin kalkınması için önemli bir husustur. Bunun için gençlerin eğitime önem verilmelidir. Okulun fiziki yapısı, öğretimde kullanılan modern materyallerden daha ziyade millî kültürümüzün değerleri gençlere aktarılmalıdır. Bu da eğitim sisteminde millî şuur ile mümkündür. Millî şuur ise “Millî hayat, içinde doğmuş ve benimsenmiş olan kıymetlerin, kıymet ölçülerinin şuurunu demektir.”⁶⁸⁸

Güngör’e göre yoksul ve idealist gençlerin komünizm gibi tehlikeli görüş sahibi insanların yanında yer almalarının en önemli sebeplerinden biri de Türkiye’nin kültür ve eğitim sefaletidir. Güngör, bilhassa üniversiteli gençlerinin bu hâllerine üzüntüsünü şu ifadelerle dile getirmektedir:

“Bir üniversite talebesi sokak politikacısının peşinde koşuyor, mektep kaçkını gazete fıkracılarından fikir alıyorsa onu kesesi değil, kafası boş demektir. Bizim eğitim sisteminden yetişen gençler, cahil ile aydın arasında üçüncü bir kategori teşkil ediyorlar. Bu ikisi arasında kalan insan bir şey olmak isterse, ancak şarlatan olabilir; şarlatanlığa en müsait doktrin de komünizmdir.”⁶⁸⁹

Güngör, yanlış eğitim almış öğretmenlerin gelecekte *geri kalmış aydın* tipini doğuracağını düşünür. Bu yetiştirmeden şu şekilde bahseder: “Bir öğretmen okulunda iki-üç yıllık eğitimden sonra mezun olanlara ‘siz şu altı dersin hepsini okutabilirsiniz’ denirse, bir tek dersi dahi layıkıyla okutacak seviyede yetiştirilmemiş olan bu gençler her şeyi bildiklerini zan ve iddia edeceklerdir.”⁶⁹⁰

Topçu, yazılarında öğrenci/talebe kavramının manası üzerinde yoğunlaşmıştır. Öğrencinin vazifesi nedir ne değildir bunun izahını yapar. Güngör ise öğrencinin hangi kaidelerle

⁶⁸⁶ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 93-94.

⁶⁸⁷ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 23.

⁶⁸⁸ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 258-259.

⁶⁸⁹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 321.

⁶⁹⁰ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 239.

yetiştirilmesi gerektiği hususunda düşüncelerini beyan eder. Her iki fikir adamı için öğrencilerin yetiştirilmesinde millî terbiye önemli bir husustur.

Ahlâki lider öğretmenler geleceğin ahlâki liderlerini yetiştirme düşüncesinde olan insanlardır. Çünkü onlar toplumun gelecek kaygısını da taşırlar. Bu nedenle öğrencilerin liderlik potansiyelini ortaya çıkması için gerekli imkânları sağlarlar. Gelecekte icra ettikleri meslekleri ne olursa olsun meslek ahlâkına sahip bireyler olmalıdırlar ve bu meslek ahlâkıyla toplumda örnek şahsiyetler olmalıdırlar.

2.1.3.5. Okul (Mektep, Medrese)

a) Nurettin Topçu'ya göre okul (mektep, medrese)

Nurettin Topçu'ya göre millet bünyesindeki değişimler mektepte başlar ve her milletin kendine özgü millî mektebi vardır. Eskiden milletimizin millî mektebi medreselerdi lakin toplumsal değişimlere ayak uyduramamış ve dünyanın değişen bilim hamlelerine yetişememiştir. Batı ilmini kendi coğrafyamızda devam ettirmede de başarısız olduğu için millî mektep var olamamıştır. Millî mektebin ruhunu din oluşturur fakat din adamları bu hakikat aşkından mahrum olduğu için millî mektebi kuracak ruh da meydana gelmemiştir. Oysa mektebi besleyen aşktır, yaşatan ise metotlu düşüncedir. Millî mekteplerin varlığını sürdürebilmesi için davranışları topluma sirayet etmiş, hareket kaynağını Kur'an'dan almış lider din adamların yetiştirilmesi gerekir. Çünkü Kur'an-ı Kerim asrımıza hitap eden büyük mektebin hakikatlerini insanlara anlatan bir kitaptır. Bu durumu hazırlayacak ise her şeyden evvel felsefi görüştür. Topçu'ya göre "Felsefesi olmayan milletin mektebi olamaz." Millî mektep, ne medrese ne de kozmopolit unsurlarla oluşmuş bugünkü bir mekteptir. "Müslüman Türk'ün mektebi, maarif, metafizik ve ahlâk prensiplerini Kur'an'dan alarak Anadolu insanının ruh yapısına serpen ve orada besleyen, insanlığın üç bin yıllık kültür ağacının asrımızdaki yemişlerini toplayacak evrensel bir ruh ve ahlâk cihazı olacaktır."⁶⁹¹ Mektep, millî olduğu sürece gerçek bir mektep manasını kazanacaktır. Millî mektep aynı zamanda devletim himayesindeki bir kurumdur. Bu devlet kurumlarını ise özel okullarla yabancı okullar kıymetten düşürmektedir. *Mektep*: "Ruh hayatının bütün mazisinin meyvelerini verici bir cihazdır.", "Manaya yükseliş, birliğe yöneliş, kaide ve disiplindir."⁶⁹² Mektep; disiplinin, ilkelerin, düzenin olduğu her yerde ve de maddeden manaya yükselişte, çokluktan birliğe gidişte de vardır. Bunların olmadığı yerde de mektep yoktur. Oysaki hayatın her alanında mektepleşme de zorunludur.⁶⁹³ Okullar, öğrencilere teknik bilgiler vermekle asli olan işlerini yapmış olmamaktadır. Okul, ahlâk ülküsü ve birlik şuuru kazandırabilmelidir.⁶⁹⁴ Millet

⁶⁹¹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 14-15.

⁶⁹² Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 60-61.

⁶⁹³ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 59.

⁶⁹⁴ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 139.

ruhunu kendisinde barındırmayan bugünkü okullar ruhsuz, idealsiz ve inançsız bir öğretimle “millete insan yetiştirmek için değil, fabrikaya insan yetiştirmek için çalışmaktadır.”⁶⁹⁵

Topçu'ya göre diploma dağıtma bürosuna dönüşmüş eğitim kurumlarından kurtulup yepyeni bir maarif sistemi, ilkokuldan üniversiteye kadar millî karakter üzerine kurulmalıdır. Ona göre; “Bugünkü maarif kaba tekniğin peşinde, Batı'nın zehirli akımına kapılarını Yahudiliğin oltası bir demokrasi anlayışının kurbanı zavallı bir kurumdur. Topluma verecek hiçbir şeyi kalmamıştır.”⁶⁹⁶ Günümüzün manevî yaralarına derman olacak bir mektebin ise şu vasıflara sahip olması gerekir:

“Bir mektep ki bizi kendi ruhumuza kavuşturursun; her hareketimizin ahlâki değeri olduğunu tanıtınsın; hâyâyâ hayran gönüller, insanlığı temiz yürekler yetiştirsin; her ferdimizi milletimizin tarihi içinde aratsın; vicdanlarımıza her an Allah'ın huzurunda yaşamayı öğretsin. Bu mektepte edebiyat, tarih ve felsefe kültürü başta gelecek ve onun yetiştiricileri sadece bir memur değil, örnek insan olacaklardır.”⁶⁹⁷

Her şeyin bilgisini öğreten okul, öğrenciyi düşüncesiz yapmaktadır. Bu okulların ruhlara istikamet verme yetisi de bulunmamaktadır. Bu durum hem zamanın israf olmasına hem de şahsiyetin zedelenmesine sebep olmaktadır.⁶⁹⁸ Topçu, mektep görmüş/görmemiş insan ayrımını; hayattan ders almasını bilenlerle bilmeyenler olarak görmektedir. Aynı zamanda Topçu'ya göre mektep sadece bir devlet kurumunun adı değil aynı zamanda iyiliklerin, faydalı işlerin de öğrenildiği bazen bir gazete bazen bir arkadaş bazen bir aile bazen de dindir. Mesela hakiki sanat mektebi, şehir insanlarının tabiat harikalarını tefekkür etmesidir. Ticaret, kurnazlık mektebidir; ordu, itaat mektebidir; dervişlik, tahammül mektebidir; devlet, mesuliyet mektebidir.⁶⁹⁹ Topçu, okulun mâhiyetinin olumsuz anlamda değiştiğini sıklıkla vurgular ve okulu, yazılarında alış-veriş merkezine, öğrenci atölyesine benzetmektedir. Topçu mektebin mâhiyetini ise şu cümlelerle açıklar:⁷⁰⁰

- a) Evvelâ mektep, cemiyetin, fertlerine içtimaî ödevlerini yapmaları için ayırdığı bir hareket sahası değil, belki bir hazırlanma yeridir.
- b) Mektep, her genci belli gayelere doğru adım adım ilerleten bir ihtisas ustasıdır.
- c) Mektep, gence bilgiler yükleyici bir fikir antreposu değil, aklın yetkilerini, ayrı ayrı işletmeyi öğretici bir maharet kazandırma ve olgunlaştırma atölyesidir.

Topçu'ya göre özel okullar kazanç hırsıyla ortaya çıkmış bir nevi ticarethanedir. Hatta para karşılığında diploma verircesine açılan orta ve yüksek özel okullar Topçu için vatana ihanet

⁶⁹⁵ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 43.

⁶⁹⁶ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 37.

⁶⁹⁷ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 46.

⁶⁹⁸ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 54.

⁶⁹⁹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 56.

⁷⁰⁰ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 55-57.

yuvalarından farksızdır.⁷⁰¹ Yabancı okullardan daha çok ilime zarar vermektedir.⁷⁰² Türk diliyle eğitim yapan millî okulların yanında yabancı dillerde öğretim yapan okulların artması da özel okullar gibi millî eğitimdeki maarif dâvasını sarsmaktadır. Ailelerin bu okulları kurtarıcı olarak görmesi daha da üzücü tarafıdır.⁷⁰³ Yabancı dilde öğretim yapan okulların Türk çocuklarının ideal mektepi hâline gelmesi ise milliyet ve kültür dâvasının ölmesi demektir.⁷⁰⁴ Oysa her milletin kendine özgü mektebi vardır ya da yabancı okullarda yabancı eğitim vardır. Ülkede yabancı okulların günbegün artması maarif sistemini ideal mektep hedefinden uzaklaştırmaktadır.

Topçu'ya göre Anadolu'daki insanların ruh dünyasında rönesansın olabilmesi için gerekli zemin hazırlanmalıdır. Bu zeminde de mektep olmalıdır fakat günümüz mektebi bu kudretten yoksundur. Çünkü ilk ve orta öğretim aynı fabrikadan çıkan zihinler yetiştirmektedir. Yüksek öğretim ise düşünme özgürlüğünden uzak, geleceğe sade bir memur ve esnaf hazırlık aşaması vazifesi görmektedir.⁷⁰⁵ Mektepleri iflasa uğratan köklü geçmişe dayanan birçok sebep vardır. Medresedeki üstadların ve eserlerinin fikri meseleleri kapalı olması, değişmez bir otorite olarak kabul edilmesi ilim zihniyetini de durdurmuştur. Oysaki onların söylediği çoğu şeyler doğru olsa da asrın her meselesine cevap veremeyecekleri için ilim tarihi olarak kabul edilmeliydi. İşte bu skolastik düşünce medreseyi takip eden mekteplerde de devam etmiştir. Batıdan gelen her fikir olduğu gibi tenkitsiz doğru kabul edilmiştir.⁷⁰⁶

Topçu'ya göre üniversiteler eski Darülfünun'un geri seviyesindedir. Topçu, üniversitelerin muhtariyetlerini derebeylik yönetimine, üniversiteleri ise şatolara, kral saraylarına benzetmektedir. Ona göre günümüz üniversiteleri ilim ve fazilet yeri değildir. Hocaların meslek ahlâkı, kurumdaki asistanlara tavırları, öğrenci ilişkileri, ilmi neşriyatları hep sorunludur.⁷⁰⁷ Üniversiteler Darülfünundan beri millî kültürümüzü temsil etmemiştir. Oysaki üniversiteler millettten hayat alan millî iradenin yapıcısıdır. Her şeyden evvel üniversitelerimizin özgün bir felsefesi olmamış, batıdan taklit edilmiştir. Felsefesiz üniversiteler ise ruhsuzdur. Ahlâk idealinden mahrumdur. Topçu, üniversite kavramına şu manaları yükler: "Bir milletin kültür merkezi ve millet kültürünün kaynağıdır. (...) Millet kültürünü teşkil eden bütün elemanların toplandığı yerdir."⁷⁰⁸ Ayrıca üniversiteler "ilim ve fikir meselelerinin hâl edileceği"⁷⁰⁹ yerlerdir. Topçu'ya göre günümüz üniversiteleri milleti sömürmekten başka dâvası olmayan kazanç makinelerine dönüşmüştür.⁷¹⁰ Ona göre üniversiteler ilim adını kullanarak tercümeler üzerine yapılan uğraşların olduğu, büyük binalı

⁷⁰¹ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 108.

⁷⁰² Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 59.

⁷⁰³ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 140.

⁷⁰⁴ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 14.

⁷⁰⁵ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 113.

⁷⁰⁶ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 87-88.

⁷⁰⁷ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 154.

⁷⁰⁸ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 318.

⁷⁰⁹ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 232.

⁷¹⁰ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 189.

iskeletten ibarettir.⁷¹¹ Oysaki üniversiteler ilim merkezi hâline gelip muhtar değil mesul olmalıdırlar.⁷¹² Muhtar üniversiteler ise ne tamamen mesul ne de ilmîdir. Millî birliğin dışındadır. Bir an önce devlet eli, millet iradesiyle ıslah edilmelidir.

Topçu'ya göre şehrin üniversiteleri olur, özellikle de doğu şehirlerinde. Buralarda üniversite kurulamaz düşüncesini şuursuzluk olarak görür. Üniversitenin sadece bina kurup, belirli ideolojideki insanlara kadro vermenin doğru olmadığını düşünür. Ona göre "hâdiselere mana arayan zihinlerin ilk görüşleri" ile üniversitenin temeli atılmış olur. Böylece kültür hareketi ve ilim zihniyeti ile de üniversite felsefesi⁷¹³ meydana gelecek ve gerçek manada üniversite de kurulmuş olacaktır. Üniversiteyi kuracak ruh ise Doğu'da uyanacaktır. Üniversite, fikirlerin barınacağı mütevazı bir binada da olabilir. Üniversite lüks ve sefanın yaşandığı saray değil, Sorbonne Üniversitesi gibi harap bir binada olabilir çünkü gösterişe gerek yoktur. Topçu, üniversite nedir, ne değildir izah ettikten sonra üniversitenin fonksiyonlarını ise maddeler hâlinde sıralar: "1. Üniversite, bir milletin kültür merkezi ve millet kültürünün kaynağıdır; 2. Üniversite, millet eğitim ve öğretiminin kurucusu ve düzenleyicisidir; 3. Üniversite, mânevî sahada devletin müşaviridir."⁷¹⁴

Topçu, üniversite personellerinin siyaset adamlarıyla sıkı temas hâlinde bulunmalarını doğru bulmaz. Aksi hâlde fakültelerin siyasi kulüplere benzeyeceğini düşünür. Üniversitelerde israf düzeyinde harcamalar, kültür birliğinden yoksunluk, neşredilen eserlerdeki bilgi hataları, ilmi münakaşa ortamının yokluğu, millî kültürü yaşatmaktan yoksunluk, komünist zihniyete zemin hazırlama vb. nedenler millî eğitim dâvasının kaynağı olan üniversitelerin yok oluşu anlamına gelmektedir. Topçu'ya göre üniversiteler ne Türkülüğü ne de Avrupalılığı temsil etmemiştir. Günümüzde ise benliğimizi çürüten unsurlar fazlasıyla yer almaktadır. İlim aşkı yok, felsefî iman yok, ahlâk ilmi yok...⁷¹⁵ Topçu eğitimde gelinen seviyeyi şu şekilde eleştirir: "Üniversitelerinden bile ilim ve ahlâkın kovulduğu bu yurdun Alpaslan'larla Akşemsettin'lerin yurdu olduğuna kim inanır?"⁷¹⁶

Topçu'ya göre millî mektebin dört ögesi vardır: Ders, muallim, talebe ve öğretim yeri.⁷¹⁷ Ders, "kâbus hâline gelmiştir; neşve ile doldurucu bir ziyafet ve şenlik değil; diploma arzusu ve istikbal endişesiyle çekilmesi mukadder bir dert, taşınacak bir yük, dolacak bir çile..."⁷¹⁸ Muallim ihtiyacı ise planlamadan açılan okulların eğitimde kaliteyi düşürmektedir. Liyakatsiz her talebenin üst eğitim kurumuna devam etmesi de öğretimde kaliteyi düşürmektedir. İmam Hatip Okulları ise eskiden meslek okulları olarak açılmıştır. Lakin din bir meslek olmadığı için

⁷¹¹ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 25.

⁷¹² Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 64.

⁷¹³ Nurettin Topçu eserinde eğitim-felsefe ilişkisini şu tanımlamalarla yapar: "Felsefe, bir cemiyetin kâinat görüşüdür ve kâinata doğru uzanan kollardır. Hayat mücadelesinde her tarafa uzanan irademizin bir sistem halinde ifadesidir. Felsefe, millette ilk iradededir; felsefî adım, üniversiteyi kurar." [*Ahlâk Nizamı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 62.]

⁷¹⁴ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 59.

⁷¹⁵ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 211.

⁷¹⁶ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 115.

⁷¹⁷ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 106-108.

⁷¹⁸ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 91.

bu okul adının değiştirilmesi gerekmektedir. Topçu'ya göre iki türlü din okulu olmalıdır. Bunlar; lise seviyesinde İslâm Enstitüleri okulu diğeri ise fakülte seviyesinde İlahiyat Fakültesi okullarıdır.⁷¹⁹ Bazı kurumlarda verilen sadece hafızlık eğitimi ise Allah sözünü düşündürmemektedir.⁷²⁰ Köy enstitüleri de maarifte köyle şehrin kıymet hükümleri arasına mesafe koyarak kültür hayatını sarsmıştır. Medreselere nasıl son verildiyse bu sisteme de son verilmelidir.⁷²¹

Okulu mâbed, dersleri ibadet gibi gören Topçu, öğretmeni asrın kurtarıcısı olarak görmektedir. Ona göre ne siyasetçi ne de devlet adamı milleti yücelten esas ögedir. Okul da camii gibi Allah'ın evidir. Öğretmen bu mabedde öğrencilerine verdiği ahlâki okul dışına da yansıtılabilmelidir. Hatta kültür ikililiğini önlemek, nikâh kıyabilme vazifesinin verilebilmesi için öğretmen aynı zamanda imamlık bile yapabilmelidir.⁷²²

b) Erol Güngör'e göre okul (mektep, medrese)

Erol Güngör'e göre tekke ve medreseler tarihteki mühim toplumsal kurumlardır. Bu kurumların zıtlıklarla anılması da doğru değildir. Tekkenin şeriat dâhilinde ruh terbiyesi vazifesinin olduğu, medreselerin ise evliyaların kerametini kabul edip yalnız şer'i delil sayılmayacağı anlayışları ile uyum içinde yaşadığı dönemler olmuştur. Okuma yazması olmayan Horasan er(en)leri mutasavvıflardan öğrendiklerini göç ettikleri yerlere de yansıtmışlardır. Anadolu'ya göçler ile tasavvufi din, gazâ anlayışı ile düşmana karşı canlılık kazandırmış medrese-tekke barışık bir şekilde devamlılık yürütmüşlerdir. Böylece Selçuklularla birlikte yerleşik şehir hayatın benimsenmesiyle tekkeler şehir hayatının dışında ekseriyetle yarı-göçebe halk kitleleriyle temas halindeyken, medreseler ise entelektüel seviyeyi temsil ediyordu.⁷²³ Güngör, tekkelerdeki insanların katı düşünceli insanlar olmadığı gibi, medresede yetişen insanların da üst düzey zekâya sahip insanlar olmadığını da vurgular. Güngör medrese ve tekke ayırımını şu şekilde izah eder:

“Medrese bilgisi bir inanç ve ibadet sisteminin mihenk taşıdır, çünkü o, yazıyı dayanan medeniyetin ve yazılı geleneğin temsilcisidir. Medrese bilgisinin şahıslar dışında, objektif bir tarafı vardır; tarikatlarda ise bilginin tamamen şahıstan şahısa, gönülden gönle aktarılır. Bu yüzden ana kaynaktan (şeraitten) ayrılıp ayrılmadığını öğrenmek için daima medresenin ölçüleri birer standart olarak kullanılır. (...) İşte tekkenin Türk hayatında oynadığı rolün kıymet ve ehemmiyeti bilhassa buradan geliyor: Türkiye'nin o zamanki sosyal bünyesine çok uygun birer terbiye müessesesi olarak, geniş kitlelere kardeşlik ve birlik şuurunu vermektir.”⁷²⁴

⁷¹⁹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 178.

⁷²⁰ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 44.

⁷²¹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 292.

⁷²² Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak...*, 47.

⁷²³ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri...*, 188-189.

⁷²⁴ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 192.

Osmanlı'nın çöküş dönemi sürecinde bazı insanların anlayışına göre medrese, kötülük unsuru ve gerilemeye sebep bir kurumdu oysa İslâm medeniyetinin önemli ilahiyat alanlarının ve aklî ilimlerin öğretildiği eğitim müessesiydi. Gözden düşmesi, çağdışı kalması ise on altıncı yüzyıldan itibaren olmuştur. Bunun en önemli nedenleri arasında Moğol istilası ve güçsüzleşmelerin aynı zamana denk gelmesidir. Daha sonraki süreçte ise medreselerde aklî ilim tamamen bırakılmış, Batı üniversitelerinde büyük buluşlarla modern ilim sivrilmiştir.⁷²⁵ Her şeye rağmen medrese âlimleri güümüz insanlarına göre çoğu konuda alanlarının uzmanıdır fakat ilmin bildiklerinden ibaret olduğuna ve edindikleri ilimlerin kimse tarafından değiştirilemeyeceği kanaatindedir. Avrupa'daki eğitim kurumları, kiliselerin engellemelerine karşın bu düşünceleri çoktan aşmıştı.⁷²⁶

Güngör, din okulları bahsinde genelde devlet yöneticilerinin ve halkın olaya bakış açısını ele almaktadır. İmam Hatip Okulları'nda başarılı öğrencilerin olması aynı zamanda bu öğrencilerin din terbiyesi hususundaki başarıları diğer okullardan mezun olan öğrencilerden üstün kılmıştır. Diğer bir avantajı ise Köy Enstitüleri gibi köy de talebe kontejanının üçte ikisi köyde kalmağa mahkûm edilmişken İmam Hatip Okulları'nda böyle bir durum söz konusu değildir.⁷²⁷

Köy Enstitüleri'nde yetişen öğretmenler, köylere giderek inkılâpları gerçek mânada uygulayacaklardı. Hem köylüye çiftçilik, hayvancılık hem de öğretim faaliyetlerini yapacaklardı. Güngör'e göre beklenen sonuç vahim olmuştur.⁷²⁸ Osmanlı döneminde halkçılık hareketinin öncülüğünü Türk Ocakları yapmıştır. Cumhuriyetle birlikte inkılâpçılar, Türk Ocakları'nı kapatıp Halk Evleri'ni yaygınlaştırmışlardır. Halk evleri, okulların dışında kalan insanlara inkılâpları anlatmak ve benimsetmek için kurulmuşlardır. Bu evlerde, okuma, müsamere, piyes ve balo gibi etkinlikler yapılmaktaydı. Belirli bir siyasi partinin damgası vurulan Halk evleri; dernek kurma, yayın hürriyeti vb. durumlardan sonra eski itibarını kaybederek kapatılmıştır.⁷²⁹ 1946 çok partili hayata geçiş sonrası dernekler, cemiyetler vb. artınca okulların da tesiri ikinci planda kalmıştır. Güngör'e göre tek partili dönemde fikir hayatı yoktu, çok partili dönemde de okuma-yazma bilen cahil sayısı artmıştır. Fikir münakaşasının yerini ideoloji kavgalara bırakmıştır. Devlet kurumlarında kabiliyet ve çalışmalarına göre değil, hizmette geçen zaman farkı önemli olmuştur. Maddî imkânları olanlar senelerin geçmesiyle diploma sahibi olabilmektedir. Okumakta zorlananlar siyasi yollarla diploma sahibi olabilmektedir. Her köylü çocuğuna okuma-yazma öğretmenin veya liseyi bitiren herkesi üniversite mezunu etmenin cehaletten kurtarılacağına dair yanlış görüşler vardır.⁷³⁰ Güngör'le yapılan bir mülakatta kendisinden Avrupa ve Türk üniversiteleri arasındaki farklar sorulunca şu noktalara değinir: Batı üniversitelerinin eski bir geleneğe

⁷²⁵ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 43-44.

⁷²⁶ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 49.

⁷²⁷ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 183.

⁷²⁸ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 65.

⁷²⁹ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 106.

⁷³⁰ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 244.

sahip olması, Batı üniversite öğrencileri memleket meseleleriyle ilgisiz olsa da meseleleri çözebilecek insanları yetiştirecek üniversitelerin olması, üniversiteye zarar veren kavga vb. davranışlara müsamaha edilmemesi.⁷³¹

Özetleyecek olursak Topçu, yazılarında okul ifadesi için hem olumlu hem olumsuz bazı benzetmeler kullanmaktadır. Okul, ilmin öğrenildiği kutsal bir mekândır. Güngör, yazılarında okul metaforlarını pek kullanmaz. İki fikir adamı için de devletin varlığı, milletin geleceği için devlet okullarının nitelik ve nicelik yönünden gelişmesi gerekmektedir lakin okul gerçek değerini kaybettiği gibi özel okulların sayısının da artması eğitimin millîleşmesi önündeki en büyük engellerden biridir.

Ahlâki liderler için okul sıradan bir devlet binası değildir. Onu değerli kılan toplumun geleceğini şekillendirebilecek öğretmenlerin ve öğrencilerin var oluşudur. Okul sadece öğrencilere diploma veren bir kurum da değildir. Okul aynı zamanda aileden sonra ahlâk eğitiminin verildiği önemli bir kurumdur. Okula gitmek öğrencilere “okumuş adam” mesuliyetini yüklediği için toplum nezdinde de okul, öğrencilerin bilgi ve ahlâklı olması için önemli bir toplumsal kurumdur.

2.1.3.6. Müfredat (Program)

a) Nurettin Topçu'ya göre müfredat (program)

Nurettin Topçu'ya göre maarif, öğrencilere sadece okuma-yazma ve bazı eşyaların bilgisi vermek değildir. Maarif, bir milletin düşünmede ve yaratıcılıkta seferber olmasıdır.⁷³² Hem neslin kurtuluşu hem de milletin ruhudur. Maalesef günümüzde ruhî varlığımıza hayat veren bir millî maarif sisteminden mahrumuz.⁷³³ Türk maarifi kurtuluşu sırasıyla Fransız, Alman, İngiliz ve ABD'nin kültüründe ve öğretiminde aramıştır. Özellikle ABD'nin teknik ve ticaret maarif anlayışı Türk maarif sistemini sarsmıştır. Buna dini kendine menfaat aracı olarak gören din adamlarının ve millete yabancı münevverlerin tutumu da eklenince millet ruhu yerini makine medeniyetine teslim etmiştir. İlk, orta ve yüksek öğretimde ahlâki kültür gerilemiş, bu gerilemiş fen ve teknik kültürüyle doldurulmak istenmiştir.⁷³⁴ ABD'nin pragmatik ahlâki anlayışıyla da ders kitaplarının içeriği tamamlanmak istenmiştir. Bu yaklaşım üniversitelerde de kendini hissettirmiştir. Bundan dolayı üniversite eğitimi yamalı bir bohça gibidir. Oysa öğretim hareketi üniversiteden başlar, daha sonra lise, ortaokul ve ilkokula doğru yayılır. Çünkü bunlara ruh veren, istikametini belirten, ilham veren, öğretim programlarını yapan ve muallimler yetiştiren üniversitelerdir. Üniversitelerin iyileştirilmesi için de Doğu'da yeni üniversiteler açılmalı ve üniversitelerin kuruluş felsefesi millî kültüre

⁷³¹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 418.

⁷³² Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 84.

⁷³³ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 40.

⁷³⁴ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 31-32.

dayandırılmalıdır.⁷³⁵ Üniversite eğitiminde millî vasıf ise sadece isimden ibaret olmamalı, milliyetçi görüşü ve ruh dâvasını yansıtmalıdır. Genel olarak maarifin millî olmasının en büyük engellerinden biri de millî kültürden yoksunluğudur, diğeri ise yabancı okulların artışıdır.⁷³⁶

Topçu'ya göre millî eğitime yön ve şekil veren üniversitelerdir. Üniversitelerden sonra eğitim işlerine ilkokuldan başlanır. Çocuğa temel hayat bilgileri ilkokulda verilir. Çocuk bilgin adayı değil de ahlâklı insan adayı olarak görülmelidir. Bu öğretim kademesinde çocuğa tarih şuuru aşılırken, sevgi ve merhametle somut örneklerle de insanlık dersi verilmelidir. Gerçek hayattan örnekler (dilenciler, kahvede zaman geçirenler, sinema tutkunları, katiller, serseri çocuklar, kaldırımında yatan hastalar, rozetçiler, satıcılar, kumar oynayanlar) sunulup, ahlâki öğütlerde bulunarak ruhî şahsiyeti tamamlanır. Bunu yapan da çocuk için en iyi örnek olan öğretmendir⁷³⁷ ama maarifimiz öğretmenliği meslekten çıkarmış, öğretmeni örnek şahsiyet olmaktan ziyade zavallı bir memura dönüştürmüştür.⁷³⁸ Mektepler ise devletin ocağı, milletin mâbedi olmaktan çıkmış ders odalarından ibaret devlet dairesine hatta kulüp, kahve ocağı, alışveriş merkezine dönüşmüştür.⁷³⁹ Bürolara memur yetiştirmeyi gaye edinmiş mektepler, öğrencilere ilim yolculuğunun mutluluğunu değil diploma dağıtmayı kendine öncelik etmiştir.⁷⁴⁰ Bu kadar olumsuzluğun olduğu bir maarif sisteminde inkılâpların yapılması kaçınılmaz olmuştur. Yapılacak inkılâplar insanlara ruh sevgisi ve ahlâk ideali aşılmalıdır. Aksi takdirde ilkokulda çocuklara, üniversitede gençlere pozitivizm terbiyesi aşılacaktır.⁷⁴¹ Topçu'ya göre eğitimde hakiki inkılâp ise ruh cephesinde olmalıdır. Bu mümkün olmazsa matematik, fizik formülleri, masalsı tarih ve uydurma edebiyat söylemleriyle eğitim anlayışımız devam edecektir.⁷⁴² Fakat maarifte yapılan inkılâplar ruh cephesinde yapılmamıştır: "Mekteplerin sayısını çoğalttı, tahsili yükseltmedi; öğretimi hayata karıştırdı; ilmi sevdirmede, talebeyi esnafa yaklaştırdı, hakikati kurtarmadı; okuyup yazmayı çoğunluğa öğretti; halkı münevvere bağlayamadı."⁷⁴³ İnkılâplar vasıtasıyla ruhtan maddeye, ahlâktan tekniğe geçilmesinde büyük bir facia olmuştur. Bu facia felsefe dersinin içeriğiyle de ilişkilidir:

"Maddeci inancı zihinlere hakkıyla sindirmek için tam otuz iki sene evvel liselerin felsefe müfredat bahislerinden Allah meselesi çıkartıldı. Ertesi sene Allah'ı araştırmaya sürüklediği ve maddeden uzaklaştırdığı için ruh bahsi de çıkarıldı. Daha sonra insanı duygularının üstüne çıkararak düşündüren ve böylelikle inkılâpların sindirilmesine engel olan bütün metafizik kaldırıldı. Sokrat'tan

⁷³⁵ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 64.

⁷³⁶ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 164.

⁷³⁷ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 114-115.

⁷³⁸ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 86.

⁷³⁹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 86.

⁷⁴⁰ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 86.

⁷⁴¹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 33.

⁷⁴² Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 41.

⁷⁴³ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 58.

Bergson'a kadar insanlığın tam iki bin beş yüz yıl ruhî olgunlaşması, içinde yaşadığı ilâhî inkılâplarla birlikte birkaç yıl içinde devrildi ve yerlere serildi. 'Yok!' deyip de bu fikrî faciaya karşı koyan tek ses bile çıkmadı."⁷⁴⁴

Topçu'ya göre ilköğretimin asıl gayesi kalbin terbiyesiyken (dindeki aşk idealini aşlamak), orta öğretimin gayesi aklın terbiyesi, yüksek öğretimin gayesi ise ihtisaslardır.⁷⁴⁵ İnsana iç terbiye ilkokullarda verilmeye başlanmalıdır. Din terbiyesinden yoksun büyüyen çocuk, gençlik döneminde kibirli ve menfaatini düşünen biri olarak kendini gösterecektir.⁷⁴⁶ Günümüz eğitiminde ise öğrencilere maddî kazanç getirisi olan bilgiler verilmektedir. Din dersleri bile iç terbiyeden uzaktır.⁷⁴⁷ Bu sebeple ilkokul, ortaokul ve liselerde din kültürü dersi tüm kültür derslerinin içinde verilmelidir, ayrı bir din dersi okutulmasına gerek yoktur.⁷⁴⁸ Her şeyden evvel insan, şahsiyetinin özetini teşkil eden mevzularla ilgilenmelidir, daha sonra hayatın içindeki zorunlu bilgiler edinilmelidir. Her duyduğunu ve gördüğünü bilmeye çalışan insanın bilgileri ise faydasızdır. Fikirleri eleme, değerlendirme manasına gelen tenkiti yaptırmayan millî eğitim, gençlere bilgi hamallığı yaptırmaktadır.⁷⁴⁹ Bilgi sahibi insanların test metodu ile tanıyış ise yanlış bir uygulamadır.⁷⁵⁰ Bundan dolayı doğru metotların uygulanabilmesi için müfredatlar azaltılmalı, birçok kollara ayrılan bir lise programı yapılmalı, talebelerin kabiliyetlerine yönelik ayrı yollar keşfedilmelidir.⁷⁵¹

Topçu'ya göre ortaokulların fonksiyonu olmadığı için liselerle birleştirilmelidir. Toplam altı yıl olan eğitim-öğretim sürecinin ilk üç yılında herkes aynı eğitimi alırken son üç yılında ise bölümlere (ilk iki sene fen ve kültür; sonuncu yılda ise fen -matematik ve tabiat bölümleri- ve kültür -felsefe ve dil bölümleri- olarak iki kola bölünme) ayrılmalıdır. Lisenin son üç yılında ilimlere ve sanatlara hazırlık olmalıdır. Lise eğitimini yapamayanlar içinse hayat/iş mektepleri açılmalı ve burada din, ziraat, aritmetik, tarih ve teknik dersler verilmelidir. Topçu ortaokul derslerinden matematik, fizik, jeoloji, biyoloji, edebiyat, coğrafya, tarih ve felsefenin içerik ve işleyişi hakkında da sert eleştiriler yapmaktadır.⁷⁵² Topçu'ya göre ortaöğretimin gayesi kısaca şu şekildedir: "1. Genel kültür vermek; 2. Her ilimden bir çeşni tattırmak; 3. Ruhun bütün melekelerini birbirleriyle düzenli olarak inkişaf ettirmek."⁷⁵³

Okay, ders hocasının haşin, sert ve müsamahasız bir duruşa sahip olmasına rağmen talebesini seven, iç dünyasına girebilen biri olmasından dolayı çok sıkıcı felsefe derslerini bile öğrencilerine sevdirtmeyi başarmış biri olduğunu söyler.⁷⁵⁴ Timurçin'e felsefe sevgisini aşıl原因 kişi de Topçu'dur. Timurçin'e göre Topçu'nun felsefe dersleri âdeta felsefe şöleni

⁷⁴⁴ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 139.

⁷⁴⁵ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 108.

⁷⁴⁶ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 126.

⁷⁴⁷ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 82.

⁷⁴⁸ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 180.

⁷⁴⁹ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 56.

⁷⁵⁰ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 54.

⁷⁵¹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 128-129.

⁷⁵² Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 123-124.

⁷⁵³ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 127.

⁷⁵⁴ M. Orhan Okay, "Bir İdealistin Ölümü", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 149.

gibidir. En zor felsefi meselelerini basite indirger, şu ya da bu filozofu değil felsefenin bütününe sevdirtir. Hocasının kendisi gibi düşünmediğini bilse de yine de hocası ona hoşgörülle yaklaşır.⁷⁵⁵ Topçu, ahlâki lider olarak öğrencilerde hayranlık duygusu uyandırır.

b) Erol Güngör'e göre müfredat (program)

Erol Güngör'e göre eğitim sistemimizde belirli bir standart yoktur. Klasik değerlerden vazgeçilmiş, devamlı değişmelerin neticesinde yeni cemiyetin hangi esaslara dayanacağı bir türlü belirlenememiştir. *Millî eğitim* kavramının ifade ettiği değerler belirsizdir. şu sorulara hâlen açık ve net cevap verilememektedir:

- ✓ Türkiye'de millî eğitimin temel prensipleri ve hedefleri nelerdir?
- ✓ Bizim  lkemizde üretmenin ülke çocuklarına neleri hangi önem sırasına göre vermesi beklenmektedir?
- ✓ Nasıl bir insan tipinin veya tiplerinin yetişmesini istiyoruz?
- ✓ Bu insan tipi bizim hangi hedeflere ulaşmamızda yardımcı olacaktır?⁷⁵⁶

Güngör'e göre millî eğitim, millî Şuur anlamına gelmektedir ve çocuklar bu doğrultuda eğitilmelidir. Çocuğa önce aile sevgisi kazandırılmalı daha sonra ise çocuğun gelişimine bağlı olarak da vatan, millet sevgisi aşılanmalıdır. ocuk, milletin geçmişini öğrendikçe bu sevgi daha da kuvvetli olacaktır. Bu nedenle okullardaki tarih dersleri, millî Şuur eğitimi ve millî tarih eğitimi Şeklinde verilmelidir.⁷⁵⁷ Milliyetçi bir eğitim müfredatı ahlâki değerlerden yoksun olamayacağı gibi geçmişe uzanan tarihten de kopuk olamaz. Türk millî kültürü işiğını ancak milliyetçi bir eğitim politikasıyla alabilir. Bu eğitim politikasını uygulayacak Türk aydını geçmiş dönem harfleriyle yazılan Türkçe'ye h kimken günümüz Türkçesi'ni de çok iyi konuşabilmelidir, demokratik bir düşünceye sahipken atalarının manevi mirasından da faydalanabilmelidir. Türk aydınından milliyetçi bir eğitimi uygularken; "Bir Osmanlı Türk'  gibi ayakları yerde, başı dik, g nl  geniş, kalbi metin olacak, hiçbir zaman basitliğe düşmeyecek. Ve nihayet milletin büyüklüğünü anladığı zaman artık fuzul  kurtarıcılık ve akıl hocalığı yapmaktan vazgeçecek."⁷⁵⁸

Güngör'e göre milliyetçi bir eğitimde en önemli meselelerinden biri de din eğitimi dersidir. Din eğitimi dersi eğitim politikalarında genellikle sorunlu bir dersmiş gibi algılanmıştır. Maalesef yeni nesillerin eğitim programlarında ise İslâm'ın yeri, din okullarının dışında yeri yoktur; ailenin ve çevrenin eğitimi ise İslâm kültürünü yeterli düzeyde anlatmaya muktedir değildir. Millî kültürün ögeleri ise sistemli bir Şekilde eğitim müfredatlarından çıkarılmıştır. Bu sebeple yeni nesil İslâm'ı sadece geçmişte tarihi vak'alar olarak bilmişlerdir.⁷⁵⁹ Din/ahlâk

⁷⁵⁵ Afşar Timurçin, "Macit Gökberk Hocamızın Ardından", *Felsefe Dünyası*, sy. 9 (1993): 22.

⁷⁵⁶ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 69.

⁷⁵⁷ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 168.

⁷⁵⁸ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 127.

⁷⁵⁹ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 120.

dersleri demokrasinin gelişmesiyle beraber okullarda ders olarak okutulmuştur. Din eğitiminin laikliğe aykırı olduğunu düşünenler ise cahiller zümresindedir. Din derslerinin ise kimler tarafından okutulacağı en büyük problem olmuştur. Güngör'e göre ilkokullarda okutulan din derslerini, üniversitede bu dersin eğitimini almış ilkokul öğretmenleri tarafından verilmelidir. Laik ve demokratik toplumlarda din eğitimi verilmesi kişinin bunları kendi şahsiyetlerinin bir parçası olarak benimsemesine ve uygulamasına sebep değildir. Çünkü gaye, bilgi vermektir. Din bilgisinde ihtisas sahibi olmakla eğitimcilik farklı şeylerdir. Bu sebeple ders kitapları hangi kademededen okutulacaksa o kademedeki tecrübe sahibi olmuş öğretmenler tarafından -akademisyenlerden ziyade- yazılmalıdır. Laik bir ülkede kimse bir inancı, dini kabul etmek veya uygulamak zorunda değildir ama içinde yaşadığı toplumun dinin neden ibaret olduğunu da herkes bilmelidir. Güngör din eğitimi hakkındaki fikrini net bir şekilde şu cümlelerle ifade eder: "Üstelik bir kimse kendi memleketinde uygulanan dini, tıpkı ülkesinin tarihini ve coğrafyasını öğrenmek zorunda bulunduğu gibi, teferruatıyla öğrenmelidir. Laiklik inanç hürriyetidir, yoksa cahillik hürriyeti değil."⁷⁶⁰

Eğitim müfredatının içeriği öğrencilerin meslek tercihlerinde etkili olmaktadır. Meslek tercihleri insanların yaşadığı döneme göre değişkenlik gösterdiği için müfredatlarda da bazı değişimler olmalıdır. Günümüz teknoloji dünyasında insanın manevî yönünü ele alan meslek dalları pek az ilgi görmektedir. Meslekler arasındaki gelir farklılıkları, meslek tercihlerinde etkin rol oynasa da geliri az çok hizmet gerektiren yahut aza kanaat edip çok fedakârlık gerektiren meslekler fedakârlık ahlâkıyla ilgilidir. Fakat meslek seçimi sırf fedakârlık ve hırs için de istenilmemelidir. Ahlâki değeri olan mesleklerin her zaman para getirisi olmasa bile saygı kazandırmalı, getirisi az diye insanlar hor görülmemelidir.⁷⁶¹ Bilhassa öğrencilere erken dönemde meslek ahlâkı kazandırılması için eğitim müfredatlarına ahlâk konuları dahil edilmelidir. Güngör'e göre ahlâk terbiyesi ile eğitim müfredatı arasında inkâr edilemez ilişki vardır:

"Hakikatte mektepte verilen ahlâk terbiyesinin gayesi cemiyette ahlâkçı yetiştirmekten ziyade, cemiyette mevcut olan ahlâki norm ve kıymetleri gençlere vermektir. Binaenaleyh müfredat programlarında ahlâk terbiyesi bakımından yapılacak değişimlerle büyük bir fayda temin edemez ancak bu müfredat vasıtasıyla gençlere kendi kültürlerini tanıtmaya imkânı bulunabilir, bu ilginin faydası da inkâr edilemez."⁷⁶²

Genel olarak Topçu yazılarında ahlâk temelli bir müfredatın olması gerektiğini sıklıkla vurgular. Bu müfredatın da bilgi yığını şeklinde değil de eleştirel düşünce şeklinde olması taraftarıdır. Ona göre okulların iyileşmesi için derslerde Doğu ve Batı bilimlerinin birlikte verilmesi gerekir. Talebe önce kendini daha sonra milletinin tarihini ve tarihe yön veren örnek şahsiyetlerini tanıması gerekir. Topçu, müfredat kavramını yazılarında konu edinirken

⁷⁶⁰ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 85-86.

⁷⁶¹ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 204-205.

⁷⁶² Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 23.

Güngör'e göre daha derin bir bakış açısı hâkimdir. Topçu, hangi kademelerde müfredat nasıl olmalıdır sorusuna cevap verirken, Güngör'de bu denli tavsiye, eleştiri görülmemektedir. Her iki aydın da müfredatın millî ve ahlâk temelli olması taraftarıdır. Topçu'nun müfredat hakkındaki yazılarında *ahlâk* kavramı ön plana çıkarken, Güngör'ün yazılarında ise *millî* kavramı ön plana çıkmaktadır. İki fikir adamı için de din dersleri en sorunlu olan ders arasındadır.

Ahlâki lider öğretmenler için ders müfredatlarında üç temel öge önemlidir: Asrın eğitim anlayışına uygunluk, millî olması ve eğitimin ahlâki yönü. Müfredatların sadece sınav odaklı birer otomat insan yetiştirilmesine yönelik olması millî terbiyeden mahrum öğrencilerin yetişmesine de neden olmaktadır. Bu durum ise ahlâki lider vasfına sahip öğretmenlerin idealleriyle örtüşmeyen bir durumdur. Ayrıca müfredatlar öğrencilerin merakını uyandıracak, araştırmaya sevk edecek zengin bir içeriğe sahip olması gerekir. Müfredatların bilhassa *kuşağı* olarak adlandırılan yaş grubundaki öğrencilerin ruhsal ve duygusal gelişimine uygun olmalıdır. Bilginin hızlı bir şekilde elde edildiği günümüzde müfredatlar da yenilenmeli ve içerikleri öğrencilerin dikkatini çekmelidir. Müfredatların öğrencilere aktarımında ise ahlâki liderler öğretmenler rehber konumundadır.

2.1.4. Kültür ve Medeniyet

Bu bölümde ahlâki liderlik kavramsal çerçevesinde belirtilen dört temel unsurun dördüncüsü "Kültür-medeniyet" iki alt başlıkta incelenmiştir: Millet ve milliyetçilik, millî kültür ve medeniyet.

2.1.4.1. Millet ve milliyetçilik

a) Nurettin Topçu'ya göre millet ve milliyetçilik

Nurettin Topçu *millet* kavramını şu şekilde izah eder: "Kökleri mazide, gövdesi hâlde bulunan, dalları ve yaprakları istikbale uzanan, geçmişte, hâlde ve gelecekte hatıraları, temayülleri ve tasavvurlarıyla birleşmiş olan varlıktır."⁷⁶³ "Soy, vatan, menfaat, din, dil ve kültür bağlarıyla birbirlerine bağlanan insanların meydana getirdiği birliktir."⁷⁶⁴ Millet, sadece ırk ve coğrafya ya da sadece din beraberliğine dayanmaz. Millet, sahip olduğu öğelerin köklerini içerisine alıp geleceğe doğru uzanan bir iradenin başlangıcıdır.⁷⁶⁵ Başka bir ifadeyle millet, "maddî (soy, toprak, emek) ve ruhî (dil, din ve dilek) birçok unsurların birliğine dayanmaktadır."⁷⁶⁶ Bu maddî ve manevî değerlerin hepsinin bir arada bulunması beklenemez ama bu değerler ne kadar çok kuvvetli bir bağ ile birlikteyse millet mefhumu o kadar güçlü, ne kadar zayıf ise

⁷⁶³ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 160.

⁷⁶⁴ Nurettin Topçu, *Ahlâk...*, 205.

⁷⁶⁵ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 55.

⁷⁶⁶ Nurettin Topçu, *Sosyoloji...*, 84.

millet mefhumu da zayıf olacaktır.⁷⁶⁷ Bu değerlerden hiçbirinin yokluğunda ise millet yok olacaktır. Millî tarihi köklü olan milletlerin geçmişi uzun olduğu için geleceği de olacaktır.⁷⁶⁸ Millet, hayatî kuvvetlerin gömülü olduğu maziden, istikbale uzanan bir nehir gibidir. Millet bir realite, *milliyetçilik* ise bir idealdir. *Milliyet* ise en kısa tanımıyla tarih ve toprak şuurudur.⁷⁶⁹

Topçu'ya göre milliyetçilik şuurunun var olması için ruhçu sosyalist anlayışının temel kabul edilmesi gerekir. Ruhçu sosyalist bir düzene muhtaç oluşumuzun sebeplerinden bazıları ise sefalet, işsizlik, haksızlık ve otorite yokluğudur.⁷⁷⁰ Topçu, "Ne için sosyalizm?" sorusuna cevap olarak birçok gerekçeler sunmaktadır. Bunun da gerçekleşebilmesi iktidarın gücüyle mümkündür. Topçu, İslâm ahlâkına dayanan bir cemiyet düzeni için "İslâm'ın ta kendisidir"⁷⁷¹ dediği sosyalizmi reçete olarak sunmaktadır. Bu düşüncesini de genellikle Türk-İslâm tarihi liderlerinin dini hayatlarıyla ilişkilendirir. Topçu'ya göre milliyetçiliğin mürşitleri Fethi Ali Ahundov, Ahmet Agayef ve Yusuf Akçura gibi Rusya'lı Müslümanlar değil, Oğuzun çocukları Osman Gazi, Yıldırım, Yavuz ve Fatih'dir.⁷⁷² Ziya Gökalp ise İttihat ve Terakkicilerin propagandacılığını yapmıştır. Ona göre Gökalp'in savunduğu Turancılık, ümmetçilikten milliyetçiliğe geçiş olarak görülmüştür. Oysaki bu düşünce ruhçu milliyetçiliğin maddeci milliyetçiliğe geçişi olmuştur. Ruhçu milliyetçilik ise Anadoluçuluk'ta gerçek manasını bulacaktır. Bu milliyetçiliğin kurucuları ise Cenhez Han değil Yıldırım, Melikşah, Mevlâna, Yunus ve Yavuz'dur.⁷⁷³ Topçu, Turancıları ve İslâmcıları, Osmanlılık fikrine göre daha ağır eleştirmiştir. Ziya Gökalp'in savunduğu Turancılık ideolojisini kendi milliyetçilik anlayışına bir antitez olarak görür. Türk toplumundaki kültür ve iman zafiyetini de Turancılığa bağlar. Topçu'ya göre Anadolu kültürü ve imanı, İslâm ruhuyla varolmuştur. Arap kültürü ile İslâm başka şeylerdir. Bu anlayıştan sıyrılmak isteyen Anadolu Müslümanları, kendi benliğinden sıyrılarak ırka dayalı Turancılıkla felakete uğramıştır.⁷⁷⁴ Ona göre Turancılar, soyu milletle karıştırmışlardır. İslâmcılar ise Anadolu insanının emek ve toprağının hakkını inkâr etmişlerdir. Osmanlıların hukuk sistemleri ile İslâm'ın eşitlik esası farklı soylardan insanları bir arada yaşatabilmiştir.⁷⁷⁵ Topçu'ya göre toprak ve ırk bağı mühimdir. Ona göre toprak şartları ırkları meydana getirmiştir ve dünyada ebedî değişmez ırklar yoktur.⁷⁷⁶

Göçebe olan Türkmenler, Anadolu'yu yurt edinince yaşam biçimlerinde de birtakım değişiklik olmuştu. Anadolu vatani ve İslâm dini iki demir ayak olmuştur. Böylece millî tarihin adı *Anadolu Türkleri Tarihi* olmuştur. Bu tarihsel seyirde en tesirli inkılâp ise "İslâm dininin

⁷⁶⁷ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 149.

⁷⁶⁸ Nurettin Topçu, *Ahlâk...*, 206.

⁷⁶⁹ Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif...*, 53.

⁷⁷⁰ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 176.

⁷⁷¹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 186.

⁷⁷² Nurettin Topçu, *Büyük Fetih...*, 100.

⁷⁷³ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 167.

⁷⁷⁴ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 40.

⁷⁷⁵ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 143.

⁷⁷⁶ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 34.

Türk'ün ruh ve ahlâkında yaptığı inkılâptır.”⁷⁷⁷ Türk milleti Anadolu’da kurulurken burada yerleşen ırklar aynı imana sahip, aynı dili konuşmuş, aynı ahlâk kaidelerini benimsemiş, devletine itaati benzer, aynı gâye inanmış ve kader birlikteliğini yaşamışlardır.⁷⁷⁸ Topçu’nun milliyetçilik anlayışında *Anadolucuk* fikir hareketinin etkisi görülmektedir. *Anadoluculuk* (memleketçilik) hareketinin kurucularından biri olan Ülken’in sonraki süreçlerde milliyet anlayışında farklılık baş göstermiş; Kültürcü *Anadoluculuk* ve İdeolojik *Anadoluculuk* olarak iki farklı sınıflama yapmıştır. Cumhuriyet sonrasında ise bu fikir akımında farklı anlayışlar başlamıştır.⁷⁷⁹ Laiklik, modernleşme ve batılılaşma temelli fikir öncülerinin (H. Ziya Ülken, Yakup Kadri, Hasan Ali Yücel, Yahya Kemal, A. Hamdi Tanpınar) benimsediği *Mavi Anadoluculuk (Kemalizm)*; kültür temelli milliyetçilik ve muhafazakârlık anlayışının benimsendiği *Anadoluculuk* söylemleri meydana gelmiştir. Nurettin Topçu, Ali Fuad Başgil ve Mümtaz Turhan’ın *Anadoluculuk* anlayışı, Mükrimin Halil Yınanç ve arkadaşlarının Türkçü, etnik *Anadoluculuk* görüşünden farklı olmuştur.⁷⁸⁰ Topçu’nun öncülüğünde *Dergâh Dergisi* çevresinde birlikteliklerine kuvvet veren, politik bir kutuplaşma yoluna gidilmeden entelektüel kadro oluşumuna önemli katkıları olan *Anadolucular*, İslâmcılıkla milliyetçilik arasına sağlam bir hat çekmişlerdir. Muhafazakârlığı ve ruhçuluğu benimseyişleriyle Kemalist milliyetçiliğinden, Anadolu’yu merkeze alan yerlilik bağlılıklarıyla da Türkçülükten farklı bakış açıları meydana gelmiştir.⁷⁸¹ Bu çevrede yetişen Birinci’ye göre Topçu, *Anadolucuk* görüşüyle Türk dünyasını ne yok sayma ne de gündemden düşürme gibi bir amacı olmamıştır. Ona göre merkezde Türklük, bunu kapsayan halka Türk dünyasının hepsi ve en dışta da bütün İslâm âlemi vardır.⁷⁸² Erverdi’nin *Anadoluculuk* hakkındaki fikirleri ise şu şekildedir: Balkan ve I. Dünya Savaşı sonrasında yorgun düşen Anadolu insanını düşünerek, Anadolu insanının enerjisinin boş yere harcandığını savunan Anadolu’yu temel alan görüşün adı olmuştur.⁷⁸³ Topçu her ne kadar *Anadolucuk* görüşüne dâhil edilse de diğer *Anadoluculara* göre daha özgün bir yöneliştir. Batı’dan aldığı hareket felsefesini İslâmî yönde ahlâkileştirme hedefindedir. Bu hedefini millî bir felsefeye dayandırır. Bu felsefe ise dört temel ilkeye dayanır: Birincisi, gelişme (dünyanın işleyişi) ve yöntem (akılın yetkinlikle işleyişi); ikincisi, toplumculuk (sosyalizm yani üretimi sosyalleştiren çalışma düzeni, mülkiyete hürmet ve Anadolu toprağının Türklere aidiyetliği); üçüncüsü, İslâm maneviyatçılığı (kötülüğe karşı iyilik, faniliğe karşı sonsuzluk, nefrete karşı af, ölüme karşı diriliş); dördüncüsü, kişilik idealizmidir (*Anadolu’da yaşanan tarihsel olaylar*).⁷⁸⁴

⁷⁷⁷ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 150.

⁷⁷⁸ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 155.

⁷⁷⁹ Metin Çınar, *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP’de Sağ Kanat* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 40

⁷⁸⁰ Mevlüt Uyanık, “Türkiye Cumhuriyeti Kuruluş Dönemi ve *Anadoluculuk* Felsefesi –Nurettin Topçu ve Aksiyon Felsefesi Merkezli Bir İnceleme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi* 1, sy. 3 (2018): 10-11.

⁷⁸¹ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018): 371.

⁷⁸² Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak...*, 38.

⁷⁸³ Erverdi, *Nurettin Topçu...*, 495.

⁷⁸⁴ Mehmet Sarıtaş, “Nurettin Topçu”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık-5*, Ed: Ahmet Çiğdem (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017): 262-263.

Topçu'nun Anadoluçuluk görüşü Mavi Anadoluçulardan ve devamı niteliğindeki ilk kuşak Anadoluçulardan da farklıdır. Bu farklılıkta öne çıkan fikir; birbiri içerisinde yoğrulmuş, zorlama olmaksızın, eklektizme kaymayan tam bir Türk-İslâm kaynaşması oluşudur.⁷⁸⁵ Topçu'nun Anadoluçu görüşünde tarih-devlet ilişkisinde yani Türk tarihinin Anadolu'da başlangıcı mevzusunda diğer milliyetçilerden farklılıkları vardır. Bu hususta en gerilimli tartışma Atsız'la geçmektedir. Topçu, Türk tarihini 1071'den başladığını düşünmektedir, Atsız ise Anadolu Türk tarihini 1040 Dandanakan Savaşı'yla başladığını savunur.⁷⁸⁶ Topçu, Türk tarihinin mazisinin Türk milletinin ruhî yaşı olarak görmektedir. Millet mazisi ne kadar geçmişe uzanırsa şahsiyeti de büyük olacaktır. Topçu, tarihte yaşanan olayların neticesinde *dertli insan* olarak addettiği Anadolu'ya İslâm'ın girmesinin, millî tarihin bir başlangıcı olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁸⁷

b) Erol Güngör'e göre millet ve milliyetçilik

Erol Güngör'ün eserlerinde ele alınan konular arasında ön plana çıkan kavramlar arasında millet ve milliyet/çilik vardır. Güngör, bu kavramları derinlemesine analiz eder ve sosyal meselelerle ilişkilendirir. Analizlerinde *ırk* ifadesinden ziyade *kültür* ifadesi daha vurgulanır. Güngör, bahsedilen kavramların tanımını yapmadan önce çoğu kişi tarafından yanlış anlaşılan ilk Türk devleti olan Göktürklerle ilgili bir durumu şöyle tespit etmiştir: Göktürkler zamanında Bilge Kağan'ın Orkun Abideleri'nde aynı soydan gelen Türk kabilelerine "Türk budunu" diye hitap etmesini, Türklerde milliyetçilik anlayışının ilk defa oluştuğu yöndeki iddiaları ispatlamaz. Bu durum Türklerin o çağda teşkilatlandığını ya da bugünkü manada millî şuur sahibi olduklarını da kanıtlamaz. Bilge Kağan'ın Türklerin kabile şuurundan millet şuuruna geçemediklerinin tespitini yapmış bilge bir lider olduğunu gösterir.⁷⁸⁸ Güngör'e göre *millet*, sosyal organizasyonun en ileri merhalesidir, en yüksek manevî sosyal birliktir. *Millet*; "kendine mensup fertleri ve grupları, zümreleri bir arada yaşatan kıymetlere ve ideallere dayanır, bunlar ortadan kalktığı anda millet değil, fakat sadece aynı coğrafyada yan yana yaşayan zümreler"⁷⁸⁹ kalır. Bir topluluğun millet vasfı kazanması için bazı özellikleri taşıması gerekir. Millet olmak için soy birliği yeterli değildir. Mühim olan kültür denilen ortak inançtır. Aynı zamanda insanların ortak bir geçmişe (maziye) sahip olmaları ve bağımsız yaşamaları gerekir. Fertler arasında gaye birliği olmalıdır. Bu benzerlik ve kaynaşmanın sürecinde kader birliği de inkişaf etmelidir.⁷⁹⁰ Bunların sonucunda milliyetçilik hareketleri halkçı olmak zorundadır ama halkçı temelli her siyasi hareket de millî kimlikte olmayabilir. Milliyetçilik, halka dayanan bir hareket olduğu için fikir hürriyeti olmalı ve demokratik olmak zorundadır. Aksi durumda milliyetçilik olamaz.⁷⁹¹ Halk kavramı ise birçok dönemde farklı anlamda

⁷⁸⁵ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyolojisinde Temalar 1 Türkçülük İslâmcılık Muhazafakârlık* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2016), 108.

⁷⁸⁶ Lütfü Şehsuvaroğlu, *Nurettin Topçu* (Ankara: Alternatif Yayınları, 2002), 33.

⁷⁸⁷ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 122.

⁷⁸⁸ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 98.

⁷⁸⁹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 260.

⁷⁹⁰ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 165.

⁷⁹¹ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 154.

kullanılmıştır. *Milliyetçilik*, ülkenin insanları arasında milliyet esasına dayalı bir birlik ve dayanışma şuurunu yaratmayı gaye edinir.⁷⁹² Milliyetçiliğin esas gayesi Türkiye’de millî kültürü muhafaza ederken siyasi bütünlüğü de sarsmamaktır.⁷⁹³ Milliyetçilik büyük ve köklü bir hareket olduğu için çok büyük gruplar gibi bölünmeden ya da alt gruplara ayrılmadan kalmaları da hem teorik hem de maddeten imkânsızdır. Milliyetçilik günümüzde “yaşasın”, “kahrolsun” sloganlarının hükmettiği bir duygu değildir. Ne yabancı kültüre sırt çevirmek ne de kendi millî kültürümüzü Batı’ya sunmaktır.⁷⁹⁴

Güngör’e göre Türkiye Cumhuriyeti’nin, Cumhuriyet öncesinden beri iki temel kültür politikası vardır: Milliyetçilik ve Batılılaşma. Batılılaşma politikasının temelinde Batı medeniyetine karşı devamlı Türk devletinin gerileme anlayışı vardır. Devletin gerilemesi arttıkça Batılılaşma sürati de artmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kültür politikasının mihrakı olan milliyetçilik İslâm’la iç içedir. Hilafetin kaldırılmasından sonraki süreçlerde politikada Türkçülük ve Batıcılık anlayışına ağırlık verilmiştir.⁷⁹⁵ Güngör’e göre *Türkçülük*; “Ziya Gökalp’in bu adla ortaya attığı milliyetçilik görüşünden çok sonra, daha ziyade Rıza Nur’un şahsı ve fikirleri etrafında kümeleşen bir grubun yürüttüğü harekete verilen addır.” Türkçülüğün önde gelen isimlerinden Dr. Rıza Nur, Türklerin İslâmiyet devresini, Araplar ve Acemlerin Türkleri millî şuur ve birlikten yozlaştırdığı bir dönem (Arap emperyalizminin yayılması) olarak görüyordu. Türkçüler, inkılâpçılar gibi millî tarihimizin İslâm’dan önceki dönemlere bağlanmasını istiyorlardı. Fakat Türkçüler kültür temelleri atılırken inkılâpçıların istediği gibi Batı’nın örnek model alınması fikrine da karşıydılar. İnkılâpçılar, Türklerin Müslüman olmalarıyla Cumhuriyet’e kadar olan süreci karanlık bir dönem olarak gördükleri için Türk milleti İslâm medeniyetinden çıkıp Batı medeniyetine yükselmeliydi. Anadoluocular’a göre ise Oğuz Türkleri Anadolu’yu yurt edindikten sonra şimdiki topraklarımızda yeni bir Müslüman Türk milleti ve devleti meydana gelmiştir. Türkiye dışındaki Türklerle her ne kadar akraba olsak da şu an yaşadığımız topraklarda bin yıllık hayatımızda yeni bir millî hafıza teşekkül etmiştir. Bu sebeple Türk deyince esas itibarıyla Müslüman Türkler manası anlaşılıyordu. Böylece ırk temelli milliyetçilik anlayışı reddettikleri için Turancılık hedefleri de yok idi.⁷⁹⁶

Güngör’e göre İkinci Meşrutiyet devrinde padişah otoritesi İttihatçıların eline geçmiştir. İttihatçıların politikası “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” amacını güdüyordu. Aynı zamanda toparlanmaya çalışan İmparatorluğa bir “ideoloji peygamberi” lâzımdı ve İttihatçılar bunu Ziya Gökalp’te buldular. Türk aydınları İmparatorluğu kurtarmak adına farklı fikir ve ideolojilere sahiplerdi. Gökalp aşağıda bahsi geçen üçüncü grupta bulunmasına rağmen diğer iki grubu da tamamen reddetmedi. Türkler zaten Müslüman’dı ve modern medeniyet de

⁷⁹² Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 63.

⁷⁹³ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 28.

⁷⁹⁴ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 114.

⁷⁹⁵ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 79.

⁷⁹⁶ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 149.

ihmal edilemezdi. Bu dönemdeki farklı fikir ve ideolojilerin başlıcaları şu şekilde ortaya çıkmıştır:

1) Garpcılar, yani Batı kültür ve medeniyetini süratla alıp Batı dünyası ile bütünleşmemizi isteyenler, 2) İslâmcılar, yani modern teknoloji dışında bütün müesseselerimizi İslâmî esaslara göre düzeltmemizi ve İslâm âlemi ile bütünleşmemizi isteyenler ve 3) Türkçüler, yani bir tarafta Batı medeniyeti ve bir tarafta Türk kültürü esasına dayalı modern bir cemiyet yaratmak, Türk âlemi ile bütünleşmek dâvasında olanlar.⁷⁹⁷

Osmanlı devletinin dağılmasının ardından, Arap milletler Batılı sömürgelere karşı kapılarını açmışlardı. Türlerin tamamına yakını Müslüman oldukları için Türk milliyetçiliği aynı zamanda İslâmî bir hareket taşıdığı için Arap milliyetçiliğinden farklılık gösteriyordu. Çünkü Arap milliyetçiliğinde Arap dili mevzusu ön plandaydı.⁷⁹⁸ İslâm birliği fikri, Arap milliyetçiliğın önüne geçebilseydi belki İslâm birliği kurulabilirdi ama buna en büyük engel hâkim zümreler yani idareci azınlıklardır. Başka bir unsur da Batı ve komünist dünya karşısında İslâm ülkelerinin dağınık ve bağımlı iktisadiye sahip oluşları ve de birbirlerine dayanışma noktasında güçsüz kalışlarıdır. İslâm dininde de tek devlet anlayışı yoktur. Önemli olan Allah'ın emirlerine uygun, kulların haklarına riayet edilecek devlet nizamıdır. Müslümanların tek bir bayrak altında toplanması ya da toplanmamasına dair dinin emri de yoktur.⁷⁹⁹ Ayrıca Güngör'e göre Arap düşmanlığının altında İslâm düşmanlığı vardır. İslâm dünyasında yan yana yaşayan iki büyük kitle düşman yapılarak, her birini tek tek Batılılara esir etme gayesi vardır.⁸⁰⁰ Güngör, milliyetçiliğe iç ve dış mesele olarak bakıldığında farklı yorumlamalar ortaya çıktığını düşünür. Dış mesele olarak yerli kültürün yabancı kültüre karşı çıkması, iç mesele olarak millî birliğe engel olan öğelerin (kültürel, iktisadî, sosyal vb.) farklılaşmasını aza indirmektedir. Sonuç olarak *milliyetçilik*; "bir millî birlik ve tecanüsün (homojenlik) kazanılması dâvasıdır."⁸⁰¹

Güngör, seksenli yılların milliyetçi ideologları arasından ön plana çıkmayı sevmeyen ama güçlü kalemiyle de kendinden söz ettiren bir fikir adamıydı. Doksanlı yıllarda milliyetçi ideolojide din vurgusunu öne çıkartmayı başarmıştı. O, ne MHP ideolojisine ne de 12 Eylül 1980 sonrası İslâmcılığına sığdırılamayan milliyetçi muhafazakâr düşünceye yakın bir aydındır.⁸⁰² Yazılarında aile, millet, kültür gibi öğelere vurgu yapması; devrim ve Batıcılık fikrini sert eleştirisi bu bakış açısını destekleyici niteliktedir. Yine o dönemin milliyetçilik anlayışında tepkisellikten kurtulamayış Güngör'ün yazılarında da kendini göstermektedir.⁸⁰³ Güngör her ne kadar millet, milliyetçilik vb. kavramlarını izah etse de komünistleri

⁷⁹⁷ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 226.

⁷⁹⁸ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 182.

⁷⁹⁹ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 185.

⁸⁰⁰ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 256.

⁸⁰¹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 35.

⁸⁰² Edibe Sözen, "Erol Güngör", *Modern Türkiye'de Muhafazakârlık 5*, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 205.

⁸⁰³ Ömer Yalçınova, "Gençlik Hareketlerinde Düşümlenen Sosyal Meseleler ve Aydınlar", *Fayrap*, sy. 60 (2014): 40.

eleştirmek, sol düşünceyi topa tutmak gibi yan fikirler, tepkisel milliyetçiliğini göz önüne sermektedir. Güngör'ü entelektüel ve aydın sınıfına dâhil eden en mühim vasıflarından biri de milliyetçi camiayı yani "kendi mahallesini" de tarafsız bir şekilde eleştirebilmesidir. Güngör'ün milliyetiliğinde İslâm temel unsur olduğu için Atsız'ın milliyetçilik anlayışıyla yan yana getirmek zorlaşırken, Topçu'nun milliyetçilik anlayışıyla daha yakın olduğu söylenebilir. Kültür anlayışında ise Gökalp'ten ayrıldığı farklı yönleri olsa da etkilendiği de gözardı da edilemez.

Her iki fikir adamı da ırk temelli bir milliyetçilik anlayışını sorunlu bulmaktadır lakin ırk kavramını da reddetmemektedirler. *Taşkın milliyetçilik* anlayışından ziyade *kültür milliyetçiliği* daha ön plandadır. Onların milliyetçilik anlayışlarında *İslâm* vazgeçilmez merkez kavram iken Türklük, Anadolu ve kültür kavramları daha sonra önem arzeden kavramlardır. Topçu'nun milliyetçilik anlayışında Anadoluculuk düşüncesi ön plana çıkarken Güngör'de ise milliyetçi-muhafazakâr görüş ön plana çıkmaktadır. Topçu, özellikle Türkçülük ideolojisine ve ideologlarına karşı sert bir tutum içerisindedir. Güngör'de ise eleştirinin dozu Osmanlılık, Turancılık, İslâmcılık ve Anadoluculuk için benzer düzeydedir. Topçu yazılarında Atatürkçülük için olumsuz tutum içerisinde iken Güngör Atatürkçülüğü/Kemalizmi eleştirse de- yazılarında yer yer Atatürk'ün sözlerine yer vermekte ve o doğrultuda hareket edilmesinde yarar görmektedir.

Günümüzde siyasetin, hükümet politikalarının etkilediği eğitim anlayışı öğretmenlere de yansımaktadır. Ahlâki lider öğretmenlerin siyasi farklılıkları, ideolojik bakış açıları meslektaşları arasında ayrıştırıcılığa neden olmamalıdır. Öğrencilerine kendi ideolojik bakış açılarını empoze ettirmemelidirler. Çünkü ahlâki liderlerin ortak hareket noktası çok kültürlü toplumumuzda ırkçılık anlayışından uzak, devlet ve vatan sevgisine dayalı ahlâk temelli bir milliyetçilik olmasıdır.

2.1.4.2. Millî kültür ve medeniyet

a) Nurettin Topçu'ya göre millî kültür ve medeniyet

Nurettin Topçu, üniversite eğitimini Batı'da tamamlasa da Batı'nın dini zihniyetini değil ilmi metodunu ve medeniyet telakkisini Anadolu'ya getiren nadir aydınlardan biridir. Topçu, medeniyeti daha çok teknik ve yaşayış biçimi olarak görür. Cemiyetin kendi tarihi içinde oluşan değer hükümlerinin (ilim, din, felsefe ve sanat) toplamı olan kültür ise kendilik şuurunun ve toplum ruhunun yükseleceği temeldir aynı zamanda.⁸⁰⁴ Ona göre yurdumuzdaki garphlaşma hareketleri medeni toplumlar seviyesine yükseltici olmamıştır. Çoğu taklitten ibaret olmuştur. Bu taklitler kültürün birçok sahasına bulaşmış durumdadır. Hamid'in trajedilerinde, H. Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu*'sunda bu taklitçilik kendini göstermektedir.

⁸⁰⁴ Altan Çetin, *Tarihten Tefekküre...*, 62-63.

Topçu, bu taklitlerin pozitivizmin tesiri altında olduğunu belirterek *medeniyet ve kültür* kavramını şu şekilde tanımlar:

*“Medeniyet, İnsanlığın muayyen tarihî devirlerinden, bir zümre cemiyetin benimsediği vasıtalarla çalışarak ortaya koyduğu ve yaşattığı teknik eserlerin ve yaşayış şekillerinin bütününe denir. Teknik eserlerin ve âdetlerin bütününden ibarettir ve maddî hayatı ilgilendirir. Aynı zamanda, bir zümre cemiyet arasında müşterektir. Kültür ise bir cemiyetin kendi tarihi içinde meydana getirdiği değer hükümlerinin bütünüdür. Bu değerler, ilim, sanat, ahlâk ve dine ait değerlerdir. Kültür, ruhîdir ve her cemiyetin kendi malıdır, bizzat kendinin meydana koyduğu eserdir.”*⁸⁰⁵

Topçu'ya göre içtimaî olan medeniyet ile ferdî olan kültürün birbirinden kopuk olmaması gerekir. Millî kültür olmadan yapılan medeniyet hamleleri neticesiz kalmaktadır. Millî kültür oluşurken elbette başka milletlerden de yararlanılabilir ama mazisinden ilham kaydıyla. Örneğin düşünce ufukumuz önce Gazalî sonra Dekart veya Bacon ile açılmalıdır.⁸⁰⁶ Topçu'ya göre; “Millî kültürümüzü ırkımızın, tarihimizin mayasıyla yoğurmaya, dinimizin ruhuyla doldurmaya ve vatan topraklarında beslemeye mecburuz. Anadolu'nun topraklarından kan, İslâm'dan ruh ve Türk'ün tarihinden hayat almayan Türk kültürü olmaz.”⁸⁰⁷ Medeniyet ise ne Avrupa'da üretilen eşyalara bilinçsizce sahip olunması ne de sadece Avrupa'nın tekniğinin, kültürünün alınmasıdır. Öncelikle Avrupa'yı yaşatıcı, ruh (Hristiyan ruhçuluğu) ve madde (sanayi) kuvvetinin idrak edilmesi gerekir. Anadolu'daki bu kuvvet ise Oğuzlara yeni bir ruh veren İslâm dini ile Etilerin miras bıraktıkları ziraat tekniğidir. Bu kuvvetlerin birliktelik dengesi bozulunca, bize ait olan Asya medeniyetinde de felaketler başlamıştır.⁸⁰⁸

Topçu'yu çağdaşlarından ayıran yönlerinden biri de teknolojik modernleşmeye ve bu modernleşmenin tutkusunu yaşayan dönemin insanlarına karşı keskin ve köktenci eleştirisidir.⁸⁰⁹ Bu eleştiriler modernleşmenin manası, ekonomik gelişmenin manevî değerler üzerinde tahribatı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Teknikte ileri olan Avrupa medeniyeti için tekniğin gücü dünyayı makineleştirmek manasına gelmektedir. Buna bağlı olarak uçuruma sürüklenir gibi insan da makineleşmiştir. Onun uçuruma gidişini engelleyecek güç ise kültürdür yani ilim, felsefe, sanat ve din gibi değerlerin toplumda yaşatılmasıdır. Bu değer hükümlerine insanlar kendi karakterlerini yansıtmışlardır ve kültür de bu şekilde milletin malı olmuştur. Bir toplumun ilim zihniyeti de milletin malıdır. Örneğin bir toplumun felsefe, güzel sanat algısı gibi. Felsefe, milletin iradesi şeklinde doğar ve tarihine istikamet verir. İmanı olan bir cemaatin felsefesi vardır, felsefesi olan bir milletin de kalbi vardır. Güzel sanatla mûsikî de kültürün bir koludur ve millîdir. Topçu'ya göre mutlu bir hayat, ruhun

⁸⁰⁵ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 164.

⁸⁰⁶ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 168.

⁸⁰⁷ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 171.

⁸⁰⁸ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye...*, 176-177.

⁸⁰⁹ Fırat Mollaer, *Ruhun Metafizik Ayaklanması...*, 59.

maddeye galip gelmesiyle mümkündür. Eğer teknik kültüre, eşya insana galip gelirse mutlu bir hayat zorlaşacaktır: “Medeniyet, satın alınır sandık, elbiseyi aldık, insanı göremedik bile ve hazır aldığımız bu teknik, sahibi tarafından kullanılamayan, sahibine yabancı bir gizli el tarafından sahibinin hesabına ve onun varlığında kullanılan bir bıçak gibi, benliğimizde derin yaralar açtı. Biz ağacı yetiştirmeden meyvesini toplamaktan zevk aldık.”⁸¹⁰ Topçu, eski düzeni kültürel değerleriyle savunarak yeni düzeni eleştirir. Siyasal açıdan şeriata ve eski rejime karşı olan, mistik bir yaşamda bilinçsizce üretilen ruhları öldürücü makineleşmeye de karşıdır.⁸¹¹ Topçu, medeniyet ve kültür arasındaki farkları şu şekilde açıklamıştır:

1. Medeniyet cemiyetler arasında müşterektir; kültür ise her cemiyette kendine özeldir ve diğer cemiyetlerden ayırır.
2. Medeniyet daha çok cemiyetlerin teknik/maddî vasıtalarıyla yaşayışıyla ilgiliyken; kültür, cemiyetin değer hükümleriyle (ahlâk, ilim, sanat, felsefe) daha çok ilgilidir.
3. Cemiyetin bütün fertleri bağlı olduğu medeniyeti yaşarken; kültür, cemiyetin her ferdi tarafından yaşanmaz.
4. Medeniyet, cemiyetler arasında müşterektir, alınır verilir; kültür ise başka cemiyetten alınmaz, başka cemiyette hazır bulunmaz.⁸¹²

Topçu'ya göre Avrupa'daki manevî çöküşü durdurmanın ve içtimaî sınıfların sonlanması için “ruhî kuvveti maddî kuvvetin üstüne yükseltmek, ahlâkı iktisada hâkim kılmak” gerekir.⁸¹³ Anadolu'nun yeniden kuşatıcı güce sahip olması için İslâm'ın ruhî kuvveti (ahlâk) ile maddî gücü olan üreticiliğini (Anadolu köylüsü) birleştirmesi gerekmektedir. Bu birleştirme gücünü sağlam yaptığı dönemlerde Anadolu'da içtimaî sınıf da görülmemiştir.⁸¹⁴

Topçu'ya göre milliyetçi her insan muhafazakârdır. Muhafazakârlık, eski dindarlık mânâsında değil, ana kaynakların feyzinin muhafazası demektir. Muhafazakârlık millet hayatındaki mukaddesatı tanımamak demektir. İnkılâpçılık muhafazakârlığa engel ve taklitçidir. Millî hayatı batı medeniyetine feda edenler Tanzimatçılar ile inkılâpçılardır. Hakiki manada inkılâpçılık muhafazakârlığa zıt değil onu tamamlayandır, her devirde değişmek değil devrin icaplarına uygun yeni istikamet çizmektir.⁸¹⁵

b) Erol Güngör'e göre millî kültür ve medeniyet

Harp dünyasında galip gelenler, kendi kültürlerini de hâkimiyet unsuru olarak diğer milletlere kültürlerini empoze etmek istemektedir. İslâm âlemi ise komünizm, siyonizm ve Katolik enternasyonallerle mücadele etmektedir. Türkiye'de ise özellikle Katolik

⁸¹⁰ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, 22-24.

⁸¹¹ H. Bayram Kaçmazoğlu, “Nurettin Topçu (1909-1975)”, *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) -1*, Der: M. Çağatay Özdemir (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008), 817.

⁸¹² Nurettin Topçu, *Sosyoloji...*, 191-192.

⁸¹³ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 236.

⁸¹⁴ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 241.

⁸¹⁵ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 183.

enternasyonallerin uzun yıllar kültür istilasına hedef olmuş ve sosyal ve fikri hayatta Hristiyan kültür unsurları yer almaya başlamıştır. Garplılaştırmanın ise ilmî bir problem olarak ele alınmamasından dolayı Türkiye’de manevi fetih girişimleri başlamıştır. Zaten bu tarihlerden önce de Anadolu’da misyoner faaliyetleri başlamış bulunuyordu.⁸¹⁶

Güngör’e göre kültürü suni olarak millî ve yerli kültür olarak tamamen birbirinden ayırmak doğru bir metot değildir. Çünkü kültürün bilhassa da Türk kültürünün başka milletlerden etkilenmemesi, değişmemesi mümkün değildir. Fakat bu durum kültürün kendine has özellikleri olamayacağını da göstermez. Güngör’e göre millî kültür subjektif (ideolojiktir, millî kültürün nasıl olması gerektiği, nelerin ilave edilip çıkarılması hususu ile ilgili) ve objektiftir (toplumun belirli kesiminin, toplumun genelinin benimsemiş olduğu kültürü teşkil etmesi). Kültür devamlı değişken olduğu için bütün zaman ve mekânda geçerli millî kültür şeması çizmek mümkün değildir. Kültür muhafazakârdır, temayüldür; süreklilik ve az değişme hedeflidir.⁸¹⁷ Kültürün maziyle kuvvetli bağının olması bazı toplumsal değişimleri engeller, inkılâpçılar bu sebeple kültür müesseselerini değiştirme çabasına girmişlerdir. İnkılâpçıların başarılı olması için kültürün, medeniyetin bütün öğeleri ortadan kaldırılmalı, çocuklar da devlet eliyle devrim kurumlarında eğitilmelidir.⁸¹⁸

Güngör’e göre milliyetçilerin millî kültüre iki farklı yanlış tutumu vardır: Bunlardan birincisi; millî kültürler insanlık âlemi içinde birlik ve bütünlüğü bozduğu ve tek bir medeniyetin oluşmasına engel olduğu görüşüdür. Diğer görüşe göre ise; Batı medeniyetinin gücü karşısında millî kültürlerin vakıalardan ibaret olduğu görüşüdür. Oysaki milliyetçilik “Bir kültür hareketi olmak dolayısıyla ırkçılığı, halka dayanan bir siyasî hareket olarak da otoriter idare sistemlerini reddeder.”⁸¹⁹ Kültür meselesi ilk olarak Ziya Gökalp tarafından ortaya atılmadan önce de kültür tartışmaları yapılmaktaydı. Bu tartışmalar II. Meşrutiyet döneminde en hararetli dönemini yaşamıştır. Modernleşme gereği olarak Avrupa medeniyetini tamamen almalıyız, iddiasına karşı Gökalp; kültür ve çağdaş medeniyet farklılıklarını izah ederek Türkiye modernleşebilir ama Avrupa’dan da farklı bir millettir anlayışını savunmuştur. Bu görüşündeki esas gaye ise millî kültürümüzü korumaktır.⁸²⁰ Çağdaş medeniyetten kasıt ise teknolojinin büyük bir alanda yayılması ve tesirini o coğrafyada göstermesidir. Çağdaş ülkeler sadece maddi anlamda değil manevi anlamda da etkisini gösterirler. Medeniyet kavramı aslında insanlığın manevi gelişmesi için (ahlâk) kullanılmıştır: Medenî (yetsiz) adam ifadesindeki gibi.⁸²¹

Yirminci yüzyıl Türkiye’sinde ortak bir kültür olmadığı gibi herhangi bir medeniyetin belirli bir dairesine de dâhil olunamamıştır. Yani Türkiye ne Batı kültürüyle özdeşleşebilmiş ne de İslâm kültürünün özünü koruyabilmiştir. Bir medeniyeti temsil edememesi ve homojen bir

⁸¹⁶ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 13.

⁸¹⁷ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 158.

⁸¹⁸ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 27.

⁸¹⁹ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 106.

⁸²⁰ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 76-77.

⁸²¹ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 103.

kültürü elde edememesi millî eserler üretememesine de neden olmuştur.⁸²² Gökalp,⁸²³ millî kültürü yerli kaynaklara bağlı kılmış, yabancı kültürlerle ortak olan tarafları ise medeniyet olarak açıklamıştır. Oysaki Güngör'e göre kültür ve medeniyet birbirinden kopuk değil aksine kesintisiz devam etmektedir. Millî kültürler, medeniyetin farklı manzaralarıdır. Mesela İslâm medeniyetine mensup birçok ülke vardır ama Müslümanlığı yaşama biçimlerinde farklılıklar da vardır bunun sebeplerinden biri de kültürdür. Güngör'e göre Avrupalıların Batı'daki kültür değişmelerinin her cemiyette aynı neticeleri doğurabileceği algısını, Batı'daki lüzumlu şeylerin alınması gerektiğini düşünenlerin ise sanki ihtiyaç listesi belirler gibi algıya sahip olmalarını, saf kültürü savunanların ise hiçbir kültürün saf olamayacağını düşünmeyişlerini yanlış hamleler olarak görmektedir.⁸²⁴ Güngör'e göre bir insan *kültür adamı* olmak istiyorsa millî kültür taraftarı ya da Batı kültürü taraftarı olmak zorunda bırakılıyordu. Bu durum da aydınlar seviyesinde bir kültür bütünlüğünün olmayışını yani "millî kültür"ün olmadığını göstermektedir. Türkiye bu hâliyle bir nevi 'kabileler federasyonu'nu anımsatmaktadır.⁸²⁵

Güngör, toplum meselelerine önce iman sonra şüphe yolunun izlendiğini şimdi ise önce şüphe sonra iman yolunu takip edilmesini gerektiğini vurgulayarak, Batı medeniyeti hakkında ve Türkiye'deki tesiri üzerinde sorgulamalar yapar. Türk müesseselerindeki değişim süreci başlarken bazı kavramlar (değişim, modernlik, gericilik, ilerencilik, medeniyet vb.) hakkındaki bilgiler de Batılı kaynaklardan öğrenilmiştir. Fikirler bu şekilde bulanıklaşırken, tartışılan meseleler Batıdaki ekol çatışmaları çerçevesinde ele alınmıştır. Batıda neler kabul ediliyorsa bizde de kabul edilmiştir. Türk toplumuyla uyum sorunu olup olmayacağı düşünülmemiştir. Halbuki Batıda medeniyetle ilgili tartışmalar, toplumun gelişme seyriyle ilgili olup düşünürlerin yorumlarından ibaretti. Oysa Türk aydınına göre Batıdan başka medeniyet yoktu ve varılacak nihai nokta bu medeniyetti. Medeniyet -kültür de dâhil- bir tek değildir, daima ileriye doğru gittiği ve bir önceki hâlin bir sonraki hâlden daha geride olduğu düşünülmemelidir.⁸²⁶ Güngör'e göre medeniyetsizlik denilince Batı medeniyetinin zıddı anlaşılmalıdır. Medeniyet sadece Batı medeniyetinden ibaret değil o hâlde bir Türk medeniyeti vardır. Bu medeniyet karakterimizin yansımasıdır ve Batı medeniyetinin kabulü ya da reddi söz konusu değildir. Ayrı bir medeniyet olarak alışveriş olması da gayet tabîi bir durumdur.⁸²⁷ Türk cemiyeti değişen hayat nizamına ayak uyduramadığı için Batı dünyasının yaşam tarzını kendine örnek almıştır. Bu durum da medeniyet seviyesi ile manevi kıymet arasında uyumsuzluğa neden olmuştur. Böylece millî kültür ve millî ahlâka muhtaç kalmıştır. "Milleti meydana getiren müşterek kıymet nizamının millet fertlerinde

⁸²² Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 120.

⁸²³ Güngör'e göre Gökalp, halkı; Osmanlı tipi ve Türk tipi olarak sınıflandırmakla Türk tarih ve kültürü hakkında yanlış yorumlamalarda bulunmasına sebep olmuştur. Bu yanlış yorumlar arasında; kültür yayılması ve değişmesi, Doğu medeniyeti izahı vb. vardır. Hatta Güngör'e göre Gökalp "Türk kültürünü yanlış anlayanların en kaliteli örneği"ni teşkil etmektedir. [Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik ...*, 79.]

⁸²⁴ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 98-99.

⁸²⁵ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 85.

⁸²⁶ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 143.

⁸²⁷ Erol Güngör, *Dünden Bugünden.....*, 143.

şuurlaşması manası"⁸²⁸ demek olan millî şuur da kaybolmuştur. Bu manevî kayıpların yeniden tesisi için kültür-medeniyet ilişkisi bir bütün olarak ele alınmalıdır. Kültür-medeniyet arasındaki farklar gâye ile vasıta arasındaki farklardan ibaret de değildir. Medeniyet tek yönlü, ileriye doğru ilerleme gösterirken kültürde bu durum söz konusu değildir. Medeniyette yeni olan eskiye göre daha üstündür. Kültürde ise bu durum değişebilir bunun sebeplerinden biri de kıymet hükümleridir. Medeniyette değişimlere objektif bir bakış açısıyla yaklaşılabilirken, kültürdeki değişimlerde inançlar daha ağır basar. Bundan dolayı kültür değişmesi medeniyet değişmesinden daha zordur.⁸²⁹

Teknolojinin gelişmesi ile insanın mana arayışı da azalmıştır. Otomat bir hayat sürdürürken makinelerin esiri olmuş "vasat insan" modeli ortaya çıkmıştır. İnsanların parası ve zamanı çok olmasına rağmen yapacağı ciddi bir iş de kalmamıştır. Medeniyet kavramı anlamını kaybederek, modern teknoloji ve imkânlarına sahip olmak anlamına gelmektedir. Batılılara göre medeniyetten yoksun ve teknoloji bakımından geri kalmış coğrafyanın insanları barbardır. Hâlbuki modern teknoloji, silahların gelişmesiyle daha büyük bir barbarlık imkânı sunmuştur. Modern teknoloji faydalı bir vasıta olarak hayatımıza tatbik edildikçe hakiki manada medenîleşmede ilerleme o zaman olacaktır.⁸³⁰ Maddi hayattaki değişimlerim manevî hayattaki değişimlerin ilerisinde olması kaçınılmazdır. Asıl mesele teknik unsurların sosyal hayata gelmesi değil, manevi şeylerin gelmemesidir. Teknolojiyi Avrupa'dan tam alamazken işimize yarar kültürünü de (iş ahlâkı vb.) alamamaktayız.⁸³¹ Milliyetçilik esasına dayanan bir çağdaşlaşma ancak Türk millî kültürünün esas alınması ve yabancı kültürlerle devamlı temas hâlinde bulunmasıyla mümkündür.⁸³² Örneğin dil devrimi⁸³³ adı altında yapılan inkılâp bazı kişilere göre milliyetçiliktir ama asla Türk milliyetçiliği olamaz. Cumhuriyetle beraber kültür taşıyıcısı alfabe değişmiştir. Bu sebeple Türk milleti hafızasını kaybeden hasta gibidir.⁸³⁴ Güngör, İslâm medeniyetinin gerilediğine dair öne sürülen fikirlerin bazılarını da zikreder; ticaret yollarının karadan denize kayması, ilmî ve iktisadî gelişmeye engel bazı zihniyet meseleleri, hukukun gerilemesi, felsefî düşüncedeki kısırlaşma... Daha sonra Güngör genelleyici bir cümleyle gerileyişin sebebini özetler: "Bugün İslâm âlemi Batı medeniyeti karşısında hangi noktalarda geri bulunuyorsa, medeniyetimizin gerilemesi bu noktalardaki eksikliktenidir denilebilir."⁸³⁵ Türk aydını Batı kültürüne göre kendi kültürünün pek değer taşımadığını düşünmektedir. Yerli kültürün neler olduğu noktasına yeterli bilgisi de yoktur. Kendi değerlerini korumak, yaşatmak ve yaymak gibi kaygıları da yoktur. Oysaki Türk halkı

⁸²⁸ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 23.

⁸²⁹ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 114.

⁸³⁰ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 198.

⁸³¹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 81.

⁸³² Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 88.

⁸³³ Erol Güngör: "İnkılâp bir kültürün içinde yetişmiş ve onu temsil edecek kadar benimsemiş, hayatına sindirmiş olan nesle karşı bir çıkış mânasına gelir." [Erol Güngör, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik* (Ankara: Mayaş Yayınları, 1984), 125.]

⁸³⁴ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 104.

⁸³⁵ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 93.

kendi kültüründen memnundur. Aydınlar; din, din ve tarihle ilgili değerlere açıkça düşmanlık beslemektedir.⁸³⁶

Güngör'e göre Türk milletinin yüz elli yıla yakın yaşadığı inkılâp hareketlerinin başarısızlığı nedeniyle millî ahlâk anlayışı da zedelenmiştir. *Millî ahlâk* "milletin tarih içindeki gelişme seyri boyunca müşterek hayat içinde doğan ve milletin büyük ekseriyeti tarafından benimsenen bir normlar ve kıymetler nizamı"⁸³⁷ demektir. Ayrıca millî ahlâk konusu, millî kültür içinde ele alınmalıdır. Maalesef sosyolojik açıdan Türkiye'de ortak bir millî kültür olmadığı için millî ahlâkın da varlığından söz edilemez. Sosyal hayattaki değişimin özündeki *millîlik* kavramı içinde Müslümanlıkla ilgili şeyleri çıkarmak gayesi vardır. Mesela "fazla Arap" olduğu iddiasıyla millî mimari yapı azalmıştır. Kültürümüze yabancı olan heykeller ön plana çıkmaya başlamıştır. Yine günlük hayattaki giyim kuşam, yemek yeme kültüründeki değişimlerde de millî kültürün değişimi görülmektedir.⁸³⁸ Türk aydınlarının bazıları halka ait olan her şeye millî gözüyle bakarken, buna karşı bazı seçkinlere göre ise yabancıydı. Bu bakış açısı mûsikîye ve diğer sanat alanlarına da yansımıştır: "İnkılâpçı aydına göre bizim dünkü toplumumuzda Türk halkı kendi başına yaşarken, onun yanında bulunan üst tabaka apayrı bir hayat yaşıyor, halka düşman veya köle muamelesi yapıyor; kendini ondan ayrı sayıyor ve bütün zevkleriyle ondan ayrılıyordu."⁸³⁹

Topçu ve Güngör, kültür ve medeniyet kavramları arasındaki farkları ortaya koyarak kendi bakış açılarıyla izah etmişlerdir. Onlara göre Türk halkının "olması gereken" kültür/medeniyet anlayışı vardır. Lakin siyasi liderlerin ve sözde aydınların yanlış kültür/medeniyet algısı bazı inkılâp hareketlerine neden olmuştur. Bu inkılâpların neticesinde Anadolu halkı değişen dünya düzenine ayak uyduramamıştır. Ekonomik ve teknolojik ilerlemenin *medenî toplum* oluşturmanın özü olmadığını savunan iki ahlâki lider için *öz*, Türk'ün Müslümanlığı ve yüzyılların birikimi neticesinde sahip olunan millî değerlerdir. Avrupalılara benzemek yerine Müslüman kalarak da teknikte, bilimde Avrupalılar gibi olunabileceği vurgulanmışlardır. Müslüman olarak yaşamanın da Araplaşmak demek olmadığını ifade etmişlerdir. Batı hayranlığı ve taklit yerine ecdattan alınacak yeterince örneklerin olduğunu vurgulayan iki ahlâki lider için de kültürsüz bir toplum düşünülemez ve medeni bir ülke olmanın yolu da bilim ve sanattan geçmektedir. Topçu medeni bir ülke olunabilmesi için fesefenin önemi üzerinde dururken, Güngör ise geçmiş ve gelecek arasındaki manevî bağların kuvvetli olması üzerinde durmaktadır.

Tarih boyunca eğitim kurumları toplumların kültür-medeniyet oluşumunda ana unsur öğelerinden biri olmuştur. Eğitim kurumları ahlâki ve bilimsel olarak geliştikçe milletlerin de aynı paralelde kültür-medeniyet noktasında yükseldikleri görülmüştür. Eğitim kurumlarının vazgeçilmez unsuru ise ahlâki liderler olan öğretmenlerdir. Günümüz eğitim kurumlarının

⁸³⁶ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 164.

⁸³⁷ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 23.

⁸³⁸ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 161.

⁸³⁹ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 107.

teknolojik araçlarla donatılmasının kültürlü-medenî bir toplumun oluşması için yeterli olmadığı görülmektedir. Bilimsel gelişmenin yanında toplumlar yaşam biçimleriyle ve kendilerine özgü düşünceleriyle bir medeniyet telakki edebilmektedir. Ahlâki lider öğretmenler ise medeniyet telakkisinde taşıyıcı rol oynamaktadır.

2.1.4.3. Aydın (Çağdaş, Münevver)

a) Nurettin Topçu'ya göre aydın (çağdaş, münevver)

Peyami Safa'nın sorumluluğunda yayımlanan Türk Düşüncesi dergisinde (15 Aralık 1958) "Müslümanlıkta Reform Lâzım mıdır?" sorusuna yönelik anket araştırmasında birçok fikir adamının görüşleri alınır. Bu kişilerden biri de Nurettin Topçu'dur. Eşref Edib'in hazırladığı *Dinde Reformcular* adlı kitapçıkta Nurettin Topçu'nun yazısı *Dinde Reform* başlığıyla nakledilir. Topçu'ya göre İslâm dininde reformdan bahsedenerler ya bilgisizliklerinden ya da İslâm aleyhtarlığından dolayı bu kelimenin gerçek manasını bilmemektedir. İslâm dininde reform ifadesinden ziyade ıslahat kelimesini daha doğru bulmaktadır.⁸⁴⁰ Topçu'ya göre reformdan bahsedenerler olması gereken gerçek aydın profiline sahip değildir. Aydın olabilmenin yolu memleket meselelerini aklın süzgecinden geçirip çözümler üretmekten geçmektedir. Topçu, farklı ilimlerle meşgul olmuş ve kendi dünya görüşünü ortaya koymuş bir fikir adamıdır. Bazı konuları felsefî bir bakış açısıyla, bazı konulara bir eğitimci bakış açısıyla, bazı konulara da sosyolog bakış açısıyla incelemiştir. Onun çok yönlü bir aydın olması bazı akademisyenler arasında Topçu sosyolog mu, değil mi vb. tartışmalara da şahit olunmaktadır. Oysa sosyolog olmak için illa sosyoloji bölümü mezunu olmaya ya da sosyoloji bölümlerinde çalışmaya gerek yoktur. Sosyolog unvanını hak edebilmek için "ülke ve dünya olayları hakkında görüş sahibi, söz sahibi olabilmek ve bunları da bir şekilde, yazılı olarak topluma aktarmak gerekir."⁸⁴¹ Toplumumuzda aydın kavramının unvanla eş değer görülmesi, Topçu'nun akademik camianın dışında kalmasına neden olduğu söylenebilir. Güngör'ün ise profesörlüğe hatta rektörlüğe kadar yükselmesi, Güngör'ün toplumsal konular hakkındaki görüşlerinin Topçu'ya göre daha çok kıymet verilmesine neden olduğu söylenebilir.

b) Erol Güngör'e göre aydın (çağdaş, münevver)

Erol Güngör'e göre aydın (münevver) olmak bir meslektir. Nasıl ki her mesleğin kaideleri, onuru ve namusu var ise aydın olmanın da meslek nizamı ve ahlâkı vardır. Aydınlar sadece belirli bir gruba değil bütün insanlara hitap eden kişilerdir. Onları, diğer halktan ayıran en belirgin özellik dünyaya bakış açılarıdır. Aydınla birçok kişi aynı fikri taşısa da aydının hakikati bulma arayışı diğerlerinden onu ayırır. Aydınlar, mesleklerde mesuliyet sorumluluğu olan ilk kişidir. Olaylara kendisinin işine yaraması nazarıyla bakmaz, hakikat bu mu, diye

⁸⁴⁰ Nurettin Topçu, "Dinde Reform", *Dinde Reformcular*, Ed: Eşref Edib (İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı, 1959), 42-43.

⁸⁴¹ H. Bayram Kaçmazoğlu, "Nurettin Topçu (1909-1975)", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) -1*, Der: M. Çağatay Özdemir (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008), 783.

cevap arar. Orantılı ahlâk ve zihin disiplini olan kişidir. Her şeyden önce aydın, düşünce olgunluğuna erişmiş kişidir. Bu sebeple kalabalıkların davranışı ile halkın davranışı arasında fark vardır: Aydın, kitle hareketlerinin dışında ve heyecan selinden uzakta durur. Eğer kalabalıklara liderlik etse, coşkulu kalabalıkların içinde bulunsa insanın *aydın* olma vasfı geri planda kalır. Aydın, kalabalıklara rast gele girmektense, bir köşeye çekilip olup biten hadiselerin nedenini sorgular. Çünkü aydın, kalabalıkların emniyetinden mesul kişidir. Aydın, düşünce ile heyecanı ayırt edebilen kişidir. Sloganlarla hareket etmez, tek doğru düşüncenin kendisine ait olduğunu söylemez, aşırı hareketlerden kaçınır, düşüncesini sevgilerinin ve nefretlerinin emrine vermez.⁸⁴²

Güngör'e göre *sokaktaki adam* ile *aydını* ayıran en belirgin farklar; hadiselere bakış açısı, mukayese yetisi ve düşünme metoduna sahip oluşudur. Güngör bazı yazılarında "geri kalmış/yarı/az gelişmiş aydın tipi"nden bahsetmektedir. Özellikle de öz değerlerinden mahrum, yönünü tamamıyla Batıya dönmüş lisans ve daha üstü eğitim almış kişiler için bu ifadeleri kullanır.⁸⁴³ Oysaki hakiki aydın, hadiseler arasında sebep-sonuç ilişkisi bularak halkın basit ve dar görüşünden objektif realiteye ulaşmaya gaye edinir. Halkın hadiseleri yorumlama yetisi inançlara ve kanaatlere dayanırken, aydıninki ise ispat ve tahkike dayanır.⁸⁴⁴ Aydın her fikir meselesini iman meselesi olarak da görmemelidirler. Çünkü *iman* ya hep ya hiç prensibine dayanır. Her fikir meselesine bu şekilde yaklaşırsa gelişim kaydedilemez.⁸⁴⁵

Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri* adlı eserinin ikinci baskısına ithafen yazılan ifadelerde şu cümle dikkat çekicidir: "... memleketimizde tenkit geleneği henüz yerleşmediği için herkesin fikri kendinde kaldı ve bizim orada ileri sürdüğümüz görüşlerin lehinde veya aleyhinde hiçbir tartışma olmadı."⁸⁴⁶ Güngör her şeyden önce aydınlarda tenkit kültürünü aramaktadır. Geri kalmış ve gelişmekteki ülkelerde yüksek seviyeli aydınlardan mahrum kalınmıştır. Ona göre İslâm ülkeleri eğitim sistemlerinde iki aydın tipi yetiştirmektedir: Devrim yapmış ülkeler başta olmak üzere gelenekten uzaklaşmayı medeniyet gören aydınlık kadrosu yetiştirmek; diğeri, laik eğitime karşı olmamakla birlikte sosyal itibar farklılaşması, kendilerine üstten bakılmasına karşı isyankâr düşünceli, sadece İslâm cemaatlerinin hizmetini görmek için yetiştirilen aydınlardır. Devlet politikasından ziyade Batı dünyası karşısında İslâm dünyasının durumunu yorumlamadaki bu ikilem (dine tamamıyla kayıtsız olan aydınlık -modernist/uzlaşmacılar-, sadece İslâm sempatisini olan aydınlık -radikal muhafazakârlar-), İslâm düşüncesini temsil edecek aydın gençlerin yetişmesine de imkân vermemektedir.⁸⁴⁷ Güngör bazı yazılarında ise İslâmcı aydın, Türkçü aydın ifadelerini kullanmıştır.

⁸⁴² Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 372-374.

⁸⁴³ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 238-240.

⁸⁴⁴ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 31.

⁸⁴⁵ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 470.

⁸⁴⁶ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 7.

⁸⁴⁷ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 201-202.

Güngör münevver, aydın ve entelijyans kavramlarını izah ederken, toplumun bu kavramlara algısına da vurgu yapmaktadır. Ona göre münevver kelimesi karışık manalar içermektedir. Mesela anlatılanlara göre Türk köylüsü *münevver* kavramını kendisine yakın olan okumuşlar için kullanırken, yabancı tavır sergileyenler için *aydın* kavramını kullanmaktadır. Batılı yazarlar ise Rusça, yüksek diploma sahibi, geleneksel cemiyet bünyesine yabancı kalmış züppelik manasına gelen *intelijansiya* kelimesini benimsemişlerdir. Güngör'e münevverler tahsil bakımından ayırt edici vasıflara sahip olduğu için bir sosyal tabakayı (iktisadî-sosyal sınıf değil) temsil ediyorlardır.⁸⁴⁸ Güngör'e göre halk-münevver kültür çatışmasında; münevverin Batı'nın pozitivist tavrının yanlış anlayışı ile halkın münevverlere kendi içlerindeki birileri gibi bakmayışı esas mevzulardandır. Türk münevveri zaruri olan değişimi yani modernleşmeyi farklı yorumlayışı var olan kültürü baştanbaşa değişmesi gerektiği inancı uzun süre sürdürmüştür. Türk münevverlerine göre *din* geri kalmış toplumların kültürleriyle ilgilidir, bu nedenle dinin ortadan kaldırılması gerekir ki bu da mümkün olmasa bile ıslah edilmesi modernleşmenin gereğidir. Halka göre ise Türk milleti ne kadar dinine bağlı yaşamışsa yükselmiştir. Türk münevverlerine göre ise dinin ve dindar liderlerin tesiri altına girdikçe halk gerilemiştir. Bu anlayışa göre eğitim seviyesi yüksek bir münevverin dindar olması imkânsızdır, reformcu olması ise şarttır.⁸⁴⁹ Türk münevverlerine göre atalarımız silah kullanmada, ata binmede çok ileri düzeyde olup savaşarak birçok devlet kurmuşlardır fakat ilimde, sanatta ve ticaretle geri oldukları için Batılılara yenilmişlerdir. Bu münevverlere göre millî tarih cumhuriyetle başlamıştır, millî kültür diye benimsedikleri ise Batılı anlayış ile ülkeye girmiş yabancı kültür unsurlarıdır. İnkılâpçı denilen bu münevverler devamlı "biz adam olmayız", "devletimiz battı batacak" anlayışına sahip olmuşlardır. Düzelmemiz için astronomik bir sürece ihtiyaç vardır. Oysa halka göre dinî tarih ilk insanla, millî tarih ise Müslümanlıkla başlamıştır.⁸⁵⁰

Aydın kavramıyla anlamdaş farklı kavramlar sosyal hayatta duymakta, akademik yazılarda okumaktayız. Bunlardan bazıları; entelektüel, münevver, çağdaş, mütefekkir, entelijans vb. Bazı yazarlar bu kavramları ideolojik fikirleri ve fikir adamlarını sınıflandırmalarda kullanmış, bazı yazarlar ise onlar için daha sık kullanılan kavramı kullanmayı tercih etmişlerdir. Güngör'ün yazılarında ise genellikle münevver aydın, inkılâpçı aydın, Türkçü aydın, İslâmcı aydın gibi ifadeler kullanmıştır. Güngör'ü yakından tanıma fırsatı bulmuş Ayvazoğlu, O'nun dergi yazılarını merakla takip ettiğini, Ortadoğu gazetesindeki yazıları okumak için sabahları iple çektiğini anlatır. Ayvazoğlu, okuduğu her yazısından sonra dünyaya bakış açısı değişir. "Gerçek Türk aydını nasıl olmalıdır?" sorusuna hiç tereddüt etmeden "Erol Güngör gibi!" cevabını verebileceğini söyler.⁸⁵¹

Güngör, eserlerinde Topçu'ya göre daha fazla aydın, münevver vb. kavramalara yer verdiği görülmektedir. Güngör, toplumun *aydın* kavramına bakış açısını analiz ederken, aydın

⁸⁴⁸ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 212.

⁸⁴⁹ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 39.

⁸⁵⁰ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 25-26.

⁸⁵¹ Beşir Ayvazoğlu, *Defterimde Kırk Suret* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), 138.

kavramıyla yakın anlamda kullanılan bazı kavramların gruplara, dini, siyasi düşünce biçimlerine göre kullanıldığını belirtmektedir. İki ahlâki lider de Cumhuriyet öncesi ve sonrası değişen aydın algısını yazılarında konu edinir. Bir aydın nasıl olmalıdır, Türk toplumunda aydın tipi nasıldır, sorularına cevaplar aradıkları görülmektedir. Güngör bu konuları ele alırken bazı kişilere göre sanki sağ görüşün sözcüsü konumunda gibidir. Sağ görüşteki düşünürleri eleştirse de sol görüşteki kişiler kadar sert üslup kullanmamıştır. Güngör, bir yazısında okurların beklentisini şu şekilde ifade etmiştir: “Yol’un okuyucuları iki sayıdan beri bu sahifelerde solcuların eserleri ve fikirleri hakkında yazılar istemektedirler.”⁸⁵², “Solcu romanlarımız maalesef realizm adına hep insanın dışındaki çerçöple uğraşıyorlar, eşyaya daha çok önem veriyorlar.”⁸⁵³ Topçu ise aydın kavramını ideolojik söylemlerden ziyade ahlâk kavramıyla irtibatlandırdığı görülmektedir.

Ahlâki liderler kendini geliştiren, toplumsal meselelere duyarlı, yeniliklere açık, aynı zamanda entelektüel kişilerdir. Bu yönleriyle onlar *aydın insan* tipine örnek gösterilebilecek şahıslardır. Sadece örgün eğitim kurumlarında değil kurumların dışında da aydın kimliğini layıkıyla taşıyan lider şahsiyetlerdir. Duygularıyla, geçici hevesleriyle konuşan, fikir üreten *sokaktaki insan* tipinden ziyade akıl yolundan sapmayan, ötekileştirici tutumlardan uzak aydınlardır.

⁸⁵² Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 221.

⁸⁵³ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 354.

3. BÖLÜM

NURETTİN TOPÇU ve EROL GÜNGÖR'E GÖRE AHLÂKİ LİDER OLARAK ÖĞRETMEN

Bu bölümde; Nurettin Topçu'nun ve Erol Güngör'ün yakın çevresi tarafından bahsedilen onların ahlâki liderlik yönleri ele alınmıştır. Topçu ve Güngör'ün yakın çevresi tarafından ahlâki lider olarak görülmesinin sebebi ve onları diğer lider şahsiyetlerden ayıran farkın neler olduğu konularına değinilmiştir. Son başlıkta ise Topçu ve Güngör'ün gerek teorik görüşlerinden gerekse pratik hayatlarından hareketle ahlâki lider olarak öğretmen niteliklerin neler olduğu incelenerek şu başlıklar altında analiz edilmiştir: Meslek ahlâkına sahip olmak, liyakat sahibi olmak, âlimlere saygı duymak, itidalli (ölçülü) olmak, vatan sevgisine sahip olmak, hoşgörülü olmak, öğretmenlikte kadının değerini bilmek ve sanatı mesleğe yansıtmak.

Topçu ve Güngör'ün yakın çevreleri tarafından onların ahlâki lider konumunda görülmesinin en önemli nedenleri arasında ahlâki yönleriyle çevresini etkileyen eğitimci olmaları söylenebilir. Onlar bu vasfından dolayı talebeleri ve arkadaş çevresi için zaten "ahlâk eğitimcisi" olarak görülmektedir. Ahlâki liderler okullardaki konumlarından dolayı ahlâk eğitimini göz ardı edemezler. Ahlâk eğitiminin amacı bireyi ve toplumu kötü ve zararlı davranışlardan kurtarmak, birey ve toplumu iyi ve doğru davranışlarla donatmaktır. Bireye verilecek ahlâk eğitimi kalbe, zekâyâ ve iradeye hitap etmeli; iyiliği sevdirmeli, tanıtmalı ve istetmelidir.⁸⁵⁴ Bu amaç zaten ahlâki liderliğin de doğasında vardır.

Her toplumun bir ahlâk anlayışı vardır, ahlâki bir eğitim de toplumların kabullenebileceği bir yaklaşımla olmalıdır. Mühim olan çok kültürlü toplumların eğitim anlayışında ahlâki eğitimde ortak noktalarda buluşabilmektir. Yani bu açıdan nedenle eğitim ve (dinin) ahlâki arasında sıkı bir ilişki olmalıdır. İkisinin de ortak noktası bireyin duygu ve davranışlarıdır. Birey hangi davranışının iyi hangi davranışının kötü olduğunu eğitimle öğrenir. İyi ve kötü meselesi de ahlâkla eğitimin ortak alanıdır.⁸⁵⁵ Bundan dolayı eğitimsiz ahlâk ve gayri ahlâki bir eğitim düşünülemez.⁸⁵⁶ Ahlâki lider vasıflı öğretmenler ahlâk eğitimini sadece kitabi bilgilerle aktaran değil yaşantılarıyla topluma model oldukları için örnek ahlâk eğitimcileridir.

Terbiyenin en güzel, en zirve örneği olan "Yaşayan Kur'an" Peygamber Efendimiz (s.a.v.) eğitici ve öğretici vasfıyla bizlere ahlâklı birey nasıl olunur sorusuna model/örnek olarak cevaplamıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, Allah (c.c.) Peygamberimizin (s.a.v.) "ahlâkta lider" şahsiyet olduğunu açıklar: "*Elbette sen büyük bir ahlâk üzerindesin.*"⁸⁵⁷ Peygamberin eğitimde ahlâki liderlik yönlerini örnek alan ve talebelerine yaşatmaya çalışan kişi ise ahlâki lider olan

⁸⁵⁴ Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, *Ahlâk, Değer ve Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 40.

⁸⁵⁵ Bayraktar Bayraklı, *İslâm ve Eğitim* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 39.

⁸⁵⁶ Mehmet Zeki Aydın, "Ahlâk Eğitimi ve Öğretimi", *Din Eğitimi*, Ed: Recai Doğan ve Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 163.

⁸⁵⁷ Kur'an-ı Kerim, Kalem Sûresi 68/4.

öğretmendir. Öğrencilik çağındaki kişiler, gelecekte benzemek istediklere şahısları hâl ve hareket yönünden kendilerine örnek alırlar. Dinî ve âhlâkî değerleri çocuklara aşıl原因an ahlâkî lider öğretmenler ise öğrencilere örnek modeldir. Ahlâkî değerleri söylemele ifade eden ama yaşayamayan bir öğretmen uygun model olamayacaktır. Mesela doğru sözlü olmayı vurgulayan bir öğretmen yalan da söylememelidir.⁸⁵⁸ Âyette; “...emrolunduğun gibi dosdoğru ol!”⁸⁵⁹ emrine uyulduğu sürece olması gereken ahlâkî bir liderin eğitimdeki istikameti de çizilmiş olacaktır.

İslâm dini öğreticiliğe (öğretmenliğe) kutsiyet atfetmiştir. Arâf Sûresi’de Allah (c.c.) kendini *insanların terbiyecisi*⁸⁶⁰ olarak adlandırır. Bu âyetten (Arâf Sûresi 7/172) .hareketle İslâm eğitimcileri ilk eğitimci olarak Allah’ı (c.c.) kabul ettiği söylenebilir. Peygamberimizin (s.a.v.) “Beni rabbim terbiye etti” söylemi, “muallim olarak gönderildiğini” ifade etmesi sonucunda ikinci eğitimci olarak Peygamberimiz (s.a.v.) kabul edilmiştir. Başka bir hadiste Peygamberimizin (s.a.v.) “âlimlerin kendinin varisi” olarak görmesi, öğretmenlik mesleğinin ilâhî kaynaklı olarak kabullenilmesine de sebep olmuştur.⁸⁶¹ Evrensel ahlâkî değerlere sahip İslâm ahlâkının öğreticileri de okullarda ahlâkî lider öğretmenlerdir.

Ahlâkî liderlerin örgün eğitim kurumlarında sayıları arttıkça akademik başarı, birseysel mutluluk ve toplumsal huzur da artacaktır. Günümüzde genel olarak İslâm ülkelerinin akademik başarılarının Avrupa ülkelerinden düşük seviyede olma durumu ise -İslâm ahlâkını da teşkil eden- meslek ahlâkî, iş ahlâkî vb. başarıyı etkileyen öğelerin disiplinli, programlı bir şekilde inanarak ve dürüstçe uygulanması ile ilgilidir. Eğer Müslüman toplumlarda *ahlâkî liderler* okulda ve okul dışında örnek rol model olurlarsa ve öğrencileri ‘ahlâk’lı yaşamaya (iş ahlâkî, çalışma ahlâkî, aile ahlâkî vb.) özendirirlerse gerçek manada çağdaş muasır seviyesine (örnek alan değil örnek alınan) yükselmiş olunacaktır. Örneğin; Nobel ödülü alan Prof. Dr. Aziz Sancar çalışmalarıyla kendini dünyaya ispat etmiştir. Prof. Dr. Fuat Sezgin ise gelecek nesillere gösterilecek örnek Türk Müslüman şahsiyetlerden sadece biridir. “Nasıl bir insan yetiştirmeliyiz?” sorusuna cevap bul(a)madan⁸⁶² ve bu nesli yetiştiren öğretmenleri örnek model göstermeden yeni bir eğitim tasavvurundan bahsedilmesi çok güç olacaktır. Ahlâkî liderlik hem içten dışa (kalpten davranışlara doğru) hem de dıştan içe (davranıştan kalbe) bir tesir etme şeklidir. Eğitim (terbiye), organik bir süreç olduğu için hedefin sonucunu temsil eden bir örnek olması gerekir.⁸⁶³ Topçu’nun ifadesiyle muallim en doğru, en güzel hayat örneğini yaparak, hazırlayarak insanlara sunar ve insanlar da bu örneği yaşar, ideal hâline getirir.⁸⁶⁴ Ülken’e göre ruhunda hareket ihtiyacı hisseden bir insan kendine bir rehber bulup,

⁸⁵⁸ Yaşar Kandemir, *Öğretmenlerimizle Başbaşa* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 26.

⁸⁵⁹ Kur’an-ı Kerim, Hûd Sûresi 11/112.

⁸⁶⁰ Kur’an-ı Kerim, Arâf Sûresi 7/172.

⁸⁶¹ Abbas Çelik, *Din Eğitimi Tarihi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2013), 150-151.

⁸⁶² Engin Aslanargun, *Eğitim Bilinci* (Genç Kitab: İstanbul, 2020), 194.

⁸⁶³ İhsan Fazlıoğlu, *Akıllı Türk Makul Tarih* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 177.

⁸⁶⁴ Nurettin Topçu, *Türkiye’nin Maarif Dâvası* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 72.

o fikrin peşinden inanarak gidecektir.⁸⁶⁵ Eğitim kurumlarında öğrencilere örnek rehber ise ahlâki lider öğretmenlerdir.

3. 1. Nurettin Topçu ve Erol Güngör'ün Ahlâki Liderlik Yönleri

Topçu'nun vefatının ardından fikir dünyası ve ahlâki yaşamı akademisyenlerin araştırmalarında sıkça konu olmuştur. Kimine göre o, dergâh ekolünün bir lideriydi kimine göre Anadolucuların en özgün lideriydi. Sadece fikirleriyle değil hâl dili ve üslûp bakımından da takipçilerinin dikkatini çekmiş, derin izler bırakmıştır. Genellikle bir topluluğun önünde yürüyen lider portresinden ziyade yalnız adam portresi çizmiştir. Bunun en büyük sebeplerinden biri de kendisiyle benzer dünya görüşüne sahip insanları da tenkit etmesi ve kimseden övgü, ilgi beklentisi içerisinde olmamasıdır.⁸⁶⁶ Başka bir sebep ise konuşmalarında insanların ideoloji, siyasi taraflarını tahrik etmemesi ve geniş seven kitlesinin olmamasıdır.⁸⁶⁷ Buna benzer sebepler onu, alkış seslerinden mutluluk duyan gösterişçi bir lider hâline dönüştürmemiş aksine örnek bir ahlâki lider görülmesine neden olmuştur. Talebesi Saydam onun kimseye yaranmak için bir emeli olmayışının neticesi olarak, "Ne İsa'ya ne Musa'ya yaranabilmiş büyük adam..." olarak yâd edildiğini belirtmiştir.⁸⁶⁸ Tarlan, Topçu'nun ölümünün arkasından şu sözlerle onu anar: "O Türk gençliğinin meş'alesi oldu. Onlara ilim ve irfanın hakiki yollarını gösterdi. Tam bir Müslüman gibi, ilmîni, faziletini, çerağa düşen pervaneler gibi etrafına toplananlara adamıştı."⁸⁶⁹ Gökdağ ise Topçu için, "mütefekkir, dâva insanı, ideal ve ahlâk insanı denilebilir. Ancak bence o bir âşıktı; bir aşk insanıydı. Düşünmeye âşıktı, dâvasına âşıktı, milletine âşıktı, her şeyden önce Yaradanına âşıktı" der.⁸⁷⁰

Topçu, fikir ve yaşayışıyla talebelerinin hayatının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Talebelerinin Topçu'nun ahlâki liderliğine ilişkin söylemleri ise şu şekilde olmuştur:

Doğan'a göre Topçu'yu birebir tanımanın yerini kitaplarını okumanın alamayacağını vurgular. Çünkü Topçu, eserlerinin ötesinde bir şahsiyettir. Batı'da eğitim almış, Batılı aydınlarının fikrinden istifade etmiş, bir taraflıyla Batılı olsa da Türkiye'ye döndükten sonra zihnindeki fırtınaları dindiren bir mutasavvıf yaşamına sahiptir. Sonraki süreçlerde ise Batılı sisteminin pozitivist yönünü en keskin biçimde reddeden şarklı olmuştur. Hâl ve kâl dilinde mübalağa, enaniyet yoktur. Söz ve yazılarında illüzyona başvurmamış, dram katmamıştır. Birini etkilemekten, söz oyunlarından kaçınan, her zaman yalın ve sadeliği seçmiş bir

⁸⁶⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlâkı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 41.

⁸⁶⁶ M. Orhan Okay, "Öğretmen ve Eğitimci Olarak Nurettin Topçu", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 81.

⁸⁶⁷ Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak...*, 23.

⁸⁶⁸ Ali Saydam, "Nurettin Topçu'nun Yeniden Keşfi...", erişim 04 Nisan 2021, <http://www.ali-saydam.com/kendisi-istemese-de-korunmali.html>

⁸⁶⁹ Ercüment Konukman, "Nurettin Topçu", *Hece Dergisi*, sy. 109 (2006), 466.

⁸⁷⁰ Fatih Gökdağ, "Mana Adamı Nurettin Topçu", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 194.

şahsiyettir.⁸⁷¹ Çocukluk ve gençlik dönemlerinde Topçu'yu tanıma imkânı bulmuş Ökten, Topçu'nun liderliğinden aldığı feyzi şu cümleyle açıklar: "Hayatıma istikamet veren her an hatırladığım ve rehberliğinden her zaman minnet duyduğum bir şahsiyettir."⁸⁷² Hareket Dergisi'nde yazıları yayımlanmış ve Topçu'nun sohbetlerine katılmış Balım, Topçu'nun kendisinde bıraktığı izlenimlere ilişkin şunları söylemiştir:

"Samimiyet timsâli idi. O söylediklerine, yazdıklarına uymayı kendi hayatında inandığı bu esasları uygulamayı şiar edinmişti. Tanıdığım en samimi dindar kişiydi. Her türlü bâtil itikat, düşünce ve davranışlardan arınmış bir Müslümanlıktı onun tuttuğu, savunduğu din! Kur'an'a göre yaşamak, Hazreti Peygamberi örnek almak; ahlâkın temeli olmalıydı. Gösterişten nefret eder, çok defa konfora ve hele israfa ve safahata ve lükse isyan ederdi."⁸⁷³

Topçu'nun sade hayatı onun fiziksel görünüşünü de yansıtmıştır. Birinci, Topçu'nun dış görünüşünü gözlerinde canlandırarak şu şekilde tasvir eder: Nafız bakışlı gözler, hafif geniş çene, yüksek, açık geniş bir alın... Hemen hemen hiç değişmeyen ilk düğmesi açık kruvaze lacivert ceket, yakası ceketin yakası üzerinde olan mavi gömleği...⁸⁷⁴ Kara, Topçu'nun ruh ve kişilik dünyasını ise şu cümlelerle özetlemektedir:

- ✓ Hz.Âdem ile kurulan "esma" mahallesinde ikâmet eden,
- ✓ Hz. Muhammed ile açılan "kalp" şemsiyesiyle gölgelenen,
- ✓ Hz. İnsanın sofralarından beslenen,
- ✓ Üveysi mevhibelerle zenginleşen,
- ✓ Melâmî mahviyetlerle derinleşen bir yirminci yüzyıl dervişidir.
- ✓ Materyalizmin rüzgârlarına, kapitalizmin dalgalarına, sekülerizmin tsunamilerine kafa tutan bir muallimdir.⁸⁷⁵

Nurettin Topçu'nun fikir dünyasını, yaşam biçimini etkileyen doğulu ve batılı liderler de olmuştur. Topçu'nun öğretmenlik meslek hayatında bu şahısların etkisi görülmektedir. Yapılan tez çalışmaları incelendiğinde Topçu'yu etkileyen lider şahsiyetlerin isimleri şu başlıklar altında ele alındığı görülmektedir: "Topçu'nun fikir dünyasını etkileyen lider şahsiyetler", "Anadoluculuk düşüncesini etkileyen lider şahsiyetler", "millet mistikleri (doğu mistikleri ve batı mistikleri)", "fikir oluşumunda etkili kişiler (yerli ve yabancı)" vb. Tez çalışmalarındaki bu başlıklar altında ise isimleri en çok tekrar edilen doğulu (Müslüman)

⁸⁷¹ D. Mehmet Doğan, *İki Yol Açıcı: Nureddin Topçu ve Necip Fazıl* (Ankara: Yazar Yayınları, 2016), 32.

⁸⁷² Sadettin Ökten, "Merhum Topçu'dan Birkaç Hatıra", *Yıldırım'ın Huzurunda Nurettin Topçu*, Ed. Mustafa Kara (Bursa: Yıldırım Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 39.

⁸⁷³ Ali İhsan Balım, "İdealist İnsan Topçu", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 188.

⁸⁷⁴ Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak...*, 25.

⁸⁷⁵ Mustafa Kara, "Nurettin Topçu Bir Sûfi mi idi?", *40 Yıl Sonra Nurettin Topçu 'Nurettin Topçu Bize Ne Söyler?'*, Ed. Musa Kâzım Arıcan vd. (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2016): 236.

liderlerin isimleri; Abdülaziz Bekkine, Hüseyin Avni Ulaş, Mehmet Akif Ersoy, Mevlâna Celâleddîn Rûmî ve Remzi Oğuz Arık iken batılı (gayri Müslim) liderlerin isimleri arasında Maurice Blondel, Louise Massignon ve Henri Bergson olduğu görülmektedir.*⁸⁷⁶

Erol Güngör, genç yaşta ilme olan merakı onu araştırmaya, memleket meselelerine dair düşünmeye, yazmaya sevk etmiştir. Bulduğu meclislerde fikirlerini ifade biçimi, sosyal ilişkilerinde ahlâklı vasfı dikkatleri üzerine çekmiştir. Erol Güngör'ün, E. Kırşehirlioğlu takma adıyla henüz on dokuz yaşında kaleme aldığı *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri* başlıklı çalışması, yirmi beş yaşına geldiğinde (1963) Ötüken Neşriyat tarafından basılmıştır. Yayınevi, eserin ilk sayfalarında Erol Güngör'ün ilmî kişiliği hakkında şu ifadeler yer vermiştir: "Polemiklerle dolu çalاکalem yazılmış yazılar yerine meselelere ilmî görüşün soğukkanlı yaklaşımı."⁸⁷⁷

Güngör de Topçu gibi fikir ve yaşayışıyla yakın çevresini etkilemiştir. Güngör'ün liderlik vasfına dair çevresi tarafından birçok benzetmeler ve izahlar yapılmıştır. Güngör'ü tanıyanların onun ahlâki liderliğine ilişkin söylemleri ise şu şekilde olmuştur:

Aydın, ilim adamlarını hiyerarşik yapıda bilim teknisyeni, bilim adamı, bilgin/âlimi allame ve bilge/hâkim olarak sınıflandırırken Güngör'ü bilgin/âlim biri olarak görür.⁸⁷⁸ Hacıeminoğlu'na göre Güngör; "kendi sahasındaki ilmi mertebesi bir yana, Türk fikir hayatının önde gelen simaları arasındadır."⁸⁷⁹ Güngör'le yaklaşık yirmi beş yıllık dostlukları olmuş Mehmet Genç, O'nun ilim merakından şu şekilde bahseder: "Bütün bilgileri tatmak isteyen, âdeta doymak bilmez, hırslı bir bilgi arayıcısıydı. Başka da bir hırs yoktu. Para, mevki, itibar gibi bir hırslarına ben hiç şahit olmadım. Taniyan hiç kimse de görmemiştir." Güngör, Genç tarafından iğneyle kuyu kazan, tırnaklarıyla inşaat yapan mimara benzetilmiştir.⁸⁸⁰ Güngör'den on üç yaş büyük olan Özbaydar, Güngör'e ithafen yazdığı makalenin başlığını ona hürmeten "Hocam Erol Güngör" koymuştur. Profesörlüğü söz konusu olduğunda kurula, "Acayip bir genç karşısında oturuyoruz." demiştir.⁸⁸¹ Özakpınar içinse o, "at üstünde

⁸⁷⁶ Ali Gül, "Nurettin Topçu'da Anadoluçuluk Düşüncesi", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006), iii-v; Muhammet İrğat, "Nurettin Topçu'da İrade Kavramı", (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2011), viii; Alper Uslukaya, "Nurettin Topçu'nun Eğitim Anlayışının Felsefi Yaklaşımlar Açısından Bir Değerlendirmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2006), VI; Necmeddin Kemal, "Nurettin Topçu'nun Düşüncesinin Kaynakları", (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2009), i; Filiz Ünlü, "Nurettin Topçu Felsefesinde Sezgi Kavramının Yeri ve Önemi", (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019), i; Ömer Çiçek, "Nurettin Topçu'nun Sosyal Değişme Yaklaşımının Analizi", (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019), i; Cem Ali Yaman, "Nurettin Topçu'da Sosyal Gerçeklikler", (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2018), v; Fatma Örsdemir, "Nurettin Topçu ile Türk Eğitim Sistemini Yeniden Düşünmek", (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2019), iv-v; Buket Kayışlı, "Nurettin Topçu ve Hilmi Ziya Ülken'in Eğitim Düşünceleri ve Eğitim Felsefeleri Üzerine Düşünceleri", (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2012), VII.

*Gayri Müslim lider olarak ve Mahatma Gandhi ismi de eklenebilir.

⁸⁷⁷ Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999), 7.

⁸⁷⁸ Mustafa Aydın, "Erol Güngör", *Sosyoloji Divanı Sosyoloji Dergisi*, sy. 1 (2013): 150.

⁸⁷⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, "Bir Meşale Söndü", *Yeni Düşünce Dergisi*, sy. 82 (1983): 4.

⁸⁸⁰ Mehmet Genç, "Arkadaşı Erol Güngör'ü Anlatıyor", *Erol Güngör*, Ed. Murat Yılmaz (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 62.

⁸⁸¹ Sabri Özbaydar, "Hocam Erol Güngör", *Erol Güngör*, Ed. Murat Yılmaz (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 75.

meseleden meseleye koşan bir süvari”⁸⁸² gibidir. Aydoğdu’ya göre o, ilim adamlığını ve dâva adamlığını birlikte taşıyan, sürüye katılmayan “memleketten metropole yükselen vakur bir ses” olmuştur.⁸⁸³ Örnek gösterilecek tam bir organik Türk aydınıdır.⁸⁸⁴

Haydar Paşa Lisesi’nden sınıf arkadaşı olan Nihal Atsız’ın oğlu Yağmur Atsız’a göre, Orta Anadolu insanlara has “ağır çekim” özelliklerine sahip olmasına rağmen muzip ve mizah dolu bir insandır. Hatta Atsız, “Ömrümde Erol kadar tertipli ve çalışkan pek az insana rastladım.” der.⁸⁸⁵ Hacıeminoğlu’na göre o, “nâdirlerin enderlerinden”dir, “yılın dört mevsiminde yaprağını dökmeyen ve çiçek açan ağacı”dır, “bir tepenin üstündeki komutanın emrindeki bütün birlikleri çıplak gözle net olarak gördüğü gibi gören” biridir.⁸⁸⁶ Sakman’a göre “tefekürün insan suretine bürünmüş şekli” idi.⁸⁸⁷ Fethi Gemuhluoğlu’nun deyimiyle o, “dünyaya ender gelir cins kafalardan” biriydi.⁸⁸⁸ Güngör’ü tanımanın her kula nasip olamayacağını söyleyen Gökçe’ye göre Güngör, “manevî dünyanın rehberlerindendi.”⁸⁸⁹ Alkan, Güngör’ü tanıyamamanın hüznü içinde olduğunu belirterek onun için; “halefi olmayan bir ilim adamı”, “teorisyen değil restoratör”, “karizması olmayan bir denge adamı”, “bir modern zaman hezarfeni” benzetmelerini kullanır.⁸⁹⁰ Vayni, Güngör’ün ahlâki yönlerinin konu edindiği yazıları şu şekilde özetler: “Politikanın her yere bulaştığı bir dönemde, gündelik politikaya asla karışmayan ve ilim kürsüsünü, siyaset kürsüsüne tercih eden” kişidir (Ümit Meriç); “Sosyal bilimlere vukufiyetine, ilmî metodolojiyi derinlemesine hazmedişine ve meseleleri el alırken çok yönlü düşünebilme özelliklerine temas eden” bir fikir adamıdır (Enis Öksüz); “Toplumun her meselesine vakıf, bu özelliği memleketine olan sevgisinden kaynaklanan ama bu Türkiye sevgisi ideolojik olarak milliyetçiliğe dönüştüğü zamanlarda bile onu bağınaz bir tutuculuğa, hırçınlığa ve şovenizme sevk etmediği gibi kozmopolit eğilimlere de sahip olmayan” milliyetçili kişiliktir (Nur Vergin).⁸⁹¹ Yılmaz, O’nu bir mücahide benzetir: “Tam bir mümin, tam bir mücahid... Kanını değil, mürekkebinin akıtın bir mücahid...”⁸⁹² Alkan, Güngör’ün ahlâki liderlik vasfını, çevresindekileri etkileyen özelliklerini şu cümlelerle anlatmıştır:

“Erol Güngör’ü kavramak ve değerlendirmekteki en büyük müşkül, karizmatik parlaklığa müsait bir veçhesinin bulunmayışı olsa gerektir; “cerbeze” veya karizma, Erol Güngör’ü tarif ve tavsifte akla gelebilecek son sıfattır; ben onun vasıflarını düşünürken iyi aydınlatılmış bir oda tasavvur ediyorum: İlk bakışta

⁸⁸² Yılmaz Özakpınar, “İnsanlığın Bugünkü Meseleleri ve İnsan Zihninin Niteliği”, *Prof. Dr. Erol Güngör’ün Anısına Armağan*, Haz. Ahmet Sevgi (Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1998), 208.

⁸⁸³ Cengiz Aydoğdu, “Memleketten Metropole Bir Nida: Erol Güngör”, *Fayrap*, sy. 60 (2014): 29-30.

⁸⁸⁴ Yasin Aktay, *Türk Sosyoloji Tarihine Katkı* (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 156.

⁸⁸⁵ Yağmur Atsız, *Ömrümün İlk 65 Yılı* (İstanbul: Türk Edebiyatı Yayınları, 2006), 96.

⁸⁸⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, “Mütefekkir Erol Güngör”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 20.

⁸⁸⁷ Mazhar Sakman, “Erol Güngör İçin...”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 20.

⁸⁸⁸ Abdullah Uçman, “Erol Güngör Ağabey İçin”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 26.

⁸⁸⁹ Akbay Tuğan Gökçe, “Tanıdığım Erol Güngör”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 27.

⁸⁹⁰ Ahmet Turan, “Halefi Olmayan Bir İlim Adamı: Erol Güngör”, *Doğu Batı*, sy. 11 (2000): 159-165.

⁸⁹¹ Cafer Vayni, “Bu Ülkenin Aydını: Erol Güngör”, *Kültür Dünyası Dergisi*, sy. 12 (1998): 40.

⁸⁹² Durali Yılmaz, “Erol Ağabey”, *Hamle*, sy. 17 (1983): 17.

dikkat çekici, odak teşkil edebilecek bir ayrıntı görünmüyor fakat her şey yerli yerinde ve fonksiyonel; yaşanabilir, tabii, havadar ve rahat. Simetriye aldırış etmeyen bir denge. Sükûnet, itidal ve sadeliğin hâkim olduğu bir tabiiîlik: Erol Güngör!”⁸⁹³

Güngör’ün en dikkat çekici liderlik yönü de “eğitim yöneticiliği”dir. Kısa sürede Selçuk Üniversitesi’ndeki akademik büyümeyi sağlamış ve halkla kaynaşmış akademik kadro oluşumuna zemin hazırlaması eğitim camiasında övgüye laik görülmüştür. Bunu başaran Rektör Güngör herkesin takdirini toplamıştır. Ömrü kısa olsa da eğitimde etkisinin uzun olmasından dolayı o, “ikinci güneşi”ne benzetilir.⁸⁹⁴ Erol Güngör bir yıldan daha az süreli rektörlük görevinde bulunmasına rağmen eğitimde diğer rektörlerden daha fazla etkiye sahip olmuştur. Peki bunun sebebi nedir? Bu soruya, farklı bakış açılarına göre farklı cevaplar verilse de en uygun cevap, Güngör’ün ahlâki lider vasfına sahip bir eğitimci olarak görülmesi diyebiliriz. Topbaş için Güngör, “ilimde irfanda ne kadar ilerde, önde ise, idarecilikte de o kadar üstün ve bulunmaz” biridir.⁸⁹⁵ Songar, Güngör’ün rektör olduğunu duyunca “Erol’u rektör yapan YÖK’e can kurban!” diyerek, sevincini dile getirmiştir. O’nda var olan bir ahlâki liderin yönetici vasfını ise şu cümlelerle anlatır:

“Ümit dolu, şevk dolu idi. Vakıf kurmuş, para temin etmiş, projeler, binalar, klinikler, enstitüler yaptırmıştı. Erol’un yepyeni bir yanını, şimdiye kadar tanımadığımız teşkilâtçı ve idareci tarafını görüyor, kendisine hayranlığımız ve saygımız daha da artıyordu. (...) makamını, haysiyetini titizlikle koruyor, ‘küstah’ olmadan ‘vakur’ olmasını bilen nadir kişilerden biri olduğunu her hâliyle ispat ediyordu.”⁸⁹⁶

Güngör’ün ölümü, yurt içinde ve yurt dışında büyük olay olur. Ölümünün arkasından yazılanlar ilim camiasında yeri doldurulması güç bir ahlâki lider olduğunu da göstermektedir. Güner, Güngör’ün ölümünün ardından hüznünü şu şekilde açıklar: “Profesör Erol Güngör’le birlikte hepimizden de bir şeyler öldü.”⁸⁹⁷ Konya eski müftüsü Ateş ise Güngör’ün ardından, “Bir ilim adamı olarak onu bağrına basan vatan toprağını kısıkanıyorum.” der.⁸⁹⁸ Güngör’ün öğrencisi olmuş ve cenaze merasiminde bulunmuş Poyraz, hocasının ölümünün sadece belirli bir ideoloji, siyasi görüşe sahip olanların değil farklı görüşteki öğrencilerin de üzüntüsüne neden olduğunu söyler ve bu durumu şu şekilde açıklar: “Cenaze töreni esnasında biz tekbir getiriyorduk, onun sosyalist öğrencileri ise ardından gözyaşı döküyordu.”⁸⁹⁹ Bütün

⁸⁹³ Ahmet Turan, “Halefi Olmayan Bir İlim Adamı: Erol Güngör”, *Doğu Batı*, sy. 11 (2000): 163.

⁸⁹⁴ Dursun Gürlek, “Camideki Rektör: Erol Güngör”, *Kültür Dünyası Dergisi*, sy. 12 (1998): 39.

⁸⁹⁵ Mümtaz Turgut Topbaş, “Milletle İçice Bir İlim Adamı”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 24.

⁸⁹⁶ Ayhan Songar, *Ruh Hekiminin Hatıraları* (İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2016), 73.

⁸⁹⁷ Ahmet Güner, “İki Yakını Erol Güngör’ü Anlatıyor”, *Yeni Düşünce Dergisi*, sy. 82 (1983): 5.

⁸⁹⁸ Mustafa Ateş, “Erol Güngör’ün Ardından”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 18.

⁸⁹⁹ Bu söylemlerin paralelinde 2 Mayıs 1983 tarihli *Hamle Dergisi*’nde Erol Güngör’ün cenaze merasiminde yaşananlardan şu şekilde bahsedilmiştir: “Şüphesiz gelmesi istenip de gelemeyenler, gelmek isteyip de gelemeyenler de vardı. Bu eksikliğin acısını gönüllerinin bir yerlerini sıkıştırıp da yürüdüler. Bu arada, Marksist

samimiyetleri ile. Hoca, hocalığıyla son yolculuğunda yine yapacağını yapmıştı: Birbirleriyle bütünüyle uzlaşmaz olan grupları bir araya getirmişti.”⁹⁰⁰ GÜNGÖR’ÜN cenazesinde üniversitede tekbir sesleri duyulur. Bu seslere binaen M. Necati Sepetçioğlu’nun şu şekilde haykırdığı duyulmuştur: “Allah’ım. Ben de bu çocuk niye öldü, deyip dururdum. Meğer bunun içinmiş, şu katı, şu taş binayı böyle mübarek bir günde tekbirle donatmak içinmiş.”⁹⁰¹ Çalık için GÜNGÖR’ÜN ölümü, milyonlarca voltluk ampulden daha parlak bir beynin susmasından farksızdı âdeta, Türk ilim ve fikir âleminde “güneş tutulması” yaşanmıştı.⁹⁰² GÜNGÖR’ÜN eşi Şeyma Hanım’ın fakülteden arkadaşı olan Ercilasun, GÜNGÖR’ÜN ölümünün kederini şu cümlelerle anlatır:

“Âlim, dost, şahsiyetli, çalışkan... Kısaca tam bir ‘üstün insan’... Bizim Erol GÜNGÖR’ümüz var, derdik. Sahasından taşıyor... Gittiği yerde etrafına kısa zamanda saygı, sevgi, hayranlıktan örülü bir kale oluşuyor. Gururlanıyorduk. O, yüzümüzün akıydı. (...) Kaybımız çok büyük... Tesellisi yok... Arkasında bıraktığı, gittikçe büyüyen, derinleşen, hiçbir zaman dolmayacak olan bir boşluk... Sanki kara delik... Şâirin dediği oldu: ‘Bir tel koptu, âhenk ebediyen kesildi.’”⁹⁰³

GÜNGÖR’ÜN ilmî çalışmaları bazı kişiler tarafından da eleştirilmiştir. Örneğin; disiplinlerarası çalışmasında tam sistemleşememesi, sosyal psikoloji teorisi üzerine Türk tarihini inşa edemeyip daha çok tarihsel sosyolog gibi konuları ele alması gibi. En çok eleştiri aldığı durumlardan diğeri de siyasette belirli bir görüşün sözcüsü konumunda algılanmasıdır.⁹⁰⁴ Buna bağlı olarak onun *sözcü* pozisyonu belirli bir siyasi çevre tarafından fikir lideri olarak algılanmasına da neden olmuştur. GÜNGÖR hakkında yazılanların ışığında, GÜNGÖR’ÜN eğitimde ahlâki liderlik yönüne atfedilen ifadelerin sıkça geçtiği görülmektedir. Onlardan bazıları şu şekildedir:

- ✓ İlmî çözümler gösteren kafa
- ✓ Nadirlerin enderlerinden
- ✓ Tefekkürün insan sûretine bürünmüş şekli
- ✓ Dünyaya ender gelen cins kafalardan
- ✓ İrşada gelmiş Horasan eri
- ✓ Yunus görüşlü ve duyuslu bir insan
- ✓ Manevî dünyanın rehberlerinden

olarak tanınan, Hocanın öğrencilerinin bazılarının da törene katıldıkları ve gözyaşlarına hâkim olamadıkları gözleniyordu.” *Hamle*, “Kaybettik”, sy. 17 (1983): 13.

⁹⁰⁰ Hakan Poyraz, “Erol GÜNGÖR’e Tanıklık: Minör Bir Katkı”, *Millî Mecmûa*, sy. 12 (2020): 17.

⁹⁰¹ Hamle, “Kaybettik”, sy. 17 (1983): 13.

⁹⁰² Fazıl Mustafa Çalık, “Güneş Tutulması”, *Hamle*, sy. 17 (1983): 17.

⁹⁰³ Bilge Ercilasun, “Kaybımız Çok Büyük... Tesellisi Yok”, *Hamle*, sy. 17 (1983): 15.

⁹⁰⁴ Ali Akyurt (Söyleşi yapan), “Recep Ertürk’le Erol GÜNGÖR Üzerine”, *Fayrap*, sy. 60 (2014): 32.

- ✓ Alçak gönüllü bir inanç âbidesi
- ✓ Halefi olmayan ilim adamı
- ✓ Teorisyen değil restoratör
- ✓ Karizması olmayan bir denge adamı
- ✓ Modern zaman hezarfeni
- ✓ Organik Türk aydını
- ✓ Erken kayan yıldız
- ✓ Akıntıya karşı bir aydın

Erol Güngör de Topçu gibi dönemin lider şahsiyetleriyle irtibatlı bir sosyal hayatı olmasından dolayı örnek aldığı birçok düşünce adamı olmuştur. Güngör'ün örnek aldığı, hayatını etkileyen batılı aydınların pek fazla olmamasında yurt dışında eğitimi hayatının kısa süreli olması, birilerine karşı ilgisini çok fazla belli etmemesi neden olmuş olabilir.⁹⁰⁵ Yapılan tez çalışmaları incelendiğinde Güngör'ü etkileyen lider şahsiyetlerin isimleri şu şekilde geçmektedir: Soydemir tez çalışmasında, Güngör'ün etkilendiği kişileri dedesi Hafız Osman Efendi, Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken, Mümtaz Turhan, Mehmet Kaplan Nihal Atsız, Rıza Nur, Mükrimin Halil, Şair Asaf Halet Çelebi, Fethi Gemuhluoğlu, Mahir İz ve Dünder Taşer olarak belirlemiştir. Soydemir'e göre Güngör'ün Mümtaz Turhan'dan sonra en çok etkilendiği kişi Dünder Taşer'dir.⁹⁰⁶ Dönmez tez çalışmasında, Güngör'ün şahsiyetinin oluşmasında etkili olan şahsiyetler olarak Mümtaz Turhan ve Dünder Taşer isimlerini belirlemiştir.⁹⁰⁷ Dinçer tez çalışmasında; Güngör'ün Mümtaz Turhan'la ve yurt dışında 1966'da ABD'de (Colorado Üniversitesi) tanınmış sosyal-psikolog Kenneth Hammond'la tanışmasıyla ilmi alanda ve çalışma disiplini olarak onlardan etkilediğini belirtir.⁹⁰⁸ Korkmaz tez çalışmasında, Güngör'ün etkilendiği isimler arasında Mükrimin Halil Yinanç, Şair Asaf Halet Çelebi, Fethi Gemuhluoğlu, Nurettin Topçu, Şair Necip Fazıl Kısakürek, Nihal Atsız, Rıza Nur, Ekrem Hakkı Ayverdi, Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken, Hüseyin Nihal Atsız, Mümtaz Turhan ve Dünder Taşer isimlerini belirtirken Mümtaz Turhan ve Dünder Taşer'in isimlerini daha çok vurgulamaktadır.⁹⁰⁹ Songül tez çalışmasında, Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken, Mümtaz Turhan, Mehmet Kaplan, Nihal Atsız, Rıza Nur, Mükrimin Halil, Sair Asaf Halet Çelebi, Fethi Gemuhluoğlu isimlerini

⁹⁰⁵ Bir mülakatta Erol Güngör'ün eşi Şeyma Güngör'e, "Yaşlılarından ya da o dönemin önemli gördüğü isimleri var mıydı? Kendince takip ettiği, önem verdiği..." sorusu yöneltildiğinde cevabı şu şekilde olmuştur: "Az konuşan biri olduğu için, yaptıklarını da anlatmazdı, bilemiyorum öyle çok meraklı olduğu birini hatırlayamıyorum." [Murat Yılmaz, "Ailesi Erol Güngör'ü Anlatıyor", *Erol Güngör*, Ed. Murat Yılmaz (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 52.]

⁹⁰⁶ Suat Soydemir, "Erol Güngör ve Atilla İlhan'da Aydın Sorunu (Sosyolojik Bir Karşılaştırma)", (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007), 7-8.

⁹⁰⁷ Mehmet Dönmez, "Erol Güngör'de Kültür, Aydın, Millet" (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1996), 20.

⁹⁰⁸ Dilek Dinçer, "Erol Güngör'ün Özelinde de Aydın ve Din Problemi" (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2018), 4.

⁹⁰⁹ Sezai Korkmaz, "Din Psikolojisine Değerler Yaklaşımı Çerçevesinde Erol Güngör'ün Katkıları", (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2015), 43.

belirtirken, Ziya Gökalp ve Mümtaz Turhan isimleri ön plana çıkmaktadır.⁹¹⁰ Doğan ise tez çalışmasında, Güngör'ün etkilendiği şahıslar olarak Mümtaz Turhan, Dünder Taşer ve Ziya Gökalp isimlerini belirlemiştir.⁹¹¹

Özetleyecek olursak; Topçu'nun *ahlâki liderlik* kavramına bakış açısında sosyal hayattaki örnek şahsiyetler ve ahlâki davranışları daha çok yer edinirken, Güngör'ün ahlâki liderlik kavramına bakış açısında liderlerin, toplumun ahlâki yaşayışındaki etkisi daha da belirgindir. Topçu, lider kavramının felsefi yönüne vurgu yaparken, Güngör sosyal yönüne daha çok vurgu yapmaktadır. Topçu, yazılarında örnek ahlâki liderlerden bahsederken onların vasıflarına kısaca değinip günümüzdeki ahlâki lider şahsiyetlerle mukayese eder. Güngör ise örnek ahlâki liderlerin tarihteki yeri ve önemine dair bilgi verdikten sonra toplumun günümüzdeki ahlâki liderlerden beklentisi nedir, bu beklenti nasıl sonuçlandı sorularına mukayeseli cevap verir.

Topçu'nun herhangi bir örgün eğitim kurumunda yöneticilik yapmamasına karşın Güngör'ün kısa süreli de olsa yöneticilik yapması ona daha çok eğitimde liderlikle örtüşen ifadelerin atfedilmesine neden olduğu söylenebilir. Güngör'ün Topçu'ya göre daha az eser neşretmesinin sebebi dünya hayatının daha kısa süreli olması denilebilir. Çünkü yakın çevresi Güngör'den daha çok daha birikimli eserlerin beklentisi içinde olduğu görülmektedir. Topçu'nun Güngör'e göre siyasete daha uzak durması, Güngör'ün belirli bir siyasi çevre tarafından takipçilerinin daha çok olmasına neden olurken Topçu'nun takipçilerinin farklı siyasi görüşlere sahip kişilerden oluşmasına neden olmuştur. Bu durum onların ahlâki liderlik vasıflarındaki siyasi yönlerine atfedilen kavramlara yansımıştır. Mizaç olarak iki fikir adamının da liderlikte ahlâki duruşları ön plana çıkmaktadır.

Topçu'nun etkilendiği doğulu ahlâki liderlerin genelde dinî liderler olduğu görülürken, Güngör'ün etkilendiği doğulu ahlâki liderlerin ise daha çok fikir adamı olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Topçu'nun şeyhi, yol göstericisi Abdülaziz Bekkini iken Güngör'de bu yol gösterciliği ona Dünder Taşer yapmaktadır. Topçu, ülke genelinde çoğu kişinin ismine âşına olduğu şahsiyetleri (Mevlâna C.R. ve Mehmet Akif gibi) ön plana çıkarırken, Güngör'de bu daha az görülmektedir (Ziya Gökalp gibi). Her iki ahlâki liderin etkilendiği doğulu ahlâki liderlerin arasında siyasi fikir adamları yer almaktadır. Topçu'nun yurt dışında Güngör'den daha uzun süreli eğitim alması batılı ahlâki liderlerin hayatına daha çok etki etmesine neden olduğu söylenebilir. Topçu, yurt dışında eğitim alırken bu şahısların hem fikirlerinden istifade etmiş hem de gerçek hayatta da edindiği bilgileri tecrübe etme fırsatı bulmuştur. Topçu, etkilendiği batılı ahlâki liderlere karşı övgüde bulunurken, Güngör'de bu durum pek görülmez. Bu nedenle Güngör'ün hayatında derin bir iz bırakan batılı ahlâki liderlerin tespit edilmesi çok zordur. Güngör'de bu durum Dünder Taşer'le ilgili yazılarında daha belirgindir.

⁹¹⁰ Asena Songül, "Prof. Dr. Erol Güngör'e Göre Kültür ve Din İlişkisi", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019), 32.

⁹¹¹ Adem Doğan, "Erol Güngör'de Dini Düşünce Boyutu", (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2018), 18.

3. 2. Nurettin Topçu ve Erol Güngör'e Göre Ahlâki Lider Olarak Öğretmen Nitelikleri

3. 2. 1. Meslek ahlâkına sahip olmak

İslâm dinine iman ederek “mü'min” olma vasfını kazanan bir insan, Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarını red ettiğinde bu vasfı kaybetmektedir. Kur'an-ı Kerim, bir mü'minin hangi vasıflara sahip olması gerektiğine dair özellikleri ayetlerle bildirmiştir (Nahl Sûresi 16/90; Me'aric Sûresi 70/32; Hud Sûresi 11/112). Kur'an-ı Kerim'de örnek bir mü'min olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) gösterilmiştir: “*And olsun ki, Allah'ın Resûlü'nde sizin için, Allâh'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allâh'ı çokça zikredenler için güzel bir örnek vardır.*”⁹¹² Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) bu örnek model olma vazifesini; “*Şüphe yok ki, ben de sadece bir öğretici olarak gönderildim.*”⁹¹³ sözleriyle belirtmiştir.

Günümüzde öğreticilik vasıflarıyla ön plana çıkan mesleklerden biri de öğretmenliktir. Öğretmenlik mesleği toplumda “peygamber mesleği” olarak addedilerek öğretmenlere büyük bir mesleki sorumluluk da yüklenmiştir. Peki öğretmenlerin ne gibi mesleki ahlâk sorumlulukları vardır? Genel olarak Kur'an'da geçen mesleki hayattaki temel ahlâki davranışları şu şekilde özetleyebiliriz: Doğruluk, hukukilik (meşruiyet), liyakat ve yeterlilik, mesleğe sadakat, güven ve emniyet.⁹¹⁴ Her meslek sahibi gibi öğretmenlerin de bu temel ahlâki davranışlara sahip olması beklenmektedir. Bu ahlâki davranışları mesleki hayatlarına yansıtan Nurettin Topçu ve Erol Güngör gibi öğretmenler ahlâkları bir neslin yetişmesine vesile olmuş lider şahsiyetlerdir.

Nurettin Topçu için öğretmenlik sıradan bir meslek bir memuriyet değildir, Peygamberlik mesleğidir. İslâm milletimizin ruhî temellerinin ana kaynağı, Kur'an-ı Kerim dünyanın en güzel eseri, Peygamber ise bu eserin ilk muallimidir.⁹¹⁵ Bundan dolayı öğretmenler, Peygamber ahlâkıyla ahlâklanmış kişiler olmalıdır. Vatanın geleceği bu ahlâka sahip öğretmenlere bağlıdır. Öğretmenler, toplumda kaybolmaya yüz tutmuş ahlâki değerlerin de kurtarıcısıdır.⁹¹⁶ Öğretmenlere gereken değeri vermeyen toplumlar felaket yolundadır. Öğretmen, talebesini; “*beşikten mezara kadar götürüp teslim eden, dünyanın en büyük mesuliyetine sahip*”⁹¹⁷ şahsıdır. Bir toplumda ticaret, siyaset, aile hayatı bozulmuşsa bundan ilk başta öğretmen mesuldür.⁹¹⁸

Topçu, eğitimci olarak bir öğretmenin ahlâk idealini ise şu şekilde izah etmektedir: “*Millî mukaddesatına sahip, milletini bütün milletlerin üstüne çıkarmayı gaye edinen, modern medeniyetin istediği şahsiyeti yetiştirmektir.*”⁹¹⁹ Bu ideallerle talebelerini yetiştiren Topçu,

⁹¹² Kur'an-ı Kerim, Ahzâb Sûresi 33/21.

⁹¹³ Dârimî, “Mukaddime”, *Hadislerle İslam*, c. 1 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 431.

⁹¹⁴ Bilal Coşun, “Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'de Mesleki Ahlak Eğitimi”, (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2020), 68-70.

⁹¹⁵ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 70.

⁹¹⁶ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye...*, 286.

⁹¹⁷ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 69.

⁹¹⁸ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 72.

⁹¹⁹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 190.

öğrencilerinin kalbinde derin bir yer edinir. Bu öğrencilerden biri de Civelek'tir. Ona göre, Topçu'nun hayatının manası iki kelimedenden ibarettir: Ahlâk ve muallimlik. Ömrünün gayesi ise sanki bir ders olmuştur: Ahlâk dersi. Ahlâk anlayışının temelinde Kur'an'da karşılık bulan hakkın ikamesidir.⁹²⁰ Dinin temeli olanı ahlâktan taviz vermeyen Topçu'nun yaşam biçimi talebelerine âdeta ahlâk dersi olmuştur.

Öğretmenlik mesleğinin maddi getirisinin zorlukları olmasına rağmen mesleğine aşk ile bağlanan öğretmenlerin bunu esas sorun hâline getirmemesi gerekir. Çünkü öğretmenlik mesleği Topçu'ya göre "apartman yapmanın vesilesi, bir otomobilim hizmetkârı ve bir şöhretin uşağı"⁹²¹ olmanın yolu değildir. Öğretmenlik; "Sevgi işidir, ruh sevgisidir. Ruhun ulvî olan isteklerine nefsinden her şeyi feda eden sevginin ferdi ulaştırdığı örnek insan mertebesidir."⁹²² Öğretmenlik mesleğinden şikâyetçi olanlar, meslekten ayrılmayı kurtuluş sananlar ve öğretmen olmak isteyenleri bu mesleği tercih etmemeleri yolunda tavsiyelerde bulunanlar, şuursuz ve iradesiz insanlardır.⁹²³ Öğretmenlik mesleğini dâva hâline getirmiş örnek şahıslardan birinin Topçu olmasının nedeni de klasik bir devlet memuru hayatını sergilememiş olmasıdır. Öğrencileri hatıralarında onun dersteki tutumunu, öğreticilere tavrını, gösteriştan uzak hâl dilini ve talebelerini düşünmeye sevk edici ahlâki söylemlerini her zaman yâd ederler. Topçu'nun öğrencisi Işık'a göre Topçu'nun kalbi zekâsından üstündür. Dersleri sanki bir zammı sûre, ders anlatışı ise namazdaki imamın hâli gibidir. Topçu'nun ölüm döşeğinde söylediği şu cümle ise; "Kırk sene öğretmenlik yaptım, mâbede nasıl girdimse sınıfı da öyle girdim." onun meslek aşkını özetler niteliktedir. Topçu'nun okul müdürü Mahir İz'le aralarında geçen ders ücretiyle ilgili hadise de Işık için unutulmaz bir hatıradır: İstanbul Erkek Lisesi'nde öğretmen olan Topçu, İmam Hatip Okulu'na da fazladan derse girdiği için bu dersler karşılığında ücret alması gerekir. Maaş memuru ücret için gerekli işlemleri yapıp Topçu'ya hatırlatsa da Topçu pek oralı olmaz. Memur da okulun müdürü olan Mahir İz Bey'e Hoca'nın bordroları imzalamadığını söyler. Mahir İz, Topçu'yu çağırıp durumu anlatınca Topçu şu şekilde cevap verir:

"Hoca, 'Burası din mektebi, ben buraya ibadet için geliyorum, ibadetten para alınır mı?' demiş. Müdür 'Ne yapıyorsun Nurettin Bey, sen devletten zengin misin? İhtiyacın yoksa sen alma, okulda bu kadar fakir talebe var. Sen bordroyu imzala, ben o parayı alırım, fakir çocuklara dağıtıyorum' demiş. Hoca da 'Ben o imzayı attıktan sonra parayı kabul etmiş olurum. O zaman almışım veya dağıtmışım fark etmez' deyince, Mahir Bey 'Pes doğrusu' demiş ve bu hareketin sebebini sormuş. Hoca da 'din görevi hasbî⁹²⁴ olmalıdır. Buradan yetişenler din adamı olacaklar. Ben hasbî olmaliyim ki, onlar da hasbî olsunlar' demiş."⁹²⁵

⁹²⁰ Muzaffer Civelek, "Ahlâk Dersi", *Nurettin Topçu'ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 153.

⁹²¹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 57.

⁹²² Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 73.

⁹²³ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 65.

⁹²⁴ Gönüllü, karşılık beklemeyen.

⁹²⁵ Emin Işık, "Nurettin Hoca ve Din Adamları"..., 175.

Güngör'e göre öğrenmede en etkili yollardan biri de taklit yoluyla öğrenmedir. Ahlâki davranışların öğrenilmesi ise rol öğrenmedir. Kişi, çevresindeki insanları taklit ederek toplum içinde farklı rollere bürünür.⁹²⁶ Bu nedenle öğrenciye rol model olan öğretmenlerin ahlâki lider vasfı önemlidir. Bu vasıf ne kadar güçlü olursa etkisi de geniş olacaktır. Yalnız bu etkinin gücü öğretmenlik mesleğinin toplumdaki saygınlığıyla da paraleldir. Güngör'e göre öğretmenlik mesleği toplumda gereken itibarı görmemektedir. Öğretmeni canlı ve yeni kalmaya yarayacak bir teşvik ve kontrol mekanizması yoktur. Millî eğitimin esasları, devlet politikaları tarafından tespit edilip netleşmediği sürece "öğretmen karanlık orman içinde yol bulmaya çalışan bir insan olmaktan kurtulamayacaktır."⁹²⁷ Bu karanlıktan kurtulmak için de öğretmenlik mesleğinin yeri ve önemi eğitim programlarında ön plana çıkmalı ve gerçek hayata yansıtılmalıdır.

Güngör'e göre öğretmen, kendinde var olanı öğrencilerine aktarabilir. Araştırmannın, bilgiyi elde etmenin kıymetini bilmeyen bir öğretmen, öğrenci karşısında başkaları tarafından hazırlanan metni okuyan spikerden farksızdır.⁹²⁸ Meslek ahlâkına sahip bir öğretmen mesleğinin gerektirdiği manevî değerlere sahip olmalıdır. Bununla birlikte örnek bir öğretmen, Müslüman hayatını okul içinde de dışında da yaşamalıdır. Güngör'ün ailesi de dinine bağlı bir hayat sürmüş, çocuklarının yani Erol Güngör'ün de dinine bağlı biri olmasını istemişlerdir. Güngör'ün arkadaşı Işık, Güngör'ün annesinin "Evladım, Erol seni seviyor, belki sözünü dinler. Ne olur söyle de namazına dikkat etsin." uyarısına gönül rahatlığıyla karşılık verdiğini anlatır.⁹²⁹ İnanç noktasında hassas bir ailede yetişen Güngör'ün bu hassasiyeti ileriki zamanlarda meslek sürecinde de görülmektedir. Gürlek'e göre Güngör, Konya Selçuk Üniversitesi rektörlüğü görevindeyken on yılda yapılması gerekeni yedi sekiz ay gibi kısa sürede yapmış ve Konyalıların gönlünü fethetmiştir. Güngör'ün cenazesine bütün bir millet sahip çıkmıştır. Konyalıların yoğun katılımı olan merasimde, bu büyük alâkanın sebebi sorulduğunda gözü yaşlı bir Konyalı şöyle cevap verir: "Çünkü biz ilk defa camide bir rektör gördük."⁹³⁰ Güngör, her zaman meslek ahlâkını topluma yansıtmış bir ahlâki lider olmuştur. Tarı, Güngör'ün arkasından dökülen gözyaşlarının sebebini bir rektörün ölümünden dolayı olamayacağını anlatır. O, çocuklara örnek gösterilecek bir şahsiyetti; "Şuurlu bir milliyetçi; satvet devirlerimizin o çok mübarek örnekleri kadar Müslüman; pek çok meslektaşının gıpta ve hayranlığını cezbedecek kemalde ve çağın ilerisinde bir münevverdi."⁹³¹ Alkan için o, "ilim ve iman arasında bir mü'min ve bir âlim" şahsiyettir.⁹³²

Meslek ahlâkına sahip ahlâki liderler topluma güven duygusu vermelidirler ve dürüst insan olarak anılmaları gerekmektedir. Çünkü güvenilir olmak, dürüst olmak vb. ahlâkla yakından ilişkili kavramlardır. J. House, evrensel liderlik özelliklerinin tespiti için 53 ülkede yaptığı

⁹²⁶ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 45.

⁹²⁷ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 70.

⁹²⁸ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 68-69.

⁹²⁹ Emin Işık, "İçimdeki Erol'a", *Türk Edebiyatı*, sy. 128 (1984): 53-56.

⁹³⁰ Dursun Gürlek, "Camideki Rektör: Erol Güngör", *Kültür Dünyası Dergisi*, sy. 12 (1998): 38.

⁹³¹ Gültekin Tarı, "Ölümden Dirilişe...", *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 30.

⁹³² Ahmet Turan, "Halefi Olmayan Bir İlim Adamı: Erol Güngör", *Doğu Batı*, sy. 11 (2000): 165.

araştırmada, her ülkede kabul gören 22 lider özelliğini tespit etmiştir:⁹³³ Bu 22 maddenin çoğu “güvenle” doğrudan ilişkili kavramlar olduğu tespit edilmiştir. Kısacası çoğu kültürde liderlikte aranan ilk vasıf “güvenilir olmak”tır.⁹³⁴ “Amerika Yönetim Birliği (AMA)” tarafından yapılmış bir araştırmada 1.500 nitelikli yöneticiye sorulan: “*Amirlerinizde, kişilik ve karakter özelliği olarak bulunmasını istediğiniz özellikler nelerdir?*” sorusuna verilen cevaplar arasında en çok *güvenirlilik* yanıtı olmuştur. Santa Clara Üniversitesi’nde 2,600’den fazla üst düzey yöneticiye yapılan bir ankette ise *dürüstlük* yanıtı yüzde 83 oranında olmuştur.⁹³⁵ Dürüstlük, güvenirlilik vasıflarıyla meslek ahlâkına sahip Topçu ve Güngör gibi şahsiyetler bu yönleriyle örnek alınması gereken kişilerdir.

3. 2. 2. Liyakat sahibi olmak

Meslek hayatının hangi alanı olursa olsun işin ehil olanlara verilmesi muhatabın memnuniyeti ile sonuçlanacaktır. İşin, ehil olmayanlar tarafından yapılmasıyla hem meslek hayatının daimiliği hem de insan ilişkileri olumsuz etkilenecektir. Bu kişiler için âyet-i kerîmede; “*İş başına geçti mi yeryüzünde fesat çıkarmak, ekini ve nesli yok etmek için koşturur durur. Allah ise, bozgunculuğu sevmez.*”⁹³⁶ ifadesi geçmektedir. Yine başka bir ayette de; “*Haberiniz olsun! Allah size; emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında karar verdiğiniz zaman adaletle karar vermenizi emrediyor. Gerçekten Allah size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, işitendir, görendir.*”⁹³⁷ Allah (c.c.), herkesin bilgisine güvenilemeyeceğini ve bilgisine güvenilebilecek olan kişiye yani işinde ehil olana müracaat edilmesini emreder: “*...eğer bilmiyorsanız ilim ehline sorun!*”⁹³⁸ Hz. Peygamber de (s.a.v.) İslâm coğrafyasının farklı bölgelerine tayin ettiği kişilerde (öğretmen, komutan, elçi, imam vb.) yetki ve görev dağıtımında liyakat hususunu göz önünde bulundurmuştur. Çünkü bu kişiler gittikleri yerlerde Hz. Peygamber’i (s.a.v.) temsil etmiş olacaklardır.⁹³⁹ Birisi; Hz. Peygamber’e (s.a.v.), kıyamet ne zaman kopacak diye sorunca; Peygamberimiz (s.a.v.): “*İş, ehil olmayan kimseye verildiğinde kıyameti bekle!*”⁹⁴⁰ şeklinde cevap vermiştir. Bu nedenle meslekte liyakat hem kurumların işleyişinde hem de sosyal hayatın düzeninde vazgeçilmez bir unsurdur.

Her meslek gibi öğretmenlik mesleği de belirli bir liyakata dayanır. Bu mesleği layıkıyla yapan Nurettin Topçu ve Erol Güngör’ün bazı mesleki liyakatları öğrencilik yıllarında belirlemeye başlamıştır. Öğrencilik hayatı üstün başarılarla geçen Topçu, kırk yıllık öğretmenlik hayatını doçent ünvanıyla tamamlamıştır. Ona göre bilgi sahibi olmak unvan sahibi olmak demek

⁹³³ Ayrıntılı bilgi için bk.: Yeşim Toduk, *Türkiye’nin Liderlik Haritası* (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), 434-435.

⁹³⁴ James Kouzes ve Barry Posner, *Liderliği Öğrenmek*, çev: İclal Büyükdevrim Özçelik (İstanbul: Optimist Yayınları, 2018), 16.

⁹³⁵ Niyazi Altınlar, *Geleceğin Lideri* (İstanbul: Diya Kitap Yayınları, 2012), 129.

⁹³⁶ Kur’an-ı Kerim, Bakara Sûresi 2/205.

⁹³⁷ Kur’an-ı Kerim, Nisa Sûresi 4/58.

⁹³⁸ Kur’an-ı Kerim, Nahl Sûresi 16/43.

⁹³⁹ *Hadislerle İslam*, c. 7 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 218.

⁹⁴⁰ Bûharî, “İlim”-2, *Hadislerle İslam*, c. 3 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 543.

değildir. Onun için öğretmenlik mesleği; “kitap sayfalarındaki bilgileri gençlerin dimağına aktarmaktan ibaret değildir; hocanın şahsiyetinden körpe ruhlara aşı vermesini bilmektir. Bunu yapmayan hoca, mesleğinin insanı sayılmaz; belki o sadece mevkiinin bekçisidir.”⁹⁴¹ Topçu’nun ideal insanı yetiştirecek ideal öğretmen vasıflarında iki unsur ön plana çıkar; sorumluluğunu bilen ve mesleğinin adamı olmak.⁹⁴² Mesleğinin adamı olmak mesleğinin gerektirdiği bilgiye sahip olmaktır. Topçu sadece devlet okullarında mesleğini icra etmekle yetinmeyip birçok dergiye yazılar yazmış hatta öncülüğünü yaptığı bir de dergi yayımlamıştır. Ayrıca bilgisini farklı dernek, vakıf vb. yerlerde öğrencilerle paylaşmıştır.

Topçu’nun *İsyân Ahlâkı* olarak çevrilen doktora tezinin Sorbonne’da alanının dünyaca ünlü isimleri tarafından kabul görmesi takdir edilesi bir durumdur. Çünkü bu tez felsefe alanında yapılmış ilk felsefe doktorasıdır ve birinciliğe de layık görülmüştür.⁹⁴³ Topçu’nun Türkiye’de eğitim aldığı yıllarda ve yurt dışındaki eğitim sürecinde başarılı bir grafik çizmesi onun azmi ve ilme merakının neticesi olarak düşünülebilir.

Güngör’ün de Topçu gibi çocukluk döneminde ilmi merakı başlar. Kitaplara olan ilgisinden dolayı daha çocuk yaşlarda çevresinin dikkatini çeker. Osmanlıca konusunda üstün yetenekli olduğunu ileriki yaşlarda göstermiştir. Bolay, Güngör’ün bu konudaki ustalığını şu şekilde ifade etmiştir: “Osmanlıca’yı çok iyi biliyor, eski harfleri çok seri olarak kullanıyordu. Piyade okulunda ders notlarını eski harflerle tutuyor, ben ilahiyat mezunu olduğum hâlde o yazıları okumakta zorlanıyordum.”⁹⁴⁴ Özbaydar da Güngör’ün bu konudaki dikkat çekici yeteneğini övmektedir:

“Geniş ve hazmedilmiş bir Osmanlı kültürü vardı Erol Güngör’ün. Fakültede hepimizin hocası olan rahmetli Mümtaz Turhan’ın, bazen eski bir kelimenin Arapça kökünü veya tereddüt ettiği bir kelimenin eski yazıyla yazılışını ona sorduğu, onun hakemliğine bıraktığı olurdu. Mümtaz hocamız liseyi eski yazı günlerinde bitirmişti ve kendisinden otuz yaş büyüktü. Erol doğmadan tam on yıl önce Latin harfleri kabul edilmiş bulunuyordu.”⁹⁴⁵

Güngör, öğrencilik yıllarında dedesi tarafından öğretilen Osmanlıca’yı öğrenir. Lise yıllarında Mehmet Lütfi İkişen Arapça öğrenir. İlk yazısı lise yıllarında Kırşehir’in mahalli gazetesinde müstear adla yayımlanır, gazetenin yayımlandığı semtte ilgi görür ve herkes yaşça büyük birisi olduğunu düşünür. İlk ciddi yazısı Milliyet Gazetesi’nde yayımlanır (8 Mart 1955).⁹⁴⁶ Deliorman, haftalık bir gazete olan *Ocak*’ın yazı işleriyle ilgilenirken Kırşehir Lisesi’nde

⁹⁴¹ Nurettin Topçu, *Millet Mistikleri...*, 144.

⁹⁴² Mustafa Başaran, “Nurettin Topçu’da İdeal İnsan - İdeal Öğretmen”, *İdeal Türk Eğitimde İdeal İnsan ve Millîlik Arayışları*, Ed: Ali Fuat Arıcı ve Mustafa Başaran, (İstanbul: TEDEV Yayınları, 2019), 461-463.

⁹⁴³ Nurettin Topçu, *İsyân Ahlâkı Notlu Nurettin Topçu Tercümesi ve Eski Harfli Orijinali*, haz: İsmail Kara vd. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 11-13.

⁹⁴⁴ Süleyman Hayri Bolay, “Erol Güngör’e Dair Hatıralarım”, *Selçuk Bakış Prof. Dr. Erol Güngör Hatırasına*, sy. 42 (2017): 67.

⁹⁴⁵ Dursun Gürlek, *Kültür Dünyamızdan Manzaralar* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2017), 118.

⁹⁴⁶ Ersin Özarlan, “Erol Güngör Kronolojisi”, *Erol Güngör*, Ed. Murat Yılmaz (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 14.

okuyan A. Buğra adında bir öğrencinin “ismi hafızama gümüş bir çivi gibi çakıldı” diyerek yazıdaki üst düzey üslûbun ve tahlilin dikkatini çektiğini söyler. Daha sonra bu kişinin Erol Güngör olduğunu öğrenir. Güngör, lise öğrencisiyken Hilmi Ziya Ülken, Ziya Gökalp gibi birçok fikir adamlarının eserlerini okuduğunu vurgular.⁹⁴⁷ Güngör’ün yazılarındaki üslûbunu Ayvazoğlu şu cümlelerle anlatır: “Onun yazdıklarını okurken, zihnimdeki karanlıkların önce yavaş yavaş ağardığını ve sonra birden kuvvetli bir ışıkla silindiğini hissedirdim.”⁹⁴⁸ Alkan içinse Güngör’ün üslûbunun diğer aydınlarınkinden farklı bir yeri vardır: “Erol Güngör, bir edebiyatçı değildir; yazdıklarının edebî kalitesinden söz etmek de manasız görünecektir fakat bütün iddiasız hâliyle, kolay anlaşılabilirliği, manayı fethi ve kavrama silsilesini koparmamaktaki akıcılığı ile onun Türkçesi’ne müstakilen “Erol Güngör üslûbu” unvanı vermek haktır.”⁹⁴⁹

Güngör çok yönlü bir bilim adamıdır. Dünyanın herhangi bir üst düzey üniversitesinde rahatlıkla hocalık yapabilecek bir potansiyele sahiptir.⁹⁵⁰ Şuurlu bir milliyetçi ve dinî yaşamında hassas bir Müslüman olan Güngör, Hacıeminoğlu’na göre “kendi sahasındaki ilmi mertebesi bir yana, Türk fikir hayatının önde gelen simaları arasındadır.”⁹⁵¹ Karataş’a göre Güngör, “neslinin en büyük mütefekkeri” ve “gençliğe nesiller boyu rehberlik edecek şahsiyettir.”⁹⁵² Güngör’ün araştırma konularının bilimsel tahlil şekli çevresindekilerin de dikkatini çekmiştir. Güngör, eserlerinde özgün bakış açısına sahip, Türk kültürünü İslâm dininin esaslarıyla kaynaştırmada mahir, teorik bilgilerle sosyal gerçekleri bağdaştırabilen, somut ve soyut ifadeleri mukayese edebilen, geçmiş ve gelecek arasında köprü kurabilen, ilmi metodları derinlemesine bilen ve meseleleri analiz ederken çok yönlü düşünebilen bir fikir adamıdır.⁹⁵³ Aktay, Türk aydınına model olabilecek ismin Erol Güngör olduğunu belirterek onun ilimde üstün meziyetini şu şekilde ifade etmektedir: “Hem dil biliyor hem tarih, hem Türkiye’yi biliyor hem dünyayı, hem köklü bir geleceğin içinden konuşuyor hem de modernleşmenin tabiatından haberdar, hem siyasetin içinde kalabiliyor hem siyaset ile bilim arasındaki ayırımın ve geçiş noktalarının çok iyi farkında. Tam bir organik aydın.”⁹⁵⁴

Günümüzde geçerliliği hâlen devam eden 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu Madde 43, üçüncü kısmında öğretmenlik mesleği şu şekilde izah edilmiştir: “Devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleğidir. Öğretmenler bu görevlerini Türk Millî Eğitiminin amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak ifa etmekle yükümlüdürler. Öğretmenlik mesleğine hazırlık genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon ile sağlanır.”⁹⁵⁵ *İhtisas* mesleği olarak görülen öğretmenliğin ise üç temel bileşeni vardır: 1. Genel kültür, 2. Özel alan ve 3. Pedagojik formasyondur (Öğretmenlik meslek

⁹⁴⁷ Altan Deliorman, *Türk Yurdunun Bilgeleri Portreler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 24.

⁹⁴⁸ Beşir Ayvazoğlu, *Deferimde Kirk Suret* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), 143.

⁹⁴⁹ Ahmet Turan Alkan, “Halefi Olmayan Bir İlim Adamı: Erol Güngör”, *Doğu Batı*, sy. 11 (2000): 165.

⁹⁵⁰ Sabri Özbaydar, “Hocam Erol Güngör”, *Erol Güngör*, Ed. Murat Yılmaz (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 74.

⁹⁵¹ Necmettin Hacıeminoğlu, “Bir Meşale Söndü”, *Yeni Düşünce Dergisi*, sy. 82 (1983): 4.

⁹⁵² Şaban Karataş, “İki Yakını Erol Güngör’ü Anlatıyor”, *Yeni Düşünce Dergisi*, sy. 82 (1983): 5.

⁹⁵³ Cafer Vayni, “Bu Ülkenin Aydını: Erol Güngör”, *Kültür Dünyası Dergisi*, sy. 12 (1998): 40.

⁹⁵⁴ Yasin Aktay, *Türk Sosyoloji Tarihine Katkı* (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 156.

⁹⁵⁵ http://oygm.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2017_11/08144011_KANUN.pdf erişim tarihi: 26 Ağustos 2019.

belgesi).⁹⁵⁶ Öcal, Millî Eğitim Temel Kanunu'nda belirtilen bu üç öğretmen niteliğini doğru bulsa da yetersiz görmektedir. Ona göre bu üç vasfa eklenmesi gereken "ahlâki şahsiyet/kişilik ve karakter" niteliğidir. Çünkü bu vasıftan yoksun bir öğretmen diğer üç vasfa sahip olsa da yetersizdir, eksiktir ve öğretmenlik mesleğine layık değildir.⁹⁵⁷ Ersoy ise şiirinde ahlâki lider olarak *muallimin* dört özelliğini şu şekilde tespit etmiştir: İman, edep, liyakat ve vicdan.⁹⁵⁸ Öğretmenlerin sadece ruh ve beden terbiyecisi olmaları ve devlet memuru olmaktan öte ahlâki lider olarak bazı sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklarından biri de bilgi yönünden yeterli donanıma sahip olmaktır. Aydoğan, bu sorumlulukları şu şekilde sıralamaktadır: "1. Alanına hâkim olmak, 2. Bilgisini aktarabilme yeteneğine sahip olmak, 3. Öğrenmeye elverişli sınıf yönetimi oluşturmak, 4. Etkili sınıf iklimi oluşturmak, 5. Kayırmacılık yapmamak, 6. Ahlâk eğitimi yapmak, 7. Öğrenci ve ailesi ile ilgili bilgileri üçüncü şahıslarla paylaşmamak, 8. Branşın özelliklerinin farkında olmak."⁹⁵⁹

Eski dönemlerde örgün eğitim kurumları, bilgi erişimin zor olduğu, sanayi döneminin etkili olduğu ve tek tip öğrenci yetiştirmeyi hedefleyen kurumlardı. Oysa günümüzde bireysel eğitimin gerekli olduğu ve bilgiye erişimin teknoloji vesilesiyle daha kolay olduğu kabullenilmiş bir gerçektir. Aşırı bilgi deposunda boğulan öğrenci kitlesi, öğrencinin merak duygusuna yönelik olmayan ders içerikleri, toplumsal kuralları tanımayan benlik duygusu, teknoloji bağımlılıkları, insani melekelerin kıymetini bilmeyen öğrenci ve öğretmenlerin varlığıyla karşı karşıyayız. ⁹⁶⁰ Halbuki çağın gereklerine uygun eğitim-öğretim süreci içinde olmamız gerekir. Bu sebeple öğretmenler bilgilerini; öğrencileri tanıma, keşfetme, analiz etme vb. özelliklerini ortaya çıkarmak ve her şeyden önce ahlâki lider olmaları yolunda kullanmaları gerekir. Bunun için günümüz öğretmenleri birçok alanda bilgi yönünden donanımlı olmalıdır. Öğretmenlerin, Topçu ve Güngör örnek modelindeki gibi ahlâki liderler olarak yetiştirilmesi önem arz etmektedir.

3. 2. 3. Âlimlere saygı duymak

Müslümanları araştırmaya, düşünmeye, öğrenmeye sevk eden yüce dinimizin ilk emri *oku* ayetidir.⁹⁶¹ Dinimiz, okumayan toplumların ise sonlarının hüsrana olacağını bildirir: "Sakın, okumazlık etme! Çünkü insan, muhakkak azar."⁹⁶² Âlimler, *oku* ifadesine; okumayı Allah adına yapmak, kendi kendini yeterli görüp taşkınlıkta bulunmamak, yaratılışın anlamını idrak

⁹⁵⁶ Ahmet Mahiroğlu, "Öğretmenlik Mesleği ve Öğretmen Yetiştirmede Gelişmeler ve Yenilikler", *Eğitim Bilimine Giriş*, Ed: Özcan Demirel ve Zeki Kaya (Ankara: Pegem Akademi, 2015) 402-403.

⁹⁵⁷ Mustafa Öcal, *Genç Din Eğitimsine Mektuplar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 198.

⁹⁵⁸ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat-1*, haz: Ömer Faruk Huyugüzel vd. (İstanbul: Feza Gazetecilik, t.y.), 526: "*Muallimim*" diyen olmak gerektir **imanlı**;

Edebli, sonra **liyakatli**, sonra **vicdanlı**.

Bu dördü olmadan olmaz: Vazife, çünkü, büyük;"

⁹⁵⁹ İsmail Aydoğan, *Kültür Temelli Eğitim* (Ankara: Harf Yayınları, 2017), 29-32.

⁹⁶⁰ Sinan Canan ve Mustafa Acungil, *Dijital Gelecekte İnsan Kalmak* (İstanbul: Tuti Kitap, 2018), 163.

⁹⁶¹ Kur'an-ı Kerim, Alak Sûresi 96/1.

⁹⁶² Kur'an-ı Kerim, Alak Sûresi 96/6.

etmek, bilgi edinme sürecinde imkân ve yetenekleri kullanmak vb. manalar vermişlerdir.⁹⁶³ İlimleri elde etmenin ana kaynaklarının en mühimi ilim adamları/öğretmenler olmuşlardır. Kur'an-ı kerimde ilim adamlarının önemine dair birçok ayette de vurgu vardır: *"Allah, kendisinden başka ilah olmadığı gerçeğine şahit olmuştur. Bütün melekler ve ilim büyükleri de, adalet ve hakkaniyet göstererek şahitlik etmişlerdir."*⁹⁶⁴, *"Olgunluk çağına geldiğinde, biz ona ilim ve hüküm bahsettik. İşte biz, iyilik yapanlara karşı böyle karşılık veririz."*⁹⁶⁵ Hz. Âdem'e (a.s.) meleklerin secde etmesi de⁹⁶⁶ hem onun (a.s.) ilminden dolayı hem de meleklerin insanın varlığına olan (bilen varlık) saygısından dolayıdır. Peygamberimiz de (s.a.v.) ilim sahibi insanlara saygı göstermenin önemini şu sözleriyle belirtmiştir: *"Kuşkusuz âlimler Peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakmışlardır; onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa büyük bir pay almış olur."*⁹⁶⁷

İlim adamlarına saygılı insanların belirgin özellikleri arasında tevazu sahibi olmaları ve ilmi merak vardır. Bu özellikleri meslek hayatlarının her aşamasında gösteren Topçu ve Güngör, ilim sahibi insanlardan istifade etmeye her yaşta çalışmışlar ve ilim adamlarına saygıda da örnek olmuşlardır. Erverdi, talebe gözüyle Topçu'da hayranlık uyandıran bir ilim adamına saygısını şu cümlelerle anlatır: *"Liseden hocası Cemil Sena Bey'in karşısında oturmasını görmüştüm. Fikirlerine katılmadığı halde, hocası karşısında bir öğrenci duruşuna sahipti. Bizlerle oturduğunda da ayak ayak üstüne attığını hiç görmedim."*⁹⁶⁸ Enginartan, Topçu'nun bir hatırasını şu şekilde aktarır: Faşist Mussolini devrinde, Fransa'da öğrenci olan Topçu ara sıra İtalya'ya gidip Roma Üniversitesi'ndeki bazı derslerini takip eder. Bu seyahatlerin birinde İtalya'ya girişte Roma tren istasyonunda diğer yolcuların bavulu didik didik aranır. Bavulda bulunan kitap Maurice Blondel'e aittir ve kitapta "Değerli Dostum" diye başlayan Topçu adına bir ithaf yazısı vardır. Gümrük memuru bu yazıyı okuyunca Topçu'ya, "Siz Mösyö Blondel'i nereden tanıyorsunuz?" diye sorar. Topçu, "Öğrencisiyim." diyerek cevap verir. Bu cevabı alan gümrük memuru bavulu kapatıp, Topçu'nun ısrarlarına rağmen gideceği yere kadar taşır ve tren hareket edene kadar da saygı duruşunda bekler. Topçu bu olayı anlatırken *"İşte, Hristiyan değerleri ile yetiştirilen sıradan bir gümrük memurunun, öğrencisinin şahsında Katolik bir filozofa gösterdiği hürmet, Blondel'in öğrencisinin kötü bir şahıs olamayacağını kabul ediyor."* der.⁹⁶⁹ Işık, bu olaya binaen şu şekilde yorum yapar: *Sıradan bir gümrük memurunun, bir ilim adamının ismine gösterdiği saygı ve güvenle, ülkemizdeki ilim adamlarına gösterilen saygı mukayese edildiğinde ne kadar hazin bir hâlde olduğumuz ortaya çıkacaktır.*⁹⁷⁰ Topçu, ahlâklı ve ilkeli olan ilim adamına kim olursa olsun hangi inanca sahip

⁹⁶³ Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 652.

⁹⁶⁴ Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân Sûresi 3/18.

⁹⁶⁵ Kur'an-ı Kerim, Yusuf Sûresi 12/22.

⁹⁶⁶ Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi 2/34.

⁹⁶⁷ Tirmizi, "İlim", *Hadislerle İslam*, c. 1 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 373.

⁹⁶⁸ Ezel Erverdi, *Nurettin Topçu...*, 455-456.

⁹⁶⁹ Tuncer Enginertan, "Çağdaş Bir Mistiğin Hayatına Dair Bazı Notlar", *Nurettin Topçu*, Ed. İsmail Kara (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009): 93.

⁹⁷⁰ Emin Işık, *Nurettin Topçu Çağdaş Bir Dervişin Dünyası* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 57.

olursa olsun ona saygıda kusur etmemiştir. Bu sebeple öğrencileri, meslektaşları arasında farklı ideoloji ve dinî tercihe sahip kişiler de olmuştur. Örneğin İstanbul Erkek Lisesi'nde görev yaparken, sık sık görüştüğü takdir ettiği meslektaşlarından biri de Marxist Keyise İdalı'dır. Türkiye'de siyasal çatışmaların en yoğun olduğu zamanlarda komünist damgası yemiş Sabahattin Ali'yi talebelerine okumayı tavsiye etmesi,⁹⁷¹ Topçu'nun kompleksiz tutumunun bir göstergesidir. Yine 1965 seçimleri sonucunda T.İ.P'den meclise giren Ali Aybar'ın adını duyduğunda; "Hele şükür, meclise bir adam oğlu adam da girmiş" demiştir. Topçu'nun siyasetten uzak, işin ehli olan insanlara memleket hizmetinde fırsat verilmesini takdir etmesi, onun nasıl bir ahlâk dünyası olduğunu da ispatlamaktadır.⁹⁷² Topçu saygı duyulması gereken ölmüş şahsiyetleri *büyük ruh sahibi* kişiler olarak adlandırmaktadır. Bu insanlar vatan uğruna, din uğruna ölmüş büyük ruhlardır. Bu büyük ruhlar ise "peygamberler, veliler, hakimler, filozoflar, ahlâkçılar ve sanatkârlardır."⁹⁷³

Bir âlim olarak Güngör de ilim adamlarına hürmette kusur etmemiştir. Onu tanıyan Altan Deliorman, hatırasından bahsederken Güngör'ün Hocası Mümtaz Turhan'a olan hürmetine şu şekilde değinir: "Oğlu dünyaya geldiği zaman, ona hocasının soyadını vermişti. Turhan. Niye "Mümtaz" koymadığını soranlara da oğlu ilerde olumsuz ve yakışsız hitaplara maruz kalırsa, o adın hatırasına saygısızlık olabileceğini söylüyordu. Ne kadar ince düşünceliydi."⁹⁷⁴ Güngör, "Mümtaz Turhan'ın Ardından" adlı makalesinde, "fikirlerim onun düşüncesinin bir uzantısı" dediği hocası Turhan'ın ölümünden on dört yıl sonra bir yazı kaleme almasının sebebini ise şu şekilde izah etmiştir:

"Eğer onu kaybettiğimiz zaman hakkında bir şeyler yazmaya kalksaydım, içimdeki ızdırabı dile getirmeye kalkacak ve böyle en azından onun hatırasına saygısızlık etmiş olacaktım. Ondan öğrenebildiğim ölçüde nefsimi hâkim olmaya çalıştım, aramızdaki hissî yakınlığın düşüncemi bozmayacak kadar gerilerde kalacağı bir zamanı bekledim."⁹⁷⁵

Güngör, hocası Turhan'a saygısını şöyle açıklar: "Onun kıymet verdiği ve itina ile yetiştirmeye çalıştığı bir talebe olmam bana hayatım boyunca gurur verecektir. Bu kitapta⁹⁷⁶ birtakım yanlışlar varsa, bunlar Profesör Turhan'ın hayatta olmayışı yüzünden düzeltilememiştir."⁹⁷⁷ Güngör'ün ve birçok aydının ilim adamlarına saygı duyularının arkasında aslında o kişilerin büyük adam/âlim olmaları yatmaktadır. Bu kişiler de kendileri gibi zamanın büyük

⁹⁷¹ Muzaffer Civelek: "Kürk Mantolu Madonna'nın mistik ve romantik yazarı Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf romanındaki karakter ve yazarın çizdiği sefil, bitkin, acılı Anadolu gerçeği, mütegalibe karşı ezilen Anadolu insanının acıları Nurettin Bey'i derinden etkilemiş olmalı ki Sabahattin Ali'ye sempatiyle bakıyor ona 'solcu', 'komünist' ve 'vatan haini' denmesine aldırmadan eserlerinin okunmasını istiyordu." [Muzaffer Civelek, *Kırk Yıl Sonra Dün Gibi Nurettin Topçu* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 23.]

⁹⁷² Süleyman Seyfi Ögün, "Zor Zamanda İlkeli Düşünmek Ya Da Nurettin Topçu ve Mehmet Ali Aybar", *Türkiye Günlüğü*, sy. 22 (1993): 31.

⁹⁷³ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 121.

⁹⁷⁴ Altan Deliorman, *Türk Yurdunun Bilgeleri Portreler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 24.

⁹⁷⁵ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 213.

⁹⁷⁶ Türk Kültürü ve Milliyetçilik

⁹⁷⁷ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 11.

adamlarını yetiştirmişlerdir. Ortaylı, Türkiye'deki eski kurumların "adam yetiştirdiğini" vurgular.⁹⁷⁸ Ögün'e göre *büyük adam* olmak başarılı adam olmaktan farklıdır. Birincisi; *büyük adam* yaptıkları ya da başardıklarının ötesinde büyük düşlerin adamıdır. İkincisi; yaptıkları ya da başardıklarının ötesini çağrıştırarak başka işlerin de müjdesini veren adamdır.⁹⁷⁹ Bacanlı'ya göre bir okuldan *büyük adam* çıkarıyorsa -kesin bir ölçüt olmasa da- başarılı bir okul olarak addedilebilir.⁹⁸⁰ Güngör için *büyük adam* olan Turhan, talebesi tarafından ve sonraki nesillerden tarafından saygıyla anılmışlardır.

Victoria Eğitim Enstitüsü⁹⁸¹, kurumlarında çalışan öğretmenler için birtakım meslek etiği/ahlâkı kodları belirlemişlerdir. Dürüstlük, saygı ve sorumluluk bu kodların en belirgin olanlarıdır. Kodların amacı ise öğretmenlik mesleğindeki uygulamalara ve davranışlara rehberlik eden değerleri belirtmek, bir meslek olarak öğretmenlikte kamu sorumluluğunun sağlanması ve halkın öğretmenlik mesleğine olan güvenini arttırmak. Özdemir vd. öğretmenlerin meslek etik algıları ile ilgili yaptıkları araştırmada öğretmenlerin; meslekî yeterliliğin tek başına yeterli olamayacağını aynı zamanda meslekî etik kültürünün de benimsenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Verilere göre en çok vurgulanan meslekî etik ilkelerinin başında *saygı* gelmektedir.⁹⁸²

Öztürk ve Taluk, lise öğrencilerine televizyon dizi karakterlerinin rol modellik etkisini tespit amacıyla 27 anket sorusu yöneltilmiştir. "Hangi mesleği yapmayı düşünüyorsunuz?" sorusuna en fazla cevap *öğretmen* olmuştur.⁹⁸³ Öğretmenlik mesleği sadece Türkiye'de değil birçok ülkede saygı gören meslekler arasındadır. Vakay Derneği tarafından, 2018 Küresel Öğretmen Durumu Endeksi için 35 farklı ülkeden bin kişiye sorular sorularak 0-100 arasında puanlama yapılmıştır. 2013 yılında yapılan araştırmaya göre bazı ülkelerde puan düşüşü gözükse de çok da belirgin bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; öğretmenler en çok Çin'de saygı gördüğü tespit edilmiştir. Daha sonra sırasıyla Malezya, Tayvan, Rusya, Endonezya, Kore, Türkiye gelmektedir. Öğretmenlerin en az saygı gördüğü ülkeler ise sırasıyla Brezilya, İtalya, Gana, Arjantin'dir. 35 farklı ülkede genellikle; "Yaşlı insanların öğretmenlere saygısı daha fazla oluyor; üniversite mezunları, mezun olmayanlara göre daha fazla saygı duyuyor; kadın oranına göre erkekler daha fazla saygı duyuyor;

⁹⁷⁸ İlber Ortaylı, *Zaman Kaybolmaz*, Söyleşi: Nilgün Uysal (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 454.

⁹⁷⁹ Süleyman Seyfi Ögün, *Politika ve Kültür* (Bursa: Dora Yayınları, 2010), 307.

⁹⁸⁰ Hasan Bacanlı, "Eğitim, Başarı ve Ders Kitapları", *Türk Yurdu Dergisi*, sy. 360 (2017): 29.

⁹⁸¹ Erişim tarihi: 30 Ocak 2020, https://www.vit.vic.edu.au/_data/assets/pdf_file/0018/35604/Code-of-Conduct-2016.pdf Öğretmenlik meslek etik kodları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gözde Türkmenoğlu, "Öğretmenlik Meslek Etiği", *Eğitimde Ahlâk ve Etik*, Ed. A. Faruk Levent (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019), 113-129.

⁹⁸² Gökçe Özdemir vd.. "Öğretmenlerin Etik Algıları: Kendi ve Diğerleri". *Uluslararası Etik Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Kitabı*. Edt. Mahmut Çınar, Ayhan Özer ve Ali Özkan, 183-194. Gaziantep: 2018.

⁹⁸³ Emine Öztürk ve Abdülselem Taluk, "Ortaöğretim Öğrencilerinin Yeni Modelleri Olarak Dizi Karakterleri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 21 (2011): 187.

ebeveynler, çocuğu olmayanlara göre daha fazla saygı duyuyor; Müslüman toplumlarda öğretmenlere saygı daha fazla oluyor.⁹⁸⁴

Nüfusunun büyük bir kısmı Müslüman olan ülkemizde öğretmenlik saygı duyulan meslekler arasında olsa da Türkiye son 5 yılda öğretmenlerin en çok değer kaybettiği üç ülkeden biri olmuştur.⁹⁸⁵ Şartlar ne olursa olsun öğretmenlik mesleğine aşk ile bağlanmış Topçu ve Güngör, öğretmenlik mesleğinin itibarını her zaman yükseltmeye çalıştıkları için saygı duyulan şahsiyetler olmuştur.

3. 2. 4. İtidalli (Ölçülü) Olmak

İnsan ilişkilerinin sağlıklı olabilmesi için toplumsal ahlâki değerlere riayet edilmesi gerekir. Bu değerlere riayet; kişiyi aşırılıktan sakınan ölçülü insan olmasına da katkı sağlar. Ölçülü insan; hak hukuk konusunda hassas, faydalı işlerle meşgul, adaletli, sabırlı ve hoşgörülüdür. Allah (c.c.), ölçülü insanların hakkı ve sabrı tavsiye edenler olduğunu söyler: *“Asr’a yemin olsun ki. İnsan mutlak bir hüsrandır. Ancak, iman edip yararlı işler yapanlar, birbirlerine hep hakkı vasiyetleşen ve sabrı tavsiye eden kimseler başka.”*⁹⁸⁶ Eğitim faaliyetleri de bir nevi tavsiye yani nasihat olduğu için bilgiyi elde etme sürecinde karşılaşılan zorluklarda, hata ve kusurlu durumlarında ilimle meşgul olanlara sabır ve dayanıklılık aşılmalıdır. Hz. Peygamber de (s.a.v.) tebliğ vazifelerinde karşılaştığı zorlukları itidalli davranışlarıyla aşmıştır. İnsanlara karşı hoşgörülü, adaletli ve yumuşak sözlü olmuştur. Peygamberimizin (s.a.v.) bu davranışlarının günümüz öğretmenleri tarafından eğitim öğretim ortamına yansıtılması başarıya ulaşmak için önemli etkenlerdendir. Topçu ve Güngör bahsedilen bu davranışları öğrencilerine aktarmada başarılı olduğu için öğrencilerinin kalplerinde yer edinmişlerdir.

Topçu her daim aşırıcılıktan kaçmış bir denge adamıdır. Zorlama ve baskıyı sevmeyen, yaşadığı olumsuz olaylar karşısında (sürgün, mesleki ceza, akademisyen olmasının engellenmesi vb) zorluklar çıkarmamış, sabırla üstesinden gelmeye çalışmıştır. Onun bu ölçülü tutumu meslek hayatına da yansmıştır. Topçu’ya göre zaten öğretmen önündeki engellere tahammül eden ve tahammül ederken mutluluk duyan kişidir.⁹⁸⁷ Topçu, toplumsal düzeni bozucu hareketlerden uzak durmakla birlikte ahlâksızlığa karşı da durulması gerektiğini savunur. Bu müspet harekete isyan ahlâkı derken, düzen yıkıcılara karşı da yumrukla değil kalple karşı konulması gerektiğini düşünür. Örneğin, dönemin hâkim olduğu ideolojilerin, öğrencileri sağ-sol diye böldüğü, sol görüşteki öğretmen ve öğrencilerin dersleri

⁹⁸⁴ “Araştırma: Türkiye, son 5 yılda öğretmenlerin en çok değer kaybettiği üç ülkeden biri oldu”,<https://tr.euronews.com/2018/11/09/turkiye-de-ogretmenlerin-itibari-erozyona-ugradi-oecd-pisa-testi-varkey-vakfi> Erişim tarihi: 04 Eylül 2019.

⁹⁸⁵ “Araştırma: Türkiye, son 5 yılda öğretmenlerin en çok değer kaybettiği üç ülkeden biri oldu”,<https://tr.euronews.com/2018/11/09/turkiye-de-ogretmenlerin-itibari-erozyona-ugradi-oecd-pisa-testi-varkey-vakfi> Erişim tarihi: 04 Eylül 2019.

⁹⁸⁶ Kur’an-ı Kerim, Asr Sûresi 103/1-3.

⁹⁸⁷ Nurettin Topçu, *Türkiye’nin Maarif Dâvası...*, 73.

boycot ettiği bir zamanda Topçu, öğretmen ve öğrencileri uyarmış ve derse girmeme eylemine uymayarak dersine girmiştir. Öğrencilere boycott ve grevin ahlâki olmadığını anlatmıştır. Yüksel bu olay hakkında şunları söylemiştir: "... koca memlekette hür düşünce çerçevesi içinde, hesaplı korkulardan uzak, aklın gösterdiği yolda ve ahlâkın dışına çıkmadan boycott ve greve iştirak etmeyen muhtemelen tek hoca ve tek sınıf kendi sınıfı olmuştur."⁹⁸⁸

Topçu, toplumsal olaylarda ayrıştırıcı olmak yerine birleştirici, yıkıcı olmak yerine yapıcı olmuştur. Bunu 6. Filo Olayları'nda (1967-1971) yaşanan hadiselerde görmek mümkündür. 6. Filo Olayları'ndan sonra sol görüşlü gençlerle sağcı/İslâmcı görüşlü gençler arasında çatışma yaşanır (16 Şubat 1969). Olayda binlerce genç yaralanır. Bu olay tarihimize *Kanlı Pazar* olarak kayda geçer. Topçu'nun bu olayı kıvılcımlayan, İslâmcı görüşü savunan şahıs ve neşriyatları eleştirmesi onu muhafazakâr çevrelerle arasının açılmasına da neden olur. Çoğu kişi iç tenkitten ziyade dış tenkitten bulunurken; Topçu ise sert bir üslupla Kanlı Pazar'da ön plana çıkan Müslüman camiayı eleştirir.⁹⁸⁹ Topçu'nun bu olaylara binaen yazdığı *Kin ile Din Birleşemez* başlıklı yazısı onun olaylara ideolojik kalıplardan uzak ahlâki yönden yaklaştığının da bir göstergesidir. O, sağcı ya da solcu sınıflamalara aldırılmadan hakkaniyet ölçüsünde olaylara sebep olan ideoloji ve neşriyatları eleştirmiştir.

Güngör de Topçu gibi taşkın ideolojik görüşlerden ve siyasi olaylardan muzdariptir. Güngör'e göre sosyalistler yapmayı değil yıkmayı iş edinmişlerdir. *Yıkma* ve *yapma* eyleminin tesirini ise şu örnekle izah etmiştir: "Süleymaniye'nin yapılması için Sinan gibi bir dehaya, Kanunî gibi bir hükümdara, Osmanlı'nın organizasyon kabiliyetine ve yıllar süren emeklere ihtiyaç vardır; ama ellerine birkaç sandık dinamit verilmiş iki geri zekâlı bu yapıyı yıkmaya yeter."⁹⁹⁰ Güngör, kendinden önceki nesil ve kendi dönemindeki nesil arasında çok müstesna yeri olan aydındır. Güngör'e göre Müslüman birisi ölçülü olmalı ve olaylara akılcı bir bakış açısıyla yaklaşmalıdır. Güngör, bilgilerini aktarırken hep makul/aklı/rasyonel bir bakış açısına sahiptir. Fakat Ona göre rasyonellik/akılcılık hissiz, heyecansız, duygusuz vb olmak anlamında değildir. Akıl kadar duygular da önemlidir.⁹⁹¹ Akıl ve duygudan yaratılmış insan, bu vasıflarını ölçülü bir şekilde kullanılmalıdır. Hatta bu ölçülülük bir insanı hatta bir eşyayı severken bile olmalıdır. Güngör'ün Gökalp'ın kültür-medeniyet konusundaki eleştirileri *Töre Dergisi*'nde yayımlandığında Mahir İz, "İşte Erol Güngör bu yazısıyla hocası Mümtaz Turhan'ı

⁹⁸⁸ A. Nuri Yüksel, "Mektep İnsan N. Topçu", *Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi*, sy. 112 (1976): 78.

Topçu'nun öğrencileriyle aralarında geçen olay şu şekilde yaşanır: "Yerine geçip oturmuş, biraz düşünmüş ve onlara, 'niçin arkadaşları ve hocaları dışarıda, dersleri boycott ederken burada bulduklarını' sormuş ve talebelerinden 'kendisini dinlemek istedikleri, ders almak arzusunda buldukları' cevabını almıştı. Bunun üzerine Topçu, 'İsteyenin, dışarıya çıkabileceğini, hür düşünceli olmak lâzım geldiğini, ancak böyle bir hareketi tercih edene kızmayacağını, darılmayacağını, sadece bir tek mantikî cümle ile dışarıya çıkmasının, boykota iştirak etmesinin sebebini izah etmesini isteyeceğini...' söylemiş fakat kimsenin yerinden kalkmadığını, aksine hocalarını dinlemek istediklerini ifade ettiklerini görünce boycott ve grevin ahlâki olmadığını, hele öğretmen gibi, mesleklerin en mukaddesini ifa eden bir insanın boycott yapmaya, grev yapmaya asla hakkı olmadığını... Uzun uzun izah etmiş...." *A.g.m.*, 78.

⁹⁸⁹ İsmail Kara, *Sözü Dilde Hayâli Gözde* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 34.

⁹⁹⁰ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 356.

⁹⁹¹ Süleyman Hayri Bolay, "Erol Güngör (1938-1983)", *Erol Güngör*, Ed. Murat Yılmaz (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 133.

da aştı” demiştir. Çevresinden bu kadar övgü dolu sözler duymasına karşın, o enaniyete kapılmadan toplum içinde ölçülü tavrından asla vazgeçmemiştir. Ziya Gökalp’ın bazı görüşlerine tenkit yazısı yazdığı sıralarda Emiroğlu’nun şahit olduğu şöyle bir olay yaşanır: “Erol Güngör tenkit yazısını yazdığında bir grup genç Töre Dergisi’nin İstanbul’daki yazıhanesini basar. Olay şahitlerinden Hasan Hüseyin Emiroğlu, Güngör’ün gençlere hiç kızmadığını, gayet sakin konuşup onları ikna ederek, gençlerin barış içinde ayrıldıklarını aktarır.”⁹⁹² Güngör kendi ideolojisine yakın fikir adamlarının eleştirisinde bile üslûbunda ölçülü olduğu gibi kendini eleştirenlere karşı tepkisi de ölçülü olmuştur. Hatta bu ölçülü tutum Hocası Mümtaz Turhan’ın vefatından uzun yıllar sonra kaleme aldığı yazısından da anlaşılmalıdır: “Eğer hocam hakkında ölümünden kısa süre sonra bir şey yazsaydım, duygularıma kapılıp yanlış veya abartılı değerlendirmelerde bulunabilirdim. Objektif olabilmek için uzun bir zaman geçmesini beklemem bu sebeptendir.”⁹⁹³

Öğretmenlerin, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen amaçlar doğrultusunda öğrenciler yetiştirilmesi istenilir.⁹⁹⁴ 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’da Türk Millî Eğitiminin Amaçları arasında şu ifadeler yer almaktadır: “*Türk Milletinin bütün fertlerini (...) ... ahlâk, ruh ve duyu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere (sahip)... kişiler olarak yetiştirmek.*”⁹⁹⁵ Belirtilen bu amaçlardan anlaşıldığı gibi ahlâki bir öğretmen dengeli/ölçülü bir kişiliğe sahip olmalıdır. Topçu ve Güngör’ün fikirde, davranışta *denge adamları* olarak itidal sahibi olmaları, günümüz öğretmenlerine örnek olacak niteliktedir.

3. 2. 5. Vatan sevgisine sahip olmak

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) birçok savaşta bulunmuş, şöhret ve gösteriş için savaşmayı da men etmiştir. Efendimiz’e (s.a.v.) göre savaş, saldırı ve yok etme mücadelesi değil; savunma, istiklâl mücadelesi, Müslüman’ın vatanında kimliği ve kişiliğiyle var olması demektir. Zulme ve zalime karşı haklıdan tarafa olmaktır. Bu ise bazen kalemle de olabilmektedir.⁹⁹⁶ Müslümanların vatanında kültürünü muhafazası ve inancını özgürce yaşaması için günümüzde kalemle mücadelenin yani manevî cihadın önemi büyüktür. Bunun için bireylerde tarih şuurunun olması gerekir. Mezhep kavgalarının, ırkçı tutumlarının İslâm coğrafyasında zararları yakın tarihte görülmüştür. Şuurlu bir Müslüman millî duygu

⁹⁹² İskender Öksüz, *Alt Akıl: Aptallar ve Diktatörler* (Ankara: Panama Yayıncılık, 2017), 331.

⁹⁹³ Altan Deliorman, *Türk Yurdunun BilgeleriPortreler...*, 27.

⁹⁹⁴ Erol Güngör, belirlenen bu amaçların netlik içermediğini sitemkâr bir üslûp dile getirmiştir: “... Türkiye’de millî eğitimin temel prensipleri ve hedefleri nelerdir? Bizim ülkemizde öğretmenin ülke çocuklarına neleri hangi önem sırasına göre vermesi beklenmektedir? Nasıl bir insan tipinin veya tiplerinin yetişmesini istiyoruz? Bu insan tipi bizim hangi hedeflere ulaşmamızda yardımcı olacaktır? Bu sorulara açıkca bir cevap verebileceğimizi söyleyemeyiz. Eski eğitimin belli değerleri vardı, çünkü o eğitim kıymet sistemi bakımından istikrarlı bir cemiyeti temsil ediyordu.” [Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 69.]

⁹⁹⁵ Millî Eğitim Temel Kanunu, erişim tarihi: 26 Ağustos 2019. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>

⁹⁹⁶ *Hadislerle İslam*, c. 4 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 481.

hassasiyeti taşıyan vatanperver insandır. İslâm dini de vatan, bayrak ve millet sevgisini meşru kabul etmiştir.⁹⁹⁷

Nurettin Topçu ve Erol Güngör için en hassas kavramlardan biri de *vatandır*. Onların bu kavram etrafındaki görüşleri hâlen güncelliğini koruyan mevzular arasındadır. Topçu ve Güngör'ün kültürel milliyetçiliğe dayalı görüşleri din ve vatan kavramları arasındaki kuvvetli bağın ayrılamaz oluşu üzerinedir. Bu dünya görüşleri onların meslek hayatlarına da tesir etmiştir. Örneğin Topçu'nun doktora tezi savunmasındaki ülkesine gösterdiği hassasiyet ilim çevresi tarafından her zaman takdir görmüştür. Sılay'ın anlattıklarına göre üniversitenin geleneklerinden biri de en iyi dereceyle mezun olan öğrencilerin ödüllendirilmesiydi. Yetkili Profesör Topçu'ya, "Efendim, bir altın saat mi? Amerika veya Kuzey Avrupa'ya bir mavi yolculuk mu? Hangisini tercih ederseniz onu alacaksınız veya o ülkeye seyahat edeceksiniz!" tarzında tercihler sunar. Topçu'nun cevabı ise gayet mânidar olur: "Sorbonne Üniversitesi'nin giriş ve çıkış kulelerinde yirmi dört saat ay-yıldızlı Türk bayrağının dalgalanmasını istiyorum!" der ve isteği kabul olur.⁹⁹⁸ Konukman'ın bu ödüllendirme hakkındaki düşünceleri ise şu şekildedir: Sorbonne'deki geleneklerden biri de okulu birincilikle bitiren öğrencilere diploma töreninde istekleri sorulur ve yerine getirilirdi. Topçu'da: "Bir Türk Bayrağı getirtiniz ve Türk İstiklâl Marşı'nı bu salonda söyletiniz." der.⁹⁹⁹

Topçu'ya göre bir insanın kendine milliyetçi diyebilmesi için kendi menfaatinden önce milletini düşünen, milleti için yaşayan, iradesini hayırlı hizmetlere kullanan bir vatansever olması gerekir.¹⁰⁰⁰ Topçu için vatan sevgisi demek sadece hissi değil aynı zamanda vatani için bir çabanın içinde olabilmektir. Tarihte bu çabayı gösterenler, ruhçu milliyetçiliği kuranlar ise Melikşah, Mevlâna, Yunus ve Yavuz olmuştur.¹⁰⁰¹ Anadolu toprağında ruhçu milliyetçiliğin kök salıp meyve vermesinde bu şahısların İslâmî yaşayışları olmuştur. Bu nedenle İslâm'dan kopuk bir milliyetçilik anlayışının devamı neredeyse imkânsızdır. Topçu'nun İslâm ahlâkı temeline dayalı milliyetçilik anlayışı; farklı görüşlere karşı şiddete dayanmayan, topluma ışık olmuş liderleri örnek almaya ve iyi bir insan yetiştirme mesuliyetine dayanır.¹⁰⁰² Topçu, vatanseverliğinin merkezindeki milliyetçilik anlayışı doğrultusunda mesleğini icra etmiş ve talebeler yetiştirmiştir.

Devleti var eden en mühim unsurlardan biri de vatandır. Vatan sevgisi, devletin bölünmezliğine ve sürekliliğine dayanır. Devlete bağlılık; "Her şeyi devletten beklemek gibi bir dilencilik değildir. Bilâkis bütün fedakârlıklara hazır bulunan kuvvetlerini devletin kutsal kumandasına teslim ediş hâlinde bir kahramanlıktır."¹⁰⁰³ Devletin varlığı mazisindeki sağlam esaslara dayanmalıdır. İslâm esaslarını kendine şiar edinen, şahsî mesuliyet duygusuna sahip

⁹⁹⁷ *Hadislerle İslam*, c. 7 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 365.

⁹⁹⁸ Mehmet Sılay, "Nurettin Topçu'nun İdeali", *Hece Dergisi*, sy. 109 (2006): 399.

⁹⁹⁹ERCÜMENT KONUKMAN, "Nurettin Topçu", *Hece Dergisi*, sy. 109 (2006): 464.

¹⁰⁰⁰ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 169.

¹⁰⁰¹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 167.

¹⁰⁰² Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 147-148.

¹⁰⁰³ Nurettin Topçu, *İrâdenin Dâvası...*, 154.

devlet, yıllardır Anadolu toprağında var olmuş Türk devletinin de vasfıdır. Devlet ideali, Amerika'dan değil tarihteki örnek, lider kişilerden alınmalıdır.¹⁰⁰⁴ Devlet anlayışımızda örnek alacağımız ahlâki liderlerin başında da Hz. Ömer ve Yavuz Sultan gelmektedir. Bu anlayış hâkim olduğu sürece devlet, millî devlet olacaktır.¹⁰⁰⁵

Güngör de Topçu gibi -bazı konularda farklı görüşlere sahip olsa da- milliyetçi biridir. Şuurlu bir milliyetçi ve dinî yaşamında hassas bir Müslüman'dır.¹⁰⁰⁶ Okuyan, Güngör'ü diğer düşünürlerden ayıran en büyük farkın, "dönemin şizofrenik siyasal ideolojik etkilenmelerine alet olmayışı"¹⁰⁰⁷ olduğunu belirtir. Nur Vergin, *Dünden Bugüne Tarih-Kültür-Milliyetçilik* adlı eserin ikinci baskısının ön sözünde¹⁰⁰⁸ Erol Güngör'ün milliyetçilik anlayışından kısaca şu şekilde bahsetmektedir: Güngör'ün Türkiye sevgisi ideolojik milliyetçilikten uzak, insanları tutuculuğa, şovenizme sevk etmemiştir. Farklı milletlere saygısı olan, yumuşak üsluplu ve hoşgörülü bir milliyetçidir. Katı, kompleks bir fikirden uzak, nutuk atmayan bir fikir adamıdır. Yazıları seviyeli, coşkulu ve sindirilmiştir. Türk milletine sadakat duygusu olan bir milliyetçidir.¹⁰⁰⁹ Güngör için millet olmak için soy birliği yeterli olmayıp ortak kültür, ortak mazi, ortak gâye de önemlidir.¹⁰¹⁰ Bunun neticesinde meydana gelen kader birliği vatan sevgisini var eden esas unsurdur. Güngör kısa süren hayatında aşırıcılıktan, fanatizmden uzak "taşkın milliyetçilik" yerine kültürel milliyetçilik anlayışını benimsemiş bir vatanseverdir. Milliyetçilik söylemleri slogan üretmek yerine ilmi çözümler üretmek üzerine kurulmuştur.¹⁰¹¹

Güngör'e göre devlet liderleri geçicidir ama devlette süreklilik esastır. "Devlet-i ebed-müddet" sözü, geçmişten günümüze sürekliliği vurgulamak için söylenir. Devletin görevlerinden biri olan ahlâk dışı hareketlere engel koymaktır yani disiplini sağlamak ve devam ettirmektir. Devlet gücünü kaybettiği zaman ise toplumsal ahlâkın bozulması devam edecek ve yeni sistemlerin uygulanması da imkânsız olacaktır. Örf ve âdetler de sosyal sistemi ayakta tutmaya yetmediği zamanlarda devletin varlık gücüne ihtiyaç duyulur.¹⁰¹² Ahlâki liderler de devletin gücüne güç katmak için uğraşan öncü şahsiyetlerdir. Onlar için devletsizlik vatansızlığa giden bir yoldur.

Yapılan araştırmalarda, *vatan* kavramının öğretmenler için hassas bir kavram olduğu ortaya konulmuştur. Sağdıç ve İlhan'ın vatan kavramına ilişkin metaforik araştırmasında; "öğretmen adaylarının yüzde 47'si vatani yaşamsal bir gereksinim olarak, yüzde 28'i duygusal bir alan

¹⁰⁰⁴ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 37.

¹⁰⁰⁵ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 33.

¹⁰⁰⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, "Bir Meşale Söndü", *Yeni Düşünce Dergisi*, sy. 82 (1983): 4.

¹⁰⁰⁷ Yaşar Okuyan, "21. Yüzyılın Eşiğindeki Türkiye'nin İlimin Aydınlığına, İlim Adamının Rehberliğine İhtiyacı", *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan*, Haz. Ahmet Sevgi (Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1998), 198.

¹⁰⁰⁸ Şeyma Güngör'ün editörlüğünü yaptığı Yer-Su Yayıncılık, I. Baskı Aralık 2019 tarihli basımında yer almamaktadır.

¹⁰⁰⁹ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 10.

¹⁰¹⁰ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk...*, 165.

¹⁰¹¹ Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999), 7.

¹⁰¹² Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi...*, 159.

olarak, yüzde 17'si kutsal bir yer olarak, yüzde 8'i farklılıkları birleştiren bir yer"¹⁰¹³ olarak algıladıkları tespit edilmiştir. Başka bir araştırmada ise öğretmen adayları *vatanseverlik* kavramını en fazla *vatanı sevmek ve korumak* şeklinde ifade etmişlerdir. Vatansever olma nedenleri ise sırasıyla "ülkemizi ve milletimizi korumak, birlik ve beraberlik içinde yaşamak ve toplumsal devamlılığı sağlamak" şeklinde belirtilirken, bu değerın bireylere kazandırılmasında en etkili faktörlerin aile, okul, çevre vd. olarak belirtilmiştir.¹⁰¹⁴ Ayrıca 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'da Türk Millî Eğitiminin Amaçları arasında şu ifadeler yer almaktadır: "*Türk Milletinin bütün fertlerini (...)Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, (...) yurttaşlar olarak yetiştirmek.*"¹⁰¹⁵ Bu ifadeler Topçu'nun ve Güngör'ün benimsemiş olduğu *milliyetçilik* kavramını da özetleyecek niteliktedir. Sonuç olarak Topçu ve Güngör'ün milliyetçilik düşüncesini benimsemiş bir öğretmen aynı zamanda Millî Eğitimin Amaçları'nı da benimsemiş olacaktır.

3. 2. 6. Hoşgörülü olmak

Bireyin hoşgörülü olması muhatabının onunla kaygısız, rahat bir şekilde iletişimde bulunmasına imkân sağlayacaktır. Kuşkusuz kaba davranışlara, sert üslûba sahip bireylerle muhatap olmaktan kimse mutlu da olamaz. Allah (c.c.) ayet-i kerimede başta Peygamberimiz (s.a.v.) olmak üzere öğretici vasfındaki kişilere şu şekilde uyarıda bulunmaktadır: "*Demek ki sen, sırf Allah'tan gelen bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Eğer katı yürekli, kaba ve kırıcı olsaydın, mutlaka etrafından dağılıp gitmiş olurlardı. O halde kusurlarını affet, günahları için bağışlanma dile ve yapacağın işlerde görüşlerini al; sonra da karar verdin mi, artık Allah'a tevekkül et.*"¹⁰¹⁶ Bu ayetten yola çıkarak öğretici şahsın *hoşgörü* vasfını; yumuşak davranmanan, katı yürekli, kaba ve kırıcı olmayan, kusurları affeden, istişareye önem veren şeklinde ifade edebiliriz.

Nurettin Topçu hoşgörü vasfına sahip "gösterişsiz ve nümayişsiz" bir yaşam felsefesine sahip bir aydındır.¹⁰¹⁷ Onun bu yönü hayatının her anına sırayet etmiştir. İnsanların makam-mevkisine göre hareket etmemiş ve herhangi bir unvan, makam elde etmek için çaba da göstermemiştir. Sade bir öğretmen olsa da çevresindekilerden farklı bir fikir dünyasına sahiptir. Hoşgörüde Mevlâna'yı ve Yunus'u örnek ahlâki lider olarak gören Topçu, alkışı sevmeyen, ön plana çıkmaktan kaçınan biridir.¹⁰¹⁸ Topçu'nun en önemli kişisel özellikleri

¹⁰¹³ Mustafa Sağdıç ve Genç Osman İlhan, "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının 'Vatan' Kavramı İlişkin Algıları", *International Journal of Geography and Geography Education* 38, (2018): 104.

¹⁰¹⁴ Emine Karasu Avcı ve Bilgin Ünal İbret, "Vatanseverlik Değerine İlişkin Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi* 24, sy. 5 (2016): 2501.

¹⁰¹⁵ Millî Eğitim Temel Kanunu, erişim tarihi: 26 Ağustos 2019. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>

¹⁰¹⁶ Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân Sûresi 3/159.

¹⁰¹⁷ Mustafa Kara, "Nurettin Topçu Bir Süfi mi idi?", *40 Yıl Sonra Nurettin Topçu 'Nurettin Topçu Bize Ne Söyler?', Ed. Musa Kâzım Arıcan vd. (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2016): 229-230.*

¹⁰¹⁸ D. Mehmet Doğan, *Dil Kültür Yabancılaşma* (Ankara: Yazar Yayınları, 2011), 155.

arasında şu vasıfları sayılabilir: “İdealist bir eğitimci, tevazu sahibi, ikbal ve şöhret kaygısından uzak, mukaddes dâvanın bekçisi, yılmaz ve iradeli.”¹⁰¹⁹ Topaloğlu, hocasının hoşgörüsü vasfından şu şekilde bahseder: “Çok mütevaziydi. Davranışlarına kalbi hâkim olduğu gibi tepkilerini de kalbi idare ederdi. Bu sebeple karakersiz, şahsiyetsiz ve mütekebbir insanlardan tiksiniirdi. Çok samimi ve ince duyguluydu. Vefasızlığa, riyakârlığa, duygusuzluğa tahammül gösteremezdi. Zekânın dosta karşı kullanılmasını asla affetmezdi.”¹⁰²⁰

Topçu, gerek meslektaşları gerekse öğrenci arasında da herkes gibidir. Onu diğer insanlardan farklı konumlandırarak hitabı, tavrı asla uygun görmemiştir. Evren’in anlattığına göre Topçu, öğrencilerle sohbet esnasında aralarından ayrıldıktan bir müddet sonra tekrar gelip, “elinizi sıkmadan ayrıldım galiba” diyerek tek tek herkesin elini sıkarak ayrılmıştır.¹⁰²¹ Birinci, Hocası Topçu’nun evine ilk gidişindeki şaşkınlığını, Topçu’nun, ayaklarına terlik uzatmasıyla başladığını söyler. Daha sonra Topçu’nun annesinin yaptığı çay tepsisini salonun kapısından alıp kendi eliyle dağıtması onda şaşkınlığa sebep olan diğer hadisedir. Çünkü çoğu büyük insanın kibirli hâlleri karşısında Topçu’nun bu alçakgönüllüğü ona şaşırtıcı gelmiştir: “O’nun bu tevazuu kendini tanıyanların en iyi bildiği hususlardandır. Sadece bu hareketi bile muhatabının ruh yapısına başlı başına bir darbe sayılabilirdi.”¹⁰²² Topçu’nun öğrencilere bu tarz yaklaşımları öğrenciler açısından hoşgörüsünde örnek olmuş davranışlardan sadece birkaçıdır.

Güngör de Topçu gibi gösterişten uzak duran bir gönül adamıdır. Aydoğdu’ya göre *adamlık* kelimesinin yanına en çok yakışan isim Erol Güngör’dür. İlim adamlığını ve dâva adamlığını birlikte taşıyan, “memleketten metropole yükselen vakur bir ses” olmuştur.¹⁰²³ Atsız, Güngör’ün “taşı gediğine oturtmakla mahir ama kırıcı değil nezaket dolu biri” olduğu söyler.¹⁰²⁴ Rektör olduğu dönemlerde şehrin kenar semtindeki cami yakınında makam aracını görülmesi halkta şaşkınlığa neden olur. Hem ibadet ehli olması hem de tevazu sahibi bir kişilik olması kısa bir zamanda halkın sevgisini kazanmasını neden olmuştur.¹⁰²⁵ Bolay, Güngör’ün rektörlüğünde konferanslara yoğun ilgiden dolayı her yerin tıka basa dolduğunu hatta Konya’nın kenar mahallelerindeki şalvarlı kadınların bile iştirak ettiğini belirtir. Bolay, halk-üniversite kaynaşmasını sekiz ay gibi kısa sürede gerçekleşmesini *sessiz devrim* olarak adlandırır.¹⁰²⁶ Bu kaynaşmanın en büyük etkeni ise bir rektörün hoşgörüsü vasfıdır. Güngör’ün *Yer-Su* yayınevinden kitaplarının yeniden basımıyla ilgili gazete röportajında konuşan Okumuş, Güngör’ün fildişi kulesine çekilmeyen, halkın sorunlarıyla hem dert olan,

¹⁰¹⁹ Mustafa Başaran, “Nurettin Topçu’da İdeal İnsan-İdeal Öğretmen”, *İdeal Türk Eğitimde İdeal İnsan ve Millîlik Arayışları*, Ed: Ali Fuat Arıcı ve Mustafa Başaran (İstanbul: TEDEV Yayınları, 2019), 456.

¹⁰²⁰ Bekir Topaloğlu, “Gönlümün Dilinden”, *Nurettin Topçu’ya Armağan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 144.

¹⁰²¹ Ezel Erverdi, *Nurettin Topçu...*, 314.

¹⁰²² Ali Birinci, *Bir İnsanla Karşılaşmak...*, 12-13.

¹⁰²³ Cengiz Aydoğdu, “Memleketten Metropole Bir Nida: Erol Güngör”, *Fayrap*, sy. 60 (2014): 29-30.

¹⁰²⁴ Yağmur Atsız, *Ömrümün İlk 65 Yılı* (İstanbul: Türk Edebiyatı Yayınları, 2006), 96.

¹⁰²⁵ Altan Deliorman, *Türk Yurdunun Bilgeleri Portreler...*, 29.

¹⁰²⁶ Süleyman Hayri Bolay, “Erol Güngör’e Dair Hatıralarım”, *Selçuk Bakış Prof. Dr. Erol Güngör Hatırasına*, sy. 42 (2017): 69.

duygusallıktan uzak, nesnel, aydın, ilim adamı ve akademisyen¹⁰²⁷ olduğunu belirtir. Çokum, Güngör'ün örnek modeli olan Mümtaz Turhan'ın peşinden giden, "hep ötelere kalkıp irşada gelmiş bir Horasan eri", "Yunus görüşlü ve duyuslu bir insanoğlu" olduğunu yazar.¹⁰²⁸ Önay için Güngör, idealizmle ilmi bakış açısını birbirine karıştırmadan ve bir arada tutarak meselelere bakabilen nadir bir insan olduğunu, Kayseri'de yayımlanan mahalli bir edebiyat dergisine yazacak kadar da "alçak gönüllü bir inanç abidesi" olduğunu vurgular.¹⁰²⁹ Güngör, kendi hoşgörü konusundaki prensiplerini ise şu cümlelerle açıklamıştır:

"... hayatımda hiçbir işe şahsen talip olmadım, beni çağırmadıkları için hiçbir müesseseye veya şahsa güvenmiş değilim. Bunca yıldır kültür ve eğitim konularında yazılar yazarım; bunların bir tekinde bile mevki sahiplerini uyarmak veya onlara fikir telkin etmek gibi bir gayem olmadı. Bütün yazdıklarım aydın kamuoyu içindir."¹⁰³⁰

Lider vasıflı kişilerin davranışları, onların hoşgörü konusundaki hassasiyetlerini yansıtmaktadır. Çalışanların görevlerine, kurumlarına bağlılıklarını, adanmışlıklarını vb. liderlerin davranışları etkilemektedir.¹⁰³¹ Yapılan bir araştırmada; dünyanın çeşitli yerlerinde çalışanların bağlılık düzeyleri üzerinde demografik özellikler (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, görev alanları, gelir düzeyi, meslek, milliyet vb.) ile liderliğin etkisini karşılaştırıldığında; üyeler tarafından "liderlik davranışları"nın en büyük önem ifade ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰³² Ahlâki lider öğretmenler empati kurabilen aynı zamanda hoşgörü vasıflarını mesleklerine yansıtabilen kişilerdir. Zaten ahlâki liderlik, liderlerin sahip olduğu hoşgörü vb. vasıflarıyla kurumlarda insan ilişkilerinin problemleri onaran en etkili liderlik türüdür.¹⁰³³ Peki bu problemleri onarmak için okuldaki bir ahlâki liderin günümüzde hangi vasıflara sahip olması gerekir? İlaltdinova vd., araştırmalarında Türkiye de dâhil olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde¹⁰³⁴ görev yapan öğretmenlerin mesleki ve kişisel niteliklerinin karşılaştırmalı analizlerini yapmışlardır. Onlara göre öğretmenin ulusal imgesini; bir bölgenin kültürel özellikleri, gelenekleri ve coğrafyası oluşturmaktadır. Öğretmenler ulusal mirasın koruyucuları ve iletişimcileridir. Kültürler, idealler, gelenekler dâhil nesiller arasında arabulucudurlar. Her ülkenin kendine özgü eğitim sistemi olsa da dünyadaki çeşitlilik (coğrafya, dini inancı vb.) ne olursa olsun öğretmenlik mesleğini yansıtan ortak (evrensel) değerler vardır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin evrensel değerleri arasında (harika

¹⁰²⁷ Ejder Okumuş, "Güngör, 'Bize Gelmeyin Kendinize Gelin' Derdi", *Star Gazetesi*, (9 Aralık 2018), 4.

¹⁰²⁸ Sevinç Çokum, "Erol Güngör Bir Horasan Eriydi...", *Kültür Dünyası Dergisi*, sy. 12 (1998): 32.

¹⁰²⁹ Mustafa Nadir Önay, "Erol Güngör'ün Aydınlatığı Dünya", *Kültür Dünyası Dergisi*, sy. 12 (1998): 36.

¹⁰³⁰ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 71.

¹⁰³¹ James Kouzes ve Barry Posner, *Liderliği Öğrenmek*, çev: İclal Büyükdevrim Özçelik (İstanbul: Optimist Yayın Grubu, 2018), 39.

¹⁰³² James Kouzes ve Barry Posner, *Liderliği...*, 41.

¹⁰³³ Refik Balay, "Moral Erdemler Ölçeğinin Yükseköğretimde Uygulanabilirliği", *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi* 1, sy. 2 (2011): 99.

¹⁰³⁴ Bu ülkeler: Doğu Asya (Japonya, Singapur, Hong Kong, Çin, Güney Kore), Güney Asya (Filipinler, Hindistan), İskandinavya (Finlandiya, İsveç, Norveç), Anglo-Sakson bölgesi (Büyük Britanya, İrlanda, İskoçya), Doğu Avrupa (Rusya ve BDT ülkeleri), Orta Doğu (Türkiye), Kuzey Amerika (ABD, Kanada), Latin Amerika (Brezilya) ve Avustralya'dır (Avustralya).

öğretmen nitelikleri) “empati” en çok ön plana çıkan unsur olmuştur. Bunu sırayla güven, iş birliği, yönetim, kontrol, yaratıcılık ve iletişim unsurları takip etmiştir.¹⁰³⁵ Bir öğretmenin hoşgörülü olması için bu evrensel değerlere sahip olması gerekir.

Öğretmenlik sadece hayatı idame ettirmek için yapılan bir meslek değildir. Öğretmenlik hoşgörü vasfına dayanan, bireyin hayatına yön verecek bir meslektir.¹⁰³⁶ Telli vd. *ideal öğretmen davranışları* ile ilgili yaptıkları araştırmada öğretmen ve öğrencilerin görüşlerini almışlardır. *Kişilerarası Öğretmen Davranışları Modeli* (Model for Interpersonal Teacher Behaviour-MITB) oluşturularak etki-yakınlık boyutuna göre açık uçlu sorulara verilen cevaplar incelenmiştir. Sonuç olarak öğretmen ve öğrencilere göre ideal öğretmenin vasıfları -hoşgörü değerini kapsayacak şekilde- şu şekilde tespit edilmiştir:

Tablo 3. 1. MITB faktörleri ve örnek davranışları.¹⁰³⁷

MITB Faktörleri	Öğrenciler ve öğretmenler tarafından tanımlanan örnek davranışlar
Liderlik	Dikkatli ve öğrenciler için bir örnek
Yararlı/Samimi	Öğrencilere saygı ve sevgi ile davranır
Anlayışlı	Öğrencilerin problemlerine (bireysel) dikkat eder.
Öğrenci Özgürlüğü	Hoşgörülü ve sabırlıdır
Belirsizlik	Tutarsız, sınıfta kontrol olmaz
Memnuniyetsizlik	Her şeyi bilen havası, rehavet sahibi.
Azarlama	Öğrencilere ikinci sınıf vatandaşı muamelesi
Sert	Bağırarak disiplin eder.

Kara'ya göre din eğitimi gönül eğitimidir. Din eğitimcisinin ise bu gönül eğitimini verirken, taraftarların karşılıklı *gönüldaş* olmaları gerekir. Eğitimcinin ise selim bir kalbe yani hoşgörüye sahip olması gerekir.¹⁰³⁸ Topçu ve Güngör'ün gerek eğitim kurumlarında gerekse sosyal hayattaki hoşgörü vasıfları, farklı dünya görüşüne sahip öğrencilerin, öğretmenlerin saygınlığına neden olmuştur. Söylemleri ve yaşamları arasında çelişki olmaması, insanlar arasında dil, din vb. ayrımcılıkları yapmamaları, unvanlarını ön planda tutmamaları vb. evrensel değerler eğitim ortamında her daim görülmesi arzu edilen hoşgörülü ahlâki lider öğretmen vasıflarındandır.

¹⁰³⁵ Elena Yu Ilaltdinova etc., “Top Qualities of Great Teachers: National and Universal”, *Linguistic and Cultural Studies: Traditions and Innovations*, Ed. Andrey Filchenko and Zhanna Anikina (Tomsk: Springer International Publishing, 2017), 44.

¹⁰³⁶ Kasım Kiroğlu, “Bir Meslek Olarak Öğretmenlik”. *Eğitim Bilimine Giriş*, Ed: Özcan Demirel ve Zeki Kaya (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 346.

¹⁰³⁷ Sibel Telli vd., “Teachers’ and Students’ Perceptions of the Ideal Teacher”, *Education and Science-33*, Issue. 149 (2008): 124.

¹⁰³⁸ Mustafa Kara, *Gönül Mektupları* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 171-172.

3.2.7. Öğretmenlikte kadının değerini bilmek

Peygamberler ilâhi emirler doğrultusunda içinde yaşadığı toplumu cinsiyet ayrımı gözetmeksizin eğitmeyi hedeflemişlerdir. Peygamber Efedimiz'in de (s.a.v.) eğitiminde ilk öğrencileri arasında Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Hz. Zeyd'in yanı sıra Hz. Hatice'nin de olduğu bilinmektedir.¹⁰³⁹ Hatta kadınların talebi üzerine Peygamberimiz haftanın bir gününü kadınların eğitimine ayırmıştır.¹⁰⁴⁰ İslâm'ın ilk yıllarında, gelecek Müslüman kadın nesli için kadın eğitimi asla ihmal edilmemiştir. Peygamberimiz; *"İlim kadın erkek her Müslüman'a farzdır."*¹⁰⁴¹ sözüyle kadın eğitimini de tasdik etmiş olmaktadır. Ayrıca Peygamberimizin eşi Hz. Aişe'ye kadın eğitimiyle ilgi bazı vazifeler verdiği de bilinmektedir.

Günümüzde ise kadınların eğitim ve beceri düzeyinin artması tek düze/geleneksel işlerde çalışmaları yerine kariyer yapmalarının imkânını sağlamıştır. Çocuk eğitiminde daha bilinçli annelerin olması yanında çalışan kadın sorunlarını ortaya da çıkarmıştır. Bu sorunların en başında "cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık" gelmektedir.¹⁰⁴² *Çalışan kadın* imajını bazı meslekler olumlu/olumsuz etkilerken, öğretmenlik mesleği ise çalışan kadın imajını olumlu etkilediği söylenebilir. Nurettin Topçu ve Erol Güngör'e göre de kadınlar için ideal mesleklerin başında öğretmenlik gelmektedir.

Çalışan kadınların genel sorunların da biri de özgürlük algısıdır. Topçu'ya göre farklı adlarla anılan özgürlüklerden biri olan kadın özgürlüğü, günümüz kadını yalnız bırakıp, mesuliyet duygusundan mahrum bırakmıştır. Eski dönemde Türk kadını devleti yönetirken, ilimle meşgul olurken günümüzde kadın özgürlüğü ile kadın kabiliyetsiz kalmıştır. Amaçsız yaşamak olan bu özgürlük anlayışı şuursuzluğa, nizamsızlığa sebep olmuş ve medeniyette de geri kalınmasının nedenlerinden biri olmuştur.¹⁰⁴³ Topçu, bu duruma Amerikan *Mektupları* kitabında İstanbul'da yaşayan kadınları örnek verir. Onlar için "muzır ve tembeldir, ruhsuz ve işsizdir" diyerek eski İstanbul kadınlarından farklılaştığını îma eder.¹⁰⁴⁴ Topçu'ya göre *kadın hürriyeti* adı altında aile bütünlüğünü parçalayan mühim sebeplerden biri de sanayi devrimidir. Sanayi devrimi sebebiyle babanın mutlak otoritesi yok olmuş, aile fertleri aile dışında başka yerlerde çalışmak zorunda bırakılmış, ailenin ekonomik birliği sarsılmıştır.¹⁰⁴⁵ *Çalışan kadın* söyleminin herhangi bir mekânla özdeşleşmesi ise kadın algısını toplumda değersizleştirmiştir. Kadınların kendine özel çalışma alanlarının belirsizliği özellikle kadınları daktilo ile mesleğini icara eden kişiler hâline dönüştürmüştür.¹⁰⁴⁶ O'na göre kadınların dışarıda zaruret haricinde çalışma zorunluluğu yokken çalışmaları aile içindeki görevlerini

¹⁰³⁹ Yasin Yılmaz, "Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış", *Dini Araştırmalar* 15, sy. 40 (2012): 207.

¹⁰⁴⁰ Bûhârî, "İlim"-12, *Hadislerle İslam*, c. 1 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 380.

¹⁰⁴¹ İbn Mâce, "Sünnet"-17, *Hadislerle İslam*, c. 1 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 106.

¹⁰⁴² Hülya Gül vd. "Türkiye'de Çalışma Yaşamında Kadının Konumu ve Sorunları", *TAF Preventive Medicine Bulletin* 13, sy. 2 (2014): 169.

¹⁰⁴³ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 123.

¹⁰⁴⁴ Nurettin Topçu, *Amerikan Mektupları Düşünen Adam Aramızda* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 58.

¹⁰⁴⁵ Nurettin Topçu, *Sosyoloji* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 118.

¹⁰⁴⁶ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 144.

aksatmıştır. Oysa şefkat kaynağı olan kadınlardan en verimli şekilde öğretmenlik mesleğini icra ederken yararlanılabilirdi.¹⁰⁴⁷

Güngör de Topçu gibi ailenin kutsal bir topluluk olduğunu vurgular. Güngör'e göre toplumsal ahlâkın önemli bir parçası olan cinsel ahlâkın korunması ve tatmini için en sağlam yollardan biri de evliliğdir. "... evlenmek her şeyden önce bir aile kurma demektir; aile ise, onu kuran erkekle kadının huzur içinde mutlu yaşamalarını sağladığı gibi onlardan sonra gelen nesiller için de en önemli eğitim yuvası olur. Çocuk terbiyesinde ne okul ne de başka bir eğitim ocağı aile kadar önemlidir."¹⁰⁴⁸ Çalışan annenin olduğu toplumlarda aile, çocuk terbiyecisi olma rolünü de kaybetmektedir. Bu durum da gittikçe arttığı için devlet de çocuklara okul öncesi eğitim vermektedir.¹⁰⁴⁹ Güngör, evlilik müessesinin toplumsal bağlarından koparılmasıyla geriye cinsi tatmin yönü kaldığını düşünmektedir.¹⁰⁵⁰ Bu düşünce biçimi kadın algısını kötüleştirmekte ve kadını para kazanan bir makine işlevine sokmaktadır.

Her iki fikir adamı kadınların kendine özel mekânlarda ve aile bağlarını koparmayacak meslekleri yapmaları yönünde fikir beyan eder. Onlara göre kadınlar için öğretmenlik en ideal mesleklerden biri olsa da *annelik* vazifesi kadar kutsal değildir. Topçu ve Güngör dönemindeki aydınların *kadın* söyleminde genel olarak eski kadın-modern kadın gibi sınıflandırmalar yaptıkları görülmektedir. Modern kadın; evinin dışında çalışan, çalışma yükümlülüğünü omzunda taşımış, işi ile ailesi arasında sıkışmış gerek evinde gerek işinde verimsizleşen kadındır. Modern kadının ikinci tipi ise; eski kadının yerini alan, şehirde yaşayan, çalışmayan, gösteriş düşkün, gâyesiz kadındır.¹⁰⁵¹ Öğretmenlik mesleğini icra eden kadınlar ise modern kadınların birinci tipini temsil etmektedirler. Topçu ve Güngör'ün öğretmenlik meslek algısı ve aileye bakış açısını öğretmen Samiha Ayverdi'nin şu sözü özetleyici niteliktedir: "Kadının iyi bir anne olmasını iyi bir memur olmasına tercih ederim."¹⁰⁵²

Son yıllarda MEB eğitimde cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak ve kız çocuklarının okula devamını sağlamak amacıyla birçok proje yürütmüştür. Bunlardan biri de *Haydi Kızlar Okula!* kampanyasıdır. Bu kampanyayla birlikte sosyo-ekonomik düzeyi düşük illerde birçok kız çocuğu eğitime kazandırılmıştır. Örgün eğitim kurumlarında bu olumlu gelişmelerin sürekliliği için kadın liderler öğretmenlere de ihtiyaç duyulmaktadır. Topçu ve Güngör kadınlar için öğretmenlik mesleğini uygun görmüştür. Bilimsel araştırmalar da bu görüşü desteklemektedir. Develi'nin araştırmasına göre kız öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleği ile kişisel özellikleri daha fazla örtüştüğünden dolayı erkeklere oranla daha fazla

¹⁰⁴⁷ Nurettin Topçu, *İradenin Dâvası...*, 182.

¹⁰⁴⁸ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi...*, 40.

¹⁰⁴⁹ Erol Güngör, *Dünden Bugünden...*, 120.

¹⁰⁵⁰ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik...*, 65.

¹⁰⁵¹ Samiha Ayverdi, *O da Bana Kalsın: Anketler, Röportajlar* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2013), 96.

¹⁰⁵² Samiha Ayverdi, *O da Bana Kalsın: Anketler, Röportajlar...*, 119.

öğretmenliği tercih ettikleri tespit edilmiştir.¹⁰⁵³ Bundan dolayı kadın öğretmenlerin mesleklerini daha çok içselleştirdiği söylenebilir. Çapa ve Çil'in araştırmasında ise kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre öğretmenlik mesleğini sevme, mesleğe saygı oranlarının daha fazla olduğu görülmüştür.¹⁰⁵⁴ Bunun nedenler arasında öğretmenlik mesleğinin aile ve meslek hayatının birlikte yürütülmesinde kadınlar için daha uygun bir meslek olarak algılanmasıdır.¹⁰⁵⁵ Kadınların sosyal kurumlarda çalışıyor olması beraberinde bazı problemleri de doğurmaktadır. Kimi kadınlara göre ise problem olarak verilen örnekler hayatın zorluklarıyla ilgili doğal sorunlardır. *Çalışan kadınların sorunlarından biri de -gerek Türkiye'de gerekse genel olarak dünyada- cam tavan sendromudur. Eğitim kurumlarında -özellikle kadınların yönetici olmasında- sıkça karşılaşılan cam tavan sendromu, kadınların erkeklerle statü konusunda aynı haklardan aynı derecede faydalanamayıp, yükselmediklerini göstermektedir.*¹⁰⁵⁶ Bu yükselmede, kadınların sosyal hayatta üst düzey yönetici, üst olma ihtimallerinin erkeklere oranla az olmasıdır. T. Chamorro-Premuzic'e göre esas sorun yetersiz erkek liderler için kariyer engellerinin olmayışıdır.¹⁰⁵⁷ 2000 yılında İngiltere'de yapılan bir araştırmaya göre tepe yönetiminde bulunan başarılı kadınların şu ortak özellikleri tespit edilmiştir: Yüksek eğitilmiş, haklı özgüven sahibi, makama değil işe odaklanmak ve olduğu gibi görünmek (kendi olmak).¹⁰⁵⁸ Jo Owen'a göre kadın ve erkek liderlerin cinsiyet temelli bazı basmakalıp davranışları olabilir.¹⁰⁵⁹ Bu sebeple görevlere uygun cinsiyete dayalı kadın liderler seçilmelidir.

Unutulmamalıdır ki ahlâki liderlik söylemi sadece erkeklere yönelik bir liderlik tarzı değildir. Kadın öğretmenler de -araştırmalar öğretmenliğin kadınlar için ideal bir meslek olduğunu ortaya koyuyor- okullarında ahlâki lider olarak üzerlerine düşen sorumluluklarını yerine getirmelidir. Öğretmenlik mesleğini icra eden kadınlar öğrenci yetiştirme hususunda ahlâki liderlikte rol model olmalıdır.

3. 2. 8. Sanatı mesleğe yansıtma

İslâm dini Müslüman bireyin hayırlı işlerle meşgul olmasını ve bireyin yaptığı işi de en iyi şekilde yapmasını ister. Bu nedenle "*Allah, güzel iş yapan iyileri sever.*"¹⁰⁶⁰ ayetini meslek ve sosyal hayatımızda ilke edinmeliyiz. Müslüman bireyin bir işle meşgul olmasının ve onu en doğru şekilde yapmasının yanı sıra dinin gereklerini yakışır şekilde yapması da mühimdir.

¹⁰⁵³ Kısmet Develi, "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleği Konusundaki Görüşleri ve Geleceğe Yönelik Beklentileri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 51, (2021): 408.

¹⁰⁵⁴ Yeşim Çapa ve Nesrin Çil, "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 18, sy. 18 (2000): 71.

¹⁰⁵⁵ Türkan Doğan ve Aysel Eren Çoban, "Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları ile Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Eğitim ve Bilim* 34, sy. 153 (2009): 165.

¹⁰⁵⁶ Havva Çaha vd., *Değişen Türkiye'de Kadın* (İstanbul: Kadem Yayıncılık, 2014), 14.

¹⁰⁵⁷ Tomas Chamorro-Premuzic, *Neden Bu Kadar Yeteneksiz Erkek Lider Oluyor?* Çev: M. Murtaza Özeren (İstanbul: Orenda Kitap, 2019), 13.

¹⁰⁵⁸ Yeşim Toduk, *Türkiye'nin Liderlik Haritası* (İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, 2017), 235.

¹⁰⁵⁹ Jo Owen, *Liderlik Mitleri*, çev: Hilal Dikmen (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2019), 148.

¹⁰⁶⁰ Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân Sûresi 3/148.

Kur'an-ı Kerim'de; "Gökleri ve yeri hak ile yaratan, size şekil veren ve şeklinizi de güzel yapan O'dur."¹⁰⁶¹ âyetindeki "şeklinizi de güzel yapan" ifadesiyle; insanların güzellikleri kavramaya, bundan zevk almaya ve estetik değeri olan eserler yapmaya kabiliyetli olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁶² Bu fitrî kabiliyet bireylerin çocukluk yıllarında iyice gözlemlenmeli ve sanatsal etkinliklere yönlendirmeler yapılmalıdır. Öğretmenlerin rolü bu süreçte çok önemlidir. Hayattan zevk alan, estetik bilinci gelişmiş, sanatsal uğraşlarını hobi edinmiş öğrencilerin yetişmesiyle mânevi yönden gelişmelerine de katkı sağlanmış olacaktır. Bu mânevi gelişimin en ideal yolu da "sanat"tır.

Nurettin Topçu'ya göre sanatı, hayâl gücü için fantezi; sanat eseri için vehimler sistemi sananlar sanatı anlamayanlardır. Bu kişiler için sanatkâr, gayesiz bir sentezin yaratıcısı; sanat ise bir oyundan ibarettir. Oysa sanat bir ideal, dâva ve iradedir. Estetik imandan sanat iradesi oluşmaktadır. Sanatın özü ise eşyanın görünüşü değil insan iradesinin derinlerinde ve aşk hareketlerindedir.¹⁰⁶³ Sanat, "insanın, ruhunun serbestçe yani muayyen kaidelere tabi olmaksızın güzeli araştıran hareketidir."¹⁰⁶⁴ Topçu için sanat büyük hayatı yaşama ihtirasıyken, sanatkâr ise hayat ve dünya hakkında iddia ve ihtirasın sahibidir.¹⁰⁶⁵

Topçu'ya göre insana yaşattıkları duygular bakımından ahlâk ve sanat arasında ortak noktalar vardır: Her ikisi de sonsuza uzanan ideallerdir. Yedikçe acıkan insan gibi ahlâk ve sanat heyecanı insanı daha da ötelere götürür ve asla sönmez. İki harekette de menfaat aranmaz, iki hareket de hür ve yaratıcıdır, kendi varlığının üstüne çıkar ve çevresine fayda sağlar.¹⁰⁶⁶ Bazı düşünürlere göre sanat eserleri ahlâkı yükseltici olurken, bazı sanat eserleri ise ahlâkın bozulmasına sebep olmuştur. Aslında bu olumsuzluğa sebep sanatın kendisi değil, kontrolsüz zümrelerdir.¹⁰⁶⁷ Topçu'ya göre müzik ve güzel sanatlarla meşgul olan insanlar kötülüğe meyleden tutkularını zayıflatırken iyiliğe meyleden tutkularını ise kuvvetleştirmektedir. Özellikle de kız çocuklarına verilecek olan güzel sanat terbiyesi, iç terbiye ile birleşerek gençliğin ve kadınlığın ahlâk kaynağı olmalıdır.¹⁰⁶⁸ Sanat terbiyesinden mahrum olan gençler cinsî arzularıyla hareket eder, toplumsal değerleri tahrip eder ve sadece kendi menfaatini düşünür.¹⁰⁶⁹ Topçu, determinizm gibi zehirleyici kuvvetlerle etrafı çevrilmiş bugünkü nesillerin yetişmesinden endişe duymaktadır. "Gelecekteki selâmet ordusunu nasıl çıkarabiliriz?" sorusuna cevap aramaktadır. Bu soruya verilen ilk cevap gençleri mûsikî ile temas kurmalarını sağlamaktır. Çünkü mûsikî kirli ruhların temizleyicisi, sonsuz varlığın sevgisidir. Sonra gençlere hizmet aşkı aşılmalı, mesuliyeti olan görevler verilmelidir. Böylece ilim zihniyeti de var olacaktır.¹⁰⁷⁰ Topçu'ya göre mûsikî ruhun

¹⁰⁶¹ Kur'an-ı Kerim, Teğâbun Sûresi 64/3.

¹⁰⁶² Nusret Çam, *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 30.

¹⁰⁶³ Nurettin Topçu, *İrâdenin Dâvası...*, 63.

¹⁰⁶⁴ Nurettin Topçu, *Felsefe...*, 109.

¹⁰⁶⁵ Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif...*, 23.

¹⁰⁶⁶ Nurettin Topçu, *Ahlâk...*, 27-27.

¹⁰⁶⁷ Nurettin Topçu, *Felsefe...*, 124.

¹⁰⁶⁸ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı...*, 123.

¹⁰⁶⁹ Nurettin Topçu, *Psikoloji...*, 113.

¹⁰⁷⁰ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 139-140.

derinliklerinden çıkarak bütün âleme yayılan içsel bir âhenktir. Mûsikî temizleyici ve ümit kaynağıdır.¹⁰⁷¹ Müzik kültürü ortaokul ve liselerde öğrencilere verilmeli hatta her talebe bir müzik âleti çalmayı öğrenebilmelidir.¹⁰⁷²

Topçu'ya göre *sanat için sanat* söylemi Allah'a yakınlaştırmaya, ahlâkı güzelleştirmeye bir vesile olmalıdır.¹⁰⁷³ Mûsikî, edebiyat, sinema, tiyatro vb sanat alanları günümüzde ahlâkı güzelleştiren bir sanat dalı olmaktan uzaktır. Roman ve hikâyeyi, edebî sanatlar ve üslûp hünnerleri büyük eser yapmaz. Büyük eser olabilmesi için felsefesinin olması gerekir.¹⁰⁷⁴ Edebiyat ve sanatta istisnai örnekler vardır ve bu isimler de zirve isimler olmuştur: Edebiyatta Mehmet Akif, Ali Kurucu, Refik Halit, Ömer Seyfettin, Tarık Buğra, Sabahattin Ali, Fuzulî, Yunus Emre; mimaride Mimar Sinan'dır. Topçu'ya göre sanattaki ses ve şekil bilgisi de köklü maziden kopmuştur. Yunus Emre'yi sadece mısralarıyla anlamak demek, onu iç yapısından yok etmek demektir. Oysa Yunus Emre, Anadolu ruhunun hakiki sahibi ve bizim kültürümüzün ismidir.¹⁰⁷⁵

Erol Güngör de Topçu gibi çocukluğundan beri sanata, edebiyata karşı ilgisi olmuş biridir. Dedesi vesilesiyle eski yazıyla yazılmış *Kara Davut* kitabını okumuştur. Evin dedesi Fuzuli, evin babası Dertli Divanı okuyarak ona okuma aşkını aşılamışlardır. Çocuk dünyasıyla odasında Nihal Atsız'ın resimlerini, yazılarını asmıştır. Çocukluk dönemi bu şekilde geçen Güngör, üniversite yılları da sanat, ilim peşinde geçmiştir. Güngör, müziğe ve hat sanatına âşık biridir. Yurt dışı eğitiminde bazı sanat ürünlerini odasına koymayı ihmal etmemiştir. Türkiye'den istediği hat tablolarını Amerika'daki arkadaşlarına hediye etmiştir. İyi bir Klasik Türk Müzik'i dinleyicisidir. Neşet Ertaş'ı çok seven, Münir Nurettin Selçuk konserlerine her hafta giden, Amerika'dayken Joan Baez ve Bob Dylan dinleyen biridir. Kardeşleriyle beraber Hüseyin Rahmi'nin romanlarını okuyan örnek bir aile bireyidir. Necip Fazıl'ı seven, Sezai Karakoç'la da yakın dost olan, ediplere karşı ilgili biridir. Ayrıca Sezai Karakoç'un *Diriliş Dergisi*'nde tercüme yazıları da yayımlanmıştır.¹⁰⁷⁶

Güngör'e göre sanat, din ve ahlâkı içine alacak kadar kapsayıcıdır. Sanatta en çok ön plana çıkan form ise romandır. Batılılar kendilerine özgü eserler üretirken, Türk kültürü ise kendi kültürünü yansıtıcı olamamış, Batı taklitçiliğinden öteye geçememiştir. Batıların eserlerde sanatsal değer yanından dini yaşantıları ya da dinsizlikleri hissedilirken, Türk sanatında İslâmi değerler az ya da çok belirgindir.¹⁰⁷⁷ Batı'da yeni bir insan tipi ustalıklı edebi eserlerde işlenirken, Türkiye'de de büyük alâka gören bazı eserler (Kafka'nın *Şato*, Sartre'nin *Bulantı eseri gibi*) Batı'daki her şeyi netice olarak ele aldığımızı, bu neticeleri meydana getiren

¹⁰⁷¹ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet...*, 153.

¹⁰⁷² Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 136.

¹⁰⁷³ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Dâvası...*, 150.

¹⁰⁷⁴ Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif ...*, 41.

¹⁰⁷⁵ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan...*, 162.

¹⁰⁷⁶ Ersin Özarslan, "Ailesi Erol Güngör'ü Anlatıyor", *Erol Güngör*, Ed. Murat Yılmaz (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 44-45.

¹⁰⁷⁷ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri...*, 115.

sebeplerin hesaba katmadığımızın da göstergesidir.¹⁰⁷⁸ Bu durumdan sanatçılar da sorumludur. Sanatçı, cemiyeti değiştiren bir öncü olması gerekirken günümüzde insanlığın olmazsa olmaz değerlerini savunan zayıf bir avukat hükmündedir. Sanatçı bu savunmasında elbette ki hep aynı yolları deneyecek değildir. Çünkü sanatın değişen yönleri vardır.¹⁰⁷⁹ Güngör, sanat eserlerinde (edebiyat, sinema vb) ‘müstehcen’ konuların ele alınmasını ise insanları duygulardan uzak cinsi münasebete meyleden makinelere dönüştürdüğü görüşündedir.¹⁰⁸⁰ Sanat dallarından bazıları propaganda amacıyla kullanılsa da onun sosyal yönü bireyler üzerinde etkisi göz ardı edilemez. Önemli olan bu etkinin olumlu olmasıdır. Toplumsal meseleleri yansıtmayan sanat eserleri gerçekçi de olmamaktadır.¹⁰⁸¹ Bu nedenle ahlâki değerleri ön plana çıkaran sanatçıların değerinin bilinmesi toplumun ilerlemesi için önemlidir. Örneğin Anadolu kültürü şiir ve mûsikîde ilerlemiş, Yunus ve Mevlâna gibi isimler zirve şahsiyetler olmuştur. Onları İslâm tarihinde yok saymak kültüre de vurulmuş bir darbedir. Bu nedenle genç nesiller icra ettikleri sanatın özünü kendi kültürlerinde aramalıdır. Güngör bu durumu şu cümleyle dile getirmektedir: “Eğer Balkan bozgununu gören dedelerimiz bir gün torunlarının Türkçeyi bilmedikleri, kendi devirlerine lânet okuyan tiyatro eserlerine devlet kesesinden bahşiş dağıtılacağı bir devrin geleceğini hayâl etselerdi, Bulgar kurşunu ile ölmediklerine üzülürlerdi.”¹⁰⁸²

Eğitimde öğrencileri etkileyici yönü olan sanatsal faaliyetler öğrencilerin estetik duygusunu ve manevi gelişimini artırıcı niteliktedir. Bu durum bazı millî eğitim şuralarında da belirtilmiştir. Örneğin değerler eğitimi sekizinci milli eğitim şurasında *Spor ve Sanat* başlıklarıyla birlikte ele alınmıştır.¹⁰⁸³ Ayrıca sanat eğitimi alan bireylerin derse karşı tutumlarının olumlu olduğu ve ahlâki eğitim konusunda farkındalıklarının olduğu tespit edilmiştir. Ateş vd. ortaöğretim öğrencileri üzerinde yaptığı bir araştırmada iki ay boyunca haftada iki saat sanat eğitimi (ebru, teshib, minyatür ve hat) verilmiş ve bu eğitimin sonucunda öğrencilerin bazı davranış ve tutumlarında artış olduğu gözlemlenmiştir; motivasyon, algılama, analiz, sonuç çıkarma, ders esnasında arkadaş ilişkilerinde ahlâki davranışlar, çevre bilinci ve sosyal kişilik.¹⁰⁸⁴ Öğretmenlik *fark yaratan* bir meslek olarak insanları ekileyen bir sanattır aynı zamanda. Kiroğlu’na göre öğretmen farklı alanlardaki sanatçılara benzemektedir. Örneğin öğretmen bazı yönleriyle şair, orkestra şefi, mimar, diplomat, filozof ve düşünce uzmanıdır.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁷⁸ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 109.

¹⁰⁷⁹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 103.

¹⁰⁸⁰ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 177.

¹⁰⁸¹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 121-123.

¹⁰⁸² Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar...*, 31.

¹⁰⁸³ İsmail Keskin ve Taha Yazar, “Millî Eğitim Şuralarında Değer, Ahlak Ve Karakter Eğitimi İle İlgili Alınan Kararların Değerlendirilmesi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8, s.y. (2018): 401.

¹⁰⁸⁴ Mehmet Emin Ateş vd., “Sanat Eğitimi, Ahlâk Eğitiminin Gelişiminde Etkili Midir?”, *Samarkand: 1st ECLSS International Online Conference on Economics and Social Sciences* (2020): 326.

¹⁰⁸⁵ Kasım Kiroğlu, “Bir Meslek Olarak Öğretmenlik”. *Eğitim Bilimine Giriş*, Ed: Özcan Demirel ve Zeki Kaya (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 346.

Ahlâki liderlerin söylemleri öğrenciler, öğretmenler ve veliler üzerinde etkili olduğu için onların sanat alanındaki tavsiyeleri ve uygulamaları da dikkate alınacaktır. Bu nedenle ahlâki liderler derslerini daha renkli geçmesi için farklı sanatsal yollarla derslerini işleyebilirler. Çünkü sanat öğeleri toplumların yıllarca birikimlerini taşımaktadır. Ahlâki liderler bunun farkında olarak öğrencilerin ahlâki gelişimlerine katkıda bulunmalıdır. Aksi takdirde sanatta olan ahlâki yozlaşma öğrencilere de yansımacaktır. Çünkü ahlâki yozlaşma tüm değerler alanlarında (ilmî, sanatsal, siyaset, sosyolojik ve kültürel vb.) yabancılaşma ve zayıfla anlamına gelmektedir.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸⁶ İbrahim Çetintaş, "Ahlakî Yozlaşma İle Aksiyolojik (Değersel) Verimlilik Arasındaki İlişki", *Adam Akademi Dergisi* 5, sy. 2 (2015): 10.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eğitim-öğretim sorunlarının kısa sürede çözümü mümkün olmadığından iyileşmesi için de öğretmen, öğrenci, veli gibi eğitim paydaşlarının durumları kesinlikle göz önünde bulundurulmalıdır. Bu paydaşların içerisindeki temel unsur ise hem kitabi hem insani boyutuyla bir uzmanlık alanı olan “öğretmenlik”tir. Öğretmenlik aynı zamanda etkileme sanatıdır. Çünkü bu mesleği layıkıyla yapan bir öğretmen sadece kendi öğrencilerini değil kendisinden sonraki nesilleri fikirleri ve yaşamlarıyla etkileyebilmektedir. Bu etkilenme ve etkileme ne kadar güçlü olursa öğretmenlerin liderlik becerileri de o kadar güçlü olacak, öğrencilerinin hayatında derin etkisi olan rol model olacaklardır.

Yirminci yüzyıl eğitimcilerimizden Nurettin Topçu ve Erol Güngör ahlâki liderlik vasıflarıyla sonraki nesiller üzerinde derin etkiler bırakmış rol model şahsiyetlerdir. Yapılan tez çalışmasıyla Topçu ve Güngör’ün özelinde ahlâki liderlik kavramı üzerinde durulmuş ve onların ahlâki liderlik görüşleri incelenmiştir. Topçu ve Güngör’ün ahlâki liderlik görüşlerinde, “ahlâki liderlik kavramsal çevresi” vesilesiyle dört başlık/tema tespit edilmiştir; liderlik, ahlâk, eğitim ve kültür-medeniyet. Oluşturulan kavramsal çerçeveye onların teorik ve pratik hayatına yansıyan ahlâki liderlik yönleri ortaya konmuştur. Bu bağlamda ahlâki lider örneği olan Topçu ve Güngör için eğitimde en belirgin ortak nokta: Öğretmenlerin ahlâki lider olarak öğrencilerin yani toplumun geleceğini etki altında bırakabilecek önemli rol model oluşlarıdır.

Araştırmada Topçu ve Güngör’ün tecrübeleri ve sosyal hayattaki yaşayışları doğrultusunda ahlâki lider öğretmen nasıl olmalı, onları diğer öğretmenlerden ayıran yönleri neler sorularına cevap bulmaya çalışılmıştır. Bu sorulara Topçu ve Güngör isimleri rol model gösterilerek cevaplanmaya çalışılmıştır. Topçu ve Güngör’ün ahlâki liderlik yönlerine ilişkin genel kanı; ahlâki yaşamları, öğretmenlik mesleğinde örnek oluşları ve mesleklerini aşkınlık boyutunda yapmalarıdır. Onların analiz edilen ahlâki yönleri günümüz öğretmenlerinin meslek hayatına katkı sunacaktır.

Topçu ve Güngör’ün eğitimde ahlâki liderlik görüşlerinde ve yaşayışlarında ahlâki lider öğretmen olarak bazı değerler ön plana çıktığı görülmektedir: Meslek ahlâki, liyakat, âlimlere saygı, itidal (ölçü), vatan sevgisi, hoşgörü, cinsiyetten ziyade ahlâkilik ve sanat. Günümüzde ahlâki lider mesuliyetine sahip bir öğretmenin bu değerleri layıkıyla mesleğine ve sosyal hayatına yansıtması beklenmektedir. Bu değerler bir öğretmen tarafından kıymetsiz görüldüğü takdirde okulunda ve çevresinde ahlâki lider bir öğretmen olmaktan ziyade sıradan bir memur izlenimi verecektir.

Araştırmada tespit edilen ahlâki lider öğretmen niteliklerinin bazıları daha çok Topçu ve Güngör’ün kendi yaşayışlarıyla alakalı görülse de ele alınan başlıklar eğitimi yakından ilgilendiren ifadelerdir. Tespit edilen sekiz ahlâki lider öğretmen niteliği aynı zamanda günümüzde bir öğretmenin sahip olması gerektiği düşünülen ana unsurlardır. Bu ilkeler 1739

sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda Türk Millî Eğitiminin amaçlarını da kapsamaktadır. Günümüz öğretmenlerinin rol model oluşlarında bu ahlâki ilkelerin ne kadar önemli olduğu bilimsel araştırmalarla da ortaya konulmuştur. Bu sebeple bu ahlâki ilkeler sadece ülkemizde değil dünyanın farklı coğrafyalarında öğretmenlik mesleğini icra eden kişilerin sahip olması gereken evrensel ahlâki liderlik ilkelerini de kapsamaktadır.

Ahlâki lider öğretmen niteliklerini meslek ve sosyal hayatlarına yansıtmış Topçu ve Güngör günümüz öğretmenleri için gerçek rol modeldir. Rol modeller hatasız, kusursuz ve her fikri kesin doğru olan kişiler demek değildir. Öğretmenlik mesleğinde rol modeller hem bilgi hem ahlâki yönden mesleğini en güzel şekilde temsil eden kişilerdir. Bu bağlamda Topçu ve Güngör'ün ahlâki liderlik özellikleriyle günümüz öğretmenlik mesleğiyle ilgili bilimsel araştırmalar ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkide ise ahlâk ve eğitim iki ana unsur olmuştur.

Bu tez çalışmasında Topçu ve Güngör çerçevesinde eğitimde ahlâki liderlik konusu ele alınarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca araştırmada oluşturulan "örgün eğitim kurumlarında ahlâki liderlik kavramsal çerçevesi"yle eğitimde iz bırakmış farklı isimlerin ahlâki liderlik yönlerinin bilimsel olarak analizinin yapılmasına imkân sağlanmıştır. Ahlâk ve liderlik unsurlarının sadece okullarda değil farklı kurumda çalışanların da sahip olması arzu edilen unsurlar olduğu için bu çalışma ahlâki liderlik konusunu disiplinler arası çalışmalara taşımaktadır. Bu nedenle yapılan tez çalışması farklı alanlardaki araştırmacılara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Örgün eğitim kurumlarında yapılan ahlâki liderlik çalışmaları incelendiğinde Topçu ve Güngör isimlerine yeterince yer verilmediği sadece gündemde olan bazı bilim adamlarından kısaca bahsedildiği görülmektedir. Bu konuda yapılan araştırmaların artması için özellikle öğretmenlik bölümlerindeki lisans derslerinde Topçu ve Güngör'ün ahlâki liderlik yönleri öğrencilere tanıtılmalıdır. Lisans öncesi eğitimde öğrencilerin seviyesine uygun öğretmenlik mesleğiyle isimleri özdeşleşmiş ahlâki liderler müfredatlarda yer edinmelidir. Böylece öğrenciler kendilerine örnek alabileceği şahısları hem ilmi yönden hem de davranış yönünden iyice tanıyıp sonraki süreçte meslek hayatlarına da yansıtacaktır. Bunun için lisans öncesi okulların bazı alanlarında ahlâki liderlik köşesi vb adlarla bu şahısların önemine dikkat çekilmelidir. Okullarda ahlâki liderlik özelliğiyle ön plana çıkan, davranışlarıyla örnek teşkil eden, başarılı öğrenciler tespit edilip ödüllendirilmelidir. Bu tespit süreci ise ahlâki liderlik ölçekleri gibi bilimsel kriterlerle yapılmalıdır. Yurt dışında yapılan ahlâki liderlik ölçekleri kendi kültürümüze uyarlanarak ya da yeni ölçekler geliştirilerek öğretmenlerin ahlâki liderlik düzeyleri niceliksel olarak da tespit edilebilmelidir. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin ahlâki liderlik yönlerini geliştirici kurslar, kitap söyleşileri, hizmet içi seminerler vb. yapılmalıdır. Ayrıca eğitimde ahlâki lider nasıl olmalıdır, kimlerdir, sorularına Topçu ve Güngör isimleri öğretmen adaylarına örnek gösterilerek öğretmenlik mesleğinin manevi yönü konferans, seminer vb. yollarla anlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

“Araştırma: Türkiye, son 5 yılda öğretmenlerin en çok değer kaybettiği üç ülkeden biri oldu”, <https://tr.euronews.com/2018/11/09/turkiye-de-ogretmenlerin-itibari-erozyona-ugradi-oecd-pisa-testi-varkey-vakfi-erişim> 04 Eylül 2019.

Abun, Damianus. Mirriam Tabur and Frederick Agoot. “Leadership Skills of Administrators of Divine Word Colleges in Region I, Philippines as Perceived by the Employees and Employees’ Work Engagement.” IJRDO-Journal of Applied Management Science 3. Issue. 12 (2017): 1-23.

Adair, John ve Peter Reed. *Patronlar Değil Liderler*. Babıali kültür yayıncılığı: İstanbul, 2008.

Adair, John. *H. Muhammed Örneğinden Hareketle Lider*. Çev: Ali Çavuşoğlu. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2012.

Adair, John. *Kışkırtıcı Liderlik*, Çev: Pelin Ozaner. Ankara: Alteo Yayıncılık, 2005.

Ahmed, Nizam. “Kuşlar”. *Hareket Dergisi*. sy. 7 (1939): 116.

Akar, İlhan. *İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun Eğitim ve Kültür Görüşleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1994.

Akçakaya, Murat. *Türk İslâm Tarihinde Yönetim Bilgeleri*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2018.

Akgündüz, Ahmed. *Bilinmeyen Bir Dahi Bediüzzaman Said Nursi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017.

Akgündüz, Ahmed. *Tabular Yıkılıyor 5*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2010.

Aktay, Yasin. *Türk Sosyoloji Tarihine Katkı*. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

Akyurt, Ali. “Recep Ertürk’le Erol Güngör Üzerine”. *Fayrap*, sy. 60 (2014): 32.

Alemdar, Çiğdem. *İlkokul Hayat Bilgisi Ders Kitabı 1*. Ankara: Pasifik Yayınları, 2020..

Alkan, Ahmet Turan. “Halefi Olmayan Bir İlim Adamı: Erol Güngör”. *Doğu Batı*, sy. 11 (2000): 159-166.

Alkan, Ahmet Turan. *Ateş Tecrübeleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1996.

Altılar, Niyazi. *Geleceğin Lideri*. İstanbul: Diya Kitap Yayınları, 2012.

Anello, Eloy ve Juanita Hernandez. *Moral Leadership*. Santa Cruz: Núr University, 1996.

Arıcı, Ali Fuat ve Mustafa Başaran. *İdeal Türk Eğitimde İdeal İnsan ve Millîlik Arayışları*, İstanbul: TEDEV Yayınları, 2019.

Arıcı, Ali Fuat. *Büyük Eğitimciler*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2020.

Arıkan, Semra. “İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve İş Ahlakı”, H. Ü. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 13. s.y. (1995): 171-180.

Arslanbenzer, Hakan. “Erol Güngör’e Göre Aydın - Halk Çatışması”. *Fayrap*, sy. 60 (2014): 33-35.

- Arvasi, Seyyid Ahmet. *İlmi Tavır ve Ötesi*. İstanbul: Burak Yayınevi, 1996.
- Aslanargun, Engin. *Eğitim Bilinci*. Genç Kitab: İstanbul, 2020.
- Ateş, Mehmet Emin. Mehmet Veysi Babayiğit, Özlem Altun ve Mehmet Necati Cizrelioğulları. "Sanat Eğitimi, Ahlâk Eğitiminin Gelişiminde Etkili Midir?". *Samarkand: 1st ECLSS International Online Conference on Economics and Social Sciences (2020)*: 326-330.
- Ateş, Mustafa. "Erol Güngör'ün Ardından". *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 18-19.
- Atsız, Yağmur. *Ömrümün İlk 65 Yılı*. İstanbul: Türk Edebiyatı Yayınları, 2006.
- Avcı, Emine Karasu ve Bilgin Ünal İbret. "Vatanseverlik Değerine İlişkin Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi". *Kastamonu Eğitim Dergisi 24*, sy. 5 (2016): 2501-2518.
- Avcı, Mehmet. "Erol Güngör ve Nurettin Topçu'ya Göre İnsan ve İnsanın Eğitimi". Yüksek Lisan Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019.
- Aydın, Ali Rıza. "Öğretmen Öğrenci İlişkilerinde Empati ve Öğretmenlerin Rol Modelliği Üzerine". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IX*, sy. 4 (2009): 75-84.
- Aydın, Mehmet Zeki. "Ahlâk Eğitimi ve Öğretimi". *Din Eğitimi*. Ed. Recai Doğan ve Remziye Ege. 151-192. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Değerler Sandığı Okulda Değerler Eğitimi Materyalleri Liderlik ve Cesaret*. Ankara: Nobel Akadem, 2015.
- Aydın, Mustafa. "Erol Güngör". *Sosyoloji Divanı Sosyoloji Dergisi*. sy. 1 (2013): 149-152.
- Aydın, Mustafa. *Eğitim Yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2014.
- Aydoğan, İsmail. *Eğitimin Türkçesi*. Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Aydoğan, İsmail. *Kültür Temelli Eğitim*. Ankara: Harf Yayınları, 2017.
- Aydoğdu, Cengiz. "Memleketten Metropole Bir Nida: Erol Güngör". *Fayrap*, sy. 60 (2014): 28-31.
- Aynî, Mehmet Ali. *Türk Ahlâkçıları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019.
- Aypay, Ahmet. *Eğitim Politikası*. Ankara: Pegem Akademi, 2015.
- Ayvazoğlu, Beşir. *Erken Kayan Yıldız Erol Güngör*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2022.
- Ayvazoğu, Beşir. *Defterimde Kırk Suret*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- Ayverdi, Samiha. *Maârif Dâvamız*. İzmir, Sobe Matbaası, 1970.
- Ayverdi, Samiha. *O da Bana Kalsın: Anketler, Röportajlar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2013.
- Bacanlı, Hasan. "Eğitim, Başarı ve Ders Kitapları". *Türk Yurdu Dergisi*. sy. 360 (2017): 29-32.
- Balay, Refik. "Moral Erdemler Ölçeğinin Yükseköğretimde Uygulanabilirliği". *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi 1*, sy. 2 (2011): 99-118.

- Balay, Refik. "The Applicability of the Moral Virtues Scale in Higher Education". *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi* 1, Issue. 2 (2011): 99-118.
- Balım, Ali İhsan. "İdealist İnsan Topçu". *Nurettin Topçu'ya Armağan*. 188-189. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Baltacı, Ali. Nitel Araştırma Süreci: *Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, sy. 2 (2019): 368-388.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı. *Pedagojide İhtilal*. İstanbul: Y.y., 1964.
- Baltaş, Acar. *Türk Kültüründe Yönetmek Yerel Değerlerle Küresel Başarılar Kazanmak*. Remzi Kitabevi: İstanbul, 2015.
- Banarlı, Nihad Sâmi. *İman ve Yaşama Üslubu*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2008.
- Banarlı, Nihad Sâmi. *Türkçe'nin Sırları*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011.
- Baran, Şule Çapraz ve Elif Diren. *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı 5*. Ankara: Anıttepe Yayıncılık, 2020.
- Barkçin, Savaş Ş., *Kalbin Akli Medeniyet Üzerine Yazılar*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Başaran, Mustafa. "Nurettin Topçu'da İdeal İnsan - İdeal Öğretmen". *İdeal Türk Eğitimde İdeal İnsan ve Millîlik Arayışları*. Ed: Ali Fuat Arıcı ve Mustafa Başaran. 453-465. İstanbul: TEDEV Yayınları, 2019.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslâm ve Eğitim*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Bayraktar, Faruk. *İbn Cema'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Bektaş, Çetin, "Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler", *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy. 7 (2016): 43-53.
- Bıyıklı, Mahmut. *Yaşayan Hatıralar*. İstanbul: Okur Kitaplığı, 2018.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Yüksek İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964.
- Birinci, Ali. "Sevdiğim ve Taniyabildiğim Hocam". *Nurettin Topçu'ya Armağan*. 190-191. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Birinci, Ali. *Bir İnsanla Karşılaşmak Nurettin Topçu'nun Sohbetlerinden Kalanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Bloch, Susan ve Philip Whiteley. *Kusursuz Liderlik*. İstanbul: Optimist Yayınları, 2007.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Erol Güngör (1938-1983)". *Erol Güngör*. Ed. Murat Yılmaz 132-159. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Erol Güngör'e Dair Hatıralarım". *Selçuk Bakış Prof. Dr. Erol Güngör Hatırasına*, sy. 42 (2017): 66-69.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Batı Aklına Karşı Türkiye*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.

- Bora, Tanıl. *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Bora, Yasemin. “Nurettin Topçu ve Erol Güngör’ün Eğitim Anlayışları”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
- Bornovalı, Lütfü. “Nurettin Topçu”. *Nurettin Topçu’ya Armağan*. 171-172. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Bozcan, Tuba. *Lider Kim?* İstanbul: Yumurcak Yayınları, 2021.
- Bozdoğan, Kerem ve Mesut Sağnak. “İlköğretim Okulu Müdürlerinin Liderlik Davranışları İle Öğrenme İklimi Arasındaki İlişki”. *AİBÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi* 11, sy.1 (2011): 137-145.
- Bridge, Berna. *Eğitimde Vizyoner Liderlik ve Etkin Yöneticilik*. İstanbul: Beyaz Yayınları, 2003.
- Brooks, C. Melanie and Agus Mutohar. “Islamic School Leadership: A Conceptual Framework”. *Journal of Educational Administration and History*, s.y. (2018): 1-15.
- Brooks, C. Melanie. Jeffrey S. Brooks, Agus Mutohar and Imam Taufiq. “Principals as Socio-Religious Curators: Progressive And Conservative Approaches In Islamic Schools”, *Journal of Educational Administration* (2020): <https://doi.org/10.1108/JEA-01-2020-0004>
- Brown, Michael E. Linda K. Treviño and David A. Harrison “Ethical Leadership: A Social Learning Perspective For Construct Development And Testing”. *Organizational Behavior And Human Decision Processes* 97, Issue. s.y. (2005): 117-134.
- Bûhârî, “İlim”-12. *Hadislerle İslam*, c. 1. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Bûhârî, “İlim”-2. *Hadislerle İslam*, c. 3. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Burns, John H. *Psikoloji ve Liderlik*. Çev: Şükrü Ünsal. İstanbul: K. K. K. İstanbul Askeri Basımevi, 1956.
- Canan, Sinan ve Mustafa Acungil. *Dijital Gelecekte İnsan Kalmak*. İstanbul: Tuti Kitap, 2018.
- Canan, Sinan ve Sesil Pir. *İnsan Odaklı Liderlik*. İstanbul: Tuti Kitap, 2020.
- Canses.net, *Asım’ın Nesli Mehmet Akif*, erişim tarihi 17 Aralık 2020, <https://www.canses.net/asim-in-nesli-ve-mehmet-akif/123534/>
- Cevizci, Ahmet. *Eğitim Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Cevizci, Ahmet. *Uygulamalı Etik*. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Ceylan, Sabri. Kadir Duru, Gülten Erkek ve Murat Patutmaz. *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı 6*. Ankara: Devlet Kitapları, 2020.
- Chamorro-Premuzic, Tomas. *Neden Bu Kadar Yeteneksiz Erkek Lider Oluyor?* Çev: M. Murtaza Özeren (İstanbul: Orenda Kitap, 2019), 46-47.
- Chomsky, Noam. *Demokrasi ve Eğitim*, Edt. C. P. Otero. İstanbul: bgst Yayınları, 2007.
- Civelek, Davut. D. Yılmaz Gündüz ve Fatma Karafilik. *İlkokul Türkçe 1 Ders Kitabı*. Ankara: Devlet Kitapları, 2020.

- Civelek, Muzaffer. "Ahlâk Dersi", *Nurettin Topçu'ya Armağan*. 152-156. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Civelek, Muzaffer. *Kırk Yıl Sonra Dün Gibi Nurettin Topçu*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Clark, Timothy R. *Liderlik ve Karakter*. Çev: Süreyya Bursa. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2018.
- Coşan, M. Es'ad. *Tarihi ve Tasavvufî Şahsiyetler*. İstanbul: Server İletişim, 2015.
- Coşun, Bilal. "Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'de Mesleki Ahlak Eğitimi". Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2020.
- Cücük, İbrahim. *Ayet ve Hadislerle Peygamberimizin Yaşayışı, Ahlakı, Prensipleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008.
- Çaha, Havva. Sare Aydın ve Ömer Çaha, *Değişen Türkiye'de Kadın*. İstanbul: Kadem Yayıncılık, 2014.
- Çakan, İsmail Lütfi. "İnsan ve Değerler Eğitimi Açısından Hz. Peygamber ve Ahlâk". *Son Dönem Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi*. Ed. M. Faruk Bayraktar. 27-42. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Çakan, İsmail Lütfi. Raşit Küçük, Zekeriya Güler, Esra Şahyar, Bekir Kuzudişli ve Mehmet Efendioğlu. *Anadolu İmam Hatip Lisesi Hadis*. Ankara: Devlet Kitapları, 2020.
- Çalık, Fazıl Mustafa. "Güneş Tutulması". *Hamle*, sy. 17 (1983): 17.
- Çam, Nusret. *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.
- Çapa, Yeşim ve Nesrin Çil. "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 18, sy. 18 (2000): 69-73.
- Çelik, Abbas. *Din Eğitimi Tarihi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2013.
- Çelikbaş, Elif. Fatma Gürel ve Nazile Özcan. *Hayat Bilgisi İlkokul Ders Kitabı 3*. Ankara: Devlet Kitapları, 2020.
- Çelikkaya, Hasan. *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi Pedagojik Formasyon Amaçlı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Çetin, Altan. *Tarihten Tefekküre Nurettin Topçu, Erol Güngör ve Nevzat Kösoğlu'nda Tarih*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Çetin, Fatih ve Ali Fıkrhoca. "Rol Ötesi Olumlu Davranışları Kişisel ve Tutumsal Faktörlerle Öngörülebilir Mi?". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 65, sy. 4 (2010): 41-66.
- Çetin, Nesrin Gökben ve Ertan Beceren. "Lider Kişilik: Gandhi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, sy.5 (2007): 110-132.
- Çetintaş, İbrahim. "Ahlakî Yozlaşma İle Aksiyolojik (Değersel) Verimlilik Arasındaki İlişki". *Adam Akademi Dergisi* 5, sy. 2 (2015): 5-13.
- Çınar, Metin. *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

- Çiçek, Ömer. "Nurettin Topçu'nun Sosyal Değişme Yaklaşımının Analizi". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019.
- Çil, Halit. "Hz. Ömer'in Liderliği". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.
- Çil, Halit. *Ömer'ini Arayan Yüzyıl*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Çokum, Sevinç. "Erol Güngör Bir Horasan Eriydi...". *Kültür Dünyası Dergisi*, sy. 12 (1998): 32-34.
- Daft, Richard L. *Management*. New York: The Dryden Press, 1991.
- Dârimî, "Mukaddime". *Hadislerle İslam*, c. 1. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Daryal, Ali Murat. *İslâm'ın "Değer"lerini ve Yorumları*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Daryal, Ali Murat. *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açıdan Tahlili*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Deliorman, Altan. *Türk Yurdunun Bilgeleri Portreler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân'ın Ana Konuları*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Demirel, İhsan Nuri. *2000 Soruda Eğitim Bilimleri ve Yönetimi*. Ankara: Maya Akademi Yayınları, 2011.
- Develi, Kismet. "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleği Konusundaki Görüşleri ve Geleceğe Yönelik Beklentileri". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 51, (2021): 393-427.
- DİB, *İlmihal II-İslam ve Toplum*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Diñcer, Dilek. "Erol Güngör'ün Özelinde de Aydın ve Din Problemi". Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2018.
- Doğan, Adem. "Erol Güngör'de Dini Düşünce Boyutu". Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.
- Doğan, D. Mehmet. *Dil Kültür Yabancılaşma*. Ankara: Yazar Yayınları, 2011.
- Doğan, D. Mehmet. *İki Yol Açıcı: Nureddin Topçu ve Necip Fazıl Kısakürek*. Ankara: Yazar Yayınları, 2016.
- Doğan, Türkan ve Aysel Eren Çoban, "Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları ile Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Eğitim ve Bilim* 34, sy. 153 (2009): 157-168.
- Dokumacı, Asude. N. Özdemir Gök ve Zinnur Dokumacı. *Hayat Bilgisi Ders Kitabı 2*. İzmir: Devlet Kitapları, 2020.
- Dönmez, Mehmet. "Erol Güngör'de Kültür, Aydın, Millet". Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1996.
- Ege, Ahmet Yakup. "Erol Güngör ve Nurettin Topçu'nun Milliyetçilik Anlayışları". Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2021.
- Eğitimhane, *Örnek ve Öncü Şahsiyetler Tanıtım Kulübü Dokümanları*, erişim 17 Aralık 2020, <https://www.egitimhane.com/ornek-ve-oncu-sahsiyetleri-tanitim-kulubu-dokumanlari-d251852.html>

- Eğribozi, Ali İrfan. *Mufasssal Ahlâk-ı Medenî*. İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1327.
- El-İsfahânî, Râğib. *Erdemli Yol*. Çev: Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- El-İsfahani, Râğib. *Müfredât*. Çev: Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018. "Rabbe" md., 586.
- ElKaleh, Eman and Eugenie A. Samier. "The Ethics of Islamic Leadership: A Cross-Cultural Approach for Public Administration". *Administrative Culture* 14, Issue 2 (2013): 188-211.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5. İstanbul: Azim Dağıtım, 1992.
- Enginertan, Tuncer. "Çağdaş Bir Mistiğin Hayatına Dair Bazı Notlar". *Nurettin Topçu*. Ed. İsmail Kara. 91-105. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Ercilasun, Bilge. "Kaybımız Çok Büyük... Tesellisi Yok". *Hamle*, sy. 17 (1983): 15.
- Erçetin, Şule. *Lider Sarmalında Vizyon*. Ankara: Nobel Yayınları, 2000.
- Erdem, Hüsameddin. *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2006.
- Erdoğan, İrfan. *Gelenekten Geleceğe Eğitim Bilimi Kuram ve Uygulama*. İstanbul: Sümer Kitabevi, 2017.
- Eren, Erol. *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları, 2008.
- Ergezer, Bahattin. *Liderlik ve Özellikleri*. Ankara: Ocak Yayınları, 1992.
- Erişim tarihi: 30 Ocak 2020, https://www.vit.vic.edu.au/_data/assets/pdf_file/0018/35604/Code-of-Conduct-2016.pdf
- Eroğlu, Feyzullah. *Davranış Bilimleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2017.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat-1*. Haz: Ömer Faruk Huyugüzel, Rıza Bağcı ve Fazıl Gökçek. İstanbul: Feza Gazetecilik, t.y.
- Ertürk, Selahattin. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Meteksan Lmt. Şti, 1982.
- Erverdi, Ezel. *Nurettin Topçu Dünden Kalanlar ve Geleceğe Umutlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Eselioğlu, Hilal. Sıdıka Set ve Ayşe Yücel. *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı 8*. Ankara: Devlet Kitapları, 2020.
- Fazlıoğlu, İhsan. *Akıllı Türk Makul Tarih*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Fındıkçı, İlhami. *Bir Gönül Yolculuğu Hizmetkâr Liderlik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2009.
- Fullan, Michael. *Understanding Change: Leading in a Culture of Change*. San Francisco: Jossey-Bass, 2001.
- Genç, Mehmet. "Arkadaşı Erol Güngör'ü Anlatıyor". *Erol Güngör*. Ed. Murat Yılmaz. 62-67. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Genç, Nurullah. *İşletme-Yönetim-Organizasyon Başarı Bedel İster*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

- Genç, Nurullah. *Yönetim ve Organizasyon -Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar-*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007.
- Gezer, İbrahim. *Nasıl Bir Eğitim & Eğitimde Alternatif Arayışlar*. İstanbul: Bakış Yayınları, 2007.
- Göka, Erol. *Türklerin Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Gökçe, Akbay Tuğan. "Tanıdığım Erol Güngör". *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 27.
- Gökçe, Orhan. *İçerik Analizi-Kuramsal ve Pratik Bilgiler*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.
- Gökdağ, Fatih. "Mana Adamı Nurettin Topçu". *Nurettin Topçu'ya Armağan*. 194-195. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Gören, İbrahim Ethem. Emin Işık ile Fethi Gemuhluoğlu Üzerine Konuştuk, erişim 10 Nisan 2021, <https://www.dunyabizim.com/soylesi/emin-isik-ile-fethi-gemuhluoglu-uzerine-konustuk-h24883.html>
- Greenfield, William D. "Moral Leader in Schools" *Journal of Education* 42, Issue. 2 (2004): 174-196.
- Gu, Qinxuan. Thomas Li-Ping Tang and Wan Jiang. "Does Moral Leadership Enhance Employee Creativity? Employee Identification with Leader and Leader-Member Exchange (LMX) in the Chinese Context". *Journal of Business Ethics* 126, s.y. (2015): 513-529.
- Gül, Ali. "Nurettin Topçu'da Anadoluculuk Düşüncesi". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006.
- Gül, Esan. *Peygamberlerin Çocuk Eğitimi*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2016.
- Gül, Hülya. Nilgül Yalçınoğlu ve Zahide Ceren Atlı. "Türkiye'de Çalışma Yaşamında Kadının Konumu ve Sorunları". *TAF Preventive Medicine Bulletin* 13, sy. 2 (2014): 169-176.
- Günay, Durmuş. *Türkiye'nin Üniversite Sorunu*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019.
- Gündüz, Hasan Basri ve Sinem Konuk, "İlkokul Öğretmenlerin Karşılaştıkları İstenmeyen Davranışlar ile Baş Etme Stratejileri". *YILDIZ Journal of Educational Research* 1, Issue 1. (2016): 37-54.
- Gündüz, Mustafa. "Eğitim Tarihimiz Tecrübesinde Müderristen Muallime: Muallimden Öğretmene: Öğretmenliğin İtibar, Statü ve Değer". *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi* 13. sy. 41 (2017): 6-17.
- Gündüz, Mustafa. *İstanbul'un 100 Eğitimcisi*. İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2018.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2017.
- Güner, Ahmet. "İki Yakını Erol Güngör'ü Anlatıyor". *Yeni Düşünce Dergisi*, sy. 82 (1983): 5.
- Güney, Salih. *Liderlik*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015.
- Güney, Sema. "Ahlaki Liderliğin Kavramsallaştırılması ve Ahlaki Yönetimde Liderliğin Rolü". *Yönetim ve Ekonomi* 13, sy. 1 (2006): 135-149.
- Güngör, Erol. *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.

- Güngör, Erol. *Doktor, Doçentlik, Profesörlük Tezleri*. İstanbul: Yer-Su Yayıncılık, 2018.
- Güngör, Erol. *Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik*. Ankara: Mayaş Yayınları, 1984.
- Güngör, Erol. *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1982.
- Güngör, Erol. *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983.
- Güngör, Erol. *Kelâmî Sahada Estetik Yapı Organizasyonu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- Güngör, Erol. *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994.
- Güngör, Erol. *Tarihte Türkler*. İstanbul: Yer-Su Yayıncılık, 2019.
- Güngör, Erol. *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1975.
- Güngör, Erol. *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- Gürlek, Dursun. "Camideki Rektör: Erol Güngör". *Kültür Dünyası Dergisi*, sy. 12 (1998): 37-39.
- Gürlek, Dursun. *Kültür Dünyamızdan Manzaralar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2017.
- Güvenç, Bozkurt. *Nereden Başlayalım Eğitimin ABC'Sİ*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. "Bir Meşale Söndü". *Yeni Düşünce Dergisi*, sy. 82 (1983): 4.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. "Mütefekkir Erol Güngör". *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 20.
- Hadislerle İslam*, c. 3. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Hadislerle İslam*, c. 4. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Hadislerle İslam*, c. 7. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Hamle, "Kaybettik", sy. 17 (1983): 13.
- Hanson, Kirk O. "Perspectives on global moral leadership". *Moral Leadership: The Theory and Practice of Power, Judgment and Policy*. Ed. Deborah L. Rhode. 291-300. San Francisco: Jossey-Bass, 2006.
- Heifetz, Ronald. Alexander Grashow ve Marty Linsky. *Uyum Sağlayan Liderlik Uygulamaları*. Çev: Edip Mert Arslan. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2020.
- http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_11/08144011_KANUN.pdf erişim 26 Ağustos 2019.
- <https://www.nisanyansozluk.com/?k=e%C4%9Fitim> erişim 24 Eylül 2019.
- Ilaltdinova, Elena Yu. Svetlana V. Frolova and Irina V. Lebedeva. "Top Qualities of Great Teachers: National and Universal", *Linguistic and Cultural Studies: Traditions and Innovations*. Ed. Andrey Filchenko and Zhanna Anikina. 44-52. Tomsk: Springer International Publishing, 2017.
- Işık, Emin. "Hatıralar", *40 Yıl Sonra Nurettin Topçu*, Ed. M. Kâzım Arıcan vd. 316-317. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2016.
- Işık, Emin. "İçimdeki Erol'a". *Türk Edebiyatı*. sy. 128 (1984): 53-56.

- Işık, Emin. "Nurettin Hoca ve Din Adamları". *Nurettin Topçu'ya Armağan*. 173-176. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Işık, Emin. *Nurettin Topçu Çağdaş Bir Dervişin Dünyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- İbn Hazm. *Peygamberlerde İsyân Ahlakı*. Çev. Nurullah Gülsever. Muhayyel Yayıncılık: İstanbul, 2020.
- İbn Mâce, "Sünnet"-17. *Hadislerle İslam*, c. 1. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- İlker, Mücahid. "Bu Son Model mi Rol Model mi?". *Modern Hurafeler*. Haz. Davut Bayraklı ve Mehmet Erikli. 125-131. İstanbul: Mostar Yayınları, 2016.
- İmam Gazali. *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn*, Çev: Mehmed A. Müftüoğlu, c. 3. İstanbul: Pırlanta Yayınevi, t.y.
- İnce, Adem. *Eğitim Sosyolojisi*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019.
- İnce, Cemal. "Demokratik Liderlik İle İhtiyaçlar Hiyerarşisi Arasındaki İlişkiye Yönelik 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma". *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 35 (2013): 1-15.
- İrğat, Muhammet. "Nurettin Topçu'da İrade Kavramı". Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2011.
- Kabaklı, Ahmet. "Prof. Dr. Erol Güngör İçin...". *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan*. Haz. Ahmet Sevgi. 260-261. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1998.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram. "Nurettin Topçu (1909-1975)". *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler)-1*, Der: M. Çağatay Özdemir. 783-820. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram. *Türk Sosyolojisinde Temalar 1 Türkçülük İslâmcılık Muhazafakârlık*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2016.
- Kadiş, Ayşegül ve Ümit Özduran. *Ortaöğretim Yönetim Bilimi Dersi*. Ed. Mustafa Yavuz. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2015.
- Kalyoncu, Hamdi. *Liderlere Tapınma Psikolojisi*. İstanbul: Anti Tasavvuf Yayınları, 2016.
- Kandemir, Yaşar. *Öğretmenlerimizle Başbaşa*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Kanoğlu, Mehmet. *Ahlâki Zekâ*. İstanbul: Hayat Yayınları, 2018.
- Kara, İsmail. "Ahlâk Meselesinde Nurettin Topçu İstisnai Bir Yerde Duruyor". *Düşünce Dergisi*, sy. 4 (2016): 62-71.
- Kara, İsmail. *Sözü Dilde Hayâli Gözde*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Kara, İsmail. *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Kara, İsmail. *Nurettin Topçu Hayatı ve Bibliyografyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Kara, Mustafa. "Nurettin Topçu Bir Sûfi mi idi?". *40 Yıl Sonra Nurettin Topçu 'Nurettin Topçu Bize Ne Söyler?'*. Ed. Musa Kâzım Arıcan, Mustafa Orçan ve Muhammed Enes Kalan. 229-236. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2016.
- Kara, Mustafa. *Gönül Mektupları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Karaduman, Barış Ekin. Erman Özdemir ve Onur Yılmaz. *Türkçe İlkokul Ders Kitabı 3*. Ankara: Devlet Kitapları, 2020.

Karaman, Hüseyin. *Nurettin Topçu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010.

Karataş, Şaban. "İki Yakını Erol Güngör'ü Anlatıyor". *Yeni Düşünce Dergisi*, sy. 82 (1983): 5.

Kayalı, Kurtuluş. "Kendi Çağının ve Sonrasının Hazmedemediği Bir Entelektüel: Nurettin Topçu". *Türk Yurdu Dergisi*, sy. 345 (2016): 37-41.

Kayışlı, Buket. "Nurettin Topçu ve Hilmi Ziya Ülken'in Eğitim Düşünceleri ve Eğitim Felsefeleri Üzerine Düşünceleri", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2012.

Kaymakcan, Recep ve Hasan Meydan. *Ahlâk, Değer ve Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.

Kemal, Necmeddin. "Nurettin Topçu'nun Düşüncesinin Kaynakları". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2009.

Keskin, İsmail ve Taha Yazar. "Milli Eğitim Şuralarında Değer, Ahlak Ve Karakter Eğitimi İle İlgili Alman Kararların Değerlendirilmesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 8*, s.y. (2018): 386-405.

Kılıç, Ahmet. "Nurettin Topçu'nun Eserlerinde 'Ruh Afeti' Yaşayanlar". *Nüktedan Dergisi*. sy. 21 (2021): 37-39.

Kılıç, Ahmet. *Bilinmeyen Yönleriyle Türk Filozofu Nurettin Topçu*. İstanbul: Motto Yayınları, 2020.

Kılınç, Ali Çağatay ve Servet Özdemir. *Liderlik Kapasitesi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016.

Kıroğlu, Kasım. "Bir Meslek Olarak Öğretmenlik". *Eğitim Bilimine Giriş..* Ed: Özcan Demirel ve Zeki Kaya. 345-372. Ankara: Pegem Akademi, 2015.

Koç, Oktay. *Kim Lider Olamaz?* İzmit: Umuttepe Yayınları, 2018.

Konukman, Ercüment. "Nurettin Topçu". *Hece Dergisi*, sy. 109 (2006): 460-466.

Korkmaz, Sezai. "Din Psikolojisine Değerler Yaklaşımı Çerçevesinde Erol Güngör'ün Katkıları". Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2015.

Kouzes, James ve Barry Posner. *Liderliği Öğrenmek*. Çev: İclal Büyükdevrim Özçelik. İstanbul: Optimist Yayınları, 2018.

Koytak, Elyesa. "Kültür Savaşında İsyân Kıvılcımı", *Fayrap*, sy. 60 (2014): 26-26.

Köse, Meliha ve Ebru Demir. "Öğretmenlerin Rol Modelliği Hakkında Öğretmen Görüşleri". *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 53 (2016): 38-57.

Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Kur'an-ı Kerim.

Kurtulmuş, Mehmet. Rasim Tösden ve Ayhan Gündaş. "İlköğretim 1. Kademe Öğretmenlerinin Değerler Eğitimi Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar". *Değerler Eğitimi Dergisi 12*, sy. 27 (2014): 281-305.

- Kurucu, Ali Ulvi. *Gümüş Tül*. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1962.
- Kurucu, Ali Ulvi. *Hatıralar-3*. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Gonca Yayınevi, 2018.
- Kutlu, Hüseyin Ali. *Meslek Etiği*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2015.
- Kutlu, Mustafa. "Nurettin Topçu'nun Hikâyeleri: Taşralı". *Nurettin Topçu'ya Armağan*. 123-128. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Kutlu, Mustafa. *Sabahattin Ali*. İstanbul: Hareket Yayınları, 1972.
- Kutsal Kitap*, Eski Antlaşma (Tevrat ve Zebur).
- Liderleri Takip Edelim Grup Etkinliği*, erişim 14 Mayıs 2021, <https://www.okuloncesidestek.com/blog/liderleri-takip-edelim-grup-etkinligi/23>
- Livingstone, David. "Neden Tiranları Severiz". Çev: Meltem Alkur. *Düşünbil Dergisi* 13. sy. 82 (2019): 20-24.
- Macit, Sadullah. *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Ders Kitabı 7*. Ankara: FCM Yayıncılık, 2020.
- Mahiroğlu, Ahmet. "Öğretmenlik Mesleği ve Öğretmen Yetiştirmede Gelişmeler Ve Yenilikler". *Eğitim Bilimine Giriş*, Ed: Özcan Demirel ve Zeki Kaya, 373-420. Ankara: Pegem Akademi, 2015.
- Maldonado, Nancy L. and Candace H. Lacey. "Defining Moral Leadership: Perspectives of 12 Leaders". *Florida Journal of Educational Research* 41, Issue. 1 (2001): 79-101.
- MEB. *Yardımcı Kaynak Materyali*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2020.
- Memduhoğlu, Hasan Basri. Kürşad Yılmaz ve Ebru Oğuz. *Yönetimde Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013.
- Millî Eğitim Temel Kanunu, erişim tarihi 26 Ağustos 2019. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>
- Mollaer, Fırat. *Liberal Muhafazakârlık Karşısında Nurettin Topçu*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Mollaer, Fırat. *Ruhun Metafizik Ayaklanması "İsyan Ahlâkı" Kavramının Etik-Felsefî Temelleri ve Nurettin Topçu'nun Felsefesi*. İstanbul: Yedi İklim Dergisi Yayını, 2006.
- Moorosi, Pontšo and Bongani D. Bantwini. "School district leadership styles and school improvement: evidence from selected school principals in the Eastern Cape Province". *South African Journal of Education* 36, Issue. 4 (2016): 1-9.
- Muallim Naci. *Çocukların Eğitimi*. Haz. İlknur Kirenci. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.
- Müftüoğlu, Ferruh. *Maârif Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- Naktiyok, Atılhan, "E-Liderlik: E-Liderlik Özelliklerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma", *İşletme Fakültesi Dergisi* 7, sy. 1 (2006): 19-40.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *Modern Dünyada Geleneksel İslâm*. Çev: Sara Büyükduru. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.

Nezihoğlu, Gülay Özkılınç ve Ali Sabancı, "İlköğretim Okul Yöneticilerinin Görüşlerine Göre Öğrencilerin İstenmeyen Davranışları ve Bu Davranışlarla Başa Çıkma Yöntemleri". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi II*, sy. 28 (2010): 41-53.

Noor, Ismail. *Altruist Service Leadership: Prophet Muhammad's Leadership*. Singapore: Partridge Publishing Singapore, 2015.

Okakın, Neslihan ve Pınar Titiz. *Orta Kademe Yöneticilerinin Liderlik Tarzlarına Yönelik Bir Çalışma: Bankalarda Şube Müdürlerinin Liderlik Tarzları*. Akt: Ali Akdemir. 21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu: İstanbul, 1997.

Okay, M. Orhan. "Bir İdealistin Ölümü". *Nurettin Topçu'ya Armağan* 147-151. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.

Okay, M. Orhan. *Anadolu'dan Hatıralarla Nurettin Topçu'nun Mektupları*. Ankara: Cümle Yayınları, 2015.

Okay, M. Orhan. "Öğretmen ve Eğitimci Olarak Nurettin Topçu". *Nurettin Topçu'ya Armağan*. 80-86. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.

Okulhaberleri.net, *Örnek ve Öncü Şahsiyetler Tanıtım Kulübü Söyleşileri*, erişim tarihi 17 Aralık 2020.

Okumuş, Ejder. "Güngör, 'Bize Gelmeyin Kendinize Gelin' Derdi". *Star Gazetesi*, 9 Aralık 2018.

Okuyan, Yaşar. "21. Yüzyılın Eşiğindeki Türkiye'nin İlimin Aydınlığına, İlim Adamının Rehberliğine İhtiyacı". *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan*. Haz. Ahmet Sevgi 196-198. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1998.

Ortaylı, İlber. *Zaman Kaybolmaz*. Söyleşi: Nilgün Uysal. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Owen, Jo. *Liderlik Mitleri*. Çev: Hilal Dikmen. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2019.

Öcal, Mustafa. *Genç Din Eğitimcisine Mektuplar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Öğün, Süleyman Seyfi. "Zor Zamanda İlkeli Düşünmek Ya Da Nurettin Topçu ve Mehmet Ali Aybar". *Türkiye Günlüğü*, sy. 22 (1993): 29-39.

Öğün, Süleyman Seyfi. *Politika ve Kültür*. Bursa: Dora Yayınları, 2010.

Öksüz, İskender. *Alt Akıl: Aptallar ve Dikdatörler*. Ankara: Panama Yayıncılık, 2017.

Ökten, Sadettin. "Merhum Topçu'dan Birkaç Hatıra". *Yıldırım'ın Huzurunda Nurettin Topçu*, Ed. Mustafa Kara. 39-42. Bursa: Yıldırım Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Ökten, Sadettin. "Nurettin Topçu, Maarifimiz ve Medeniyetimiz". *Medeniyet Tasavvuru*, sy. 1 (2014): 34-38.

Önay, Mustafa Nadir. "Erol Güngör'ün Aydınlatığı Dünya". *Kültür Dünyası Dergisi*, sy. 12 (1998): 35-36.

Örsdemir, Fatma. "Nurettin Topçu ile Türk Eğitim Sistemini Yeniden Düşünmek". Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2019.

Özakupınar, Yılmaz. "İnsanlığın Bugünkü Meseleleri ve İnsan Zihninin Niteliği". *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan*. Haz. Ahmet Sevgi 199-208. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1998.

Özakupınar, Yılmaz. *İnsan Düşüncesinin Boyutları*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.

Özarslan, Ersin. "Ailesi Erol Güngör'ü Anlatıyor". *Erol Güngör*. Ed. Murat Yılmaz. 30-53. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.

Özarslan, Ersin. "Erol Güngör Kronolojisi". *Erol Güngör*. Ed. Murat Yılmaz. 12-27. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.

Özbaydar, Sabri. "Hocam Erol Güngör". *Erol Güngör*. Ed. Murat Yılmaz. 74-75. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.

Özçer, Sema. *Verimliliğe Etkileri Açısından Sanayi İşletmelerinde Örgüt Yapıları Ve Liderlik Biçimleri*. Ankara: MPM Yayınları, 1988.

Özdemir, Safiye. *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Ders Kitabı 6*. Ankara: Dörtel Yayıncılık, 2020.

Özden, Yüksel. *Eğitimde Yeni Değerler Eğitimde Dönüşüm*. Ankara: Pegem Akademi, 2013.

Özdevecioğlu, Mahmut. "Örgütlerarası Vatandaşlık Davranışları: Teorik Çerçeve ve Bir Ölçek Geliştirme Çalışması". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 33 (2009): 47-67.

Özel, Mustafa. *Yöneticilik Dersleri*. İstanbul: Küre Yayınları, 2016.

Özer, Bayram. Necati Bozkurt ve Abdulkadir Tuncay. "İstenmeyen Öğrenci Davranışları ve Öğretmenlerin Kullandıkları Başa Çıkma Stratejileri". *Turkish Journal of Educational Studies 1*, sy. 2 (2014): 152-189.

Özer, Dursun. "Nurettin Topçu'dan Bazı Hatıralar". *Nurettin Topçu'ya Armağan 196-200*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.

Özkan, Metin. "Liderlik Hangi Sıfatları, Nasıl Alıyor? Liderlik Konulu Makalelerin İncelenmesi". *Gaziantep University Journal of Social Sciences 15*, sy. 2 (2016): 615-639.

Özkardaş, Kâzım. "İbrahim Kalın: Önce Kendimiz Olmaya Karar Vermeliyiz". *Muhit Dergisi*, 11 (2020): 67-72.

Özlem, Doğan. *Etik Ahlâk Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap, 2013.

Öztürk, Emine ve Abdülselem Taluk, "Ortaöğretim Öğrencilerinin Yeni Modelleri Olarak Dizi Karakterleri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 21 (2011): 177-202.

Öztürkçü, Abdulkerim. *Kul Liderlik*. İstanbul: Karma Kitaplar, 2015.

- Pals, Daniel L. *9 Din Kuramı*. Çev: Abdulvahap Taştan. Çev Edt: Mustafa Ulu ve Özcan Akdağ. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Pişgin, Yasin. *Kur'an'da Karakter İnşası*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Poyraz, Hakan. "Erol Güngör'e Tanıklık: Minör Bir Katkı". *Millî Mecmûa*, sy. 12 (2020): 15-19.
- Poyraz, Hakan. *Ahlâk Felsefesi Yazıları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Raghupathy, Shobhna. "Ethics and moral leadership in project management", erişim 26 Mart 2021.
- Ramalepe, Matome L. "Moral Purpose Driven Leadership: A Framework For Enacting Moral Purpose", *International Journal of Recent Advances in Multidisciplinary Research* 03, Issue. 08 (2016). 1774-1780.
- Reyşehrî, Muhammedî. *İmamet ve Rehberiyet Felsefesi*. Ankara: Endişe Yayınları, 1991.
- Roux, Jean-Paul. *Kral Mitler ve Simgeler*. Çev: Nuri Fudaylı Kıcıroğlu. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Safa, Peyami. *Sanat Edebiyat Tenkit Objektif 02*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Safa, Peyami. *Yazarlar, Sanatçılar, Meşhurlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Sağdıç, Mustafa ve Genç Osman İlhan. "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının 'Vatan' Kavramı İlişkin Algıları". *International Journal of Geography and Geography Education* 38, (2018): 104-118.
- Sak, Ramazan. İkbâl Tuba Şahin Sak, Çağla Öneren Şendil, Eşref Nas. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4, sy. 1 (2021): 227-250.
- Sakman, Mazhar. "Erol Güngör İçin...". *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 20.
- Sarıtaş, Mehmet. "Nurettin Topçu". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık-5*. Ed: Ahmet Çiğdem. 261-266. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Sayar, Kemal ve Feyza Bağlan. *Koruyucu Psikoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Sayar, Kemal ve Süreyya Aysun. "Ahlaki Bir Lider Olarak Öğretmen". *Eğitime Bakış* 7, sy. 19 (2011): 9-12.
- Saydam, Ali. "Nurettin Topçu'nun Yeniden Keşfi...", erişim 04 Nisan 2021, <http://www.ali-saydam.com/kendisi-istemese-de-korunmali.html>
- Sefercioğlu, Necmeddin. *Tanıdığım Ünlüler Türkçüler*. Ankara: Altınordu Yayınları, 2017.
- Sevinç, Şengül. "İmam Hatip Okul Müdürlerinin Liderlik Anlayışları". Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018.
- Seyyidi, Ali. *Ahlâk-ı Dinî*. İstanbul: Kanaat Matbaası, 1329.
- Sezen, Yümni. *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Sezgin, Fuat. *Bilim Tarihi Sohbetleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Silay, Mehmet. "Nurettin Topçu'nun İdeali". *Hece Dergisi*, sy. 109 (2006): 396-432.
- Silay, Mehmet. *Fikir Dünyamızın Yıldızlarından Nureddin Topçu*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.

Siegrist, Gerald. "Educational Leadership Must Move beyond Management Training to Visionary and Moral Transformational Leaders". *Education* 120, Issue 2. (1999): 297-303.

Silivri.meb.gov.tr, *Silivri Kaymakamlığı İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü Sosyal Kültürel Sportif Etkinlikler Kitabı* 2020-2021, erişim tarihi 17 Aralık 2020, http://silivri.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_11/17110314_sos.kult.etk.kapakly.pdf

Sinirkent.com, *Söyleşi ve İmza Günü Düzenlendi*, erişim 17 Aralık 2020, <http://www.sinirkent.com/soylesi-ve-imza-gunu-duzenlendi/15621/>

Solinger, Omar N., Paul G. W. Jansen and Joep P. Cornelissen. "The emergence of moral leadership". *Academy of Management Review* 4, Issue 3 (2020): 504-527.

Songar, Ayhan. *Ruh Hekiminin Hatıraları*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2016.

Songül, Asena. "Prof. Dr. Erol Güngör'e Göre Kültür ve Din İlişkisi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.

Soydemir, Suat. "Erol Güngör ve Atilla İlhan'da Aydın Sorunu (Sosyolojik Bir Karşılaştırma)". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007.

Soyucak, Rabia. *Ahlâkta Evrensellik ve Değişme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.

Sözen, Edibe. "Erol Güngör". *Modern Türkiye'de Muhafazakârlık* 5. Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil. 204-211. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Stroll, A. A., A. A. Long, V. J. Bourke ve R. Campbell. *Etik Kuramları*. Çev: Mehmet Türkeri. Antalya: Lotus Yayınevi, 2017.

Sungur, Mustafa ve Said Özdemir. *Risale-i Nur ve Bediüzzaman Hakkında Türk Hâkiminin Millet Adına Verdiği Kararlar*. Derl: Avukat Bekir Berk. Ankara: Ehl-i Vukuf Raporları, 1962.

Şahbaz, Yunus. *Akıntıya Karşı Bir Aydın*. Ankara: Kadim Yayınları, 2022.

Şahiner, Necmeddin. *Nurs Yolu*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977.

Şamil İslâm Ansiklopedisi, c. 1. İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000.

Şanal, Mustafa ve Eray Alaca. "Tanzimat'tan Günümüze Öğretmen Yetiştirme". *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, Ed. Mustafa Gündüz, 283-305. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2018.

Şehsuvaroğlu, Lütfü. *Nurettin Topçu*. Ankara: Alternatif Yayınları, 2002.

Şimşek, Cengiz ve Seniha Tuzluca. "Yetişkinlerin Düşünce Hayatında Olumlu İz bırakan Öğretmenlerin Ortak Kişilik Ve Davranış Özellikleri". *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi-4*. sy. (2015): 131-141.

Şirin, Selçuk. *Bir Türkiye Hayali*. İstanbul: Doğan Kitap, 2017.

Şişman, Mehmet. *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 2015.

Şişman, Mehmet. *Öğretim Liderliği*. Ankara: Pegem Akademi, 2014.

Tanışır, Ferzande ve Elif K. Tanışır. *Değerler Dizisi 12-Liderlik*. İstanbul: Tanışır Yayıncılık, 2020.

- Tarı, Gültekin. "Ölümden Dirilişe...". *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 30-31.
- Taşgetiren, Ahmet. "İslâm'ın Bugünkü Meseleleri". *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 97 (1981): 37-39.
- Taşkın, Osman. *Öğrencilere Göre Dinî ve Ahlâki Bir Model Olarak Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2020.
- Taştekin, Osman. *Din Eğitiminin 200'ü*. Ankara: Otto Yayınları, t.y.
- Tavukçuoğlu, Mustafa ve Hüsametdin Erdem. *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005.
- TDK, "Lider" md., erişim 30 Ağustos 2019 <http://sozluk.gov.tr/>
- TDK, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, erişim tarihi: 04 Ağustos 2019, <https://sozluk.gov.tr/>
- Tekin, Mehmet. *Kur'ân'da Topluların Liderlere Tepkileri*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Telli, Sibel. Perry den Brok and Jale Çakıroğlu. "Teachers' and Students' Perceptions of the Ideal Teacher". *Education and Science* 33, Issue. 149 (2008): 118-129.
- Thomson, Lindsay J. "Moral Leadership in a Post Modern World". *Journal of Leadership & Organizational Studies* 11, Issue. 1 (2004): 27-37.
- Timurçin, Afşar. "Macit Gökberk Hocamızın Ardından". *Felsefe Dünyası*, sy. 9 (1993): 21-24.
- Tirmizi, "İlim". *Hadislerle İslam*, c. 1. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Toduk, Yeşim. *Türkiye'nin Liderlik Haritası*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, 2017.
- Topaloğlu, Bekir. "Gönlümün Dilinden". *Nurettin Topçu'ya Armağan*. 143-146. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Cafer. "Yönetim Kuramları ve Örgütiçi Çatışmalar". *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, sy. 6 (2011): 249-265.
- Topbaş, Mümtaz Turgut. "Milletle İçice Bir İlim Adamı". *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 24-25.
- Topçu, Nurettin. "Dinde Reform", *Dinde Reformcular*, Haz. Eşref Edib, 42-43. İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı, 1959.
- Topçu, Nurettin. "Gümüş Tül". *Yeni İstiklâl*, sy. 91 (1962): 1-8.
- Topçu, Nurettin. *Ahlâk Nizamı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Topçu, Nurettin. *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Topçu, Nurettin. *Amerikan Mektupları Düşünen Adam Aramızda*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Topçu, Nurettin. *Büyük Fetih*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Topçu, Nurettin. *Felsefe*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *İradenin Dâvası Devlet ve Demokrasi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

- Topçu, Nurettin. *İslâm ve İnsan Mevlâna ve Tasavvuf*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Topçu, Nurettin. *İsyân Ahlâkı Notlu Nurettin Topçu Tercümesi ve Eski Harfli Orijinali*. Haz: İsmail Kara, M. Fatih Birgül ve Rıdvan Özdiñ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Topçu, Nurettin. *İsyân Ahlâkı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Topçu, Nurettin. *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Topçu, Nurettin. *Mehmet Âkif*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Topçu, Nurettin. *Millet Mistikleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Topçu, Nurettin. *Psikoloji*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *Sosyoloji*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Topçu, Nurettin. *Taşralı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *Türkiye'nin Maarif Dâvası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Topçu, Nurettin. *Var Olmak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Topçu, Nurettin. *Yarıñki Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Toprak, Mustafa ve Mehmet Karakuş. "Teachers' Moral Intelligence: A Scale Adaptation into Turkish and Preliminary Evidence". *European Journal of Educational Research* 7, Issue. 4 (2018): 902-911.
- Türkmenoğlu, Gözde. "Öğretmenlik Meslek Etiği". *Eğitimde Ahlâk ve Etik* Ed. A. Faruk Levent, 113-129. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019.
- Tüzeer, Mehmet Sırrı. "Nurettin Topçu". *Nurettin Topçu'ya Armağan*. 177-182. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Uçman, Abdullah. "Erol Güngör Ağabey İçin", *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 116 (1983): 26
- Ural, Kemal. "İnsan Nurettin Topçu". *Hece Dergisi*, sy. 109 (2006): 369-370.
- Uslukaya, Alper. "Nurettin Topçu'nun Eğitim Anlayışının Felsefi Yaklaşımlar Açısından Bir Değerlendirmesi". Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2006.
- Uyanık, Mevlüt. "Türkiye Cumhuriyeti Kuruluş Dönemi ve Anadoluçuluk Felsefesi –Nurettin Topçu Ve Aksiyon Felsefesi Merkezli Bir İnceleme". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi* 1, sy. 3 (2018): 1-32.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Ahlâk*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Aşk Ahlâkı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Ünal, Mesud. "Bilgi Çağında Değişim ve Liderlik". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, sy. 1 (2012): 297-310.
- Ünlü, Filiz. "Nurettin Topçu Felsefesinde Sezgi Kavramının Yeri ve Önemi". Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.

- Vakkasoğlu, Vehbi. *Başkasının Günahına Ağlayan Adam*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2005.
- Vayni, Cafer. "Bu Ülkenin Aydını: Erol Güngör". *Kültür Dünyası Dergisi*, sy. 12 (1998): 40-41.
- Walters, J. Donald. *Destekleyici Liderlik Sanatı*. Çev: F. Nagehan Öztürk, İstanbul: Ganj Kitap, 2006.
- Watt, W. Montgomery. *Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*. Çev: Erdem Türközü. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- West-Burnham, John. "Moral leadership", erişim 18 Mart 2021, https://www.unrwa.org/userfiles/file/leading_4_the_future/module1/moral-
- Whetstone, J. Thomas. "Personalism and Moral Leadership: The Servant Leader With a Transforming Vision". *Business Ethics* 11, Issue. 4 (2008): 385-392.
- Wong, Kam-cheung. "Culture and Moral Leadership in Education", *Peabody Journal of Education* 73, Issue. 2 (1998): 106-125.
- Ya/da Dergisi. "Ya/Da ve Dönüşüm Üzerine Ziya Selçuk'la Söyleşi". sy. 1 (2019).
- Yalçınova, Ömer. "Gençlik Hareketlerinde Düşümlenen Sosyal Meseleler ve Aydınlar". *Fayrap*, sy. 60 (2014): 39-41.
- Yaman, Cem Ali. "Nurettin Topçu'da Sosyal Gerçeklikler". Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2018.
- Yanık, Oktay. "Ahlâki Liderliğin Çalışanların İş Tatminine, Örgütsel Bağlılığına Ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Örgütsel Güven Ve Örgütsel Adalet Algısının Aracı Rolü". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.
- Yanık, Orhan. Atılhan Naktiyok ve Bülent Güven. "Ethical Context And Ethical Leadership". *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal* 1, Issue . 41 (2016): 514-522.
- Yaran, Cafer Sadık. *İslâm Ahlâk Felsefesine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2011.
- Yardım, Ali. *Peygamberimiz'in Şemâili*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2011.
- Yaşaroğlu, Kâmil. *Anadolu İmam Hatip Lisesi Hitabet ve Meslekî Uygulama*. Ankara: Devlet Kitapları, 2020.
- Yeniçeri, Özcan. *Kula Kulluk Sorunu*. Ankara: Kripto Kitaplar, 2018.
- Yetim, Fahri. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.
- Yıldırım, Bilal. "Eğitim Örgütlerinde Kültür, Liderlikle Meslek Ahlak İlişkisi". *Sosyal Bilimler Dergisi* 8, sy. 13 (2005): 218-238.
- Yıldız, Murat. "Liderlik Yaklaşımları ve Türk Kamu Yönetiminde Liderlik Araştırmaları". *Türk İdare Dergisi* 74, sy. 435 (2002): 221-246.

Yılmaz, Durali. "Erol Ağabey". *Hamle*, sy. 17 (1983): 17.

Yılmaz, Hüseyin. "Hz. Peygamber ve Öğretmenlik". *Geçmişten Geleceğe Öğretmen Ve Öğretmenlik*, Ed. Adem Güneş. 47-77. İstanbul: Otto Yayınları, 2020.

Yılmaz, Macid. "Okullarda Ahlâki Liderlik". *İlahiyat Akademi*, sy. 9 (2019): 129-144.

Yılmaz, Murat. "Ailesi Erol Güngör'ü Anlatıyor". *Erol Güngör*. Ed. Murat Yılmaz. 30-53. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.

Yılmaz, Yasin. "Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış". *Dini Araştırmalar* 15, sy. 40 (2012): 203-221.

Yiğit, Hulusi, Abdullah Açık, Emine Öğülmüş Doğan, Elif Emine Dirlik ve Ayşe Macid. *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 5. Sınıf*. Ankara: Devlet Kitapları, 2020.

Yilmaki, Rose and Stephen Jacobson. "School leadership practice and preparation: Comparative perspectives on organizational learning (OL), instructional leadership (IL) and culturally responsive practices (CRP)". *Journal of Educational Administration* 51, Issue. 1 (2013): 6 - 23.

Yüksel, A. Nuri. "Mektep İnsan N. Topçu". *Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi*, sy. 112 (1976): 78-79.

Zel, Uğur. *Kişilik ve Liderlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011.

